

VI. évfolyam
2. szám
2025

AXIS

Vallás- és eszmetörténeti folyóirat
*Journal of Religious History
and the History of Ideas*

Fejérdy András
Kosztolányi Tímea
Kovács Eleonóra
Kovács Teréz
Kőfalviné Ónodi Márta
Kurucz Réka
Lantos Edit
Mózessy Gergely
Ö. Kovács József
Radák Kálmán
Soós Viktor Attila
Sulák Péter Sándor
Varga Mátyás
Völgyesi Orsolya

EGYHÁZKÖZSÉGI
KÉPVISELŐ-
TESTÜLETEK
A „RÖVID
20. SZÁZADBAN”

AXIS

Vallás- és eszmetörténeti folyóirat
*Journal of Religious History
and the History of Ideas*

VI. évfolyam
2. szám
2025

EGYHÁZKÖZSÉGI KÉPVISELŐ-TESTÜLETEK TÖRTÉNETEI A „RÖVID 20. SZÁZADBAN”

PÁZMÁNY

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar

AXIS

Vallás- és eszmetörténeti folyóirat
Journal of Religious History and the History of Ideas

Megjelenik félévente

Főszerkesztő:

ŐZE SÁNDOR

(Pázmány Péter Katolikus Egyetem)

Alapító főszerkesztő:

FRÖHLICH IDA

(Pázmány Péter Katolikus Egyetem)

Szerkesztőbizottság:

BÁRÁNY ATTILA (Debreceni Egyetem)

PETER COWE (Kaliforniai Egyetem, Los Angeles)

DÁVID NÓRA (Szegedi Tudományegyetem)

ELKE HARTMANN (Berlini Szabadegyetem)

MEDGYESY-SCHMIKLI NORBERT (Pázmány Péter Katolikus Egyetem)

Ö. KOVÁCS JÓZSEF (Pázmány Péter Katolikus Egyetem)

SZAKÁCS BÉLA ZSOLT (Pázmány Péter Katolikus Egyetem)

MACIEJ SZYMANOWSKI (Varsói Egyetem)

VESZPRÉMY LÁSZLÓ (Pázmány Péter Katolikus Egyetem)

Szerkesztette:

FEJÉRDY ANDRÁS, Ö. KOVÁCS JÓZSEF, SOÓS VIKTOR ATTILA

A szöveget gondozta:

ERNYEI KATALIN, FÁBIÁN ESZTER, HEGEDÜS GERGŐ, HAMMER-NACSA ANETT

A folyóirat a <https://ojs.ppke.hu/axis> oldalon,
a szerkesztőség az axis@btk.ppke.hu címen érhető el.

Technikai szerkesztő:

HORVÁTH CSABA PÉTER

Tördelés:

SZENT ISTVÁN TÁRSULAT

Tervezőszerkesztő: KOCZKA ETELKA KRISZTINA

ISSN 2064-7972

Kiadja a Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
1088 Budapest, Mikszáth Kálmán tér 1.

Tartalom

FEJÉRDY ANDRÁS — Ö. KOVÁCS JÓZSEF — SOÓS VIKTOR ATTILA	7
Előszó	
VARGA MÁTYÁS	9
Egyházközségek megalakulása a Székesfehérvári Egyházmegyében a Tanácsköztársaság alatt és után	
KŐFALVINÉ ÓNODI MÁRTA	27
„A mi híveinket 80 esztendő óta rontja a pártpolitika, az egyházközségi életre való nevelés igen lassan halad.” A kiskunfélegyházi egységes római katolikus egyházközség történetéből, 1933–1948	
KOSZTOLÁNYI TÍMEA	59
Az egyházközségi képviselő-testületek közösségformáló szerepe lokális források alapján (1920–1950)	
SULÁK PÉTER SÁNDOR	73
Betekintés a Túrkevei Református Egyházközség sorskérdéseibe a földindulás időszakában (1944–1953)	
RADÁK KÁLMÁN	89
A Nagykarácsonyi Ciszterci Plébánia első plébánosa: Dr. Debreczeni Sixtus (1945–1948)	
KOVÁCS ELEONÓRA	101
Kényszerpálya mint megoldás. A székesfehérvári evangélikus ingatlanok sorsa a gyülekezeti döntések tükrében (1945–1969)	
LANTOS EDIT	121
Az egyházközségek dolgozó népe, avagy az 1945 utáni római katolikus templomépítések (hatalmi) játszmái	
MÓZESSY GERGELY	139
Egyházi alkalmazottak kapcsolatrendszerének kriminalizálása. A Zalavári-ügy, 1958	

VÖLGYESI ORSOLYA	153
Az egyházközségi élet új modellje egy falusi plébánián. Pécel az 1970-es és 1980-as években	
KURUCZ RÉKA	171
„Kifelé nyílik a motorvonat ajtaja!” — Lelkész a határsávban	
KOVÁCS TERÉZ	199
A délvidéki magyarok kisebbségi és vallási helyzete Trianontól napjainkig	

Előszó

Fejérdy András

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar,

Történettudományi Intézet — PhD, habil., egyetemi docens

Eötvös Loránd Tudományegyetem Humán Tudományok Kutatóközpontja,

Történettudományi Intézet - tudományos főmunkatárs, igazgatóhelyettes

Ö. Kovács József

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar,

Gazdaságtudományi Intézet — DSc, egyetemi tanár

Soós Viktor Attila

Nemzeti Emlékezett Bizottsága — PhD, történész

A PPKE BTK Társadalomtörténeti Kutatócsoportja, a Történettudományi Doktori Iskola, valamint a HUN-REN BTK TTI — NEB — PPKE kooperációjában működő *Vallásgyakorlás, katolikus ellenállás a kommunista diktatúra idején* kutatócsoport 2024. november 11-én rendezett konferenciát a következő címmel: *Egyházközségi képviselő-testületek története a „rövid 20. században”*. A konferenciák programjának felhívása általában nagyrészt meghatározza a végül leadott kéziratok tartalmát. Több mint húsz előadás hangzott el, végül azonban többben eltérő okok miatt a kitűzött határidőig nem tudták megírni a kéziratot. A különböző felekezetek történeti témáit nyitottá tettük, de néhány kérdést előzetesen megfogalmaztunk. A kutatási szempontok közé soroltuk például a következőket: a belső egyházi szabályozás jellegzetességei, a képviselő-testületek megalakulásának körülményei; a képviselő-testületi tagok rekrutációjának gyakorlata, kapcsolathálói; döntéshozatali témák és formák; a „külső” történelem hatása a működésre, egyházi válaszok; különösen fontosnak tartottuk az 1944–1945-ben és azután történtek nyomán követését (beszédmód, összetétel stb.); képviselő-testületi tagok elleni eljárásokat. A vizsgálatok alapjául szolgáló történeti források körét illetően kiemeltük például a képviselő-testületi, iskolaszéki dokumentumokat; historia domusokat, az interjúkat és a helyi hírleveleket.

Talán az eddigiekből is érzékelhető, hogy a hagyományos egyháztörténeti témák továbbgondolása is szerepelt céljaink között. Így például az, hogy minél alaposabban megismerjük és megértsük a kortárs tapasztalatokat és időhorizontokat, a versengő törekvéseket, alkalmazkodási viselkedésformákat. Az egyházi társadalom kutatása, a lokális társadalmi kapcsolatok, a közösségek életét formálisan és informálisan meghatározó személyek élettörténeteinek feltárása önmagában is további fontos feladatot jelent. A vallásgyakorlat közösségi és magánformáinak történeti kontextusai nehezen értelmezhetők a különféle terek és az időtapasztalatok

megismerése nélkül. Az elhangzott előadások és megjelent írások tükrében elmondható, hogy a kötet címében szereplő témakör történeti vizsgálatára ekkora merítésben először tettünk kísérletet. A tanulmányokat annak tudatában bocsátjuk útjukra, hogy tisztában vagyunk munkánk befejezetlenségével. Mindezen kérdéseknek további értelmezéséhez hívjuk segítségül a Tisztelt Olvasót!

Egyházközségek megalakulása a Székesfehérvári Egyházmegyében a Tanácsköztársaság alatt és után

Varga Mátyás

Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár — MA, történész, levéltáros

„A hangulat olyan volt, hogy Vitam et sanguinem”¹

Bevezetés

A Székesfehérvári Egyházmegye plébániáin megalakuló egyházközségek mint önrendelkezéssel bíró hivatali egységek kialakulásának fontos szerepe volt a keresztény hitélet megőrzésében és erősítésében a 20. század folyamán, valamint nagyban hozzájárultak a mai egyházigazgatási rendszer kialakításához. A Tanácsköztársaság idején a fentiekén túl egyenesen létkérdéssé vált az autonóm egyházszerveződés, ugyanis az egyház és állam szétválasztása mindennemű anyagi támogatás megvonását is jelentette, valamint a megváltozott tulajdonviszonyok miatt a kegyurak képtelenné váltak a plébániák fenntartására.

A tanulmány első része az 1919 áprilisában és augusztusában Prohászka Ottokár székesfehérvári megyéspüspök által kiadott körlevelekkel foglalkozik, amelyekben felhívja a plébániákat az egyházközségi testületek (a püspök szavával élve: hitközségek) alapítására, valamint buzdít egy egységes egyházközségi szabályzat megalkotására. Konkrét eseteket a tanulmány második felében mutat be az egyházmegye plébániáin vezetett *historia domus*okból, valamint a plébánia és a püspökség levelezéséből kiindulva. Ezen példákon keresztül a hitközségek létrejöttének kiváltó okait, időbeli eloszlását, gyakorlati megvalósulását igyekszem bemutatni.

Ebből adódóan nem törekszem az egész egyházmegye bemutatására, célom inkább egyfajta mintavételezés: az egyházközségek alapítása sokrétű okainak és körülményeinek példák-
kal való szemléltetése.

Fogalomtisztázás

Első lépésként fontosnak tartom a fogalommeghatározást, illetve a fogalomtisztázást. Az egyházközségek alapításán az egyházközségi képviselő-testületek, a plébános mellett a plébánia

| ¹ SzfvPL – IX. 11. – 138. – Tinneyi Historia Domus 1901–1978. 19.

gazdasági és személyi kérdései (kántor/tanító/sekrestyés) fölött bizonyos autonómiával rendelkező, a plébánia ellátásának anyagi terheit legalább részben viselő testületek megalakulását értem. Erre az egykorú források leginkább a hitközség kifejezést használják, ezért ezt szinonimaként használom. Az idő előrehaladtával az egyházközségek megszervezésének folyamata professzionalizálódott, és különböző alapszabályzat-minták jelentek meg. A Székesfehérvári Egyházmegyében az első szabályzat Prohászka püspök szorgalmazására a székváros több egyházi és világi előjárójának bevonásával készült 1919 októberében, kifejezetten mintaadó jelleggel.² A fehérvári folyamat nem volt előzmény nélküli. 1906-ban Széchényi Miklós győri püspök 401/1906. számú rendeletében meghatározott egy, az egyházközségek megszervezésére vonatkozó mintaszabályzatot, amely akkor még nem terjedt el országosan.³ Az első világháborút követő hónapokban azonban egyre világosabbá vált, hogy a katolikus egyház társadalomban betöltött szerepét és anyagi ellátását is veszély fenyegeti. Csernoch János hercegprímás — érzélve a sürgős beavatkozás fontosságát — 1918. november 30-án 4103/1918. számú rendeletével⁴ érseki biztosnak nevezte ki Mészáros Jánost Budapest területére, és megbízta a fővárosi hitközségek megszervezésével, valamint azok szabályzatának megalkotásával. Az érsek részletezte az egyházközségek megszervezésének kiváltó okait, és kijelölte a célokat, melyeket elérni remélt: elsősorban a hívek egységének megőrzését a széthúzó és nehéz történelmi időkben, másrészt az egyház anyagi ellátásának biztosítását és társadalmi szerepvállalásának fellendítését.⁵ Csernoch a fővárosi szervezkedést példaként szánta az egész országra nézve, ennek folyamanyaként 1920 júniusában a püspöki kar kiadott egy átdolgozott mintaszabályzatot, melyet a vallás- és közoktatásügyi miniszter 72103/1920. számú rendeletével jóváhagyott.⁶ Egy fontos záradék is bekerült az engedélybe, miszerint az az egyházközséget, amelyet lényegében e szerint az alapszabály szerint szerveznek meg, azt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium külön jóváhagyás nélkül is jogerősen megalakultnak tekinti.⁷ Jogászok bevonásával tovább folyt a szabályzat finomítása mind az összefővárosi egyházközségben,⁸ mind a püspöktör részéről, aminek eredményeként jelent meg 1929. október 25-én *A katolikus egyházközségek igazgatási szabályzata*. A mintaszabályzat kiadása zárta le az egyházközségi szerveződés első 10 évét, ami a kezdeti elvek alapján, de már a tapasztalatokra is építve, „érett formában”⁹ adta közre a követendő szabályzatot.¹⁰

A szabályozás professzionalizálódásával együtt járt új fogalmak megjelenése és tisztázódása, mint például az *egyháztanács* mint legfelsőbb vezető egység, a *képviselő-testület* mint választott testület és az *egyházközség* mint maga a hívők csoportja.

² SzfvPL – I.2. – No.558 – 2020/1919.

³ MÓRA 1941: 67.

⁴ A rendelet egészében olvasható: MÉSZÁROS 1930: 20–21.

⁵ MÉSZÁROS 1930: 20; ERDŐ 1997: 92.

⁶ LEOPOLD 1930: 33–34.

⁷ MÓRA 1941: 70.

⁸ LEOPOLD 1930: 34.

⁹ ERDŐ 1997: 92.

¹⁰ ERDŐ 1997: 92–93. Az egyházi adózást szabályzó melléklettel kiegészülve 1938. október 4-én lépett életbe az újabb szabályzat, amely egészen 1984-ig jórészt érvényben volt. SzfvPL – I.3. – No.4568 – 345/1929. A tárnoiki plébánia esetében az egyházközségi szervezet megalakulására 1928 decemberében került sor. A szervezet megalakulása után a jegyzőkönyvet és a fent említett *A Róm. Kath. Tárnok Egyházközség Igazgatásának Szabályzata* című nyomtatványt küldte be Pelczner Mihály plébános Shvoy Lajos püspöknek jóváhagyásra.

Az egyházközség-alapítás fogalmának másik lehetséges értelmezése az új plébániák (esetünkben pontosabban: önálló lelkészségek) alapítása. Erre is találunk példát 1919-ben: Százhalombattán, Iváncsán és Pilisszentivánon, ahol a plébániaalapítás már együtt járt az egyházközségi képviselő-testület megalapításával is. Ezeket Prohászka egyértelműen „a hitközségi szervezkedéssel” hozza összefüggésbe.¹¹

A hitközségek alapításának okai és céljai

A hitközségek alapításának eltérő okai voltak, melyeket leginkább az adott plébánia sajátosságai határoztak meg. Elsősorban azért intézményesültek, hogy legyen egy háttér, amely a plébániát és a plébánost el tudja tartani akkor is, ha erre a kegyúr és/vagy a plébániai földek bevétele nem képes – valamint akkor is, ha a kegyúr vonakodik ettől. Ezért cserébe bizonyos autonómiát biztosít a plébános az egyházközség életében a világiaknak.

A 19. század végi, 20. század eleji korszakban az autonómiatörekvések nagy szerepet játszottak, ennek lecsapódásaként is értelmezhető egy-egy hitközség megalapítása. Fontos szempontnak tekinthető, hogy a katolikus egyház az egyházközség-alapítási törekvésekkel az állam felé is fel tudta mutatni, hogy mennyire demokratikus szervezet. 1919 után pedig egyszerűen létkérdés lett: a Tanácsköztársaság alatt tömegesen tapasztalták a plébániák, hogy néhány állami intézkedéssel megfoszthatják őket megélhetésüktől. Sok esetben már létezett iskolaszék az adott településen. Ilyenkor kialakulhatott ezzel párhuzamosan az egyházközség, nem egy esetben személyi átfedésekkel, de arra is van példa, hogy az egyházközség megalakulására jóval később kerül sor, mivel az iskolaszék mint már létező intézményes szerveződés töltötte be annak funkcióját is.

Prohászka Ottokár hitközségek alapítását kéri

Prohászka Ottokár székesfehérvári megyéspüspök a hitközségek megalapítását sürgető két rendelkezése nem hagyományos értelemben vett körlevél, legalábbis formáját tekintve. A püspök április 19-i keltezésű körirata¹² papírhiány és a nyomda elérhetetlensége miatt az espereseknek kiküldött, írógéppel írt levél volt, melyet a püspök kérésére az esperesek terjesztettek tovább az illetékességükbe eső plébániákon. A másik körlevél pedig a *Fejérmegyei Napló* augusztus 17-i számában jelent meg *Főpásztori szózat papsághoz és hívekhez*¹³ címmel, amely a lap tanúsága szerint „papírhiány és más technikai akadályok miatt” nem jelenhetett meg a szokott módon.

Az áprilisi körlevélre, amely a püspöki levéltárban kézzel írt fogalmazványként, valamint gépelt változatban is fennmaradt, először az egyik fogadó félnél, a polgárdi *historia domusba*¹⁴ másolva találtam rá, amelyre Aradi Ignác plébános egyenesen rendeletként hivatkozott:

¹¹ Új plébániák. *Fejérmegyei Napló*, 1919. augusztus 15., 3.

¹² SzfvPL – I.2. – No.588. – 1128/1919.

¹³ PROHÁSZKA Ottokár: Főpásztori szózat papsághoz és hívekhez. *Fejérmegyei Napló*, 1919. augusztus 17., 1–2.

¹⁴ SzfvPL – IX. 11. – 89. – Polgárdi Historia Domus 1863–1923. 51–52.

„1128 /1919 sz. rendelet a következőképpen szól:

N[agy]b[ecsű] Esperes Úr! – Új év – nehéz feladatok elé állít az isteni gondviselés.

1, Első teendőnk: az egyház az államtól elválasztatván, elesik minden állami és közsé-
gi segélytől és így híveink áldozatkészségére van utalva; mindenütt meg kell tehát szervez-
ni a hitközséget; ahol iskolaszék van, ott a hitközség szerve úgy is létezik, és amint eddig
is képviselte a hitközséget, úgy ezentúl még tágabb munkakör nyílik meg számára; a neve
ezentúl Egyházközségi tanács lesz. Ez a tanács van hivatva az egyházközség érdekeit kép-
viselni, a plébános és kántor díjazásáról, a templom és egyházközségi épületek fenntartá-
sáról, a hitoktatásról, az istentisztelet költségeinek fedezéséről gondoskodni; az egyház
ezentúl csak hithű és öntudatos híveire támaszkodhatik, akik kényszer és végrehajtó nél-
kül tudnak és akarnak hitükért áldozatot hozni.”¹⁵

A második pont az adott politikai helyzetre ad konkrét utasítást, és tovább erősíti az alapítás
fontosságát:

„2. Az egyháztanács a plébánossal és a világi elnökkel az élén megóvjá a plebánia és kán-
tori javadalmak érdekeit, biztosítja a kommunizált uradalmaknál, illetőleg a községi di-
rektóriumnál a patrónálási szolgáltatásokat úgy a plébánosnak és a kántornak javára, mint
a templomok és egyházközségi épületek fenntartására nézve.”¹⁶

A harmadik és negyedik pontokban az első pontban felvetett gazdasági feladatokat (díjazás,
javadalmak, épületek fenntartása) részletezi a püspök, majd az 5. pontban felhívja a papság
figyelmét, hogy amíg a tanácskormány másképp nem rendelkezik, továbbra is a hitközség fi-
zesse a tanítók bérét annak ellenére, hogy az iskolákat már államosították.

A hatodik és hetedik pontban a hitoktatás megszervezését, részletes órarendek beküldését
kéri Prohászka, külön plébániákra és filiákra is lebontva, valamint felhívja a figyelmet a húsvé-
ti gyónásokra és elsőáldozásokra való méltó felkészítésre. A körlevél további három pontja té-
mánk szempontjából kevésbé érdekes kérdéseket tárgyal: a kántorok helyzete, alapítványok
kezelése, a húsvéti körmenet betiltása.

Körlevelét Prohászka az írás továbbadására való felszólítással zárja:

„Jelen rendeletem másolatát f[ő]t[isztelendő] Esperes úr a ker[ület] plébánosaival mi-
előbb közölje. Székesfehérvár 1919 ápr. 19. Krisztusban atyjuk: Ottokár püspök”¹⁷

A *Főpásztori szózat papsághoz és hívekhez* címmel megjelent augusztus 17-i írásában¹⁸ a püs-
pök örömet fejezi ki, hogy amikor „a gondolat és vallásszabadság e kigúnyolásának végre vala-
hára vége szakadt”, újra nyíltan szólhat az egyházmegye papjaihoz és híveihez. A levél elején

¹⁵ Uo. 51.

¹⁶ Uo. 51.

¹⁷ Uo. 51.

¹⁸ PROHÁSZKA 1919: 1–2.

Prohászka maga ad magyarázatot arra, hogy többek között a fentebb részletezett áprilisi körlevelet miért olyan formában kellett kiküldeni, ahogy tette:

„Többször akartam, amint kötelességem is lett volna, fölszólalni; de első körleveletem Velinszky László [a Tanácsköztársaság alatt a megyei és városi direktórium tagja, közoktatási biztos,] tanító, akarta kijavítani, amit természetesen meg nem engedhettem, s így azután inkább levelek útján adtam tudtul a tudnivalókat; később ezt a szabadságunkat is megnyírbálta az ötletes önkény.”¹⁹

Prohászka több teendőt is felvázol körlevelében. Elsőnek a társadalmi egységre és a Tanácsköztársaság bukása utáni indulatok és megtorlások megfékezésére szólít fel:

„Az igazságszolgáltatásnak természetesen nem vágjuk útját, vegye el mindenki, amit megérdemelt; de igazságot, s nem népdühöt akarunk! Mi szemet szemért, fogat fogért nem követelünk; mi kínzókamrákat föl nem állítunk senki kedvéért, s akasztófát akasztóféért bolsevista stílusban nem plántálunk. [...] Nekünk zsidó Lenin-fiuk helyett nem kellene katholikus Lenin-fiuk, hanem nekünk elszánt, jellemes keresztény magyar társadalom kell, mely az ilyen irányú elfajulást lehetetlenné teszi s az ilyen fajta embert örökre száműzi kebeléből.”²⁰

Következő teendőként a keresztény nemzeti alapon való érdekképviselő megszervezését vetette fel a püspök, majd ehhez kapcsolódóan a papoknak jelölte ki feladatuk, hogy jó pásztorként ugyanezt tegyék meg plébániájukon:

„Végül kérem a lelkipásztorokat, s ezt tartom legégetőbb szükségnek, legyenek igazi pásztorai népüknek, neveljék, tanítsák, szervezzék, vezessék! Érintkezzenek vele úgy, hogy minden hívüket ismerjék és látogassák s az élet minden körülményei közt lelki s társadalmi s gazdasági tekintetben irányítsák. Lelkipásztorkodásunkat azon primitív elv szerint kell megreformálnunk, melyet Krisztus hirdetett, de melyet elfelejtettünk s mindenféle kibúvóval elhomályosítottunk: azt a krisztusi szót értem, mely a jó pásztort festi, mikor elmondja, hogy a juhok az ő szavára hallgatnak és tulajdon juhait névszerint hívja és vezeti azokat és előttük megyen és a juhok őt követik, mert ismerik a szavát. Idegent pedig nem követnek, hanem futnak tőle, mert nem ismerik az idegennek szavát. [...] Reformálja meg magát ki-ki e nehéz s nagy munkát igénylő időkből.”²¹

Az egyházközségek szervezését a körlevélben elvi alapokon sürgető püspök a székvárosban több helyen is előadást tartott a hónap folyamán a hitközségek szervezéséről és azok irányelveiről.²² A város egyházi életének klerikus és világi előjáróival pedig egy új, egységes, mintának

¹⁹ PROHÁSZKA 1919: 1.

²⁰ PROHÁSZKA 1919: 1.

²¹ PROHÁSZKA 1919: 2.

²² Erre Felsővárosban augusztus 17-én 3 órakor, a Vizivárosban 24-én délután, a leendő Vasútvidéken és Maros-hegyen pedig 31-én került sor. *Fejérmegyei Napló*, 1919. augusztus 17., 3; *Fejérmegyei Napló*, 1919. augusztus 24., 3.

szánt szabályzattervezetet dolgoztatott ki,²³ melyet a később Fehérváron és az egyházmegyében máshol alakuló plébániák és egyházközségi szervezetek is alapul vettek.²⁴

A Székesfehérvári Római Katolikus Önkormányzatú Egyházközség 1919. október 5-én alakult meg.²⁵ Célja az ekkor még hivatalosan csak kettő (Belváros és Felsőváros) székvárosi plébánia érdekképviselője volt Székesfehérvár polgári várossal mint kegyúrral szemben. Az ezzel párhuzamosan egyházkormányzati szinten zajló decentralizáció miatt is fontos szerep hárult a gyakorlatban leginkább belvárosi vezetésűnek tekinthető összfehérvári egyházközségre, hogy miközben területén több új lelkeszség és plébánia létrejötte is folyamatban van, addig kifelé, a város felé egységesen tudjon fellépni.

Emellett célja volt a hitélet felvirágoztatása, a plébániák anyagi biztonságának megteremtése, az alakuló plébániák segítése, valamint a hívők összefogása

„a társadalom és az állam akkori rendkívül gomolygó politikai és szervezeti helyzetében.”²⁶

Támogatta a hitközségi szervezkedést a Székesfehérvári Egyházmegyei Katolikus Egyesületek Központi Bizottsága is. Az egyházmegye papságának nagy része jelen volt azon az 1920. június 17-i egyesületi gyűlésen,²⁷ ahol dr. Lakatos Frigyes bicskei esperes-plébános hosszán értekezett az egyházközségek meghatározó társadalmi szerepéről, azokat a hitélet elsőrendű előmozdítóinak nevezte. Fontosnak tartotta, hogy az összes társadalmi rétegből válasszanak tagokat a vezetőségbe, de lehetőleg értelmiségiek vezessék. Külön felelősök fedjék le a plébánia életének minden területét, akiket „mintegy civil papokat képezzünk, segítőtársakat magunknak.” Kiemelte, hogy hagyni kell érvényesülni a hitközségi tagokat, de nem szabad túl nagy hatáskört sem adni egy-egy személynek

„nehogy a reformátusok presbitériuma fejlődjön ki, hol a papnak már nem sok szava van.”²⁸

Az egyházmegyei egységes szabályzat kialakításának első lépése a megalakult székesfehérvári egyházközség tervezetének benyújtása tekinthető, melyre 1919. október 14-én került sor. Egyházkormányzati szinten 1919. december 3-án Prohászka jóváhagyta,²⁹ ezzel párhuzamosan a püspök benyújtotta a Belügyminisztériumnak, majd az illetékesség tisztázása után a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak véleményezésre. Az alapvetően pozitív fogadtatást kapott

²³ Hírek – A megalakítandó hitközségek. *Fejérmegyei Napló*, 1919. augusztus 17., 4.

²⁴ SzfvPL – I.2. – No.558 – 2020/1919; 131/1922; 1528/1923.

²⁵ Az alapítás részleteiről, célkitűzésekről, eredményekről a végleges egyházközségi szabályzatot jegyző dr. Kepes János királyi közjegyző, székesfehérvári egyházközségi főtitkár számolt be az 1923-as és 1924-es éves közgyűléseken, melyek jegyzőkönyveit megküldte Prohászkanak. SzfvPL – I.2. – No.558 – 210/1925.

²⁶ SzfvPL – I.2. – No.558 – 210/1925.

²⁷ SzfvPL – VIII.A.8. – Székesfehérvári Egyházmegyei Katolikus Egyesület Központi Bizottsága jegyzőkönyvei 1917–1940. 20–24.

²⁸ Uo. 22.

²⁹ A püspök előzetes saját kezű ellenjegyzése október 14-i dátummal megtalálható a beadott szabályzaton. SzfvPL – I.2. – No.558 – 2020/1919.

tervezetet a minisztérium néhány helyen módosítási javaslatokkal látta el, majd két alkalommal történő kiigazítás után 1923. szeptember 11-én véglegesen jóváhagyta azt.³⁰

Az 1920-as évek második feléből fennmaradt több olyan szabályzat a Székesfehérvári Egyházmegye különböző egyházközségeinek alapítása nyomán, melyek nyomtatott formában, a plébániák nevét és különböző adatait pontozással kihagyó általános szabályozásnak tekinthetők. Ezek a korábbi szeminárium épületében működő Vörösmarty Nyomda kiadásában jelentek meg *A Róm. Kath. (...) Egyházközség Igazgatásának Szabályzata* címmel, három részre tagolva, összesen 52 paragrafusban határozták meg az egyházközségek alapsabályát.³¹

Az egyházközségi szerveződések típusai

A konkrét hitközség-alapításokra áttérve a következő irányvonalakat különböztethetjük meg:

1. Prohászka felhívására és a tanácsköztársaság tapasztalatai okán 1919-ben szerveződő hitközségek (akár volt iskolaszék, akár nem). Ide sorolhatóak az újonnan alakuló lelkesedések is, ahol az alapításkor már a folyamat szerves részét képezi az egyházközségi szerveződés.
2. Korábban alakított hitközségek: ezek vagy megragadhatóak a historia domusban, vagy nem. (Érzelkelhető egy fogalmi zavar: az adott plébánia közösségét is nevezték hitközségnek, esetleg egyházközségnek, akár egyidejűleg is).
3. Később alakuló hitközségek már meglévő plébániákon. Ezek esetében általában már volt iskolaszék. Itt a hitközségek megalakulásának okai változatosak: például a társadalmi szerepvállalás növelése érdekében vagy a kegyúr vonakodása miatt volt szükség az autonóm szervezetekre.
4. Rendhagyó esetek, amelyek folyamatukban, személyi kérdéseikben vagy korszakbeli eltérésükben kirívóak.

Példák az 1919. évi egyházközségi szerveződésekre

Kéri Ferenc perkátai plébános az alábbiakban foglalja össze, miért volt fontos a Tanácsköztársaság alatt hitközségeket alapítani:

„A katolikus hívek autonomiai törekvését, hogy saját belügyeiket maguk intézhessék, vagyonukat maguk kezelhessék, az állami gyámkodástól mentesek legyenek, a forradalom által felülkerekedett socialismus majd a communismus vezérei rendelete folytán bekövetkezett egyház s állam szétválasztása, elkülönítése felszínre vetette, napirendre tűzte. Mi több a kegyuraságok megszűnése, az egyházi vagyon leltározása, a kegyes alapítványok liquidálása a hitközség megalakítását szükségessé tette, mert a templomok, zárdák fenn-tartása, az egyházi személyek megélhetésének biztosítására csak ez az egyetlen mód volt.”³²

³⁰ SzfvPL – No.558. – 2020/1919; 131/1922; 1528/1923.

³¹ SzfvPL – I.3. – No.4568 – 345/1929. További eredményeket adhatna a központi, valamint a különböző egyházmegyék alakuló mintaszabályzatainak részletes összevetése.

³² SzfvPL – IX. 11. – 82. – Perkátai Historia Domus 1907–1977. 144.

Az ezzel járó szervezési és adminisztratív munkát a Perkátán már működő iskolaszék végezte, a tényleges megalakulásra 1919 pünkösdjén, június 8-án került sor.³³

Ugyanezen a napon alakult meg az egyházközségi képviselő Polgárdin is. Aradi Ignác, aki 1917-től több mint 40 éven át fungált plébánosként a településen, így emlékezik:

„A hitközséget pünkösd ünnepén a litánia után a plebánia udvarán tartott nagygyűlésen alakítottuk meg, mikor is jóleső lelkesedéssel mondták ki, hogy az egyházat fönn tartják. Mindjárt megválasztották a 14 tagból álló egyháztanácsot. Az új egyháztanács mindjárt össze is ült a legsürgősebb teendők megbeszélésére. A plebános fizetését az esetre, ha földjeit elveszik a következőkben állapították meg: 12.000 kor fizetés, 12 mázsa búza, 10 mázsa árpa és 10 mázsa szemes tengeri évenként. A kántornak mivel tanítói fizetése van, évi 3000 kor tiszteletdíjat szavaztak. Még a gyűlés tartama alatt eljött Bócsék Ferenc direktórium tag, elvitte hitközségi alapszabályainkat s kántortanítót a községházra hívatta s kérdőre vonta hogy merészkedik tanácsköztársasági tanító létére hitközségi szervezkedésben tevékeny részt venni.”

Hercegfalván a falusi direktórium vezetője, Kolb Ciprián plébánost róttá meg és fenyegette börtönnel az egyházközségi szervezkedés miatt, akit kis híján ténylegesen rabosítottak is. A június 29-én megalapított hitközség plébános által deklarált célja — ironikus módon — pont az érdekképviselő és a biztonság voltak:

„Erre az időre esik az iskolaállamosítás, a plebánia és templom vagyonának leltározása és részünkről érdekeink megvédésére a keresztény autonóm egyházközség megalapítása. Ez utóbbi 1919. június 29-én történt. Az alakuló gyűlés és utána lefolytatott szavazás miatt Mózes [János, helyi szociáldemokrata pártelnök] engem feljelentett Sárbogárdon s a börtöntől csakis a proletárdiktatura bukása mentett meg.”³⁴

Tinnyén az egyházközség megalakulását a plébános, Deym Béla elleni sikertelen merénylet előzte meg és idézte elő.³⁵

A prédikációt megfigyelő direktórium tagok jelentették, hogy Deym Béla plébános ellenforradalmi hangulatot kelt beszédeivel.

„1919 fekete vasárnap – igazán fekete volt a lelkipásztorra nézve. Sokaknak nem tetszett, hogy a lelkipásztor keményen megmondja az igazságot, és összeesküvést forraltak ellene. Fekete vasárnapot tűzték ki azon tervük végrehajtására, hogy a papot ledobják a szószékről.”³⁶

Híre ment ennek a faluban, a plébánost is figyelmeztették a veszélyre és kérték, ne prédikáljon. Deym Béla elmondása szerint vasárnap olyan szinten telt meg a templom, hogy állva alig fér-

³³ Uo. 146.

³⁴ SzfvPL – IX. 11. – 89. – Polgárdi Historia Domus 1863–1923. 51.

³⁵ VARGA 2020: 50.

³⁶ SzfvPL – IX. 11. – 138. – Tinnyei Historia Domus 1901–1978. 18.

tek el. A falu jelenlétével védte meg a plébánost, aki felment a szószékre prédikálni, a merénylők pedig ekkora tömeg láttán megijedtek, és nem mertek cselekedni.

A hitközség aznap délután alakult meg az iskolaépületben rögtönzött gyűlésen, ahol a falu lakossága egyöntetűen megköszönte a plébános helytállását, és kijelentették, biztosítják Deym Béla plébános ellátását.

„Ekkor láttam, van még élő hit, van még igaz tisztelet és szeretet a jó nép szívében lelkipásztora iránt. [...] A hangulat olyan volt, hogy Vitam et sanguinem.”³⁷

Sárosdon a hitközség-alapítás céljai közül mind az érdekképviselési, mind a demokratizálódási vonal kidomborodik. 1919. április 23-án alakult meg Bíró Mihály plébános vezetésével

„az egyháztanács, ami az iskolaszékből vedlett át”³⁸

Ezt a historia domusban egy fél mondattal elintézett eseményt azonban a demokratikus kor-szellem egyfajta túltengéseként is felfogható plébánosválasztás előzte meg a hívek részéről. Már maga a fogalom is értelmezhetetlen ilyen kontextusban, legalábbis egyházjogi szempontból, ugyanis a plébános kiválasztása a püspök és a kegyúr együttes joga volt. Az előző plébánost, Nagy Károlyt³⁹ 1918 januárjában Prohászka Sárosdról Zámolyra helyezte, aki ezt nem vette jó néven. Először is nem akarta elhagyni a községet, nem engedte be az új plébánost, Bíró Mihályt a templomba, majd a szószékről tolvajnak és rablónak nevezte püspökét és plébánosutódját. Miután csendőrségi segítséggel sikerült kitessekélni Sárosdról, folyamatosan visszajárt lázítani Bíró Mihály ellen:

„Elődöm [Nagy Károly] Zámolyról Székesfehérvárra naponként bejárt Velinszki [sic!] László elvtárshoz tanulmányozni Marx tudományát. Ő aztán gondoskodott, hogy Sárosdon minden vasárnap délután népgyűlés legyen, melyen B[uda]pestről megjelent egy-egy [...] elvtárs a népet kioktatni, helyesebben lázítani. [...] A beszédet nem hallhattam, csak a szétoszláskor elhangzott szavakból sejtem, hogy igen épületes lehetett. Mert azt lehetett hallani: fel kell akasztani a papot, meg a gróft.”⁴⁰

Nagy Károly a népgyűléseket igyekezett felhasználni, hogy maga mellé állítsa volt plébániájának híveit.

„Midőn a vasárnapi szónokok már annyira meggyúrták a népet, hogy azt hitték, most már mindenre készek, ők vannak nyeregben, a zámolyi plébános, Nagy Károly biztosra vette ügyét. B[uda]pestről Kis Jenő elvtárs, valamiféle népbiztos megjelent Sárosdon 1919. április 21-én, Húsvét hétfőjén, s felhívta a directoriumot és a szervezett munkásságot, hogy

³⁷ Uo. 19.

³⁸ SzfvPL – VII.99. – Sárosdi plébániai iktatókönyv 1869–1917, Bíró Mihály feljegyzése az 1919. évről a kötet végén.

³⁹ MÓZESSY 2020: 179–194.

⁴⁰ SzfvPL – VII.99. – Sárosdi plébániai iktatókönyv 1869–1917, Bíró Mihály feljegyzése az 1919. évről a kötet végén.

az igazságtalanságot tegyék jóvá, melyet Dr. Prohászka megyéspüspök elkövetett Nagy Károllyal szemben. Válasszanak plébánost!”⁴¹

Aznap délutánra tűzték ki a szavazást, szándékosan a délutáni litánia idejére, hogy az új plébános pártján álló hívek kevesebb számban adják le voksukat. Ennek ellenére az egyébként titkos, egyéni szavazás jelentős többséggel Bíró Mihály plébánosi mivoltát erősítette meg. Egyedi és különleges az említett sárosdi eset, amely során a hitközség alapításához és magához a plébánosi címhez is mérhető legitimációt kapott hívei köréből Bíró Mihály.

Csepelen a 20. század elején a jelenlegi három plébánia helyén még csak egy állt. Róbl János csepeli plébános, akinek a második világháború után is meggyűlt a baja a kommunista hatalommal, 1919-ben már megtapasztalta ennek előszelét.⁴² Miután 1919. április 14-én kiküldte a hitközség alapítására szóló felhívást — kiemelve a szövegben az egyház és állam elválasztását és az ebből adódó anyagi szükséglet — engedélyeztette a direktóriummal az április 20-ra összehívott alakulógyűlést. A nagy érdeklődés övezte összejövetelen tartott egyházközség-alapító beszédét elsőprő lelkesedés fogadta. Kimondták a római katolikus egyházközség megalapítását, és a hívek egyhangúlag megígérték a többletterhek vállalását. A gyűlésen jelen lévő két politikai megbízott jelentette a helyi elnöknek a Róbl által kiváltott „túlzott lelkesedést”. A helyi elnök ezért ellenforradalmi beszédre és vallásfelekezeti kirekesztésre hivatkozva megtiltotta az egyházközség megalapítását. Ráadásul a plébánost és a vezető résztvevőket forradalmi törvényszék elé is citálta izgatás vádjával, ahol azonban bizonyíték hiányában felmentették őket. Róbl ezután Kunfi Zsigmond közoktatásügyi népbiztoshoz fellebbezett az egyházközség-alapítás tárgyában:

„Miután az egyházközséget megalakítani nem lehetett írásban kértem a directoriumtól a tiltó rendeletet, [...] s elmenetünk Kunfi népbiztoshoz, aki megígérte, hogy az egyházközség megszervezését engedélyezi és a directorium okvetlenkedését megtiltja. De ez csak ígéret maradt, ami természetes is volt.”⁴³

A hitközség megalapítására tehát papíron nem került sor 1919-ben, azt az iskolaszék 1919. novemberi, a költségvetésről határozó gyűlésén arra az időre halasztották, mikor „az országos autonómia” létrejön. Addig is az egyháztanácsot és az iskolaszék vezetőségét felkérték, hogy tevékenységüket terjesszék ki az egyházközségi teendőkre is.⁴⁴ Egy évvel később, 1920. november 6-án az újabb költségvetési tárgyaláson⁴⁵ már felhívták a jegyzőkönyvvezetők figyelmét, hogy a hitközség számára is készüljön egy példány. A kettő között hivatalos alapításnak nincs nyoma sem a historia domusban, sem pedig a plébánia és püspökség közötti levelezésben. Feltehetőleg a nagy port kavart alapítási gyűlést tekintették visszamenőleg érvényesnek.

⁴¹ Uo.

⁴² SzfvPL – IX. 11. – 24. – Csepeli Historia Domus 1917–1945. 10–11.

⁴³ Uo. 11.

⁴⁴ SzfvPL – I.3. – No.4515 – 2272/1919 költségvetési jegyzőkönyv.

⁴⁵ SzfvPL – I.3. – No.4515 – 2053/1920 költségvetési jegyzőkönyv.

A három önálló lelkeszség pedig, amely 1919-ben alapult meg: Százhalombatta, Iváncsa és Pilisszentiván.⁴⁶ Ezekben az esetekben meglévő filiák önállósultak, mert így előnyösebb feltételekre számíthattak mind önállósági, mind gazdasági tekintetben.

Példák az 1919 előtt alakuló egyházközségi szerveződésekre

A „forma szerint önkormányzati alapon szervezett”⁴⁷ egyházközségek kialakulásának — igazából azok hiányának — első forrása Steiner Fülöp püspök 1896. január 7-i jelentése, aki a vallás- és közoktatásügyi miniszter, Wlassics Gyula felkérésére közölte, hogy „a bölcs kormányzása alatt álló egyházmegye területén”⁴⁸ nincs szervezett hitközség.

A Székesfehérvári Egyházmegye egyházközségi szerveződésére a kutatás jelenlegi állása szerint Baracson található a legkorábbi példa. Itt a tárgyalt korszaknál korábban, 1907. október 10-én alapították meg a hitközséget, a historia domus különösebben nem részletezte az okokat, célokat és magát a folyamatot sem. A vezetőség felsorolása mellett egyedül a kántor díjazásának megállapítását jegyezték fel mint a megalakult egyházközségi képviselő első határozatát.⁴⁹

A hitközség korai alapításának okait a falu pasztorálásának mikéntjében kereshetjük. Baracs híveit 1746-tól Dunapenteléről, 1788-tól hol Hercegfalváról, hol Előszállásról látták el. 1862-ben önálló lelkeszséggé szerveződött, két idehelyezett egyházmegyés pap után 1872–1924 között a dunaföldvári ferencesek adták az adminisztrátorokat. Helyben lakó papjuk tehát nem volt, a lelkeszség pasztorációját az egyházmegyén kívülről érkező szerzetesek látták el, emiatt az egyházmegyei szervezetben légüres térben volt a község. Ennek ellenére, az 1900-as évek elejére a hívek száma gyorsan szaporodott, így felmerült az igény, hogy kápolnájukat felújítsák és kibővítsék, valamint a település tanyarendszerű mivolta miatt több iskolát is létesítsenek. A létszámbeli növekedés pedig lehetőséget kínált arra, hogy ezt „öntevékenyen”, anyagi terhek vállalásával megtehessék, ennek alakítottak szervezeti keretet a hitközség megalapításával 1907 októberében. A baracsi autonóm egyházközségi szerveződés céljai elővételezik a Prohászka által 1919-ben megfogalmazottakat, kiegészítve a tanyákon szétszórta élő hívek összefogásának igényével. 1923-ban a fehérvári egyházmegye mintaszabályzatát a baracsi egyházközség is megszavazta, és magára érvényesnek tekintette. Az 1920-as évek elején további érdekérvényesítő képességét mutatta a hitközség, ugyanis kérésükre Prohászka helyben lakó egyházmegyés papot küldött. Paár József 1924. október elsején foglalta el állomáshelyét mint lelkes, majd az 1926-os plébánia rangra emelés után mint plébános tevékenykedett.⁵⁰

Solymáron az egyházközség közvetlenül az első világháború után alakult meg, és első tevékenységeként egy 349 kilós harangot igényelt vissza a hadügyminisztériumtól, sikerrel.

„A hitközség vezetősége az első alakulásakor – még a Károlyi forradalom után 1918. évben – a hadügyminisztériumból visszakért egy 349 kg-os harangot, amely cyril betűs felírással jelezte, hogy háborús szerzemény. Kétévi használat után megrepedt s újra kellett

⁴⁶ Uj plebániák. *Fejérmegyei Napló*, 1919. augusztus 15., 3.

⁴⁷ SzfvPL – I.2. – No.558 – 1920/1895.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ SzfvPL – IX. 11. – 9. – Baracsi Historia Domus 1862–1989. 45.

⁵⁰ SzfvPL – I.5. – Baracsi Canonica Visitatio 1926. 1–3.

öntennünk. Ekkor eltűnt a felirat. [...] Fizetnünk kellett érte a fémközpontnál 16411 koronára 75 fillért, újraöntésért 14000 koronát. Ez most az Ave Maria harangunk. A költséget a hívek adományaiból fizettük.”⁵¹

Az egyházközségi szerveződés egyre inkább bevonta a plébánia életébe a híveket, ennek köszönhetően fokozódott a templomot-paport érintő kollektív felelősségvállalás is. Jól mutatja a harangra adományozott nagy összeg, amelyet a világháború utáni sanyarú időkben is össze tudtak szedni.

Példák az 1919 után alakuló egyházközségi szerveződésekre

Székesfehérváron az összfehérvári egyházközség megalakulása után létrejött több hitközség is, hogy helyi szinten, még inkább szervezett keretek között mozdítsa előre és irányítsa az egyház társadalmi szerepvállalását. A két önálló plébánia, Belváros és Felsőváros egyházközsége rögtön megalakult hivatalosan is 1919-ben, majd a plébániaszerveződéssel párhuzamosan alakultak a további fehérvári hitközségek is: 1920-ban a vasútvidéki, 1922-ben a vízivárosi, 1930-ban az öreghegyi egyházközség. Szintén 1930-ban alakult a belvárosi egyházközség palotavárosi és tóvárosi szervezete; 1932-ben a szárazréti, 1934-ben pedig a maroshegyi egyházközség.⁵²

Székesfehérváron kívülre tekintve, ott, ahol volt iskolaszék, ott nem minden esetben alakult meg az egyházközség vagy az egyháztanács Prohászka felhívására.

A tárnoki egyházközség megalapítása (és a fennmaradt iratanyag) mintapéldának tekinthető a már kiforrott, professzionális ügyintézésre.⁵³ Az 1928. december 1-én tartott alakuló gyűlés jegyzőkönyve szerint a hitközséget a Székesfehérváron kiadott egységes egyházközségi testületek szabálykönyve alapján hozták létre, megválasztották a tisztségviselőket, és beküldték ellenjegyzésre Shvoy Lajos püspöknek. A püspöki engedély 1929 januárjában érkezett meg. A szabálykönyv egy záradékban kimondta, hogy további jóváhagyásra az állam részéről nincs szükség.⁵⁴ Egyúttal egy fontos kitétellet egészítették ki a korábbi tárgyalások nyomán kialakított alapító dokumentumot, amely a püspök javaslatára került bele:

„A kath[olikus] hívek ezen egyházközségi szervezkedéssel nem mondanak le szerzett jogaikról, kedvezményeikről, melyeket a Canonica Visitatio, állam, közigazgatás, politikai község, kegyúr vagy bármely más szerv részéről eddig élvezett; anyagi terhek áthárítását nem vállalja.”⁵⁵

Amellett tehát, hogy az egyházközség szívesen áldoz a plébános és a templom ellátására és hitéleti programokra, az eddig fennálló bevételektől sem tekint el.

⁵¹ SzfvPL – IX. 11. – 104. – Solymári Historia Domus 1915–1986. 49.

⁵² SzfvPL – IX.8. – 1737/1. Katolikus munka Székesfehérvárott. 1933.

⁵³ Annai szépséghibával, hogy a historia domus 1947-re teszi a hitközség megalapítását, mivel keveri a tárnokligeti lelkészségből megalapuló plébániával és az ottani egyházközséggel. A tárnoki egyházközségi életet folyamatos, évenként több képviselő-testületi jegyzőkönyv bizonyítja. SzfvPL – IX. 11. – 132. – Tárnoki Historia Domus 1976–1987, korábbi évekre visszatekintő feljegyzések. 38; SzfvPL – I.3. – No.4568.

⁵⁴ SzfvPL – I.3. – No.4568 – 345/1929.

⁵⁵ Uo.

Vértesacsán 1919-ben pont plébánosváltás volt, ezért az új plébános csak 1929 októberében alapította meg a hitközséget.⁵⁶ A közvetlen kiváltó ok a kegyúr vonakodása volt egy templomtatarozási munka támogatásában. Ennek hátterében az a tendencia állt, hogy a kegyurak túlnyomó részét adó földbirtokosság az 1920-as években kezdte felparcellázni és eladni földjeit, így nem egy esetben a kegyúri terheket is ennek arányában kívánta csökkenteni. Ez a plébániák szempontjából természetesen nem volt előnyös változás.

Ezzel szemben Pilisszántón maga a kegyúr is részt vett az 1928. december 16-án tartott alakuló gyűlésen, ahol még az egyházközség világi elnökének is megszavazták, amit az alapító okirattal együtt Shvoy Lajos 1929. január 21-én ellenjegyzett.⁵⁷ Beszédes, hogy a plébánia és a pap anyagi ellátásának fontossága helyett elsődleges célként a hitélet mélyítését, felpozícionálását hozták fel. A plébános beszédében hangsúlyozta, hogy az elődök felépítették a templomokat, a jelen emberének pedig az a feladata, hogy „a kereszténységet mint egyetlen igazi szellemi és erkölcsi kincset őrizzük.”

Példaként a fővárost hozta, „ahol a több mint 10 éves egyházközségi élet gyümölcsként buzgó vallásos élet folyik.” Végül a társadalmi szerepvállalás fontosságát vetítette előre, miszerint „a Krisztusért lelkesedő hívek nagy buzgósággal segítenek a lelkipásztoroknak és ahova a pap szava már nem ér el, oda az egyházközségi tagok viszik az Evangélium ígét.”

Rendhagyó esetek

Hantason rendhagyó, azonban teljesen valid kommentár található a *historia domus* 1947. évi bejegyzéseinek a végén, amely rávilágít a kegyúr és a plébánia viszonyára. Bóna József plébános örömet fejezte ki, hogy a korábban (biztosan 1926 előtt) megalakult egyházközség valóban önállóvá vált.

„Eddig — a front előtt — a kegyurasági egyházközség nem élte, nem is élhette öntudatos egyházközségi életét, hiszen minden gond, teher a kegyúr vállán nyugodott. Most már önállóan a képviselő testületnek kell vinnie egyházközségünk életét. Ez meglátszik az egyházközség életén. Még nem öntudatos, harcos egyházközségi tagok. Mindenki csak egyházközségi tagnak érzi magát, de nem felelős vezetőnek, akinek mindenben vállalni kell az egyházközség vezetését.”⁵⁸

Pilisszentlászlón a katolikus hitközség rendeltetésszerűen, Prohászka áprilisi körlevele hatására alakult meg, ráadásul az 1919. április 27-én tartott alakulógyűlésével az egyik első a sorban. Az egyházközséget vezető egyháztanács megválasztásával sem vesződtek sokat:

„Megalakítottuk a hitközséget, megválasztottuk az egyháztanácsot, amely nálunk identikus a munkástanáccsal.”⁵⁹

⁵⁶ SzfvPL – IX. 11. – 148. – Vértesacsai *Historia Domus* 1918–1920. 13.

⁵⁷ SzfvPL – I.3. – No.4564 – 51/1929.

⁵⁸ SzfvPL – IX. 11. – 51. – Hantosi *Historia Domus* 1868–2002. 89.

⁵⁹ SzfvPL – I.3. – No. 4565 – 1553/1919.

Már a két testület teljes személyi egyezése egyértelműen előrevetít bizonyos problémákat az egyházközség életében. Hozzáadódott még ehhez, hogy az újonnan kinevezett ideiglenes adminisztrátor, Csertő Jakab, valamint a nyugdíjba vonulásra felszólított, betegeskedő, de még helyben lévő plébános, Mattyasovszky Gergely sem jöttek ki egymással. Előbbit a püspök a teljes hivatali ügyintézés átvételével bízta meg, míg a beteg, feladata ellátására képtelen, az adminisztrátornak folyton keresztbe tevő plébánost pedig a faluból való távozásra szólította fel (elhelyezést biztosítva neki máshol).

Csertő 1919. április 29-i levelében jelentette a hitközség megalakulását a püspöknek, és hozzátette, hogy az egyháztanács (= munkástanács) tiszteletbeli elnöke közölte vele, hogy az egyház minden java az államé lesz, a plébániai földeket a munkástanács (= egyháztanács) föld nélküli embereknek fogja kiosztani, így a plébános és a templom ellátása a hitközségre hárul majd (azzal az enyhítéssel, hogy az elvett plébániai földekből a plébános bérelhet egy minimális területet).

Prohászka válaszában megnyugtatta Csertőt, hogy csak a 100 hold feletti földeket veszi el az állam, a plébánia földjei felett továbbra is a plébánia rendelkezhet. A püspök levele nagy megkönnyebbülést hozott,

„mert bizony az egyháztanács tagjai is meglehetősen desperát hangulatban voltak. Ugyanakkor, amikor én az egyháztanáccsal közöltem a kegyes értesítést, a munkástanács is ülést tartott.”⁶⁰

A párhuzamosan több funkciót is betöltő tanácsokat más-más okokból megnyugtató üzenet közlése után a falu lakói is értesültek a hírről,

„amely éppen jókor jött; mert már az egész község nyílt lázongásban tört ki, amikor tudomására hoztuk, hogy ha a plébániai földek lefoglaltattak, most már csak is készpénzfizetéssel kénytelenek eltartani a papjukat. Azt kiabálták: Így nekünk nem kell pap, becsukjuk a templomot s legyen az is az államé.”⁶¹

A kedélyek csillapodása után a hitközség egyik első intézkedéseként igyekezett a rekvirált harangok helyett újakat szerezni a templomba. A vezető testület „egyháztanácsi hangnemben” illedelmesen érdeklődött a püspöknél a plébániát megillető harangok után járó kárpótlás után, majd ugyanebben a levélben, „mint munkástanács”, kilátásba helyezte az esetleges negatív válasz következményeit, miszerint „lépéseket fog tenni a népbiztosságnál.”

A harang összegének kiutalását Csertő már nem várhatta meg a faluban, mivel hiába sikerült végül elköltöztetni az öreg plébánost, lavírozni a perszónálunióban lévő két vezető tanács között, adminisztrátori posztjában Prohászka végül nem erősítette meg, így nem ő lett a következő pilisszentlászlói plébános.⁶²

⁶⁰ Uo.

⁶¹ Uo.

⁶² SzfvPL – I.3. – No. 4565 – 603/1920.

Utolsó példaként álljon Pázmánd — Csertő Jakab következő állomáshelye⁶³ —, ahol a *historia domus* feljegyzett egy 18. században induló történetet, amelyet a mai napig emlegetnek a helyiek.⁶⁴ A jezsuiták átkaként ismert eseménysorozat a rend 1773-as feloszlatásakor kezdődött, ugyanis Pázmánd kegyurai a jezsuiták voltak. Az utolsó páter, aki elhagyta a falut, a legenda szerint visszafordult a Pázmánd határában található Magos-kőről, és kezét a falu felé emelve „megátkozta” azt. Ha történt is ilyen, valószínűbb az elkészítő mozdulat vagy az áldásra emelt kéz, de az események alakulása miatt érthető az átokmotívum.

A következő kegyurakat finoman szólva sem érdekelte Pázmánd és a plébániája, ráadásul egymás után mentek tönkre vagy adósodtak el, ezért sokszor cserélt gazdát az uradalom. Egy ilyen eladási szándék jutott a pázmándi hívek tudomására az 1860-as években, és megindult egyfajta önszerveződő autonómiatörekvés:

„Voltak közöttünk egyes nagyravágyó emberek, kik uraságok szerettek volna lenni. Noszogatták is az embert, hogy hát álljunk össze, s vegyük meg mi, mert akkor már nagy urak leszünk, s plébánost is választhatunk.”⁶⁵

Írtak szerződést is, aláírták a falu népével, aki nem írta alá, annak is odaírták a nevét. Pénzüik azonban nem volt rá, ezért az akkori plébános és a jegyző vezetésével elmentek Bécsbe, és felvettek 40 000 forint kölcsönt erre a célra, de ha már ott voltak ennyi pénzzel, „hát mulattak egy nagyot az első szállodában”. Valóban nagy lehetett az a mulatság, mivel alig hoztak haza pénzt, ezért nemsokára újabb bécsi út következett, hasonló eredménnyel. A kegyúr, Ferdinánd szász—coburg—gothai herceg, mivel a falusiak nem tudtak fizetni, eladta a birtokot egy „belga pénzcsoportnak”,⁶⁶ ami végül szintén balul sült el.⁶⁷ Így akadályozta meg a székesfehérvári egyházmegye legkorábbi, finoman szólva is rendhagyó egyházi önrendelkezési szervezkedését a jezsuita átok.⁶⁸

Összegzés

Prohászka körleveleinek, egész püspöki működésének és közvetlen, személyes, a pasztoráció példájával elől járó papi magatartásának kulcsfontosságú szerepe volt egyházmegyéjében az egyházközségek kialakulásában és az előremutató plébániai autonómia kialakulásában. A hitközségi szervezkedés kérdése országos, egyházmegyei és plébániai szinten is előkerült, és egy-

⁶³ SzfvPL – I.3. – No. 4548 – 1736/1920.

⁶⁴ SzfvPL – IX. 11. – 80. – Pázmándi *Historia Domus* – 1969. 5-10.

⁶⁵ SzfvPL – IX. 11. – 80. – Pázmándi *Historia Domus* – 1969. 8.

⁶⁶ SzfvPL – IX. 8. – No. 1663. – Pázmánd 30. Ez alatt feltehetőleg a Langrand-Dumonceau-bank érthető, amely katolikus bankként határozta meg magát szemben a protestáns és zsidó pénzintézetekkel. Ezáltal kapcsolatban állt katolikus grófokkal, mint például az említett herceg, és keresett befektetési lehetőséget Magyarországon is. Az 1860–1870-es évek fordulóján csődbe ment. Az alapító, André Langrand-Dumonceau munkásságát bemutató mű: JACQUEMYNS 1965.

⁶⁷ SzfvPL – IX. 11. – 80. – Pázmándi *Historia Domus* – 1969. 9.

⁶⁸ Végül 1928. november 4-én Pázmándon is megalakult a hitközség. SzfvPL – I.3. – No. 4548 – 2725/1928.

mással párhuzamosan fejlődött, azonban a főváros példaadó mintáját ki kell emelni. Beigazolódtott Csernoch érsek jóslata:

„Budapest után indul az egész ország.”⁶⁹

Az alapítást segítő mintaszabályzatok megalkotása, a fővárosi hitélet általános erősödésének tapasztalata nagyban előmozdította az egyházközségek alapításának igényét mind a papság, mind a hívek körében.

A tanulmányban tárgyalt példák alapján látható, hogy hatékony válasznak bizonyult a Tanácsköztársaság okozta problémákra, azonban nem csupán erre a helyzetre adott megoldást. Az egyház hívek felé fordulásának fontos eszköze lett, és elengedhetetlen szerepet játszott a „keresztény közszellem hanyatlása”⁷⁰ idején a hitélet megőrzésében és felvirágoztatásában. Végül, de nem utolsósorban pedig az egyház ezen intézmények megalkotásával és szorgalmazásával lépést tartott a szekuláris világ politikai alakulásaival, és meghatározó szereplője maradhatott a 20. század gyorsan változó társadalmának.

Felhasznált irodalom

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár (SzfvPL)

- I.2. – No.558. Egyházigazgatási iratok, Egyházközségi szervezkedés
- I.3. – No.4515. Püspöki levéltár, Parochialia, Csepel
- I.3. – No. 4548 Püspöki levéltár, Parochialia, Pázmánd
- I.3. – No.4564. Püspöki levéltár, Parochialia, Pilisszántó
- I.3. – No.4565. Püspöki levéltár, Parochialia, Pilisszentlászló
- I.3. – No.4568. Püspöki levéltár, Parochialia, Tárnok
- I.5. Canonica Visitatio, Baracs
- VII.99. Sárosdi Plébánia irattára, Sárosdi plébániai iktatókönyv
- VIII.A.8. Székesfehérvári Egyházmegyei Katolikus Egyesület Központi Bizottsága jegyzőkönyvei 1917–1940.
- IX.8. – 1663. Kézirattár, Kuthy István plébániatörténeti vázlatai – Pázmánd
- IX.8. – 1737/1. Kézirattár, Katolikus munka Székesfehérvárott

Historia Domusok:

- IX. 11. – 9. Egyházmegyetörténeti digitális iratgyűjtemény, Baracsi Historia Domus
- IX. 11. – 24. Egyházmegyetörténeti digitális iratgyűjtemény, Csepeli Historia Domus
- IX. 11. – 51. Egyházmegyetörténeti digitális iratgyűjtemény, Hantosi Historia Domus
- IX. 11. – 80. Egyházmegyetörténeti digitális iratgyűjtemény, Pázmándi Historia Domus
- IX. 11. – 82. Egyházmegyetörténeti digitális iratgyűjtemény, Perkátai Historia Domus
- IX. 11. – 89. Egyházmegyetörténeti digitális iratgyűjtemény, Polgárdi Historia Domus

⁶⁹ MÉSZÁROS 1930: 20.

⁷⁰ SzfvPL – I.3. – No. 4564 – 51/1929.

- IX. 11. – 104. Egyházmegyetörténeti digitális iratgyűjtemény, Solymári Historia Domus
IX. 11. – 132. Egyházmegyetörténeti digitális iratgyűjtemény, Tárnoki Historia Domus
IX. 11. – 138. Egyházmegyetörténeti digitális iratgyűjtemény, Tinnyei Historia Domus
IX. 11. – 148. Egyházmegyetörténeti digitális iratgyűjtemény, Vértesacsai Historia Domus

SZAKIRODALOM

ERDŐ Péter

- 1997 Plébánia és egyházközség a háború előtti Magyarországon. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 9/3–4, 91–97.

JACQUEMYS, Guillaume

- 1965 *Langrand-Dumonceau, Promoteur d'une puissance financière catholique*, I–V.
Bruxelles: Université libre de Bruxelles, Institut de Sociologie.

LEOPOLD Antal

- 1930 A katolikus egyházközségi szervezetek jogi természete. In HAUSER Ignác (szerk.): *A Budapesti Rk. Egyházközségek első tíz éve*. Budapest: A Budapesti Rk. Egyházközségek Tanácsa, 30–35.

MÉSZÁROS János

- 1930 Visszatekintés az első tíz esztendőre. In HAUSER Ignác (szerk.): *A Budapesti Rk. Egyházközségek első tíz éve*. Budapest: A Budapesti Rk. Egyházközségek Tanácsa, 15–29.

MÓRA Mihály

- 1941 *Az egyházi adó és az egyházközség alapkérdései az egyházi és világi jog szerint*. Budapest: Szent István Társulat.

MÓZESSY Gergely

- 2020 Nagy Károly ügyének historiográfiája. In: KARLINSZKY Balázs – VARGA Tibor László (szerk.): *Rott Nándor és kora. A katolikus egyház 1918–1919-ben és a veszprémi püspökség a két világháború között. A veszprémi Szaléziánumban 2019. március 21-én és augusztus 29-én rendezett konferenciák előadásai*. (A Veszprémi Egyházmegye Múltjából 36.) Veszprém, 179–194.

VARGA Máttyás

- 2020 1919 a székesfehérvári egyházmegyes historia domusok tükrében. In: KARLINSZKY Balázs – VARGA Tibor László (szerk.) *Rott Nándor és kora. A katolikus egyház 1918–1919-ben és a veszprémi püspökség a két világháború között. A veszprémi Szaléziánumban 2019. március 21-én és augusztus 29-én rendezett konferenciák előadásai*. (A Veszprémi Egyházmegye Múltjából 36.) Veszprém, 43–58.

SAJTÓ

- Fejérmegyei Napló*, 1919. augusztus 15.
Fejérmegyei Napló, 1919. augusztus 17.
Fejérmegyei Napló, 1919. augusztus 24.
PROHÁSZKA Ottokár: Főpásztori szózat papsághoz és hívekhez. *Fejérmegyei Napló*, 1919. augusztus 17., 1–2.

*The establishment of congregations in the Diocese of Székesfehérvár
during and after the Hungarian Soviet Republic*

The congregations established in the parishes of the Diocese of Székesfehérvár, as self-governing administrative units, played an important role in preserving and strengthening Christian faith during the 20th century, and they greatly contributed to the development of today's church administration system. During the Hungarian Soviet Republic, in addition to the above, the existence of an autonomous church organization became crucial, since the separation of church and state also meant the withdrawal of all financial support, and due to the changed ownership relations, the patronus became unable to maintain the parishes.

The first part of the study deals with the circulars issued by the Bishop of Székesfehérvár, Ottokár Prohászka, in April and August 1919, in which he calls on the parishes to establish congregations and encourages the creation of a unified regulation. In the second part, I outline specific cases based on the *historia domus* kept in the parishes, as well as on the correspondence between the parishes and the Diocese. Through these examples, I will try to present the reasons for the establishment of congregations, their temporal distribution, and their practical implementation.

„A mi híveinket 80 esztendő óta rontja
a pártpolitika, az egyházközségi életre való nevelés
igen lassan halad”
— A kiskunfélegyházi egységes római katolikus
egyházközség történetéből, 1933–1948

Kőfalviné Ónodi Márta

Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Vármegyei Levéltára — PhD, főlevéltáros

A mai római katolikus terminológiában a plébánia és az egyházközség szinte rokon értelmű kifejezések. Korábban azonban jobban elvált egymástól a két fogalom, működhetett a plébániától különböző jogi személyiségű, például a több plébániát magában foglaló településeken egy közös, városi szintű egyházközség is.¹ Így volt ez az akkor még a Váci Egyházmegyéhez tartozó, két nagy római katolikus templommal és plébániával, valamint több kisebb, bel- és külterületi lelkésziséggel rendelkező Kiskunfélegyházán is, ahol 15 esztendeig, 1933 és 1948 között egységes egyházközség tevékenykedett.² Manapság ez a tény Kiskunfélegyházán meglepően kevésbé ismert, holott a közös egyházközség akár nagyobb nevezetességre is szert tehetett volna, hiszen másfél évtizedes létét számos bonyodalom, olykor szinte botrányig fajuló nézeteltérés, érdekütközés kísérte. Bár az is lehet, hogy éppen ezek a nehézségek tabusították az utókor számára a közös testület munkálkodását, a feledés jótékony homályába burkolva azt. Nem segítette az egységes egyházközség emlékének fennmaradását az sem, hogy a rá vonatkozó, illetve működése során keletkezett iratok szétszóródtak, összekeveredtek, illetve részben megsemmisültek.³ A templomok historia domusaiban csak minimális információ olvasható erről a kérdésről, az is csupán az egységes egyházközség 1933-as megalakulására vonatkozik, a jelenlegi plébánosoknak nincs tudomásuk erről az ügyről, és erre vonatkozó iratokat sem

¹ Erről részletesen lásd: ERDŐ 1997.

² A vizsgált időszakban (1933–1948) Kiskunfélegyháza bel- és külterületén több templom, plébánia, lelkészség működött. A belterületen: Sarlós Boldogasszony-templom (Ótemplom), felszentelés: 1761; Szent István-templom (Újtemplom), felszentelés: 1880; Kalmár-kápolna, felszentelés: 1876. A külterületen: Fülöpkabpusztán Nagyboldogasszony-templom, felszentelés: 1897 (Fülöpkabpuszta különböző névváltozatokban 1883 és 1952 között volt Kiskunfélegyháza külterületi lakott része); Csólyospusztán Jézus Szíve-templom, felszentelés: 1939 (Csólyospusztá 1945-ig tartozott Kiskunfélegyháza közigazgatása alá, 1945-ben egyesült a szomszédos Pálospusztával, létrehozva a Csólyospálos nevű új települést); Ferencszálláspusztán Kisboldogasszony-templom, felszentelés: 1875 (a kegyhelyen 1940-ben pálos szerzetesek telepedtek meg, a határrész neve ettől kezdve Pálosszentkút lett, ez a külterületi lakott rész 1952-ben Petőfiszállás néven önálló településsé vált).

³ A kiskunfélegyházi Ótemplom bizonyos iratai rendezetlenül — az enyészettől megmentendő — a 2010-es években a Kiskun Múzeum őrizetébe kerültek. Az anyag jelenleg (2025) nem kutatható.

találtak a plébániákon.⁴ Elkészült ugyan a város két nagyobb katolikus templomának — a Sár-lós Boldogasszony-templomnak és a Szent István-templomnak, vagy ahogy a félegyházi köz-nyelvben nevezik: az Ótemplomnak és az Újtemplomnak — monografikus jellegű történeti áttekintése, de egyik mű sem tárgyalta a két plébánia közös egyházközségének tevékenységét, sőt a korábbi és későbbi helytörténeti szakirodalomból is kimaradt ez a téma.⁵

A közös egyházközség létezéséről elsősorban a töredékesen fennmaradt kiskunfélegyházi iskolaszéki dokumentumok, valamint a korabeli helyi újságok szolgálnak információval.⁶ Kis-kunfélegyháza csupán az 1993-as egyházmegye-rendezés óta tartozik a Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegyéhez, előtte évszázadokig a Váci Egyházmegye volt a főhatósága. Az 1933–1948 között létezett településszintű közös egyházközségre vonatkozó iratok találhatók ugyan a Váci Püspöki és Káptalani Levéltár gyűjteményében, de nincs külön rájuk vonatkozó levéltári törzs-egység, az egységes egyházközség iratai az ótemplomi és az újtemplomi irategyüttesekbe keve-redve fordulnak elő.⁷

Jelen tanulmányban a fent felsorolt primer források segítségével azt vizsgálom, milyen indokok eredményezték a félegyházi egységes egyházközség 1933-as megalakítását, annak működése során milyen problémák adódtak, illetve mi vezetett el annak 1948-as feloszlásáig. Munkámban különös hangsúlyt kap a pártpolitika bevonódása az egyházközségi képviselő-testületi választásokba, amelyre a címben szereplő plébánosi idézet is utal.⁸

A helyi katolikus egyház, katolikus intézmények, egyházközségi kezdeményezések Kiskunfélegyházán 1743-tól 1932-ig

Kiskunfélegyháza a Duna—Tisza közének egyik jelentős, nagy külterülettel, tanyás részekkel rendelkező városa. A már a 14. században is lakott, templomos helyként nyilvántartott község a török hódoltság idején elnéptelenedett, a 18. század derekán telepítették be újra katolikusok-kal, főleg a Jászságból. A színgatólikus település az 1745-ös jász-kun redempcióval kegyúri jo-got nyert ugyan, de ezzel a joggal ténylegesen csak az első, Sár-lós Boldogasszony tiszteletére emelt kőtemplomának 1761-es felszentelése után tudott élni, ahogy arra a váci püspök akkori egyházlátogatásán (canonica visitatio) készített jegyzőkönyv is kitért.⁹ Mivel az 1800-as évek derekáig a település szinte minden lakója katolikus volt, így a város közigazgatási élete és a helyi egyház „világi” ügyeinek intézése, azaz a templom fenntartása és a papok ellátása (temp-lomjavítás és -karbantartás, egyházi adók kivetése és beszedése, kegyes adományok nyilvántar-tása, stólaris javadalmak meghatározása, plébánosi és kántorföldek kiosztása stb.) teljesen ösz-szefonódott.¹⁰ A 19. század utolsó harmadában számos, a helyi katolikus intézményeket is

⁴ Köszönöm Geszler Péter ótemplomi és Hajagos Gyula újtemplomi plébános közreműködését.

⁵ A két templom történetére vonatkozó két mű: KÁLLAINÉ 2011; KÁLLAINÉ–KŐFALVINÉ 2010.

⁶ Az iskolaszéki iratokat — amelyekben keveredve előfordulnak egyháztanácsai, illetve egyházközségi képvise-lő-testületi jegyzőkönyvek is — lásd: HU-MNL-BKML-XII.21. A korszakban több helyi sajtótermék is meg-jelent, ezek közül az 1945 után kiadottak csak érintőlegesen foglalkoznak az egyházközség működésével.

⁷ VPKL-VPL-AP-Kkfháza-Ó és VPKL-VPL-AP-Kkfháza-Új.

⁸ VPKL-VPL-AP-Kkfháza-Új-4488/1948, benne Vedres Béla 1947. június 21.-én kelt, 381/1947 sz. levele.

⁹ KÁLLAINÉ 2011: 30–31.

¹⁰ TIMON 1889: 61–68; BORBÉLY 2023: 28–29, 89–90.

érintő változás következett be Félegyháza életében. Több évtizedes gyűjtés eredményeként 1880-ra felépült a város másik katolikus temploma, amelyet Szent István tiszteletére szenteltek fel. Az új templom mellé 1885-től szerveztek önálló plébániát.¹¹ A váci püspöki hatóság nemcsak az új plébános javadalmait kötötte ki, de intézkedett a város területének felosztásáról is, vagyis arról, hogy lakóhely szerint ki melyik plébániához tartozzon. A határt a várost átszelő kecskemét–szegedi út jelentette, amelynek keleti oldalán lakók az Ótemplomhoz, a nyugati oldalán lakók az Újtemplomhoz tartoztak.¹² Így a város kegyurasága már két belterületi plébániára is kiterjedt.¹³ A más felekezetű lakosok tartós megjelenése, külön közösséggé formálódása a katolikus város életében szintén erre az időre tehető. Bár az izraeliták már az 1850-es évektől megtelepedtek Félegyházán, sőt szórványos adatok kezdetleges iskolájukról és imaházukról is szólnak, a város gazdasági életébe csak az 1867-es kiegyezést, valamint a Jászkun Kerület 1876-os felszámolását követően tudtak igazán bekapcsolódni.¹⁴ Protestáns felekezetűek — a vasút és az állami hivatalok kiépülésének köszönhetően — szintén már az 1850-es évektől megjelentek a városban, de létszámuk az állami tanítóképző intézet Csongrádról való 1876-os átköltözésével nőtt meg, ekkor ugyanis több protestáns felekezetű tanár is érkezett a városba.¹⁵ Az 1872-től rendezett tanácsi város státuszú Kiskunfélegyháza képviselő-testületébe tehát az idők folyamán bekerültek nem katolikus vallású tagok is. Mivel a város szervezési szabályrendelete értelmében ez a testület gyakorolta a kegyúri jogokat, így előfordult, hogy a helyi katolikus híveket érintő dolgokba beleszólhattak a nem katolikus képviselők.¹⁶ Az első példa arra, hogy ez a helyzet problémát okozott, az 1899-es ótemplomi kántorválasztás volt, amikor is a váci püspök elrendelte, hogy a döntésben csak a képviselő-testület katolikus tagjai vegyenek részt.¹⁷ Ezt a nehézséget az eljáróság később — más városokhoz hasonlóan — a képviselő-testület katolikus tagjaiból alakított kegyúri bizottság létrehozásával oldotta meg.¹⁸

A város mint kegyúr és a helyi egyház viszonya érintette az oktatás ügyét is. A település bel- és külterületi községi népiskolái — az egyetlen izraelita és az egyetlen protestáns elemi iskolát leszámítva — a város 1743-as újratelepülése óta egészen a vizsgált korszak végéig római katolikus jellegűek voltak, fenntartásukról, fejlesztésükről a város gondoskodott. A városi képviselő-testület 1873-ban határozatban mondta ki a helyi népiskolák katolikus voltát, azaz hogy

„az itteni elemi iskolák a törvény értelmébeni hatáskörrel felruházott iskolaszék által kormányzandó felekezetiek legyenek.”¹⁹

¹¹ KÁLLAINÉ—KÖFALVINÉ 2010: 19–54.

¹² KÁLLAINÉ—KÖFALVINÉ 2010: 21.

¹³ Jelen tanulmányban nem játszik szerepet, így nem is sok szó esik a település harmadik katolikus templomáról, a város belterületén 1876-ban családi célokra felépült, külön plébánossal nem, csupán lelkésszel rendelkező Kalmár-kápolnáról. URBÁNNÉ 2005: 50–51.

¹⁴ VIRÁG 1990: 4–19. Kiskunfélegyházán a neológ hitközség 1869-ben, az ortodox 1876-ban alakult meg.

¹⁵ MÉSZÁROS 2010: 13.

¹⁶ A város korai szervezési szabályrendeleteiben a következő pontok szólnak a kegyúri jog gyakorlásáról: 1878. I. 2.§. 13. pont, 1887. II. 20.§. 13. pont. HU-MNL-BKML-V.188.-I.-A-1., 4.

¹⁷ HU-MNL-BKML-V.108. Közgyűlési jegyzőkönyv, 1889. június 25-i ülés, 109/1889 sz. határozat.

¹⁸ VÖLGYESI 2010: 127.

¹⁹ HU-MNL-BKML-V.108. Közgyűlési jegyzőkönyv, 1873. március 7-i ülés, 31/1873 sz. határozat.

Az 1868. évi 38. és az 1876. évi 28. törvények szabályozták a községi iskolaszékek működését, azokat a felekezeti iskolák mellé is kötelező érvénnyel felállítandónak határozták meg. A helyi római katolikus iskolaszék elnöki tisztét mindig valamelyik plébános töltötte be. A plébánosok és a velük közreműködő világi személyek által alkotott, iskolai ügyeket intéző testület — kvázi civil fórum — jó ideig helyettesítette a más felekezeteknél már korábban kialakult hitközségeket, egyházközségeket.

A félegyházi oktatásügyben és a katolikus vallásgyakorlás fejlődésében hatalmas mérföldkövet jelentett, amikor a Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek Társulata 1908-ban leánynevelő intézetet nyitott a városban. A település és a nővérek között létrejött 1907-es szerződés szerint a város átengedte a Constantinumnak nevezett intézmény számára az Ótemplom mellett 1809-ben emelt iskolaépületet, továbbá ehhez az ingatlanhoz kapcsolódóan különböző kegyes alapítványokból felhúzott egy új iskolaszárnyat. Félegyháza vállalta ezenfelül a Constantinum dologi és személyi kiadásainak fedezését, az ügyek intézésére felügyelőbizottságot, azaz külön iskolaszéket hozott létre. A Constantinum intézmény megalapításától kezdve folyamatosan gyarapodott, növekedett. Kezdetben csak elemi és polgári lányiskolát foglalt magában, de hamarosan tanítónőképző, majd középfokú gazdasági iskola, utóbb — az országban elsőként — mezőgazdasági leány-középiskola nyílt falai között. Az egyre több idejáró lány tanításához, ellátásához egyre több nővérré volt szükség. A Constantinum fénykorában, az 1940-es évek első felében az intézményben több mint 60 nővér dolgozott, és a különböző iskolafokokozatokon összesen több mint 1000 diák tanult.²⁰ Az évek során bővült a Constantinum épületkomplexuma, az új ingatlanok telekkönyvezése azonban folyamatos problémát okozott. Bár a város még az együttműködési szerződés megkötésekor vállalta, hogy a nővérek gondjaira bízott iskolai ingatlanokat, az intézet egész telkét, tehát az új katolikus intézetet a „katolikus népre, a katolikus közönségre” telekkönyvezteti, hogy azok az intézet céljaira jogilag örök időre biztosítva legyenek, de mivel jogi személyként ekkor még nem létezett a félegyházi római katolikus egyházközség, ezért az eredeti és a később beépített ingatlan minden parcellája más-más névre — város, iskolaalap, katolikus iskola stb. — lett telekkönyveztetve. A Constantinum ingatlanainak tisztázatlan volta vezetett később közvetve a helyi egységes egyházközség 1933-as megalakulásához.

A félegyházi katolikus egyházközség megszervezésére már korábban is történtek kísérletek. Korabeli helyi sajtóhírek szerint Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánja 1911 tavaszán arról értesítette a várost, hogy 1912-től nem engedélyezi, hogy a párbérszedést a városi adóhivatal és a városi pénztár kezelje, hanem mint más városok és községek, Félegyháza is alakítsa meg az egyházi kiadások és bevételek kezelésére a saját hitközségét. A cikk írója szerint

„a katolikus egyházközséget már régebben meg kellett volna alakítani, aminthogy azt a vármegye többi községeiben is megalakították már a többi katolikusok. Nálunk is jobb volna talán a leányzót szárnyra eresztetni.”²¹

²⁰ A Constantinum működéséről részletesebben lásd: Kőfalviné 2001; Kőfalviné 2009; Kőfalviné 2010.

²¹ Alispáni intézkedés. *Félegyházi Közlöny*, 1911. március 5., 4.

Hamarosan azonban már arról szólt a híradás, hogy a városi tanács nem volt hajlandó megalakítani a katolikus hitközséget, hanem kérvényezte az alispánnál, hogy hagyja meg a városnál a párbérbeszedés régi hagyományát, és „tekintszen el nálunk a kath. hitközség megalakítási eszméjétől”. A cikk szerint az alispán teljesítette Félegyháza kérését.²² Elképzelhető, hogy a közlemény mögött nem állt valós tartalom, hiszen a település másik lapja, a *Félegyházi Hírlap Egyesült Félegyházi Híradó* nem publikált hasonló hírt. A város közigazgatási irataiban sincs nyoma ennek az alispáni leiratnak, a vármegye hivatalos lapjában is pusztán egy beszámoló található arról, hogy a vármegyei előjáróság problémásnak, a köztisztviselőket aránytalanul nagy mértékben leterhelő feladatnak ítélte meg — többek között — a párbérbeszedés lebonyolítását, illetve sürgette annak egységes szabályozását.²³ Szintén túlzónak tűnik az az állítás, hogy a vármegye többi településén a katolikusok már megalakították volna saját egyházközségüket, hiszen az ezt elrendelő püspökkari utasítás megszületéséig még több mint egy évtizedet kellett várni. A cikk csupán azt látszik igazolni, hogy Félegyházán egyesekben már 1911-ben is megfogalmazódott az igény egy önálló katolikus egyházközség megalapítása iránt.

A helyi katolikus autonómia kialakításának idővonalán a következő állomást a Tanácsköztársaság jelentette. Ekkor — 1919. július 27-én — az adott viszonyok okozta kényszerűségből Félegyházán is létrehozták ugyan a helyi katolikus egyházközséget, az ekkor elfogadott alapszabályokat és az ugyanakkor megválasztott egyháztanácsot 2846/1919 sz. alatt az egyházmegyei hatóság meg is erősítette, de a gyorsan megváltozott politikai környezet miatt az egyházközség meg sem kezdte működését. A helyzet visszarendeződése után — mivel a helyi egyház minden szükségletéről ismét a városi kegyuraság gondoskodott, illetve iskola továbbra sem volt az egyházközség saját fenntartásában, ezért hatáskör és tevékenységi terület hiányában — létezése okafogyottá vált.²⁴ A helyi plébánosok javadalmának valorizálása miatt 1923-ban ugyan újra felmerült az egyházközség megalapításának szükségessége, amely révén az egyházi kiadások átháríthatóvá váltak volna a katolikus hívekre, de az ügy ismét csak hírlapi cikk szintjén maradt.²⁵

Az egyházközség megalakításának lehetősége 1925-ben ismét előkerült, ezúttal a városi közgyűlésen. A település addig képes volt saját költségvetésének keretein belül finanszírozni katolikus jellegű iskoláinak fenntartását. A szanálási törvény azonban 1925–1926-ban 50%-os szintre korlátozta a városok által kivethető pótdadó felső határát, amelybe egyszerűen nem fért bele Félegyháza összes kiadása. A település szorult helyzetére való tekintettel a püspök²⁶ engedélyezte, hogy a két szanálási esztendőben a katolikus népiskolák és a Constantinum fenntartása, sőt még a kegyúri kiadások is a beszédendő katolikus iskolai és egyházadóból legyenek finanszírozva.²⁷ A püspökkel kötött szerződés ellen később fellebbeztek, amelynek következtében 1928-ban a Belügyminisztérium a kegyúri terheket visszautalta a város költségvetésébe,

²² Marad a régi rendszer. *Félegyházi Közlöny*, 1911. április 16., 4.

²³ *Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye Hivatalos Lapja*, 1911. február 16., 72–73.

²⁴ HU-MNL-BKML-V.108. Közgyűlési jegyzőkönyv, 1932. június 4-i ülés, 279/1932 sz. határozat; VPKL-VPL-AP-Kkfháza-Ó-1311/1936, benne Toldy Jenő 1936. április 5-én kelt, 97/1936 sz. levele.

²⁵ Valorizálást kértek a plébánosok. *Félegyházi Közlöny*, 1923. október 21., 2.

²⁶ A tanulmányban részletesen vizsgált 1933–1948 közötti korszak első felében Hanauer Árpád István (1869. december 28., Pápa — 1942. január 15., Vác) volt a váci püspök. Főpásztori működésének ideje: 1919–1942. BALOGH—GERGELY 1996: 50.

²⁷ HU-MNL-BKML-V.108. Közgyűlési jegyzőkönyv, 1925. július 21-i ülés, 165/1925 sz. határozat; HU-MNL-BKML-XII.21. 1936. december 23-i egyháztanács ülésének jegyzőkönyve.

a katolikus népiskolák és a Constantinum fenntartásáról azonban — mivel azok a város költségvetési keretébe többé már nem voltak beilleszthetők — az iskolaszék gondoskodott felekezeti iskolaadó kivetése útján. Az ügy folyamányaként a népiskolák iskolaszékéből, a Constantinum felügyelőbizottságából, illetve a városi kegyúri bizottságból megalakult az együttes iskolaszék, amely megkapta a jogot, hogy az iskolákat a várostól függetlenül, külön katolikus iskolai adózás útján tartsa fenn. Ezzel elhárult annak lehetséges veszélye, hogy a katolikus jellegű iskolák esetleg községi jellegűvé váljanak. Toldy Jenő ótemplomi plébános²⁸ — aki az együttes iskolaszékben már az egyházközség előképét látta — véleménye szerint

„ez a szervezet szoktatta hozzá a kath. közönségünket a független kath. adózáshoz, valamint a féltékeny várost és pártokat az iskolai impérium elvesztéséhez, amit enélkül talán sohasem tudtunk volna kezükből kicsikarni.”²⁹

Az egyik helyi hetilap 1930-ban már tudni vélte, hogy mozgalom indult meg a városban

„a különálló róm. kath. egyházközség megalakítására. [...] A mozgalom célja végeredményben az egyházi adó rendezése, ami az utóbbi időben több felzúdulásra adott alkalmat.”³⁰

Ilyen előzmények után 1932-ben a Constantinum építkezésének vitás kérdései hozták újra mozgásba a ténylegesen megalapítandó egyházközség ügyét. A Constantinum 1908-as megnyitása óta folyamatosan problémát jelentett az általa használt — egyébként részben püspöki alapítványból épített — ingatlan tulajdonjogának tisztázatlansága. Az 1909-ben indított telekkönyvezési eljárás kudarcba fulladt, mert a megjelölt telekkönyvi tulajdonos, azaz a „kiskunfélegyházi katolikus közönség” mint jogi személy ekkor még nem létezett. Hasonlóan eredménytelenül zárult az egyházmegyei ügyész 1912-es ilyen célú akciója is. Az ótemplomi plébánosnak sikerült ugyan a következő évben az ingatlanokra iskolai és zárdai szolgáltatást telekkönyveztetni, de az ügy még korántsem került nyugvópontra. A Constantinum — gr. Klebelsberg Kunó miniszter személyes közbenjárására kiutalt államsegélyből finanszírozva — új épületszárnyat kapott, amelynek felavatására 1932 nyarán került sor. A miniszter azonban előzetesen megkövetelte, hogy az iskolai épületek és telkek tulajdonjogát rendezzék. A város 1931 márciusában döntött az ügyben, továbbra is kérdéses volt azonban, hogy — létező egyházközség híján — milyen névre történjen a telekkönyvezés. Úgy tűnt, hogy a Toldy Jenő plébános által javasolt 1893-as igazságügyi minisztériumi rendelet alkalmazása, amely az autonómiátlan, tehát hitközséggé nem alakult helyeken a katolikus ingatlanokat a „helyi

²⁸ Toldy Jenő (1871. november 18., Kiskunfélegyháza — 1937. szeptember 11., Budapest) 1894-ben szentelték pappá, 1899-től a kiskunfélegyházi Kalmár-kápolna lelkésze, majd 1908-ban a helyi Újtemplom, 1910-ben pedig az Ótemplom plébánosa volt, ez utóbbi hivatalt haláláig betöltötte. Már 1908-tól iskolaszéki elnökként működött, majd a Constantinum felügyelőbizottságának elnöke lett, egy ideig az intézmény igazgatói feladatait is ellátta. 1914-ben tiszteletbeli pápai kamarási, 1925-ben apáti címet kapott. Halála után, 1941-ben az egyik külterületi iskola felvette a nevét. Kiskunfélegyháza városa 2011-ben posztumusz díszpolgári címmel tüntette ki példaértékű lelkészi, tanfelügyelői munkájáért, a közoktatás fejlesztésében vállalt szerepéért. KAPUS 2017: 166–169; KÁLLAINÉ 2011: 106–108.

²⁹ VPKL-VPL-AP-Kkfháza-Ó-1311/1936, benne Toldy Jenő 1936. április 5-én kelt, 97/1936 sz. levele.

³⁰ Róm. kath. egyházközség. *Félegyházi Közlöny*, 1930. július 13., 2.

katolikus egyház” tulajdonául rendeli telekkönyveztetni, eredményre vezethet. Ekkor azonban parázs vita alakult ki a túlnyomórészt katolikusokból álló városi közgyűlésben, a tagok ugyanis nem tudták értelmezni a „helyi katolikus egyház” és a „helyi katolikus közösség” kifejezéseket. Előbbiben a „papok uralmát” és a „városi jogok feladását” vélték felfedezni. Többórás eszmecsere és hosszas huzavona után sikerült elfogadtatni a testülettel a telekkönyvezésre alkalmas megfogalmazást.³¹ A közgyűlés pártoskodástól sem mentes ülése után Toldy Jenőben egyre inkább érlelődött a félegyházi római katolikus egyházközség hivatalos megalakításának gondolata, amelyet ekkor már a Püspöki Kar is erősen ajánlott.

A közös egyházközség megalakulása 1933-ban

Bár az egyházközség megalakítása tisztán felekezeti belügynek tűnhetett, mégsem sikerült azt — legalábbis Kiskunfélegyházán — a pártpolitikától mentesíteni. A félegyházi katolikusok nem tudtak elvonatkoztatni saját politikai hovatartozásuktól, így az első testület létrejötténél nem az játszotta a legnagyobb szerepet, hogy ki mennyire számított jó katolikusnak, kiben mekkora áldozatvállalási hajlam, tettvágy élt az egyházközségért munkálkodni, hanem az, hogy a két legnagyobb párt szimpatizánsai egyenlő mértékben legyenek képviselve a testületben. A szervezésért és az ügyvitelért felelős egyházi funkciót betöltő személyek többnyire a jobboldali, konzervatív kormánypártot, a Nemzeti Egységpártot támogatták, de bőven akadtak hívei az ellenzéki Függetlenségi (utóbb Függetlenségi Kossuth) Pártnak is, amelynek egyik prominens személyisége dr. Horváth Zoltán ügyvéd,³² 1922 és 1926 között Félegyháza nemzetgyűlési, majd 1935 és 1939 között országgyűlési képviselője volt (utóbb kiskunpárti programmal). A Constantinum telekkönyvezése kapcsán Toldy Jenő és Horváth Zoltán a saját pártállásuknak megfelelő helyi sajtó hasábjain érveltek pro és kontra az ügy vitás pontjai felett.³³ A cikkek megjelenésének idején már zajlottak az egyházközség szervezésére vonatkozó előkészítő tárgyalások, amelyeken azonban Horváth Zoltán — dacára annak, hogy a városi közgyűlésen ő szorgalmazta leginkább az egyházközség megalapítását — kezdetben egyáltalán nem volt hajlandó részt venni. Az eseményeket Toldy Jenőnek a váci püspökhöz írt későbbi beszámolójából lehet pontosan nyomon követni.³⁴ Toldy és újtemplomi plébánostársa, Zámbo

³¹ TOLDY 1933: 5–8; A Constantinum jogviszonyai. *Félegyházi Hírlap Félegyházi Híradó*, 1932. május 15., 1–2; HU-MNL-BKML-V.108. Közgyűlési jegyzőkönyv, 1931. március 3-i ülés, 137/1931 sz. határozat; HU-MNL-BKML-V.108. Közgyűlési jegyzőkönyv, 1932. május 3-i ülés, 213/1932 sz. határozat.

³² Horváth Zoltán (1880. december 20., Újvidék — 1945. február 26., Dachau): édesanyja félegyházi volt, apja egy ideig a helyi gimnáziumban tanított, itt ismerkedtek meg. Gyermekeik többsége, köztük Zoltán fiuk is, már Újvidéken született. Horváth Zoltán Budapesten jogot végzett, 1907-től Kiskunfélegyházán dolgozott ügyvédként, ahol tagja volt a helyi városi képviselő-testületnek. A '48-as párt színeiben politizált, 1918-ban a félegyházi nemzeti tanács elnöke lett. 1922 és 1926 között nemzetgyűlési képviselő volt, 1933-tól a Független Kiskunpárt helyi vezetője. A félegyházi *Csonkamagyarország* című újság szerkesztőjeként működött. 1935-től Kiskunfélegyháza országgyűlési képviselője lett, 1939-től országos listáról jutott a parlamentbe. 1944 tavaszán több kiskunpárti politikussal együtt letartóztatták, ősszel rövid időre kiszabadult, de novemberben újra elhurcolták, politikai fogolyként Dachauban szállították. Ott halt meg 1945 februárjában. MAYER 2018.

³³ A Constantinum és város jogviszonya. *Félegyházi Hírlap Félegyházi Híradó*, 1932. július 8., 1–2; A Constantinum és város jogviszonya. *Félegyházi Hírlap Félegyházi Híradó*, 1932. augusztus 21., 2–3; A Constantinum és város jogviszonya. *Félegyházi Hírlap Félegyházi Híradó*, 1932. augusztus 28., 2–3.

³⁴ VPKL-VPL-AP-Kkfháza-Ö-1492/1933, benne Toldy Jenő 1933. április 13-án kelt, 300/1933 sz. levele.

Dezső³⁵ már 1932 nyarán két ízben 34 vezető katolikus személyt hívtak meg egyeztetésre. Ezen az alkalmon Toldy szerint „dr. Horváth Zoltánék közül senki sem jelent meg. Itt t. i. a politikai pártvezetők egymással nem szívesen érintkeznek.” A pártpolitika tehát már az egyházközség előkészítését is áthátolta. Még inkább erre lehet következtetni a későbbi fejleményekből.

Toldy Jenő és a tanácskozásokba bevont szűkebb kör néhány ponton eléggé szabadon értelmezte a Püspöki Kar által 1929-ben elfogadott, a Vallás- és Közoktatási Minisztérium által szintén abban az évben jóváhagyott szabályzatot.³⁶ A szabályzat 87. és 88. §-a szerint a római katolikus plébániák mindegyike külön egyházközség, amelyek közös, városi szintű együttműködésére az egyházmegyei hatóság központi tanácsot hozhat létre. Kiskunfélegyházán azonban fel sem merült a két plébánia mellett létrehozandó két külön egyházközség gondolata, kezdettől fogva egységes egyházközség kialakítása szerepelt a tervekben. Szintén már az előkészítő gyűléseken elfogadták az egyházközségi képviselő-testület 60 rendes, választott és 20 pótagyból álló létszámát. A szabályzat szerint a képviselő-testület tagjainak száma az egyházközség választóinak számától függött. A kiskunfélegyházi egyházközség 1933-as megalakulása előtt azonban nem készült el a katolikus választók névjegyzéke, az indoklás szerint

„részben az összeírás nagy költségei és idővesztései miatt, részben az itt eláradt adóhátralékok miatt, minek következtében legkiválóbb embereink közül is nagyon sokan kiesnének úgy a választásból, mint a választhatóságból”.³⁷

Vagyis az előkészítő bizottság a szabályzat azon pontját sem tartotta kötelező érvényűnek, hogy csupán azok számítanak az egyházközség választópolgárainak, akik egyházi adójukat rendezték. Ugyancsak eltekintettek a szabályzat 12. §-ától, amely az első egyházközségi képviselőtestület-választás előtt az iskolaszék két választott tagját rendelte a plébános mellé az első tagjelölteket kiválasztó bizottságba.

Félegyházán a szabályzat megtartásánál sokkal nagyobb hangsúlyt kapott a helyi pártpolitikai érdekek közötti egyensúly megtalálása. Ahogy Toldy Jenő fogalmazott Hanauer Árpád István váci püspökhöz írt levelében:

„Legnehezebb volt a [...] politikai táborok numerikus követeléseit, a különböző társadalmi osztályok igényeit és az egyházas kívánalmakat összeegyeztetni. Bármelyik oldalon a túlzás vagy makacsság gyűlölködő harcot robbanthatott volna ki, hitközségi életünk küszöbén s vagy megghiúsította volna a megalakítást vagy egy esetleges választásban a győztes politikai tábor a maga exkluzív pártlistájával kiverte volna a többieket az egyházköz-

³⁵ Zámbo Dezső (1863. december 21., Kiskunfélegyháza — 1945. március 23., Budapest), elemi és az algimnáziumi tanulmányait szülővárosában végezte. 1891-ben szentelték pappá. 1892 és 1893 között a félegyházi Kalmár-kápolna lelkésze volt, majd különböző helyeken káplánként működött. 1895-től két évig a félegyházi főgimnázium hittanára volt. Többévnnyi káplánkodás után 1904-től örkényi plébános, majd 1911-ben szülővárosában a Szent István-templom plébánosa lett. 1915-től a helyi iskolaszék elnöke volt, 1931-ben kanonikká nevezték ki. Haláláig az Újtemplom plébánosa volt. KÁLLAINÉ—KŐFALVINÉ 2010: 80–81.

³⁶ *A katolikus egyházközségek igazgatásának szabályzata*. A szabályzatot az egyházmegye 1930-ban publikálta, a Püspöki Kar 1929. október 25-én fogadta el, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium jóváhagyására 1929. december 12-én került sor.

³⁷ VPKL-VPL-AP-Kkfháza-Ö-1492/1933, benne Toldy Jenő 1933. április 13-án kelt, 300/1933 sz. levele.

ségi életből, s mindjárt az elinduláskor teremtett volna összefogás helyett tartós gyűlölködést. Ezt kellett hosszú és bonyolult előkészítő munkával elkerülni.”³⁸

Toldy Jenő politikai konszenzusra törekvő eljárása érthető, hiszen a helyi viszonyok ismeretében egy közfelkiáltással, tehát nem választással megalakított egyházközség létrehozását tűzte ki célul.

Ennek értelmében az egyházközségi képviselő-testület első, 1932. szeptember 30-án egyelőre egy szűk grémiumnak bemutatott 60 fős tagjelölti listáján 15 fő szerepelt „dr. Horváth Zoltán táborából”. Horváth az előzetes névsor kézhez vétele után több hónapig halogatta a válaszadást, majd 1932 januárjában egy teljesen új listát adott át az ótemplomi plébánosnak, amelyen a 60 választott tagból pártjának 47 főnyi helyet kívánt. „Ekkor úgy látszott, hogy a két politikai tábor kölcsönös féltékenysége megghiúsítja a megegyezést s az egész megalakulást” — jellemezte Toldy a kialakult helyzetet. A két plébános az ügy fontosságára való tekintettel úgy döntött, hogy az egyházközségi képviselő-testület választandó 60 fős taglétszámát a két politikai tábor között megfelezi, azaz — saját jelöltjeik rovására — dr. Horváth Zoltánék 47 jelöltjéből a már addig is számításba vett 15 főn felül kiválasztottak még 15 „katolikusabb gondolkodású” embert. Bár Horváth az így nyert 30 tagsági helyet is kevesellte, de a plébánosok meggyőző érvelésére végül pártja nevében elfogadta a listát. Érthető, mekkora fejtörésbe került a névsor összeállítása, ha figyelembe vesszük, hogy Toldynak nemcsak a tagok pártállását kellett szem előtt tartania, hanem azt is figyelembe kellett vennie, hogy megközelítőleg azonos létszámú jelölt szerepeljen a közös listán az Ótemplom és az Újtemplom területéről, továbbá a leendő képviselők társadalmi helyzete is reprezentálja a város lakosságának rétegződését, azaz megfelelő számú gazda, szellemi foglalkozású, valamint iparos és kereskedő szerepeljen a listán. Toldy a magas státuszú városi és állami közintézmények katolikus vezetőivel, illetve a katolikus egyletek és kongregációk elnökeivel eleve nem is számolt választott tagként, hiszen őket a püspök által delegáltak státuszával kívánta bejuttatni a képviselő-testületbe.

A két plébános 1933. március 17-én egy 18 fős, jórészt iskolaszéki tagokból álló értekezleten nyilvánosságra hozta a jelöltek — megegyezések utáni — közös névsorát. A tanácskozáson az a döntés született, hogy az egyházközséget minél előbb, még a közelgő községi képviselő-testületi választás előtt meg kell alakítani. Mivel a választást sem virágvasárnapra, sem húsvét-ra (április 9. és 16.) nem lehetett kitűzni, későbbre halasztani pedig kockázatosnak ítélték, ezért az alakuló gyűlést április 2-ára, vasárnapra hirdették meg. Az egyházközségi szabályzat értelmében a közös listát 15 napos közszemlére tették, a választással kapcsolatos tudnivalókat pedig két vasárnap is hirdették a templomokban, illetve mindhárom helyi újság két egymást követő számában közölte Toldy Jenő vonatkozó cikkeit.

Az ótemplomi plébános már-már megnyugodhatott az ügy sikeres előkészítése felől, azonban

„a kimaradt, vagy a kihagyott ambiciózusokat nem lehet meggyőzni. Ezek azok, akik epednek a díszelgésért, de irigyek, szűklelkűek, mint mondani szoktuk feketemájúak, akik

³⁸ VPKL-VPL-AP-Kkfháza-Ó-1492/1933, benne Toldy Jenő 1933. április 13-án kelt, 300/1933 sz. levele.

mindenütt gáncsolnak, sehol nem építenek, s akiket éppen ezért mindenünnen kihagyni, eltávolítani törekednek. Ezek kezdtek lázítani a nép közt, főképp a kiskgazdapártban.”

A kiskgazdák frissen megválasztott — tehát az egyeztető tárgyalásokba még be nem vont — elnöke az egyházközségi választógyűlés előtti nap, április 1-jén jelentette be, hogy pártja számára hat rendes képviselői tagsági helyet kívánna. Toldy Jenő nehéz helyzetbe került az addigra is csak nagy ügyel-bajjal összeállítani sikerült lista újabb módosítása miatt. Két jelöltet nagyobb probléma nélkül ki tudott ugyan cserélni a névsorban, de kénytelen volt az addig 60 fős listát még két újabb személlyel bővíteni, hogy legalább részben teljesíthesse a kiskgazdák igényeit. Toldy szerint ezzel lehetett biztosítani a kimaradt „inspirátorok által felkavart nyugtalankodás leszerelését.”

A kiskunfélegyházi közös egyházközség megalakulására 1933. április 2-án, vasárnap délelőtt a Constantinum tornatermében, nyilvános gyűlés keretében került sor. Az összesereglett hívők örömmel konstatálhatták, hogy a városi párt- és közélet tekintélyes vezetői egymás mellett foglaltak helyet, jelképezve a megbékélést és a lelki összefogást. A gyűlés elnökéül közfelkiáltással dr. Hoffer József kormányfőtanácsost választották meg.³⁹ Toldy Jenő — nagy politikai tapintatról téve tanúbizonyságot — a három párt (Nemzeti Egység Párt, Függetlenségi Kossuth Párt, Független Kiskgazdapárt) jelen lévő helyi vezetőit kérte fel a gyűlésen készült jegyzőkönyv hitelesítésére. A gyűlésen először dr. Hoffer József mondott beszédet, majd Toldy Jenő ismertette a megalakuló egyházközség célját és feladatait. Az elnök felhívására a jelenlévők „egyhangú lelkesedéssel” kimondták a kiskunfélegyházi egyházközség megalakulását, majd következett a javasolt képviselő-testületi tagok névsorának felolvasása, illetve azok megnevezése, akik státuszuk alapján, hivatalból kerülnek be a testületbe. Ez utóbbiak közé tartozott a két plébános, a két kántor, a fülöpjakabi fiókegyház lelkésze, a Kalmár-kápolna lelkésze, a kegyuraság képviselőjében négy fő, a káplánok közül egy, a hittanárok és hitoktatók közül szintén egy fő, a Constantinum, a helyi r. k. főgimnázium és az elemi népiskolák igazgatói, valamint az elemi népiskolai tantestület három tagja. Végezetül elhangzott, hogy a megyés püspöknek jogában áll a megválasztott rendes tagok egyötöd részének arányában az egyházközség tagjai közül többeket az egyházközségi képviselő-testületbe kinevezni. Ezek után az egybegyűltek közfelkiáltással elfogadták a képviselő-testület előterjesztett tagjainak névsorát. Végezetül az elnök a javaslatban szereplőket „egyrészt a közakarat egyértelmű lelkes megnyilatkozása alapján, másrészt érvényes külön lista hiányában is” a kiskunfélegyházi római katolikus egyházközségi képviselő-testület három évre egyhangúlag megválasztott rendes, illetve póttagjaiul jelentette ki.⁴⁰

³⁹ Hoffer József (1859. március 2., Kiskunfélegyháza — 1939. május 4., Kiskunfélegyháza) 1893-tól szülővárosa virilis képviselője, földbirtokos, kormányfőtanácsos, Pest vármegye törvényhatósági tagja 58 éven át, a Fél-egyházi Takarékpénztár igazgatóságának elnöke, a Gazdasági Egyesület elnöke. 1933-tól haláláig az egyesült félegyházi egyházközség világi elnöke. BÁNKINÉ 1996: 38, 47; KFL-V.76. Kereszteltek anyakönyve 1859. március 2. 192. bejegyzés (K1859_0079jpg), uo. Meghaltak anyakönyve 1939. május 4. 77. bejegyzés (M1929-1946_0164jpg); OSZK Gyászjelentések gyűjteménye <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/287672> (Hozzáférés: 2025. január 19.).

⁴⁰ VPKL-VPL-AP-Kkfháza-Ó-1859/1933, benne az egyházközségi alakuló gyűlés 1933. április 2-i jegyzőkönyve.

Az iskolaszék utólag, április 13-án fogadta el az egyházközség megalakulását, az erről, valamint az alkulógyűlésről készült jegyzőkönyvet Hanauer váci püspök május 15-én hagyta jóvá. Ugyanekkor megnevezte a főpásztor azokat a személyeket, akiket saját hatáskörében delegált a képviselő-testületbe. A püspök maradéktalanul elfogadta Toldy Jenő előzetesen megküldött javaslatait, illetve teljesítette az ótemplomi plébános kéréseit. Hanauer tehát Toldy indítványára — biztosítandó a félegyházi magisztrátus további jóindulatát és megértését — a városi kegyuraság képviselete céljából kiterjesztette az egyházközségi képviselő-testület hivataltól való tagságát a város nyolc főtisztviselőjére: a polgármesterre, a főügyészre, a főmérnökre, a főjegyzőre, az adóügyi, a pénzügyi, a gazdasági tanácsnokokra és a főszámvevőre. A főpásztor — szintén az ótemplomi plébános javaslatára — kinevezett továbbá nyolc férfit — a járásbíróság elnökét, a szolgabíró, a MÁV állomásfőnökét, a postafőnököt, az állami tanítóképző igazgatóját, az adóhivatal főnökét, a vezető rendőrtanácsost, illetve a helyi dalárda vezetőjét —, valamint öt asszonyt, a helyi nőegyletek és női kongregációk vezetőit. Az így 102 főre duzzadt egyházközségi képviselő-testületnek — a Constantinum igazgatónőjével együtt — összesen hat női tagja lett. Bár ez a szám mind a félegyházi női hívek, mind az egyházközségi képviselő-testület létszámához viszonyítva igen alacsony volt, de legalább mutatja azt az igényt és törekvést, amely a nőket is egyre inkább be kívánta vonni az egyházzal kapcsolatos ügyek intézésébe.

A püspök az ügyvivő grémium, azaz az egyháztanács választott tagjainak számát 25-ben állapította meg, a félegyházi egységes egyházközségi képviselő-testület és az egyháztanács egyházi elnökévé Toldy Jenő ótemplomi, társelnökévé pedig Zámbo Dezső újtemplomi plébánost nevezte ki. Mind a városi közgyűlés, mind a püspök értelmezése szerint a katolikus népiskolák és a Constantinum ügyei átkerültek az újonnan megalakult egyházközség hatáskörébe. Mivel a katolikus iskolaszékek hároméves mandátuma éppen lejárt, ezért Hanauer püspök utasította az egyházközségi képviselő-testületet, hogy vegye át és folytassa az eddigi iskolaszékek működtetését. Az elemi népiskolák anyagi és adminisztratív gondozását az egyháztanács mint iskolaszék látta el, ennek elnöke Zámbo Dezső lett. A Constantinum külön iskolaszékét felügyelőbizottságnak nevezték, 18 főből állt, tagjai lehettek olyanok is, akik nem tartoztak az egyházközségi képviselő-testületbe. Mivel az intézmény személyi és dologi fenntartása a város szerződéses kötelezettsége maradt, ezért a főpásztor megengedte, hogy a város — közgyűlési határozattal — további három tagot küldhessen a Toldy Jenő által vezetett felügyelőbizottságba.⁴¹

Az egyházközségi képviselő-testület 1933. július 9-i alakuló ülésén dr. Hoffer Józsefet választotta világi elnökké, és megtörtént a tisztikar, a bizottságok és az iskolaszékek megválasztása is.⁴² Az egyháztanács október 5-én tartotta alakuló ülését, ekkor döntöttek az új testületek pecsétjének készítéséről.⁴³ Mind a képviselő-testületben, mind az egyháztanácsban a továbbiakban is gyakran előfordultak pártszínezetű torzszalkodások, különösen a pozíciók betöltésénél

⁴¹ HU-MNL-BKML-V.175.b. 8953/1933; HU-MNL-BKML-V.108. Közgyűlési jegyzőkönyv, 1933. július 4-i ülés, 366/1933 sz. határozat, 1933. augusztus 1-jei ülés, 410/1933 sz. határozat; VPKL-VPL-AP-Kkfháza-Ó-1859/1933.

⁴² VPKL-VPL-AP-Kkfháza-Ó-2809/1933.

⁴³ VPKL-VPL-AP-Kkfháza-Ó-4480/1933.

és a tanítóválasztások alkalmával.⁴⁴ Az ellentétek a következő, azaz az 1936-os egyházközségi képviselő-választáson csúcsosodtak ki.

Az 1936-os egyházközségi választások

Az 1933-ban létrehozott egyházközségi képviselő-testület hároméves mandátuma 1936-ban lejárt. Toldy Jenő értelmezésében ekkor az egész testületet újra kellett választani, bár az egyházközségek igazgatási szabályzatának 21. §-a szerint csupán a tagok sorshúzás útján kiválasztott egyik felének kellett volna kilépnie. Ebből a (félre)értelmezésből később még adódtak problémák. Toldy veszélyben érezhette saját táborának helyzetét, hiszen már idejekorán gondoskodott erősítésről. Az egyházközségi választók névjegyzékébe ugyanis felvették a törvényes házastársakat is, vagyis azokat a feleségeket, akik saját nevükön nem fizettek egyházadót.⁴⁵ A szavazati joggal felruházott nőktől a plébános azt várta, hogy segítsenek a választás tisztán katolikus és vallási jellegét megőrizni, attól a pártpolitikát távoltartani.⁴⁶ Toldy félelme a „katolikus testvérháborútól” nem volt alaptalan, ugyanis az egyháztanács által készített, az új testületbe jelölt tagokat tartalmazó hivatalos névsoron kívül készült egy „ellenlista” is. Az előzményekhez hozzátartozik, hogy az 1935-ös országgyűlési választásokon a város követe az immár a Független Kisgazdapárt színeiben induló dr. Horváth Zoltán lett. Horváth úgy vélte, hogy mivel a politikai választáson a város lakosságának nagyobbik része őt támogatta, pártját a helyi egyházközségi képviselő-testületben is több hely illeti meg. Bár a hivatalos listára Toldyék felvették az ellenzéki párt jó néhány tagját — utóbb már készek voltak akár 34 helyet is átengedni számukra —, Horváth Zoltán köre ezt kevesellte, azt követelték ugyanis, hogy a 62 választott hely közül 38-at az ő embereikkel tölthessenek be. Mivel a két tábor nem tudott megegyezni, kútba esett az az opció, hogy csupán egy, konszenzusos, hivatalos lista készül, a szavazásra tehát nem lesz szükség. Horváthék Ellenzéki Katolikus Tábor néven külön listát készítettek, és ragaszkodtak ahhoz, hogy a hivatalos listáról lekerüljenek a Horváth-párti nevek. Ez ellen viszont a kormánypárti tagokat tömörítő oldal tiltakozott, mivel így akarták megvédeni a hivatalos lista általuk hangoztatott pártokfelettségét. A „csúnya, erőszakos lármával tárgyalt követelés” során az indulatok annyira kiéleződtek, hogy majdnem tettelegességgé fajult a dolog.⁴⁷

Horváth Zoltán és köre jól ismerhette az aktuális helyi közhangulatot, és okkal bízhatott a saját győzelmében, hiszen, ha híveiket — saját kérésüknek megfelelően — kihúzták volna a hivatalos listáról, azt kockáztatták volna, hogy annak győzelme esetén egyetlen tagjuk sem kerül be az egyházközségi képviselő-testületbe. Szintén ezt támasztja alá az a tény, hogy nem fogadták el a pártjuk számára felkínált 34 tagsági helyet és az egységes jelöltlistát sem, ezzel mintegy kikényszerítették a választás megtartását.

Az egyházközségi képviselő-választás kiforratlanságára, az ezzel kapcsolatos tapasztalatok hiányára utal a választás lebonyolítása körül kialakult nézeteltérés. Kilenc nappal a választás

⁴⁴ VPKL-VPL-AP-Kkfháza-Ó-2809/1933, 3417/1933, 3621/1933, 4464/1933, 4480/1933.

⁴⁵ VPKL-VPL-AP-Kkfháza-Ó-806/1936, benne Toldy Jenő 1936. február 14-én kelt 72/1936 sz. alatti levele; uo. 1311/1936, benne Toldy Jenő 1936. március 17-én kelt, 88/1936 sz. alatti levele.

⁴⁶ Megújítják a kath. egyházközség képviselőtestületét. *Félegyházi Közlöny*, 1936. május 31., 1–2.

⁴⁷ VPKL-VPL-AP-Kkfháza-Új-2693/1936, benne Toldy Jenő 1936. június 20-án kelt 143/1936 sz. alatti levele, és dr. Horváth Zoltán 1936. június 17-én kelt levele.

időpontja (1936. június 28.) előtt Horváth Zoltán és párttársai azzal a kéréssel keresték fel Toldy Jenőt, hogy adja ki nekik az egyháztanács által kinyomtatott szavazólistákat jó előre, vagy járuljon hozzá, hogy azt ők kinyomtathassák és embereik közt kioszthassák, így a választás helyszínén a szavazatszedő elnök csak annak adjon szavazólapot, aki nem vitt magával.⁴⁸ Elképzelhető, hogy egy ilyen eljárás mennyi visszaélésre kínálhatott volna alkalmat. Toldy természetesen kijelentette, hogy ragaszkodik a hivatalos nyomtatványhoz, és annak a szavazóteremben való kiadásához. Horváth Zoltánék továbbá azért is lobbiztak, hogy az egyháztanács által kinyomtatott két listán a nevek ne betűrendben szerepeljenek, hanem elől lehessenek a „húzónevek”, a külön lista esetében ez dr. Horváth Zoltánt jelentette. Toldy Jenő ezt a kérést is elutasította. Horváth — talán a nagyobb nyomaték kedvéért „A Magyar Országgyűlés Képviselőháza” fejléces papírra írt — a váci püspöknek megküldött panaszában kijelentette, hogy az „egyházközség jelenlegi többségének és különösen Toldy Jenő balkezes állásfoglalásainak következményeképpen az egész város katolikus híveinek összessége megzavart hangyabolyhoz hasonlít”, sérelmesnek találta továbbá a választás időpontjának kitűzését is.⁴⁹ Tény, hogy a Hadirokkantak, Hadiözvegyek és Hadiárvák Országos Nemzeti Szövetsége kiskunfélegyházi szervezete 1936. június 27–28-án tartotta saját — egyúttal a HONSZ századik — zászlójának felavatását. A vasárnapi ünnepélyre számos országos és vármegyei küldöttet vártak, eljött például József királyi herceg is.⁵⁰ Horváth Zoltán szerint a régóta előkészített ünnep miatt el kellett volna halasztani az egyházi választást, aminek lehetőségét Toldy mereven elutasította. Ezzel szemben az ótemplomi plébános leírta, hogy a választás terminusát — éppen a szembenálló pártok közötti békéltetés elhúzódása miatt — már így is kétszer elhalasztották (június 15., június 21.). A még későbbi időpontban szervezendő választás a hagyományosan Péter-Pál napján (június 29.) meginduló aratási munkák miatt teljes részvétlenségbe torkollott volna.⁵¹ Toldy szerint az Ellenzéki Katolikus Tábor „semmi más, mint pártkör”, „a katolikus erők összefogása helyett már nevével is intézményesen tépi szét a katolikus egységet és fertőzi a bomlás szellemével egyházközségi életünket”, a külön lista miatti választás kikényszerítése pedig „egy gyarmatosító hadjárat az egyházközség ellen”. Jellemző a helyzetre, hogy a választások napjára a szavazás tisztaságának ellenőrzésére mindkét tábor püspöki biztos kiküldését kérte a főpásztortól.

Az egyházközségi képviselő-választás 1936. június 28-án titkos szavazással zajlott. Minden szavazatra jelentkező a szavazatszedő küldöttség elnökétől megkapta mindkét, az egyházközség által kinyomtatott, középen perforált, betűrendbe szedett listát tartalmazó szavazólapot, amelynek neki tetsző részét a szavazóterem elkülönített helyén kiválaszthatta, és azt négyrét összehajtva átadta a szavazatszedő küldöttség elnökének, aki azt felbontatlanul az urnába dobta.

A választás eredménye Toldy Jenőnek fájó és súlyos csalódást okozott. A kb. 13 500 választásra jogosultnak csupán alig több mint negyede (3713 fő) ment el szavazni, és a leadott voksok majdnem kétharmadát (2378) az Ellenzéki Katolikus Tábor listája kapta. Toldy a csúfos kudarc okát egyrészt a katolikusok lanyhaságában, érdektelenségében, az egyházközségi

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ VPKL-VPL-AP-Kkfháza-Új-2693/1936, benne dr. Horváth Zoltán 1936. június 17-én kelt levele.

⁵⁰ A Honsz. zászlószentelése. *Félegyházi Hírlap Félegyházi Híradó*, 1936. július 5.

⁵¹ VPKL-VPL-AP-Kkfháza-Új-2723/1936, benne Toldy Jenő 1936. június 18-án kelt 139/1936 sz. levele.

autonómia szokatlan újdonságában, másrésről a másik oldal „gépezetszerűleg kiépített párt-politikai szervezetében” látta. Véleménye szerint „ez az egyházi életben talán a világon példa nélkül álló kortézia [korteskedés] valóságos szucilista [!] és kommunista szólamokkal működött.” A püspöknek írt beszámolója szerint a külön lista hívei egyházellenes szlogeneket terjesztettek: győzelmük esetére azt ígérték, hogy elveszik a papi birtokot, eltörlik a stóladíjat, 43-ról 3%-ra szállítják le az iskolaadót. Toldynak vallási és egyházi szempontból is súlyos kifogásai voltak a győztes listán szereplőkkel szemben. Csupán egyharmadukat ítélte katolikus aspektusból elfogadhatónak, a második harmadot a katolikus dolgok iránt hidegnek és közönyösnek tartotta, a harmadik harmadról pedig az volt a véleménye, hogy azok „ismert kötözködő, nagyhangú rossztermészet[ük], vagy magatartás[uk], vagy megdöbbenő elejtett nyilatkozatai[k] szerint valóban aggályosak”. Fájjalta a hivatalos lista sok példaadó hitbuzgó, tevékeny jelöltjét,

„akik díszei lennének minden egyházközségnek, most kimaradtak, vagy kitaszítottak szegény botorkáló egyházközségünk vezetőségéből.”⁵²

A hivatalos lista támogatói fellebbezést adtak be a Püspöki Hatósághoz, kérve a választási eredmény megsemmisítését, és új, szabályszerű választás kiírását.⁵³ Indokaik között első helyen szerepelt, hogy a választás eleve szabálytalanul volt meghirdetve, mivel nem a teljes testületet kellett volna megújítani, csupán a felét, azaz a sorshúzás útján kilépett tagok helyett kellett volna újakat megválasztani. Második kifogásuk a megválasztott képviselők egyháziadó-elmaradása volt. A harmadik pontban a listás választás létjogosultságát kérdőjelezték meg. Az egyházközségek igazgatási szabályzatának azon rendelkezésére hivatkoztak, amely szerint: ha a testületben megürül egy hely, azt azzal a póttaggal kell betölteni, aki a legtöbb szavazatot kapta. Listás választás esetén minden rendes és póttagra ugyanannyi szavazat esik, tehát ezt a kitélt nem lehet teljesíteni. További problémaként jelezték, hogy mivel az egyház tiltja a párbajt, ezért a kánonjog szerint a párbajvétségben bűnösök kiközösíttetnek az egyházból. A fellebbezők felhívták a figyelmet, hogy dr. Horváth Zoltánt a polgári bíróság többször elítélte ilyen ügyben. Végezetül sérelmezték, hogy a választás az Ellenzéki Katolikus Tábor részéről tisztán politikai alapon folyt le, jelöltjeik, illetve a megválasztottak között nem akadt egyetlen más politikai nézetű ember sem, az egyházközség irányítását tehát egy politikai párt „kaparintotta a kezébe”. Leírták, hogy a szavazóhelyiségek környékét, sőt azok udvarait is „ellepték az ellenzéki tábor politikai agitátorai”, akik különböző kortesfogásokkal igyekeztek rávenni a szavazókat, hogy voksukat a 2-es listára adják.

Hanauer püspök mérlegelte a fellebbezésben felhozott kifogásokat, és elutasította azokat, egyúttal megerősítette a megválasztott képviselő-testületi tagok mandátumát. Leveléből érdeemes hosszabban idézni, mert pontosan érzékelteti a kiskunfélegyházi egyházközségi választás körül kialakult nem mindennapi, sőt rendkívüli anomáliákat.⁵⁴

⁵² VPKL-VPL-AP-Kkfháza-Új-3083/1936, benne Toldy Jenő 1936. június 29-én kelt 152/1936 sz. levele.

⁵³ VPKL-VPL-AP-Kkfháza-Új-3625/1936, benne az 1936. július 28-án kelt fellebbezés.

⁵⁴ VPKL-VPL-AP-Kkfháza-Új-3625/1936, benne a váci püspök 1936. augusztus 19-én kelt válasza.

„A f. é. június 28-án megtartott egyházközségi képviselőtestületi választást az egyházközségi választásoknál szokatlan és valóban példátlan harcok előkészületek előzték meg. A választók pártok szerint csoportosultak, az egyik magát felterjesztésében is katolikus ellenzéki pártnak nevezi. A harc hevességére mutat, hogy ismételtén annak az óhajnak adtak kifejezést, hogy a választás vezetésére püspöki biztost, vagy legalábbis megfigyelőt küldjek ki. Eme óhajnak nem tettem eleget, mert a kiküldött sem a szembenálló személyeket, sem a harc indítékát nem ismerhette volna és vele szemben már eleve olyan kívánsággal léptek fel, hogy a választás menetére a pártok érdekében érvényesítse befolyását.

Nem hallgathatom el, hogy a nagy harcot indokolatlannak és az egyházi választások természetével ellentétben állónak tartom. [...] A szó súlyának teljes ismeretében nevezem ezt a harcot példátlannak, mert nemcsak egyházmegyémben nem fordult elő ehhez hasonló, de amennyire meg lehetett figyelni, még azon kívül sem.

A választás ellen beadott fellebbezés olyan kiterjedt vizsgálat elrendelését kérte, amely hasonló lett volna az államhatalom által a községi autonómiák ellen elrendelt, nem is hónapokig, hanem évekig tartó és az egész városok lakosságának felzavarásával járó vizsgálatoknak. Ilyet csak az egész egyházközségi szervezet félreismerésével lehetett volna elrendelni. Az egyházközségi szabályzat egyszerű, békés hívek, nem harcok felek számára készült. Amikor ezt a nm. püspöki kar megalkotta, nem akart jogász szörszálhasogatások és mindenből kibúvót keresők ellen védő várat építeni, hanem a katolikus hívek jószándékára és egyetértésére számítva alkotta meg lehető rövidséggel a szabályzatot, a püspökre bízva a felmerülő kétes esetek eldöntését, bár a végső esetekben alkalmazandó eljárásról, amelyet a végsőig mellőzni óhajtok, nem feledkezett meg. [...] A felhozott panaszokat egyenként átvizsgálván, bár bennük mindama aggodalmakat alátámasztva látom, amelyeket bevezető soraimban szükségesnek láttam kinyilvánítani, mivel a felhozott kifogások egy részét kivizsgálni a lehetetlenséggel határos, a másik része, ha helytálló is, nem a választás lefolytatása után, hanem az ezt megelőző aktusok alkalmával lett volna érvényesítendő, most azonban már nem lehet figyelembe venni, azért mindezeket mérlegelve, az alábbi indokok alapján a választást megerősítem és a II. listán szereplőket megválasztott egyházközségi képviselő tagoknak jelentem ki.”

A püspök az első két panasz — csak a tagok felét kellett volna újraválasztani, illetve az adóhátralékosok választási és választhatósági joga — esetében úgy foglalt állást, hogy bár a reklamációk jogosak, de azokat a választások előtt kellett volna tisztázni, akkor azonban senki nem élt a felszólalás jogával. A főpásztor ráadásul a Toldy-tábor felelősségét is felvetette.

„Ugyanezt a megjegyzést több felhozott dologra is meg kell tennem. Ez könnyen arra a gondolatra vezethet, mintha az ilyesmi tudatosan hagyatott volna előzőleg megjegyzés nélkül, hogy a választás kedvezőtlen kimenetele esetén legyen miért panaszt tenni a választás ellen.”

A lista szerinti szavazás kérdését Hanauer püspök a szabályzat új átdolgozása esetén megváltoztathatónak tartotta, azonban nem tartotta elégséges oknak az egész szavazás megsemmisítésére. A párbaj kapcsán leszögezte, hogy az

„nagyon súlyos vétség az egyház, a fegyelem és a katolikus élet ellen. Azonban módja van az expiációnak [jóvátétel, kiengesztelés] is. [...] A mai társadalmi kényszer mellett több esetről is tudunk, amikor eléggé exponált katolikusok a társadalmi konvenciót sajnos elébe helyezik az egyház bölcs és szent törvényének, de ezek minden esetben megnyugtató módon elégtételt is szolgáltatnak sajnálatos ballépésükért. Ennek ez esetben is be kell következni.”

Zárásul reflektált a fellebbezésben foglalt pártpolitikai túlkapásokra.

„Végül az utolsó pont a választás alkalmával kifejtett nagymérvű politikai agitációt említi fel és 39 név szerint felsorolt tanú kihallgatását kívánja. Már bevezető szavaimban sajnálkozásomat fejeztem ki amiatt, hogy az egyházi életbe pártharcokat kevertek bele. Azonban sajnálatos tapasztalat, hogy Kiskunfélegyházán minden választás, bármennyire nincs érintkezése a napi politikával, politikai pártállás szerint intéztetik el. Ezen sajnós nincs módomban segíteni. Az esetleges új választás megint csak és kétségtől még élesebb pártszínezettel folynék le, és a 39 kihallgatandó tanúval szemben legalább is ugyanannyi ellentanú sorakoznék fel. Miután ez nemcsak egyházi téren van így, ez ellen alig van más fegyverem, mint a türelmes kivárása annak az időpontnak, amikor a közérdek elfoglalja helyét minden magánérdek előtt és felett, és mindenki igazi hazafi és igazi hívő módjára a maga kis szempontjait alá tudja rendelni a nagy közös szempontoknak és az eddigi ellenfelek megértéssel fognak kezdet, hogy meg tudják valósítani a mindnyájuk által óhajtott nagy célokat. Ez az én imádságom a jó Istenhez és kérésem minden pártálláson lévő kiskunfélegyházai híveimhez.”

A választáson alulmaradtak abban bíztak, hogy a püspök által hivatalból kinevezendő tagok számát esetleg meg lehet emelni annyival, hogy az megközelítse a megválasztottak számát, de ez az egyházközségek igazgatási szabályzatában foglaltaknak ellentmondott.⁵⁵ Meg kellett tehát oldani, hogy a fennmaradó helyekre az egyházi egyesületek, kongregációk, az Actio Catholica stb. vezetői közül minél többen bejussanak. Éppen ezért vált súlyos kérdéssé a nők képviselő-testületi tagsági helye. Toldy Jenő szerint „több oldalról merült föl az a nézet, hogy most a kevés hely férfiak részére volna szükséges”, bár teljes elismeréssel adózott a katolikus asszonyok által az egyház érdekében addig végzett munka előtt.⁵⁶

Az újonnan választott egyházközségi képviselő-testület 1936. szeptember 12-én tartotta alakuló ülését. A gyűlésen Toldy Jenő egyházi elnök — talán az újonnan bekerült tagoknak címezve figyelmeztetésül és miheztartás végett — különösen hangsúlyozta a szabályzat azon pontjait — a 20. és 80. §-okat —, amelyek a képviselő-testületi tagság megszűnésére vonatkoz-

⁵⁵ VPKL-VPL-AP-Kkfháza-Új-3975/1936, benne a kiskunfélegyházi hívek 1936. augusztus 28-án kelt levele.

⁵⁶ VPKL-VPL-AP-Kkfháza-Új-3975/1936, benne Toldy Jenő 1936. szeptember 6-án kelt 176/1936 sz. levele.

nak.⁵⁷ A testület világi elnöknek ismét dr. Hoffer Józsefet választotta meg, igaz, hogy Toldy Jenő szerint ez csak „szépségflastrom” volt a választásra, a plébános magyarázata szerint ugyanis a győztesek nem tudtak Hoffer helyett „saját, kevés készletükből odavalót állítani.”⁵⁸

Toldy Jenőt bizonyára lelkileg és egészségileg is megviselte az egyházközség körül kialakult problémás helyzet. Már 1936 szeptemberében egyik levelében arra panaszkodott, hogy amikor sürgős ügyek miatt szabadságát megszakítva Félegyházára hazautazott, a kényszerű tíznapi otthonlét alatt — „a meglehetősen jellegzetes félegyházi atmoszférában és viszonyok között” — a testsúlyából leadott két-két és fél kilót.⁵⁹ Egy év múlva, életének 66. esztendejében, 1937. szeptember 11-én rövid betegség után elhunyt. Halálával a kiskunfélegyházi katolikus egyházközség, az iskolaszék és a Constantinum erős támaszát, aktív vezetőjét veszítette el. A váci püspök Toldy halála után Zámbo Dezső újtemplomi plébánost nevezte ki az egyházközségi képviselő-testület egyházi elnökévé.⁶⁰ Az Ótemplom új plébánosa 1937. december 11-től Vedres Béla lett.⁶¹ A két plébános, Zámbo és Vedres között, ahogy az a későbbiekben ki fog derülni, már korántsem volt akkora összhang, mint Toldy Jenő idejében.

Az egyházközségi képviselő-testület megújítása 1939-ben

Az 1936-ban komoly pártcsatározások során megválasztott egyházközségi képviselő-testületi tagok felének mandátuma 1939-ben lejárt. A grémium szeptember 25-i ülésén az a döntés született, hogy a rendkívüli időkre való tekintettel — nyilvánvalóan a második világháború szeptember 1-jei kitörésére gondoltak — kérni kell a püspöktől az esedékes választás elhalasztását, a képviselő-testület megbízásának meghosszabbítását. A főpásztor nem tartotta indokoltnak a kérést, és nem is tett neki eleget. Utalva az 1936-as választási tapasztalatokra emlékeztetett ugyanakkor arra, hogy

„szerte az egyházmegyében állandóan folynak egyházközségi képviselőtestületi választások, és ahol a szenvedélyek el nem hatalmasodnak és az egyházközségi képviselőtestületi választásba bele nem tartozó kérdéseket nem vetnek fel, ott a választás izgalmakat nem okoz és nem zavarja meg a békét.”⁶²

⁵⁷ HU-MNL-BKML-XII.21. 1936. szeptember 12-i egyházközségi képviselő-testület ülésének jegyzőkönyve.

⁵⁸ VPKL-VPL-AP-Kkfháza-Új-4271/1936, benne Toldy Jenő 1936. szeptember 17-én kelt szám nélküli levele.

⁵⁹ VPKL-VPL-AP-Kkfháza-Új-4271/1936, benne Toldy Jenő 1936. szeptember 17-én kelt szám nélküli levele.

⁶⁰ VPKL-VPL-AP-Kkfháza-Ó-4711/1937.

⁶¹ Vedres Béla (1884. március 2., Sövényháza — 1962. január 25., Sándorfalva) a Csongrád megyei Sövényházán született, 1906-ban szentelték pappá. Káplánként működött Mindszenten, Hódmezővásárhelyen, Cegléden, Csongrádon, Rákospalotán. Az 1911-ben alapított pestújhelyi plébánia első plébánosa. Toldy Jenő halála után megpályázta a megürült ótemplomi plébánosi pozíciót. A városi képviselő-testület 1937. november 26-án a hat jelentkező közül őt választotta. A váci püspök 1937. december 11-én nevezte ki a Sárlos Boldogasszony-templom plébánosává. Ezt a tiszteletet 1951. június 17-ig töltötte be, majd kényszernyugdíjazták. Félegyházát egyik óráról a másikra kellett elhagynia, Sándorfalvára költözött, ott élt haláláig. Félegyházán temették el. KÁLLAINÉ 2011: 127–129.

⁶² VPKL-VPL-AP-Kkfháza-Ó-6002/1939.

A döntés értelmében tehát a félegyházi egyházközségi képviselő-testület 1939. október 28-i ülésén a tagok fele, 31 fő sorshúzás útján kikerült a testületből.⁶³

Problémát jelentett viszont az 1939. január 1-jén életbe lépett új egyházközségi szabályzat 13. §-a, amely szerint Kiskunfélegyházán az egyházközségi képviselő-testületnek 50-nél több választott tagja nem lehetett. A kilépett 31 személy helyére 25 új tagot terveztek megválasztani. A végeredményként 56 választott fős testületet eredményező eljárást egyesek szabálytalannak tartották, és a püspöknél teljesen új, 50 fős grémium megválasztását kérvényezték. A főpásztor elutasította a kérést, és szabályosnak nyilvánította a hatfőnyi többséggel rendelkező majdani testületet.⁶⁴ Mindezekből leszűrhető, hogy az 1936-ban megalakult testület egyik részének — a Horváth Zoltán-tábornak — ahhoz fűződött érdeke, hogy elhalasszák az új választás terminusát, tehát továbbra is az eredeti összetételű testület intézze az ügyeket, míg többek a teljes tagcsere mellett foglaltak állást. Hanauer püspök — a szabályzat előírásaihoz ragaszkodva — döntéseivel az arany középúton maradt.

Az egyházközség elnöke, Zámbo Dezső december elején azt jelentette a főpásztornak, hogy megegyezésre jutott a különböző pártok vezetőivel, igyekezett mindent elkövetni egy közös hivatalos lista összeállításáért, hogy a híveket megkímélje a szavazással járó kitesztelés-től, zaklatásoktól.⁶⁵

A december 12-i egyháztanácsi ülésen Zámbo bejelentette, hogy az egyháztanács által kiküldött jelölőbizottság összeállította az esedékessé vált egyházközségi képviselő-testületi választás hivatalos listáját, amelyet úgy készítettek el, hogy

„abban minden népréteg képviselve van s így valószínű, hogy nem kell kitenni a város közönségét egy választás izgalmainak. A jelölőbizottság a lista összeállításánál minden oldalról jövő kíváncsiságot figyelembe vett és lehetőség szerint teljesített is.”

Az egyháztanács a bemutatott hivatalos listatervezetet egyhangúlag elfogadta, és elrendelte annak 15 napi közszemlére való kitételét és a templomokban való kihirdetését. A választás időpontját 1939. december 28-ára tűzték ki, a választás felügyeletére és irányítására, valamint a szavazás levezetésére választási és szavazatszedő bizottságot jelöltek ki.⁶⁶

Azonban az elkészült hivatalos listán kívül 1939. december 18-án, vagyis a megengedett időhatáron belül, 40 ajánló aláírásával, tehát a szabályoknak megfelelő módon, egy másik listát is beadtak az Egyesült Keresztény Jobboldal nevében. Zámbo mint az egyházközség egyházi elnöke, elfogadta és érvényesnek nyilvánította a második listát is. A külön listát állítók saját rölapot adtak ki programjukkal, amely szerint céljuk

„egyrészt a katolikus hitéletnek kimélyítése, másrészt amennyire csak lehetséges, a mindnyájunkat annyira sújtó magas egyházi adó minél kisebbre való leszállítása. Ezért küz-

⁶³ HU-MNL-BKML-XII. 21. Az egyházközségi képviselő-testület 1939. október 28-i ülésének jegyzőkönyve.

⁶⁴ VPKL-VPL-AP-Kkfháza-Ó-7356/1939., benne Matuz Károly 1939. december 5-én kelt levele, és a váci püspök 1939. december 6-án kelt válasza.

⁶⁵ VPKL-VPL-AP-Kkfháza-Ó-7356/1939., benne Zámbo Dezső 1939. december 3-án kelt 1800/1939 sz. levele.

⁶⁶ VPKL-VPL-AP-Kkfháza-Új-291/1940, benne kivonat az egyháztanács 1939. december 12-i ülésének jegyzőkönyvéből.

dünk, ezért vesszük fel a harcot mi, akiket nem a pártpolitikai érdek, hanem vallásos meggyőződésünkől fakadó hitünk hozott össze egy táborba.”⁶⁷

Zámbó Dezső a külön lista átvétele után elfogadni látszott a tényt, hogy kénytelen lesz levezé-nyelni egy választást, de időközben — talán a rossz emlékű 1936-os voksolás tapasztalataiból okulva — meggondolta magát, és a választás elkerülésén iparkodott. Bár előkészületeket tett ugyan a szavazás lebonyolítására, nevezetesen kinyomtatatta a választás helyét, módját és ide-jét feltüntető falragaszokat, a szavazólapok nyomdai előállítását megrendelte, a szavazatszedő küldöttségek tagjait írásban értesítette, két példányban leíratta a külön listát, és azt a két plébá-niatemplom ajtajára kifüggesztette, de a falragaszokat már nem ragasztatta ki, és a szavazást sem hírlapban, sem más módon nem hirdette.⁶⁸ A második listát aláíró 40 fő közül három személy ajánlását érvénytelennek nyilvánította. Egyikük nevét tévesen — Kiss Czakó József helyett Kis Szabó József —, a másik két illetőt pedig sehogy sem találta a választók listáján. Az utóbbi két személy aláírását Zámbó utólag mégis érvényesnek minősítette, mert más lak-címen ugyan, mint amit az ajánlásnál megadtak, de szerepeltek a választók névjegyzékében.⁶⁹ Az ajánlások száma azonban más formában is csökkenni kezdett. December 23-ig az aláírók közül 17-en, azon a címen, hogy őket félrevezették, tanúk előtt visszavonták aláírásukat, amely-ről Zámbó Dezső jegyzőkönyvet vett fel. Ezek után a külön listát ajánlók száma csupán 20 maradt, és mivel a törvényes szabályzat előírta, hogy a beadott külön lista csak akkor érvényes és bocsátható szavazásra, ha azt annyi választó ajánlja, amennyi a választandó tagok száma, tehát jelen esetben 25, így Zámbó a külön listát az ajánlók elégtelen száma miatt érvénytelen-nek nyilvánította.⁷⁰

Az Egyesült Keresztény Jobboldalt felháborította az eljárás, ezért hivatalosan, tanúk jelen-létében felsorakoztattak az ajánlásukat visszavonók közül néhány embert Zámbó előtt, akik kérték az ajánlásuk visszavonását hatálytalanítani, így próbálva megmenteni a külön lista érvé-nyességét. Zámbó elutasította kérésüket. Erre az érdekeltek december 24-én táviratban tilta-koztak Hanauer püspöknél, aki azonban a szűkös határidő és a karácsony közeledte miatt nem tudott volna semmit sem tenni a december 28-ára meghirdetett választás előtt.⁷¹ Így — Zámbó Dezső értelmezésében — egyedül maradt a hivatalos lista, mellőzni lehetett a szavazást. Ennek értelmében tehát december 28-án a hivatalos listán szereplőket egyhangúlag megválasztott egyházközségi képviselő-testületi rendes, illetve póttagoknak jelentette ki.⁷²

A külön listát állítók azonban nem tétlenkedtek, január 5-én két példányban készült, ta-núk előtt tett vallomásokkal, hivatalosan dokumentált jegyzőkönyvekkel megtámogatott, kö-zel száz aláírással ellátott fellebbezést adtak be a püspöki hatósághoz. Az iratokból kiderül, hogy a hivatalos lista támogatói december 19. és 23. között nyomást gyakoroltak a külön lista ajánlóira, hogy azok Zámbó Dezső előtt vonják vissza ajánlásukat, így érvénytelenítve a külön

⁶⁷ VPKL-VPL-AP-Kkfháza-Új-291/1940, benne az Egyesült Keresztény Jobboldal 1939. decemberi röplapja.

⁶⁸ VPKL-VPL-AP-Kkfháza-Új-291/1940, benne 1940. január 5-én kelt fellebbezés az 1939. december 28-i kép-viselő-választással kapcsolatban.

⁶⁹ VPKL-VPL-AP-Kkfháza-Új-553/1940, benne Zámbó Dezső 1940. január 25-én kelt 186/1940 sz. levele.

⁷⁰ VPKL-VPL-AP-Kkfháza-Új-291/1940, benne jegyzőkönyv az 1939. december 28-i választásról; 1940. január 5-én kelt fellebbezés.

⁷¹ VPKL-VPL-AP-Kkfháza-Új-7719/1939.

⁷² VPKL-VPL-AP-Kkfháza-Új-291/1940, benne jegyzőkönyv az 1939. december 28-i választásról.

listát. A nyolc tanúvallomást tevőt — nyilatkozatuk szerint — Zámbó megbízottjai beszéltek rá ajánlásuk visszavonására. Azzal győzték meg őket, hogy a külön listások mindenkit félrevezettek, hiszen akik ott szerepelnek, nyilasok, akik egyházellenesek, és nem járnak templomba sem. Ketten is felidéztek Zámbó küldöttjeinek azon — ma már nehezen visszafejthető jelentésű, talán a háborús helyzetre, az elszegényedésre utaló — szófordulatát, hogy ha a külön lista nyer, „mi mindannyian csak csajkával járulhatunk az étkezésekhez”, illetve „csajkával kellene mindnyájunknak az ebédért eljárni”. Többek előtt hangoztatták azt az érvet is, hogy ha az illető nem vonja vissza az ajánlását, akkor választást kell tartani, ami legalább 3–4000 pengő kiadást jelentene az egyházközség számára. Előfordult, hogy egy-egy személyt többen, többször is felkerestek, és szinte erőszakosan addig győzködték, míg el nem ment velük a plébániára, és alá nem írta az ajánlást visszavonó dokumentumot.⁷³

Az Egyesült Keresztény Jobboldal tagjai a püspökhöz küldött levelükben kijelentették, hogy ők nem képviselnek politikai pártot, a tömörülés nevét ad hoc, a külön lista beadásakor találták ki. Érthetetlennek tartották Zámbónak a szavazást minden áron elkerülni igyekvő, kényelmes eljárását. Utólag sajnálták, hogy nem hívtak még több aláíró a külön lista ajánlására, hiszen lett volna még jelentkező bőven, de amikor Zámbó 40 aláírás után érvényesnek nyilvánította az új listát, nem tartották szükségesnek a többieket is mozgósítani. Szerintük pont a plébános kevert politikát a választásba, hiszen a hivatalos listán két országgyűlési képviselő — dr. Horváth Zoltán és dr. Tóth József — is szerepelt, igaz, mindketten más-más párt színeiben indultak. Kifogásolták továbbá, hogy a hivatalos listán tömegesen tűntek fel olyanok, akiknek egyháztanácsosi megbízása — legalábbis a külön listások szerint — összeférhetetlen családi körülményeikkel. Itt arra gondoltak, hogy az egyháztanács iskolaszékként is működött, fennhatósága alá tartozott az elemi népiskolai tantestület, amelynek tagjai közül többen rokoni kapcsolatban álltak a hivatalos lista egy-egy jelöltjével.⁷⁴

Zámbó Dezső erre a problémára már hamarabb rátapintott, ugyanis már december elején, még a külön lista felbukkanása előtt megírta a főpásztornak, hogy

„az egész nagy politikai küzdelem és tusakodás a tanítóválasztási jog miatt van, mert minden politikai párt a saját embereit szeretné tanítónak megválasztani, hogy azokban egy-egy kortest nyerjen.”⁷⁵

Nem lehet megítélni, hogy a tanítóválasztás körül kialakult harcok mennyire szóltak valóban a pártpolitikáról és mennyire a „kenyéririgységről”, az egzisztenciaféltésről.

Érdemes idézni Zámbó Dezső önmaga védelmére felhozott indokait a külön lista érvénytelenítése kapcsán. A püspökhöz intézett levelében így írt:

„meg kell jegyeznem, hogy meglepett az a tény és ennek kifejezést is adtam, hogy a pártok megegyezésével — a nyilasokat kivéve — összeállított közös hivatalos listával szemben külön ellenzéki lista benyújtását az itteni nyilas párt elnöke jelentette be és tényleg ő nyúj-

⁷³ VPKL-VPL-AP-Kkfháza-Új-291/1940, benne az ajánlások visszavonásával kapcsolatosan felvett vallomások.

⁷⁴ VPKL-VPL-AP-Kkfháza-Új-291/1940, benne az 1940. január 5-én kelt fellebbezés; VPKL-VPL-AP-Kkfháza-Új-854/1940, benne az 1940. február 8-án kelt újabb panasz.

⁷⁵ VPKL-VPL-AP-Kkfháza-Ó-7356/1939., benne Zámbó Dezső 1939. december 3-án kelt 1800/1939 sz. levele.

totta be a plébánián és hozta be az ajánlókat és személyes jelenlétével ellenőrizte az aláírásukat. Én csodálkozásomat fejeztem ki előtte, hogy miért avatkozik bele a nyilas párt az egyházközségi választásokba, amikor ők ellenséges érzülettel viseltetnek az egyház iránt és meg akarják akadályozni a vallásos nevelést, oktatást és meg akarják fosztani az egyházat anyagi javaitól, hogy ne tudja teljesíteni a vallásos nevelés fontos misszióját és intézményeinek fenntartását. Felvettek ugyan az ellenzéki listába — cégérnek — néhány jó katolikus férfit is, akik közül többet meg sem kérdeztek, hogy akar-e az ellenzéki listával indulni vagy sem. Midőn a nyilas vezér, illetve pártelnök azt látta, hogy nem a legjobb szívvvel fogadom az ő szereplését, ekkor visszalépett és maga helyett az ellenzéki mozgalom élére állított két, kákán is csomót kereső és mindennek ellentmondó, összeférhetetlen természetű embert [...], s most már ők folytatták tovább a nyilas párt elnökének munkáját.”

Zámbó kitért arra is, hogy szerinte milyen személyes ellentétek generálták a feszültséget. A püspökhöz írt levelében így fogalmazott:

„Az egész fellebbezésből a minden áron való ellenzékiekedés és a személyem elleni támadás látszik, amelyre talán némi biztatást is kaptak a másik plébániától. Ugyanis midőn nálam kérték, hogy engedjem szavazásra az ellenzéki külön listát is, mert ha nem, úgy ők sürgönyileg kérik a püspököt, aki azt föltétlenül elrendeli, én a legfigyelmesebb módon felvilágosítottam őket, hogy a püspök az ő sürgönyükre nem intézkedhet, míg ebben az ügyben engem is meg nem hallgat. Erre pedig már fizikai idő sincs, tehát ne molesztálják sürgönyükkel a püspököt. [...] Ezután tőlem eltávozva elmentek az Óplébániára és a sürgöny küldését ott eszelték ki, ill. fogalmazták meg, amit onnan következtetek, mert Vedres apát úr áttelefonált hozzám, hogy teljesítsem a két úr kérését — amit ő is helyesel — mert ha nem, úgy ezek sürgönyöznek a püspöknek és szégyen lesz rám, ha elrendeli a szavazást, amit ő biztosra vesz. Én telefonon kértem, hogy ne avatkozzék bele ebbe a dologba, mert hiszen nem ismeri eléggé az ügyet és a mozgató rugókat. Plébános társam azonban erre nem válaszolt, hanem letette a telefon hallgatót. Bántja ugyanis hiúságát nagyon, hogy nem ő az egyházközségi elnök és a kerület esperese. Az iskolaszéki elnökséget és a ker. tanfelügyelőséget, amelyek sok dologgal és kényelmetlenséggel járnak, kérésemre sem akarja elvállalni, csak azt, ami díszet jelent és kevés dologgal jár. Én azonban ezt nem veszem tudomásul és tovább is megértő paptársi, testvéri szeretettel érintkezem vele, ami úgy látszik mégis csak hat rá és a jövőben talán nem fog ellenem, az én kisebbségemre dolgozni, mint a múltban a szentesi ügynél tette. Ezeket nem panaszképpen mondom, csak megemlítem, hogy a fellebbezésre teljes világosságot derítsek. A fellebbezők és aláírók 90%-a az óplébánia hívei.”⁷⁶

Zámbó interpretálásában tehát az 1939-es választási bonyodalmak esetében a törésvonalak nemcsak politikai pártok, hanem személyes ellentétek, plébániák közötti rivalizálások mentén húzódtak.

| ⁷⁶ VPKL-VPL-AP-Kkfháza-Új-553/1940, benne Zámbó Dezső 1940. január 25-én kelt 186/1940 sz. levele.

Hanauer püspök 1940. február 1-jén a fellebbezést elutasította, és jóváhagyta a hivatalos listán szereplők képviselő-testületi tagságát.⁷⁷

Az új képviselő-testület összetétele annyiban különbözött a többitől, hogy a városban 1932-ben megtelepedett ferences szegénygondozó nővérek is képviselték egy fővel rendjüket, így a testületben a hivatalból kinevezettek között a Constantinumból delegált két nővérrel együtt három apáca is helyet kapott. Civil nő továbbra sem került a tagok sorába. A képviselő-testületbe a püspök 12 főt nevezett ki, hivataluk révén 39-en voltak tagok, hozzájuk csatlakozott a 31 bennmaradt és a 25 újonnan megválasztott tag, így az összlétszám 107 főre nőtt.

Az egyházközség működése az 1940-es években

Az 1940 elején megalakult egyházközségi képviselő-testület felének mandátuma 1943 januárjában lejárt. A váci püspök⁷⁸ — Zámbó Dezső kérésére —, a háborús helyzetre való tekintettel a képviselő-testület megbízását egy évvel meghosszabbította.⁷⁹ Egy esztendő elteltével, 1944. február 15-én a tagok felét újraválasztották. A választás a szabályzat és a vonatkozó rendelkezések pontos betartása mellett rendben zajlott le. Mivel ellenlistát nem adtak be, a hivatalos listán szereplő jelölteket egyhangúlag megválasztották egyházközségi képviselő-testületi tagokká. A megszabott határidőn belül semmiféle fellebbezést nem adtak be sem a választás, sem a megválasztottak ellen.⁸⁰ Az új testület 1944. április 20-án tartotta alakuló ülését. A tagok közül tízet Pétery József váci püspök nevezett ki, 42-en hivataluk alapján kerültek be. Ez utóbbi csoportból három nővér a Constantinumot, egy nővér a ferences szegénygondozókat képviselte, és helyet kapott egy-egy szerzetes a város területén lévő Szentkút-kegyhelynél 1940-ben megtelepedő pálosok, valamint a Félégyházán 1942-ben missziós házat nyitó verbíták közül. Az 50 választott taggal együtt a testület összlétszáma 102 fő lett.⁸¹

Súlyos veszteség érte a város hívő közösségét, amikor Zámbó Dezső újtemplomi plébános — több mint 30 éves félégyházi működés után — 1945. március 23-án súlyos betegségben Budapesten elhunyt. Utódja a félégyházi születésű Szabó László lett.⁸² Az egyházközségi képviselő-testület elnöki tisztségét az ótemplomi plébános, Vedres Béla vette át. Ő, leterheltségére hivatkozva, hamarosan kérvényezte, hogy Szabó vegye át az iskolaszék elnöki tisztségét.

⁷⁷ HU-MNL-BKML-XII.21. Egyházközségi képviselő-testület 1940. február 20-i ülésének jegyzőkönyve.

⁷⁸ Hanauer Árpád István 1942-ben bekövetkezett halála után Pétery József (1890. június 21., Miskolc-Mindszent — 1967. november 25., Hejce) foglalta el a püspöki széket. Főpásztori szolgálatát 1942-es kinevezésétől 1953-as akadályoztatásáig látta el. BALOGH—GERGELY 1996: 50.

⁷⁹ VPKL-VPL-AP-Kkfháza-Új-223/1943.

⁸⁰ VPKL-VPL-AP-Kkfháza-Ó-1821/1944., benne Zámbó Dezső 1944. március 25-én kelt 441/1944 sz. levele és a választásról felvett jegyzőkönyv.

⁸¹ VPKL-VPL-AP-Kkfháza-Új-2436/1944.

⁸² Szabó László (1905. február 1., Kiskunfélegyháza — 1989. május 20., Székesfehérvár). 1928-ban szentelték pappá. Több helyen működött hitoktatóként (Lajosmizse, Újhartyán, Monor, Szolnok, Pestszentlőrinc, Kispeszt, Rákospalota, Kispeszt-Wekerletelep). 1945-ben rövid ideig a félégyházi Újtemplomban volt kisegítő lelkész. A templom plébánosi állására kiírt pályázat elbírálásának idejére Gyömrőre helyezték adminisztrátornak. A város 1945. június 28-i (egyébként történetében utolsó) plébánosválasztó közgyűlésén Szabó Lászlót választották meg a Szent István-templom plébánosává. Félégyházi hivatalából politikai nyomásra 1958-ban felmentették, Mezősásra helyezték. A következő évben nyugdíjba vonult, de ezután is tevékenykedett még Dányban. A székesfehérvári papi otthonban hunyt el, a kiskunfélegyházi családi sírkertben helyezték örök nyugalomra. KÁLLAINÉ—KŐFALVINÉ 2010: 110.

A főpásztor úgy oldotta meg az ügyet, hogy Szabót kinevezte az egyházközség képviselő-testületének iskolai ügyek intézésben önálló jogkörrel bíró helyettes egyházi elnökévé.⁸³

A következő évben — a politikai átalakulásoknak köszönhetően — már érezhetően megváltozott a város és a helyi egyház viszonya. A városi közgyűlés felkérte ugyanis a váci püspököt, hogy „a r. k. egyházközségi választások kiírásáról mielőbb gondoskodjon,” annál is inkább, mivel annak — szerintük — már az 1944. évben meg kellett volna történnie. A közgyűlési határozat kifejtette, hogy a város nem akar beleavatkozni az egyház belügyeibe, azonban feltétlenül szükségesnek tartja az egyházközség képviselő-testületének újjáalakítását, hogy „az egyházközségen belül a tantestület tagjai demokratikus irányban neveljék gyermekeinket, olyan szellemben, amit megkíván a demokratikus Magyarország felépítése.” Kérdéses, hogy kik ülhetek vajon a városi képviselők padsorában, hogyan kerülhette el az indítványt tevő, illetve az azt elfogadó képviselők figyelmét az a tény, hogy a helyi egyházközségi képviselő-testület megújítása 1944 februárjában már szabályosan lezajlott, illetve miért nem tudták, hogy pontosan milyen jogkörökkel rendelkezik az iskolaszék. Pétery József váci püspök mindenestre elegánsan oldotta meg az ügyet. Közölte a várossal, hogy a magyarországi Püspöki Kar 1944. évi tavaszi tanácskozásán elhatározta, hogy az egyházközségi képviselő-testületi választások az egész ország területén 1947. év május végéig szüneteljenek.⁸⁴ Leírta továbbá, hogy ezt a rendelkezést az egész ország területén mindenütt tudomásul vették és végrehajtották, az nem is okozott sehol zavart. A rendelkezés értelmében a püspök még ott sem engedélyezhette az egyházközségi képviselő-testületi választások megtartását, ahol új egyházközségek alakultak. Ezért a félegyházi képviselő-testület kérésének nem tehetett eleget, de megnyugtatta az aggódókat, hogy főpásztori gondossággal fog ügyelni arra, „hogy a mostani képviselő-testület működésében a véghatározat indoklásában kifejtett szempontok minden tekintetben érvényesüljenek.” A városi közgyűlés különösebb kommentálás nélkül elfogadta a püspök választát.⁸⁵

Az 1946. év más problémákat is felszínre hozott. Az egyházközségre nagy terhet rótt az általános iskolák megszervezése, ráadásul az egyházi adó beszedése körül is újabb nehézségek jelentkeztek. Egyre több gondot okozott az egyházi adó egységes kezelése, ugyanis Félegyházán továbbra is a városi hivatal szedte be az egyéb adófajták mellett az egyházit is. A főpásztor — Vedres Béla hozzá intézett levelére válaszolva — megjegyezte, hogy bár „a mostani közfelfogás érthető okokból nem kedvező az egyházi adózásra és a közös kezelésre sem, azért elvi okokból ragaszkodni kell hozzá, amíg csak lehet.” Valószínűsítette ugyanakkor, hogy a közös kezelés keretében befolyó összeg nem lesz elegendő az egyházközségi szükségletek fedezésére. Elkerülhetetlennek látta, hogy Félegyháza lassan áttérjen az önkéntes megajánlás rendszerére, amely addigra már az egyházmegye több településén is bevett gyakorlattá vált. Pétery püspök előre látta, hogy

⁸³ VPKL-VPL-AP-Kkfháza-Ö-3038/1945.

⁸⁴ A püspöki kar 1944. március 14-i tanácskozásán úgy határozott, hogy az egyöntetű terminus érdekében minden egyházközségben 1944. május végéig lefolytatja a képviselő-testületi választásokat. Ezen döntés értelem szerű folyamánként 1947 májusáig nem kerülhetett sor újabb választásokra. BEKE II. 1992: 407.

⁸⁵ HU-MNL-BKML-V.108. Közgyűlési jegyzőkönyv, 1946. április 5-i ülés, 148/1946 sz. határozat; HU-MNL-BKML-V.175.b. 4243/1946; VPKL-VPL-AP-Kkfháza-Ö-1922/1946.

„ha a viszonyok nem fordulnak kedvezőbbre, előbb- utóbb csakis önkéntes adakozásból tudjuk majd az egyházközségi szükségleteket fedezni.”⁸⁶

Ez az idő 1948-ban jött el.⁸⁷

1947-ben ismét esedékessé vált az egyházközségi képviselő-testület megújítása. Az egyház-tanács által összeállított hivatalos listát a szabályok szerint közszemlére tették, ellene sem felszólamlás nem volt, sem ellenlistát nem adtak be, így a jelölteket a választóbizottság 1947. június 14-én a szabályzat értelmében egyhangúlag megválasztott egyházközségi képviselő-testületi rendes és póttagoknak jelentette ki. Az új idők új szelét jelezte, hogy amikor az egyházközség elnöke azt kérte a helyi gimnáziumtól, hogy az újjáalakuló egyházközségi képviselő-testület tagjai közé a tanári testület — szokás szerint — saját kebeléből is jelöljön tagokat, a tanárok nem kívántak élni a felajánlott lehetőséggel, bár szívesen fogadták volna, ha az egyházközségi képviselő-testületbe a tanári kar néhány tagját személy szerint meghívnák vagy ki-neveznék. Arra hivatkoztak, hogy a gimnázium községi jellegű, és próbálták elkerülni, hogy a képviselő-testület tagjainak összeállítása bármilyen oldalról is megtámadható legyen.⁸⁸

A város élére 1948-ban új polgármester került. Mivel hivatalból tagja lett az egyházközségi képviselő-testületnek, a grémium 1948. május 31-i ülésén letette az ilyenkor szokásos esküt. A város és a helyi egyház kapcsolatában bekövetkezett változás újabb jeleként értelmezhető, hogy a polgármester ugyanezen az ülésen egyedülként nem szavazta meg a katolikus iskolák államosítása ellen tiltakozó, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek címzett távirat elküldését.⁸⁹

Az egységes egyházközség megszüntetése 1948-ban

A közös egyházközség, illetve a közös egyházközségi képviselő-testület megosztásának ötlete már 1947 elején felmerült. Pétery József váci püspök ekkor arról értesítette Vedres Béla ótemp-lomi plébánost, hogy Szabó László a Szent István Plébánia hitéleti jelentésében felvetette a kiskunfélegyházi egységes egyházközség kettéválasztásának gondolatát. A főpásztor az eszme indokaként felhozta, hogy

„minden plébános legbuzgóbb világi munkatársait az egyházközségi képviselőkben és tanácsosokban kell, hogy megtalálja. Ha nincs saját egyházközsége, ettől az értékes lelkipásztori segítségtől elesik. A nagybirtokrendszer megszüntetésével kapcsolatos 5621/1945. III. OFT elvi határozatok (1945. évi V. körlevél 45/2382.szám) is indokoltá teszik a plébániánként különálló egyházközség létesítését.”

Ez utóbbi érvnél a püspök az Országos Földbirtokrendező Tanács azon rendelkezésére gondolhatott, amely a több plébániával rendelkező települések számára 100 holdra kiegészítendőnek

⁸⁶ VPKL-VPL-AP-Kkfháza-Ó-4312/1946.

⁸⁷ HU-MNL-BKML-XII.21. Az egyházközségi képviselőtestület 1948. május 31-i ülésének jegyzőkönyve.

⁸⁸ VPKL-VPL-AP-Kkfháza-Ó-4555/1947.

⁸⁹ VPKL-VPL-AP-Kkfháza-Ó-4617/1948.

ítélte meg az egyházi birtokot.⁹⁰ A főpásztor két együttműködő egyházközség alakítását tervezte. Elképzelése szerint mindkét plébánia hívei külön, de ugyanazon a napon választanak meg az egyházközségi képviselőket és tanácsosokat, azután a két külön megválasztott képviselő-testület és tanács állandóan együtt tartaná meg a gyűléseit.⁹¹ Vedres Bélát meglepte plébánostársa előterjesztése, ezért gondolkodási, illetve informálódási időt kért. Közel öt hónap elteltével reagált érdemben a felvetésre, és számos nehézségre világított rá.⁹²

Felhívta a figyelmet arra a — kiterjedt tanyás külterülettel rendelkező Félégyháza esetében — nagyon gyakori, ám a közös adózás miatt addig problémát nem okozó helyzetre, amikor egy hívó az egyik plébánia területén lakott ugyan, de földbirtoka a másik plébánia területére esett. Nem látta tisztázottnak továbbá a tanyai lelkészség és az önálló munkakört betöltő expositura (Fülöpjakab és Pálosszentkút) státuszát az egységes egyházközség esetleges kettéosztása esetén. A kül- és belterületi iskolák plébániánkénti nem egyenletes eloszlása is gondot jelenthetett. Ehhez kapcsolódóan felhozta a két plébániához tartozó hívek létszámában mutatkozó nagy eltérést, egyúttal javasolta a plébániák határának — az Ótemplom számára kedvezőbb — kiigazítását. Kitért továbbá az egyházközségi képviselő-testület tagjainak nem mindig megfelelő aktivitására is. Szavai szerint

„az egyházközségi képviselőtestületben van 10-15 komolyan gondolkodó, igazán értékes emberünk, akik az egyházközség anyagi ügyeinek vitelében számottevő munkatársaink, úgyhogy e szempontból a dolgaink majdnem kifogástalanul mennek. A képviselőtestület túlnyomó része kiváló pártember, akik azért vannak bent, hogy tanítóválasztás esetén a párt szándéka szerint szavazzanak, ha kell, a Főhatóság ellen is. Máskor a gyűléseknek feléje sem néznek.”

Levele zárásaként azt kérte a püspöktől, hogy tekintsen el az egyházközség felosztásától. A főpásztor akceptálta a kifogásokat, és eleget tett Vedres kérésének.⁹³

Az 1948-as események azonban új lendületet adtak az egységes egyházközség szétválasztásának. Azok az akadályok, amelyek addig inkább az ügyek egyben tartását indokolták — azaz az iskolák felügyelete és az egységes adózás kezelése — a politikai viszonyok változásának „köszönhetően”, elhárultak. Az iskolákat államosították, a város nem gondoskodott tovább az egyházi adó beszedéséről, és bár kegyúri jogait nem adta fel, de az ebből adódó kötelességeinek csak töredékesen tett eleget. Szabó László 1948 júliusában ismét megkereste Pétery József püspököt az „egyetlen hatalmas egyházközség” kisebb egységekre való szétbontása ötletével.⁹⁴ Indokai között szerepelt, hogy mivel az egyházi hozzájárulást a várostól függetlenül immár maguknak kell beszedniük, a hívók bizonyára nagyobb buzgalommal törődnének saját plébániájuk fenntartásával, ha abban nem érintett másik plébánia. Szabó László a hatékonyabb érdekérvényesítést is szóba hozta, megfogalmazása szerint:

⁹⁰ A rendelkezés szövegét közli: HORVÁTH (é. n.)

⁹¹ VPKL-VPL-AP-Kkfháza-Új-4488/1948., benne a váci püspök 1947. január 29-én kelt 546/1947 sz. levele.

⁹² VPKL-VPL-AP-Kkfháza-Új-4488/1948., benne Vedres Béla 1947. február 22-én kelt 81/1947 sz., és 1947. július 21-én kelt 381/1947 sz. levele.

⁹³ VPKL-VPL-AP-Kkfháza-Új-4488/1948., benne a váci püspök 1947. augusztus 25-én kelt 546-3/1947 sz. levele.

⁹⁴ VPKL-VPL-AP-Kkfháza-Új-4488/1948., benne Szabó László 1948. július 3-án kelt 267/1948 sz. levele.

„A saját önálló egyházközség módot ad az egyes önálló lelkipásztoroknak arra, hogy jól megfontolt elgondolásukat meddő viták és súrlódások nélkül megvalósíthassák. [...] Az egyházközségi önállóság — a hozzáértő helyi figyelők szerint is — nemcsak anyagi ügyeket illetően, de főként erkölcsi vonalon mondható igen előnyösnek.”

Szabó plébános javaslata alapján az egységes félegyházi egyházközség felosztásával a fülöp-jakabi és a leendő szentkúti lelkészségek is teljes önállóságot kaphatnának. Az újtemplomi plébános — feltételezve, hogy a főpásztor jóváhagyja az egyházközség széttagolását — már előre kérte a püspök hozzájárulását ahhoz, hogy az új egyházközségi képviselő-testületet a már megválasztott, illetve kinevezett és hivatalból bennlévő, a plébánia területén lakos egyházközségi képviselőkből alakíthassa meg, akiknek összlétszáma éppen megfelelt a szabályzatban előírtaknak.⁹⁵ Pétery József válaszában egyelőre a status quo fenntartása mellett foglalt állást.⁹⁶ Szabó László azonban továbbra is sürgette az önállóságot, amelytől gyorsabb intézkedési lehetőséget remélt. A hívek érzéseit ismerő tanácsadói szintén a külön egyházközség megalakítása mellett érveltek.⁹⁷ A főpásztor jelezte a két félegyházi plébánosnak, hogy az ügy részletesebb kivizsgálására püspöki biztost fog kiküldeni. Az ótemplomi plébános tovább bonyolította a dolgot, mivel az egyházközség szétválasztásának ügyéhez hozzá kívánta kapcsolni a plébániák területének arányosabb elosztása kérdését. Az évtizedek óta meglévő probléma — miszerint az Újtemplom területén addigra már kb. 6000 fővel többen laktak, mint az Ótemplom területén — Vedres számára azért vált sietősen megoldandóvá, mert aggódott, hogyan fogja finanszírozni az egyházi ingatlanok karbantartását. Ahogy a püspöknek indoklásul leírta:

„Földjeimet a múlt héten osztották szét. A várostól való járandóságaimat a minimumra szállították. [...] A jövőben teljesen a hívekre vagyok utalva. Több nép, nagyobb teherbíró képesség.”

Vedres Béla megküldte Vácra a plébániák közötti új, általa ideálisnak tartott határvonal tervét.⁹⁸ Amint Szabó László tudomására jutott plébánostársa kívánsága, a főpásztornál ismét püspöki biztos kiküldését szorgalmazta a helyzet tisztázása miatt. Leveléből kiderül, hogy milyen — részben személyes — sérelmek nehezítették a két plébános együttműködését. Szabó megfogalmazása szerint a hívei láthatóan örültek a remélt ténynek, hogy

„a plébániák fönntartásának gondjaiban nem fog fönnállni a kezdettől szükségtelen s csak súrlódásokra alkalmat adó függőségi helyzet. Ebben a helyzetben mindenkor a Szent István plébánia járt rosszul, mert az elnök rendszerint az idősebb, vagy mondjuk a régibb plébánia plébánosa volt, ha pedig nem, mint Zámbo — Vedres esetében, napirenden voltak a nem éppen épületes viták. Ezt mind el lehet kerülni a jövőben a különválás révén. Mert egyrészt mind a négy plébánia (a fülöpjakabi és a szentkúti is) fönn tudja a maga erejéből tartani magát, arra is tekintettel, hogy a kegyúr mind a négyet külön rovatban

⁹⁵ VPKL-VPL-AP-Kkfháza-Új-4488/1948., benne Szabó László 1948. július 5-én kelt 268/1948 sz. levele.

⁹⁶ VPKL-VPL-AP-Kkfháza-Új-4488/1948., benne a püspök 1948. augusztus 7-én kelt levele.

⁹⁷ VPKL-VPL-AP-Kkfháza-Új-4488/1948., benne Szabó László 1948. szeptember 9-én kelt 385/1948 sz. levele.

⁹⁸ VPKL-VPL-AP-Kkfháza-Új-4488/1948., benne Vedres Béla 1948. szeptember 27-én kelt 838/1948 sz. levele.

kezelte és kezeli, másrészt az akadékoskodásoktól mentesülve inkább nemes versengés, mint előnyök biztosításáért való futtatás lesz a következmény. Ez utóbbi miatt — helyzeti erő hiányában — nincs a Szent István plébániának alkalmas plébániaépülete, kálváriája, emiatt szégyenletesen elhanyagoltak a temetők stb. S most, amint hallom, plébánostársam különleges feltételekhez (újabb megosztása a Szent István plébániának) akarná kötni a szétválasztást, elfogadható okok hiányában bizonyára azért, hogy minél inkább elodázzódjék a legfelsőbb elhatározás és akarat érvényesülése.”⁹⁹

A püspöki kiküldött, Herrhof Mátyás 1948. október 5. és 7. között időzött Kiskunfélegyházán. Tapasztalatai alapján a gondok forrását a két plébánia közti — egyébként már nemzedékek óta fennálló — személyi torzszalkodás jelentette, amelyet adott esetben fokozott a két plébános „kor- és felfogásbeli különbsége”, a kettejük között fennálló féltékenykedés. Herrhof véleménye szerint ilyen körülmények között különösen nagy nehézséget jelentett, hogy csak egy képviselő-testület működött, amelynek létjogosultságát a múltban az iskolák közös fönntartása elengedhetetlenül szükségessé tette ugyan, de amellett — egyébként szabályellenesen — a plébániák szerinti külön képviselő-testületeket még forma szerint sem alakították meg. A püspöki biztos az adott személyi körülmények miatt csak az egyházközség teljes szétválasztását tartotta az egyedül járható útnak. Ismertette, hogy Vedres Béla két feltételt szabott a szétválasztásnak: a plébániai határkiigazítást és az Ótemplom restaurálását. A személyes városbejárás után Herrhof Mátyás elvetette a plébániák újratervezésének kérdését, és egy véleményen volt Szabó Lászlóval, miszerint az Újtemplom területéből inkább egy új lelkeszséget kellene kiszakítani, nem pedig az Ótemplom területét növelni. Az Ótemplom közös erővel való restaurálásának kívánságát azonban indokoltnak látta, mert az Újtemplom rendbehozása is közös forrásból történt 1938-ban. Az új képviselő-testületek felállításának módjára is tett javaslatot, valamint felhívta a püspök figyelmét, hogy a város nem adta fel a kegyuraságot, kisebb összegeket juttat még a személyi és dologi kiadásokra. Herrhof hangsúlyozta, hogy meg kell találni a módját annak, hogy ezt a fajta új gondoskodást ne lehessen majdan jogfeladásnak tekinteni.¹⁰⁰

Pétery püspök mindenben Herrhof Mátyás tanácsai szerint járt el. Az addig egységes kiskunfélegyházi egyházközséget — annak kifejezett hangsúlyozása mellett, hogy az adott egyházkormányzati intézkedés semmilyen tekintetben sem érintette a canonica visitatio érvényességét és azt a jogviszonyt, amely Kiskunfélegyháza város kegyúri mivoltából adódott — 1948. november hó 1-jétől kezdődő hatállyal négyfelé osztotta és az addigi egységes egyházközség keretébe tartozó Sarlós Boldogasszony, Szent István, Fülöpjakabszállás és Pálósszentkút plébániák területét, és azokat külön-külön önálló egyházközségeknek nyilvánította. Nem teljesítette Vedres Béla kérését, hogy az óplébánia határát az újplébánia területének rovására módosítsa, mivel az „ellentétben állna az idők parancsolta követelménnyel, hogy a nagy létszámú plébániák kisebb plébániákra osztassanak.” Hivatkozással a Püspöki Kar határozatára, miszerint az egyházközségi választások az egész ország területén általában egy időben tartandók meg, a főpásztor a négy új önálló egyházközség szervezetét nem választás, hanem a meglévő közös képviselő-testület tagjainak szétosztása útján kívánta megvalósítani. A fülöpjakabszál-

⁹⁹ VPKL-VPL-AP-Kkfháza-Új-4488/1948., benne Szabó László 1948. szeptember 30-án kelt 443/1948 sz. levele.

¹⁰⁰ VPKL-VPL-AP-Kkfháza-Új-4488/1948., benne Herrhof Mátyás 1948. október 8-án kelt beszámolója.

lái és a pálosszentkúti egyházközségek részére egyházközségi képviselő-testületi gondnokságot ígért kinevezni, miután a fennálló közös képviselő-testületben ezen két plébánia területéről nem volt elegendő számú képviselő. A főpásztor — az egyházi adó közös kezelésének szünetelése miatt — egyelőre nem rendelte el a város területén lévő négy önálló egyházközség központi tanácsának megalakítását. Tekintettel arra, hogy a Sarlós Boldogasszony plébánia temploma sürgősen restaurálásra szorult, és ezt a terhet az addigi közös egyházközségnek kellett volna viselnie, engedélyt adott arra, hogy a templomrestaurálási költségek fedezésére a többi három egyházközség területén is gyűjthessenek adományokat.¹⁰¹

A püspöki rendelkezés folytán tehát véget ért a város életében a közös egyházközség 15 évig tartó időszaka, és még 1948 végén megalakult a két belterületi templom különálló, saját egyházközsége. Az 1933-ban létrejött egységes egyházközséget annak idején a kényszer szülte. Feladatát több-kevesebb sikerrel ellátta ugyan, de az egyházközségi élet fejlődésének 1948-ra már inkább gátjává, mint mozgatórugójává vált, felosztása mindenképpen indokoltnak bizonyult. A városi szintű egyházközség működése Kiskunfélegyházán nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket.

Összegzés

Más városokban létezett közös egyházközségek működésének gyakorlatára vonatkozó kutatások ismeretének hiányában nehezen állapítható meg, hogy a kiskunfélegyházi példa mennyire számított egyedinek. A püspöki reakciókból ítélve nem a félegyházi, sok gonddal küzdő egyházközségi élet volt a tipikus. Ebből a szempontból viszont tanulságos az alföldi város helyzete, mert mintegy „állatorvosi lóként” felvonultatja azokat a problémákat, amelyen el tudott vérezni egy több plébániából álló közös egyházközség békés együttműködése: a politikai pártok beleavatkozása az egyházközségi képviselő-választásokba, a plébánosok és a hívek közötti érdekellentétek, a plébánosok egymás közötti rivalizálása és féltékenysége. A konfliktusok — bár mindig más szinten törtek felszínre — végigkísérték a közös egyházközség tevékenységét, noha az alapító Toldy Jenő — erőteljes vezetőként, vízióval rendelkező, integráló típusú személyként — néhány évig sikeresen tudta működtetni azt. Halála után azonban nem akadt olyan egyházi elnök, aki eredményesen tudott volna munkálkodni a kohézió hosszú távú fenntartásán. Az 1948-as országos szintű politikai események pedig végképp megágyaztak az egységes egyházközség szétszakadásának.

¹⁰¹ VPKL-VPL-AP-Kkfháza-Új-4488/1948., benne a váci püspök 1948. október 21-én kelt rendelkezése.

Felhasznált irodalom

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

HU-MNL-BKML-V.108.

Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Vármegyei Levéltára. Kiskunfélegyháza Város Tanácsának és Képviselőtestületének iratai (1735–1950)

HU-MNL-BKML-V.175.b.

Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Vármegyei Levéltára. Kiskunfélegyháza Város Polgármesteri Hivatalának iratai. Közigazgatási iratok (1873–1949)

HU-MNL-BKML-V.188.

Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Vármegyei Levéltára. Kiskunfélegyháza Város szabályrendeleteinek levéltári gyűjteménye (1878–1997)

HU-MNL-BKML-XII.21.

Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Vármegyei Levéltára. Kiskunfélegyházi Római Katolikus Iskolaszék iratai (1873–1948)

KFL-V.76.

Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár. Kiskunfélegyházi Sarlósboldogasszony Plébánia iratai (1743–1950)

VPKL-VPL-AP-Kkfháza-Ó

Váci Püspöki és Káptalani Levéltár. Váci Püspöki Levéltár. Acta Parochiarum. Kiskunfélegyháza Ótemplom iratai (1761–1993)

VPKL-VPL-AP-Kkfháza-Új

Váci Püspöki és Káptalani Levéltár. Váci Püspöki Levéltár. Acta Parochiarum. Kiskunfélegyháza Újtemplom iratai (1880–1993)

SZAKIRODALOM

BALOGH Margit — GERGELY Jenő

1996 *Egyházak az újkori Magyarországon (1790–1992). Adattár.* (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 4.) Budapest: História, MTA TTI.

BÁNKINÉ Molnár Erzsébet

1996 *Polgárok Kiskunfélegyházán 1890–1913.* (Studia Folkloristica et Ethnographica 38.) Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke.

BEKE Margit

1992 *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944.* I–II. München–Budapest: Aurora.

BORBÉLY Tamás

2023 *A kegyúri jog gyakorlásával kapcsolatos politikai viták a dualizmus kori Magyarországon* (doktori értekezés) kézirat.

ERDŐ Péter

1997 Plébánia, egyházközség, közösség. *Teológia* 31/1–2, 9–22.

HORVÁTH Gergely Krisztián

- (é. n.) Földosztás vagy földfosztás? Az egyházakkal szembeni gyakorlatról, 1945. *Rubicon Online*. http://old.rubicon.hu/magyar/oldalak/foldosztas_vagy_foldfosztas_az_egyhazakkal_szembeni_gyakorlatrol_1945 (Hozzáférés: 2025. január 17.)

KÁLLAINÉ VEREB Mária — KŐFALVINÉ ÓNODI Márta (szerk.)

- 2010 *A kiskunfélegyházi Szent István Plébánia 125 éve (1885–2010)*. Kiskunfélegyháza: Szent István Plébánia.

KÁLLAINÉ VEREB Mária (szerk.)

- 2011 *A 250 éve felszentelt kiskunfélegyházi Sarlós Boldogasszony plébániatemplom története (1743–2011)*. Kiskunfélegyháza: Sarlós Boldogasszony Plébánia.

KAPUS Béláné (szerk.)

- 2017 *Kiskunfélegyháza díszpolgárai*. Kiskunfélegyháza: Móra Ferenc Közművelődési Egyesület.

KŐFALVINÉ ÓNODI Márta

- 2001 *A Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek vezetése alatt álló Kiskunfélegyházi Constantinum Római Katolikus Leánynevelő-intézet története 1908–1948*. Kiskunfélegyháza: Constantinum Intézmény.
- 2009 A lányoktatás kezdetei Kiskunfélegyházán. In GYENESEI József (szerk.): *Bács-Kiskun megye múltjából* 23. Kecskemét: Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, 163–184.
- 2010 Fazekas Mária Blandina, egy iskolateremtő iskolanővér. In GYENESEI József (szerk.): *Bács-Kiskun megye múltjából* 24. Kecskemét: Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, 31–72.

MAYER László

- 2018 Mártír országgyűlési képviselők: dr. Horváth Zoltán (1880–1945). *Múltbanéző* (Az MNL Bács-Kiskun Vármegyei Levéltárának elektronikus folyóirata) 12. (2.) https://mnl.gov.hu/mnl/bkml/multbanezo_12_2_1 (Hozzáférés: 2025. január 9.)

MÉSZÁROS Márta

- 2010 A Kiskunfélegyházi Egyesült Protestáns Egyház története 1884–2010. *Studia Caroliensia* 11/3–4, 1–89, 385–474.

TIMON Ákos

- 1889 *A városi kegyuraság Magyarországon*. Budapest: Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság.

TOLDY Jenő

- 1933 A Constantinum jogviszonyának rendezése. *A Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek vezetése alatt álló kiskunfélegyházi Constantinum róm. kath. Leánynevelő intézet XXV. értesítője az 1932/1933. tanévre*. Kiskunfélegyháza: Constantinum.

URBÁN Miklósné

2005 *Nevezetes épületek, szobrok, emléktáblák, emlékművek, egyéb építmények Kiskunfélegyházán.* Kiskunfélegyháza: Petőfi Sándor Városi Könyvtár.

VIRÁG Tibor

1990 *A kiskunfélegyházi zsidóság története.* (kézirat).

VÖLGYESI Levente

2010 Városi kegyúri jogok az újkori Magyarországon. *Iustum Alquum Salutare* 6/1, 125–129.

SAJTÓ

Félegyházi Hírlap Egyesült Félegyházi Híradó, 1911.

Félegyházi Hírlap Félegyházi Híradó, 1932, 1936.

Félegyházi Közlöny, 1911, 1923, 1930, 1936.

Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye Hivatalos Lapja, 1911.

„For 80 years our faithful have been tainted by party politics,
and education for parish life has been very slow.”

— From the history of the united Roman Catholic parish in Kiskunfélegyháza,
1933 and 1948

In the area of Kiskunfélegyháza, a rural town in the lowlands, there were several Roman Catholic parishes from the 19th century. In 1933, the first parish was established in the spirit of Catholic autonomy, but it was not established alongside individual parishes, but — unusually — at the city level, a common parish was created. The main reasons for this were the common supervision of Catholic schools and the habit of collecting church taxes in a uniform way. However, the initial, relatively smooth cooperation was soon replaced by various tensions. The parish elections were interfered with by party political interests and personal differences between parish priests became more pronounced. According to the diocesan superiors, the Bishop of Vác, the electoral struggles of the parish of Kiskunfélegyháza and the feuds within the common parish were unprecedented in almost the whole country. As the municipal management of urban Catholic affairs was becoming increasingly problematic, and the political turnaround — e.g. the nationalisation of schools — made the existence of the common parish obsolete, independent parishes were organised alongside the individual parishes in 1948. This paper briefly discusses the history of Catholicism in Kiskunfélegyháza, and examines in detail the path leading to the establishment of the unified parish, the increasing difficulties of its operation, and the circumstances of its dissolution in 1948.

Az egyházközségi képviselő-testületek közösségformáló szerepe lokális források alapján (1920–1950)

Kosztolányi Tímea

*Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar,
Történettudományi Doktori Iskola — doktorjelölt*

A magyar egyházközségi képviselő-testületek történetének egyik meghatározó dátuma 1929. október 25-e, amikor a katolikus püspöki kar jóváhagyta az egyházközségek igazgatási szabályzatát (továbbiakban: Szabályzat).¹ Ennek értelmében minden egyházközségben képviselő-testületet kellett alakítani, amelyben választott, valamint hivataluknál fogva állandó képviselők meghatározott keretek között igazgatták az egyházközség életét. Az egységes szabályozást megelőzte az a folyamat, amely a 19. századi polgárosodás és a világi hívek bevonását szorgalmazó törekvések nyomán a katolikus egyház legkisebb szervezeti egységeire, a plébániákra építkezett. Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása, valamint az 1918. októberi forradalom és a proletárdiktatúra tapasztalata tovább erősítette azt az elgondolást, hogy az egyház anyagi és erkölcsi értelemben az állam helyett a híveire támaszkodhat. Az egyházközségek megszervezésétől várták a katolikusok szorosabb és hatékonyabb részvételét az egyes plébániák munkájában, a hitbuzgalmi élet és a lekipásztorkodás megújulását, valamint az egyházon belüli önkormányzatiság és pénzügyi önállóság megalapozását.²

Az egyházközségi képviselő-testületek jegyzőjének az ülésekről a Szabályzat értelmében jegyzőkönyvet kellett vezetnie (62. §).³ Ezek a jegyzőkönyvek értékes forrásai a lokális közösségek életének, mivel információval szolgálnak a képviselő-testület helyi társadalomban betöltött szerepéről, főbb intézkedéseiről, az értekezleteken felmerülő témákról és a testület összetételéről. További előnyük, hogy olyan aktualitásokba engednek bepillantást, amelyeket az egyházközségek működésük, küldetésük szempontjából kulcsfontosságúnak tekintettek, rávilágítanak a testület társadalmi kérdésekhez való viszonyulására és felszólaló képviselők gondolkodására, céljaira és mentalitására. A forrástípus kutatásának nehézsége, hogy változó

¹ A továbbiakban az alábbi kiadásra hivatkozom: *A katolikus egyházközségek igazgatásának szabályzata*. Eger, Érseki Líceumi Könyvnyomda, 1930.

² GERGELY 1999: 100–101.

³ SZABÁLYZAT 1930: 36.

számban maradtak fenn a jegyzőkönyvek,⁴ illetve az elérhető dokumentumok adatgazdagsága is nagy különbségeket mutathat. Ugyan a Szabályzat értelmében a jegyzőkönyvvezetés kötelező volt, nem minden esetben rögzítettek konzekvensen minden tanácskozást, és akár többévnnyi hiátus is lehet a feljegyzések között. Azzal is számolnunk kell, hogy bizonyos felszólalások vagy viták „jegyzőkönyvön kívül” is elhangozhattak. A 20. század viharos eseményei ugyancsak az egyházközségi iratanyagok elkallódásához vagy félbeszakadásához vezettek. Cegléd esetében például az egyházközségi képviselő-testületi jegyzőkönyv a lokális katolikus társadalom kutatásának hiánypótló dokumentuma, mivel a plébániai historia domus az 1944. évi bejegyzéssel megszakad, és csak 1963-tól folytatták a vezetését. A második világháborút követő események és a politikai-társadalmi változások leírásának elmulasztása nem tekinthető hanyagságnak. Más források rávilágítanak arra, hogy az erőszakos szovjetizáció során olyan súlyos, identitásvesztéssel járó traumák jelentkeztek a közösségek életében, amelyek következtében az egyházi társadalomban a „hallgatás kultúrája” vált a mindennapok gyakorlatává.⁵

A 1930-ban kiadott Szabályzat által biztosított jogi keret támpontot nyújt a képviselő-testületek működésének ismeretéhez, azonban az egyes településeken betöltött tényleges szerepüket és funkciójukat a plébániai és más lokális források alapján lehet rekonstruálni. Tanulmányom a két világháború közötti és a második világháború utáni évekre fókuszálva egyházközségi képviselő-testületi jegyzőkönyvek, illetve más, egyházközségekhez köthető visszaemlékezések segítségével bemutatja, hogy az egyházközségi képviselő-testületek hogyan járultak hozzá saját szűkebb környezetük társadalmi életének, kultúrájának, szociális helyzetének alakításához. 1945 után a szovjet mintára kiépülő politikai rendszer az állami erőszak eszközeivel módszeresen felszámolta a közösségi, alulról építkező kezdeményezéseket, így az egyházközségek sem tudták megőrizni korábbi szerepkörüket. A vizsgálódás tehát kiterjed arra a változásra is, hogy az élet minden területére kiterjeszkedő állami beavatkozás — köztük különösen az 1945. évi földtörvény és az egyházi iskolák 1948. évi államosítása — hogyan mutatkozott meg az egyházközségek reakcióiban, valamint ez milyen hosszú távú következményekkel járt a katolikus képviselő-testületek és a helyi társadalmak kapcsolatában.

Az egyházközségi képviselő-testületek küldetése és identitása a lokális társadalmakban

A képviselő-testületi jegyzőkönyvek nemcsak az egyes gyűlések idejét, helyét, a megjelentek névsorát és a testület által meghozott döntéseket rögzítik, hanem több esetben a képviselők felszólalásait is tartalmazzák. Az egyházközségi választások után, az új képviselő-testület első ülésén gyakran ünnepélyesebb formában az egyházi vagy a világi elnök, illetve más kiemelt tisztséget betöltő személy összefoglalta az elmúlt évek eseményeit és tapasztalatait, emellett megfogalmazta azokat a vezérelveket és célokat, amelyekre a képviselő-testületi munkát alapozni kívánja. Ezek a jegyzőkönyvben megörökített beszédek gyakran nem mentesek a pá-

⁴ A Váci Püspöki és Káptalani Levéltár digitalizálásra összegyűjtötte az egyházmegye plébániáinak iratanyagát, amely során — 2024-es állapot szerint — 48 plébánia, illetve filia egyházközségi képviselő-testületi jegyzőkönyve került elektronikusan is kutathatóvá.

⁵ Ö. Kovács 2015: 17–18.

tosztól, ettől függetlenül rávilágítanak arra, hogy az adott képviselő hogyan definiálta szerepét, és mit tartott kulcsfontosságúnak a testület tevékenységében. A képviselő-testületek küldetésének megfogalmazásában többféle megközelítéssel találkozhatunk attól függően, hogy milyen társadalomban, illetve milyen régóta működő testületről beszélünk.

A képviselő-testületek között találkozhatunk olyannal, amelynek létrejötté és saját szokásrendje jóval megelőzte az egységes Szabályzat kiadását. A váci egyházmegyében erre jó példa Cegléd városa, ahol a római katolikus egyházközségi képviselő-testület működése a 19. század elejére vezethető vissza. A választott képviselők közül tanács tagjai egymás közül világi elnököt is választottak, és közösen döntöttek a katolikus közösséget érintő anyagi természetű ügyekben.⁶ Az öngazgatás korai megjelenésének és szervezettségének okai minden bizonnyal Cegléd református hagyományaira és a felekezetek évszázados együttélésére is visszavezethető. A mezőváros lakossága a 16. század közepén zömében református felekezetű volt. Katolikusok a török hódoltság után, az 1740-es évek második felében települtek a városba, és a 18. század végére már a lakosság 35%-át tették ki.⁷ A vagyonosabb református családok mintaként szolgáltak a helyi társadalomban, a családfők általában vezető pozíciókban tagjai voltak a városi elöljáróságnak. A katolikus gazdák — bár egész telkes birtokosok is voltak közöttük — sokáig jövevénynek számítottak.⁸ A katolikus érdekek önálló képviselője az egyházközségi képviselő-testület által válhatott biztosítottá. Ezenkívül mintát jelenthetett a református presbitériumok azon eljárás módja is, amely szerint a vezető (világi) tisztségviselők választás útján testületet alkotva hoztak kollektív döntéseket a közösséget érintő ügyekben.

A ceglédi katolikus képviselő-testület identitásában nagy szerepet játszott a hosszú ideje fennálló, töretlen működésre való büszkeség. Magukra „évszázados önkormányzatként” hivatkoztak, amely elsőik között teremtette meg az öngazgatás alapjait az egyházközségek között.⁹ Vezető szerepük és pozíciójuk az egyházközség ünnepélyes alkalmain reprezentatív módon is megjelent. Ennek megerősítése érdekében szót emeltek a plébánosnál, amikor egy úrnapi körmenet alkalmával a testület nem foglalhatta el az „öt megillető helyet”. A körmenet rendjének szigorú megtartásával a hagyományok megőrzésén túl azt is kifejezték, hogy a képviselő-testület a katolikus hívek összességének törvényes képviselői szerveként jelenik meg az ünnepek alkalmával a város utcáin.¹⁰

A ceglédi egyházközségi képviselő-testület a társadalomban kivívott tekintélyén túl saját szokásrendjét és belső döntéshozatalát is féltve őrizte a 20. század első felében. Ez az egyházi hatóságok által hozott intézkedések során megfogalmazott reakciókból is látható. Dr. Hübner Emil,¹¹ az egyháztanács világi elnöke az 1930-ban kiadott Szabályzat bevezetéséről szóló püspöki leirat felolvasása után fájdalomnak adott hangot a központi előírások és egyben az addig érvényben levő önálló szabályrendszer megszüntetése miatt, amit vízválasztónak és a képviselő-testületi működés csorbításának tekintett:

⁶ KOLOFONT 1931: 171.

⁷ KOC SIS 2008: 284–285.

⁸ KOC SIS 2008: 285.

⁹ VPKL-C Cegléd rk. plébánia egyházközségi ülésjegyzőkönyv: 1935. június 2.

¹⁰ VPKL-C Cegléd rk. plébánia egyházközségi ülésjegyzőkönyv: 1933. június 29.

¹¹ Dr. Hübner Emil (1879–1956) ceglédi születésű ügyvéd, lapszerkesztő, a városi könyvtár alapítója. Az egyháztanácsban a világi elnök tisztséget 35 évig, 1921. március 21-től 1956. március 3-ig töltötte be.

„Az egyházközségi képviselőtestület köteles tisztelettel veszi tudomásul a Püspök Úr Önagyméltósága rendelkezését az Országos Egyházközségi Igazgatási Szabályzat életbe léptetése tárgyában. Egyben mély sajnálatának ad kifejezést az egyházközség évszázados önkormányzatának megszűnése felett, amelynek birtokában az egyházközség a virágzás útjára lépett oly időkben, amely messze megelőzte az országos autonómiai törekvéseket és hálával gondol az elődökre, akik e jogok birtokában, azokkal bölcsen élve az egyházközségi intézményeket a kath. hívek összerejéből kifejezhették. A régi intézményből merített erővel és ihlettel kezdi meg az új képviselőtestület működését, az Actio Catholica jegyében egyházközségünk jólétéért.”¹²

Az egyházközség gyakorlati igazgatásában megmutatkozó kvalitásokon túl a képviselő-testület tagjai felé elvárásként fogalmazódott meg, hogy keresztény életvitelükben erkölcsi példát nyújtsanak az egyházközség többi tagja felé. Mátraverebély községben Marosi József plébános az újonnan létrejött képviselő-testület előtt hangsúlyozta, hogy ez a tagság „nem cím csupán, amit viselni kell”, hanem „igazi apostoli munka”.¹³ A jegyzőkönyvben rögzített felszólalások mutatják, hogy a plébános az egységes igazgatási szabályzatra alapozva kívánta megújítani az egyházközség életét, megerősítve azt a laikus hívek aktívabb részvételével. A képviselő-testületi tagok — akik között többen községi elöljárósági tisztviselők is voltak¹⁴ — attitűdje visszatérő gondolatként szerepel az ülések bejegyzéseiben, és velük támasztott elvárásként elsősorban a keresztény társadalmi tanítás hiteles közvetítését emelik ki:

„Ne csak az egyházközség vagyoni ügyeinek intézésében merüljön ki munkásságuk, hanem a község vallásos, erkölcsös életét összetartsák.”¹⁵

A klérus és a társadalom közötti együttműködés, a katolikus hívek képviselete és a gazdasági ügyek mellett a korszakban az egyházközségek feladatköre kiterjedt a hitbuzgalmi és a lelkipásztori célokra is, ami összefonódást jelentett az Actio Catholica megszervezésével.¹⁶ Ennek helyi szintű megvalósulása a mátraverebélyi egyházközségi jegyzőkönyvekben is kitűnik. A plébános az Actio Catholica helyi csoportjának megalakításában olyan munkatársakként tekintett a képviselő-testületi tagokra, akik a lelkipásztorral együtt nemcsak az egyházközségen belül, hanem a „község külső életében” is megvalósítják a keresztény normákat, és példájukkal a település többi lakóját is ennek megtartására ösztönzik.¹⁷

¹² VPKL-C Cegléd rk. plébánia egyházközségi ülésjegyzőkönyv: 1935. június 2.

¹³ VPKL-C Mátraverebély rk. plébánia egyházközségi jegyzőkönyv: 1935. július 21.

¹⁴ VPKL-C Mátraverebély rk. plébánia egyházközségi jegyzőkönyv: 1935. február 19.

¹⁵ VPKL-C Mátraverebély rk. plébánia egyházközségi jegyzőkönyv: 1936. február 11.

¹⁶ GERGELY 1999: 100.

¹⁷ VPKL-C Mátraverebély rk. plébánia egyházközségi jegyzőkönyv: 1936. február 11.

A képviselő-testületek a közösségi életben és a szociális ügyekben

Az 1920-as és 1930-as évek időszaka joggal nevezhető a templomépítések és a plébániaalapítások korának. A 19. század végétől a Budapest környéki településeken megmutatkozott nagymértékű népességnövekedés szükségessé tette számos új egyházközség életre hívását. A bevándorlás és a főváros határában megjelenő új, munkaerő-igényes ipari üzemek a falvak arculatát is megváltoztatták. A rohamosan gyarapodó és szerkezetükben megváltozott helységek lakói eltérő helyekről, társadalmi csoportokból és különböző szociális háttérből érkeztek, élethelyzetükben a „közös” csak az volt, hogy az alapvető igényeiket az adott település funkcionális rendszere (lakás, munka, ellátás stb.) szolgáltatta.¹⁸

A népességugrás és az új társadalmi kapcsolódások kialakításának példáját láthatjuk Dunakeszi-Műhelytelep esetében. A Budapest északi szomszédságában fekvő Dunakeszin az első világháború előtt megkezdődött a MÁV új főműhelyének építése, kihasználva a település elhelyezkedésének kedvező adottságait a váci vasútvonal mellett. Az üzem szomszédságában a munkások számára 1922-től lakóövezet is épült. A telep lélekszámát erősen megnövelte, hogy 1926 májusában az Északi Főműhelyből (Kőbánya, Budapest) 780 munkáscsaládot vezényeltek át, akik Dunakeszin új életet kezdtek. Sorsfordító és tömeges átköltöztetésük tapasztalatában az új lakóhelyük egy merő pusztaságként szerepelt, amelyet maguknak kellett élhetővé tenniük.¹⁹ A kibontakozó társadalmi élet egyik korai állomása a katolikus egyházközségi képviselő-testület megalakulása volt, amely — egy, a műhelytelep életét és mindennapjait összefoglaló kézirat szerint — a hívek alulról induló kezdeményezésére született. A katolikus munkások a telep önálló lelkipásztori ellátása céljából 1927-ben memorandumot nyújtottak be Lányi Ferenc²⁰ főműhelyfőnökhöz, az egyházmegyei jóváhagyást követően pedig 1928. január 8-án mintegy 200 lakos részvételével megtartott gyűlésen kimondták az önálló műhelytelepi katolikus egyházközség megalakulását. Ennek szükségességét elsősorban pasztorális szempontokkal és a dunakeszi templomtól való távolsággal indokolták. A hitélet előmozdítása céljából egy hitoktató-lelkész alkalmazását is kérte az egyházközség, akinek javadalmazását vállalta. Az egyházközség főbb tisztviselői a MÁV főműhely vezetéséből kerültek ki — köztük világi elnöknek Lányi Ferenc főműhelyfőnököt választották meg –, azonban a vezető tisztviselők mellett szereplő további hét bizottsági tag között öt munkás is helyet kapott.²¹ A Műhelytelep sokáig a dunakeszi plébánia filiális egyházaként működött, temploma 1944-ben épült fel, önálló plébániává 1957-ben vált. Bár az egyházközségi képviselő-testület nem tudott teljes mértékben anyagilag a hívekre támaszkodni, és kiadásaihoz a műhelytelepen működő szervezetek vagy a főműhely segítségét kérte,²² a helybéli katolikus munkás lakosság önszerveződési törekvése fejeződött ki a megalapításban. Az egyházközség mellett a gyorsan kibontakozó egyesü-

¹⁸ BERÉNYI 2010: 525.

¹⁹ ÁGOSTON 2018: 244.

²⁰ Lányi Ferenc (1883–1961): Érsekújváron született, Budapesten gépészmérnöki diplomát szerzett. Dunakeszire 1926-ban került, amikor a MÁV főműhely vezetésével bízták meg, amelynek 1944-ig állt az élén. CSOMA 2005: 105–106.

²¹ RIHGY Műhelytelep 158: 42–44.

²² Például 1930. május 29-én a műhelytelepi iskolás gyermekek elsőáldozása alkalmával rendezett szeretetvendégséget a Keresztényszocialista Vasutasok Országos Gazdasági Egyesületének (VOGE) helyi csoportja karolta fel, mert azt az egyházközség önerőből nem tudta finanszírozni. MNL-OL-P 2249-22-2. Választmányi jegyzőkönyvek, 2. kötet, 1930. június 6-i ülés.

leti élet is hozzájárult ahhoz, hogy — hitéleti és kulturális téren egyaránt — saját szokások meghonosításával, a hagyományteremtés eszközeivel erősödjének a műhelytelepi lakosok közötti kötelékek. Az elsősorban egzisztenciális okok miatt betelepülő vagy a munkaerő-átszervezés miatt ide kényszerülő családoknak alapvető szükségletük volt, hogy új életterüket a maguk igényei szerint formálják, és ezáltal lakókörnyezetük egy jelentésekkel, érzelmekkel és tapasztalatokkal átszőtt identitáshordozó térré váljon a munkahelyet biztosító vagongyár közelében.²³ A „futóhomok sivatagból”²⁴ virágzásnak induló műhelytelep lakosai az egyházközségi és egyesületi élet megszervezésében (pl. VOGÉ, cserkészlet, vasutas dolgozók kulturális és sportegyesületei: „Magyarság” Dal- és Önképző Egyesület és „Magyarság” Sportegyesület) a keresztény és hazafias alapokon álló munkásidentitást is kifejezték, amely a radikális forradalmi eszmék és a proletárdiktatúra terhes emléke után a valláshoz és az egyházhoz ragaszkodik, és a konszolidáció részeként hozzájárul a nemzet újjáépítéséhez.²⁵

Az egyházközségi képviselő-testületi ülések vitáiban és határozataiban gyakran találkozunk oktatási és szociális kérdésekkel. Az egyházi szeretetszolgálat történeti hagyományai jóval megelőzik a képviselő-testületek létrejöttét, az egyházközség szegényeiről való helyi szintű gondoskodás szükségességét azonban a Szabályzat is megerősíti azzal, hogy a karitással kapcsolatos feladatokat az egyháztanács hatáskörébe rendelte (50. §).²⁶ A testületi munka gyakran bizottságokban zajlott, a Szabályzat lehetővé tette a hitbuzgalmi és kulturális terület mellett a szociális bizottság megalakulását is (24. §).²⁷ A testülethez beérkező kérelmek elbírálására a bizottság javaslatot tehetett az egyháztanács ülésén, amelynek általános módja a segélyezés volt. A képviselő-testületi jegyzőkönyvekben legtöbbször a plébánia alkalmazottainak fizetését kiegészítő segélyek kiutalásával találkozunk (lakbér, tűzifa), valamint olyan rendszeres anyagi támogatásokkal, amellyel a plébániához tartozó jótékonyági egyesületek akcióihoz járultak hozzá.²⁸ Találunk példát arra is, hogy az egyházközség munkalehetőség biztosításával igyekezett enyhíteni az állás nélküli rászorulóknak nehézségeit. Sződligeten az 1930-as évek elején a képviselő-testület egyik legfontosabb feladata a templomépítés lebonyolítása volt, amely alkalmat adott a helybéli iparosok, valamint munkanélküliek foglalkoztatására. Az egyházközségi jegyzőkönyv alapján a munkanélküliség a településen magas volt, ezért még az építkezés során sem jutott mindenki munkához, és elsősorban a családostól részesítették előnyben. A helyi katolikus legényegylet panasza alapján végül a képviselő-testület felszólította a kivitelező vállalkozókat, hogy 1/3 részben nőtlen férfiakat is alkalmazzanak.²⁹

A szociális gondoskodás gyakran az oktatást érintő kérdésekkel összefüggésben jelent meg. A ceglédi egyházi képviselő-testületi ülések jegyzőkönyvei alapján az iskolaügyeket

²³ KESZEI 2015: 13.

²⁴ A *Vasúti Hírlap* 1932. október 10-i cikke szerint Lányi Ferenc főműhelyfőnök munkája révén mindössze néhány év alatt „az akkor még futóhomok »sivatagból« éles előrelátással szociális érzése következtében ma a dunakeszi főműhely valóságos üdülőhelyé vált. Az egyesületi élet rövid idő alatt oly magas nivóra emelkedett, hogy erre a vasutas egyesületek történetében példa nem áll előttünk.” RIHGY Műhelytelep 158: 101.

²⁵ GERGELY 1993: 12.

²⁶ SZABÁLYZAT 1930: 28.

²⁷ SZABÁLYZAT 1930: 14.

²⁸ 1935 novemberében a Katolikus Nőszövetség a szegény gyermekek téli ebédeltetése akciójához 20 mázsa tűzifát kért a ceglédi egyháztanácstól. A gazdasági bizottság javaslata alapján az egyháztanács 40 pengőt utal ki az említett célra. VPKL-C Cegléd rk. plébánia egyházközségi ülésjegyzőkönyv: 1935. november 17.

²⁹ VPKL-C Sződliget rk. plébánia egyházközségi ülésjegyzőkönyv: 1932. április 24.

érintő kérdések között szerepel a peremterületeken élő tanyasi lakosok lelkigondozásának megszervezése is. A tanyavilág pasztorációját az iskolákon keresztül próbálták megvalósítani, amelyek kiépítése országosan már a 19. századtól elindult,³⁰ azonban a rendszeres hitoktatás a személyi hiányok miatt Cegléden is gyakran akadályokba ütközött. Ugyan a hitoktató kinevezése a megyés püspök hatásköre volt, a ceglédi képviselő-testület döntött a kinevezett személy javadalmazásáról, lakbéréről, lakhelyének kijelöléséről, sőt ellátandó feladatairól is.³¹ Hasonlóképpen a gyermekjóléti intézkedéseket is elsősorban az iskolán keresztül bonyolították le. Az egyre nehezedő gazdasági körülmények miatt megnövekedett a segélykérelmek száma. Cegléden 1940-ben a tantestület az egyháztanácshoz fordult, amely személyenként 40-40 pengőt és családi pótlékot adományozott karácsonyi segélyként a tanítók részére. A tanulók részére az iskola rendszeresen tejakiót bonyolított, illetve ugyanez év decemberében 60 kg cukrot osztott szét. A Katolikus Nőszövetség révén karácsonykor 30 gyermeket cipővel, 34 gyermeket pedig ruhával láttak el.³²

Az egyházközségek küzdelmei a második világháború alatt és után

A képviselő-testületi ülések 1944 végén a településeket elérő front miatt átmenetileg szüneteltek, illetve a résztvevő tagok alacsony száma is meggátolta a megszokott működési rendet. A ceglédi képviselő-testület 1944. december 31-én rendkívüli ülést hívott össze, melyen csupán hat fő vett részt. A további 43 tag a bombázás elől a tanyákra vagy ismeretlen helyre menekült. A gyűlés jegyzőkönyve részletezi az egyházközség háborús veszteségeit, amelyek nemcsak az anyagiakban, hanem az emberek lelkében is súlyos károkat okoztak. A templom használhatatlan állapotba került, az összes iskola megrongálódott, a zárdát feldúlták, a szerzetesnővéreket kilakoltatták, mivel az épületet kórháznak rendezték be. A templom javítási költségeire a plébános 1000 pengőt ajánlott fel, példáját mások is követték. Az ülésjegyzőkönyv rögzíti ugyan, hogy az egyházi élet területén zavartalanul folyhatott tovább a munka, de utalás történik számos érzelmi megpróbáltatásra. A lakosság elszegényedése mellett nagy számban voltak „elesett lelkű emberek”.³³ Az 1945. március 4-i ülés tovább részletezi a civil lakosok megrázkódtatásait, utalva a háború alatt és után elszenvedett bántalmazásokra, erőszakra és fosztogatásra.

„Nehéz időket élünk, mindenünk pusztulóban, asszonyaink-leányaink nehéz órákat, napokat éltek át. Egyházközségünk is sokat szenvedett. Iskolánk feldúlva, javaink nagy része elpusztulva, nincs iskolánk, amely ne szenvedett volna.”³⁴

Bár a háborús viszonyok és az embervesztés egy ideig meggátolta az egyházközségi képviselő-testületi ülések összehívását, az egyházi igazgatás és a plébániák működése a világi közigazgatással ellentétben folyamatosnak tekinthető. A megpróbáltatások ellenére a katolikus egyház

³⁰ GÁRDONYI 2024: 182.

³¹ VPKL-C Cegléd rk. plébánia egyházközségi ülésjegyzőkönyv: 1932. április 17.

³² VPKL-C Cegléd rk. plébánia egyházközségi ülésjegyzőkönyv: 1940. december 28.

³³ VPKL-C Cegléd rk. plébánia egyházközségi ülésjegyzőkönyv: 1944. december 31.

³⁴ VPKL-C Cegléd rk. plébánia egyházközségi ülésjegyzőkönyv: 1945. március 4.

és az egyházközségek önértelmezésében lényegi fordulat pusztán a háború, illetve a politikai változások hatására sem történt.³⁵ A képviselő-testületek szerepének és egyúttal a katolikus társadalom megtörésének első lépését az 1945. évi földtörvény következményein keresztül láthatjuk, melyet jól példáz a ceglédi katolikus képviselő-testület földbirtokok rendezéséért folytatott küzdelme. 1945. április 29-i ülésen a képviselő-testület elhatározta, hogy felülvizsgálatot kér a megyei, illetve az Országos Földbirtokrendező Tanácstól a plébániai földek jogszerűtlenül végrehajtott felparcellázása miatt.³⁶ 1945 szeptemberében a Délpestmegyei Földbirtokrendező Bizottság határozata értelmében 100 kataszteri holdat mentesítettek a parcellázás alól, ezért a képviselő-testület felhatalmazta a világi elnököt, hogy a helyi földigénylő bizottsággal állapodjon meg a földterület kiválasztásában.³⁷ A tárgyalások azonban nem jártak eredménnyel, mivel a földigénylő bizottság nem volt hajlandó a kért földterület kiadására, helyette lényegesen hátrányosabb ajánlatot tett.³⁸ Az ügy rendezésére végül nem született megállapodás. 1946 júniusában a képviselő-testület azt javasolta, hogy az újvárosi temetőt adják bérbe a plébánosnak konyhakerti művelésre, illetve kárpótlásban részesítsék az érintett javadalmasokat a papi, a kántori és a harangozói földek elvesztése miatt. Az 1945-ös földelkobzás az egyházközség anyagi stabilitásának felszámolásán túl rövid időn belül az éhezés szélére sodorta a plébániai alkalmazottakat, amit az ellátási hiány és az elszabadult infláció okozta drágaság továbbbsúlyosbított. A hívek fizetésképtelensége miatt az egyházi adó felemelése sem fedezte a legszükségesebb kiadásokat. 1946. június 30-án a plébános ismertette a képviselő-testület előtt, hogy nem tud a káplánok részére elegendő élelmet biztosítani, mert a fizetés nem elég a napi egyszeri étkezésre sem.

„Simonyi István [iskolaigazgató, egyházközségi képviselő-testületi tag — K. T.] jelenti ezzel kapcsolatban, hogy a plébánia helyzete szinte kétségbeejtő. Volt olyan nap, hogy a házz vezető ebédet nem tudott főzni, mert nem volt sem pénz, sem élelem. Összehasonlítja a helyzetet a régivel. 1938-ben a plébániának 117 hold földje, 633 pengő fizetése és 3x97 pengő káplántartása volt havonként. Ma a plébánosnak a VI. fiz. osztálynak megfelelő fizetése van, ez 1 ½ liter olaj ára, ebből semmit fedezni nem lehet. Fa egy szem sincs, gallyakkal, rőzsével fűtenek, hogy mégis valamit főzni lehessen.”³⁹

A lokális közösségek vezetésében irányt adó normák és szerepek támadások keresztüzébe kerültek, ez pedig a papság és az egyházközségi képviselő-testület önazonosságának alapjait kérdőjelezte meg.⁴⁰ A politikai átalakulás ellenére a háború utáni évekből fennmaradt ülésjegyzőkönyvek bejegyzései arról tanúskodnak, hogy a képviselő-testületek továbbra is a lokális katolikus közösségek reprezentálóiaként és érdekeinek védelmezőiként tekintettek önmagukra, ezért több esetben petíciókat, tiltakozásokat nyújtottak be az egyházi életet érintő hátrányos szabályozások ellen. A teljes egyházközség nevében emelte fel a szavát 1946-ban a tankönyv-

³⁵ BÁNKUTI 2017: 422.

³⁶ VPKL-C Cegléd rk. plébánia egyházközségi ülésjegyzőkönyv: 1945. április 29.

³⁷ VPKL-C Cegléd rk. plébánia egyházközségi ülésjegyzőkönyv: 1945. szeptember 18.

³⁸ VPKL-C Cegléd rk. plébánia egyházközségi ülésjegyzőkönyv: 1945. szeptember 30.

³⁹ VPKL-C Cegléd rk. plébánia egyházközségi ülésjegyzőkönyv: 1946. június 30.

⁴⁰ BÁNKUTI 2017: 422.

monopólium és a politikának iskolába való bevitele ellen a sződi,⁴¹ 1947-ben a fakultatív hitoktatás ellen a tápiószecsői,⁴² 1948-ban a Stephaneum nyomda államosítása ellen a nagybörzsönyi,⁴³ valamint az egyházi iskolák államosítása ellen a sződligeti⁴⁴ képviselő-testület. Ezek a bejegyzések alátámasztják, hogy az egyházközségek nem maradtak passzív szemlélői a politikai változásoknak, de a fokozott állami terjeszkedés visszaszorította korábbi érdekérvényesítő lehetőségeiket társadalmi és kulturális téren.⁴⁵

Az önrendelkezés redukálása különösen szembetűnő az egyházközségek fenntartásában működő iskolák esetében. Az egyházi földek elkobzása és az általános fizetéseképtelenség miatt a plébániák számos helyen nem tudták a tanítók bérét kifizetni, illetve új tanítói állásokat szervezni. A nagybörzsönyi egyházközségben a gyermekek létszáma szükségessé tette volna még egy pedagógus alkalmazását, azonban ez a pénzhiány miatt lehetetlen volt. A plébánia a

„földreform miatt elvesztette a kegyúri támogatást, a három hónapos oroszfronti megszállás és végül a község kiürítése teljesen elszegényítette az egyházközség híveit. Az egyházközség meglevő alkalmazottait sem tudja 1 ½ év óta fizetni.”⁴⁶

A háborús embervesztesség, az elvándorlás, valamint a B-listázások miatt sok tanítói állás betöltetlenül állt. A meglevő vagy újraszervezésre került státuszok illetményét az egyházközség anyagi forrásainak hiánya miatt sok esetben — részben vagy egészben — a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium fizette. Tápiószecsőn 1947-ben három új tanítói állás megszervezése a minisztérium jóváhagyásával történt, mindhárom bérezése pedig 10%-ban a helyi javadalomból, 90%-ban azonban állami hozzájárulásból történt.⁴⁷ Mindez együtt járt azzal, hogy az egyházközség kevésbé érvényesíthette szándékát a pedagógusok kinevezésében és alkalmazásának jogában.

1945-ben a nyolcosztályos általános iskola megszervezésével az állam továbbcsorbította az egyházközségek intézményfenntartó szerepét, és előrevetítette az egységes államosított iskolák létrehozását.⁴⁸ Dunakeszin 1946. augusztus 9-én „nyugdíjazásra került” Bajnok Géza iskolaigazgató,⁴⁹ és — az egyházközségi ülésjegyzőkönyv bejegyzése szerint — a Vallás- és Közoktatási Minisztérium az igazgató személyét

„már eldöntötte azzal, hogy a helybeli iskolákat egységesítette. Ezen egységesítés révén a dunakeszi rk. iskola és a helybeli magán polgári iskola egybeolvad, s így az egységesített

⁴¹ VPKL-C Sződ rk. plébánia egyházközségi ülésjegyzőkönyv: 1946. december 1.

⁴² VPKL-C Tápiószecső rk. plébánia egyháztanácsi jegyzőkönyv: 1947. március 26.

⁴³ VPKL-C Nagybörzsöny rk. plébánia egyházközségi jegyzőkönyv: 1948. április 12.

⁴⁴ VPKL-C Sződliget rk. plébánia egyházközségi ülésjegyzőkönyv: 1948. szeptember 26.

⁴⁵ CSIKÓS—HORVÁTH—Ö. KOVÁCS 2023: 92.

⁴⁶ VPKL-C Nagybörzsöny rk. plébánia egyházközségi jegyzőkönyv: 1946. augusztus 25.

⁴⁷ VPKL-C Tápiószecső rk. plébánia egyháztanácsi jegyzőkönyv: 1947. február 17.

⁴⁸ BALOGH 2018: 949.

⁴⁹ Bajnok Géza (1887–1963): dunakeszi születésű pedagógus és kántor. 1909-ben nevezték ki a dunakeszi elemi iskola igazgatójává, e tisztségében édesapját, Bazsanth Vincét követte. Aktív szerepet játszott Dunakeszi közéletében. 1935-ben szervezője volt a Dunakeszi Hitelszövetkezetnek. Érdemeiért Pro Ecclesia et Pontifice pápai kitüntetésben részesült. 1946-ban az egyházközségi képviselő-testület jegyzőkönyvének szövege szerint „nyugdíjazták”, valójában B-listára került, és nem folytathatta tovább pedagógusi pályáját. Élete végig Dunakeszin maradt, és a Szent Mihály-plébániatemplom kántoraként szolgált. CSOMA 2005: 17–18.

iskolának neve »általános iskola«, igazgatója pedig a polgári iskola igazgató: Bottló Vince. Az iskolába beleolvadnak így a polgári iskolai tanárok is. Így a létszám: 11 tanító és 6 polgári iskolai tanár.”⁵⁰

Ugyanitt a jegyzőkönyv azt is megállapítja, hogy az iskola anyagi fenntartója a politikai közösség, tehát a költségvetés összeállítása és annak jóváhagyása sem maradt az egyházközség hatáskörében.

A szovjet mintát követő politikai átalakulás során az egyházközségi képviselő-testületek 1948-ra elvesztették a lokális közélet formálásában korábban betöltött funkciójukat. Az iskolák államosítása után végleg szétválasztották az egyházközséget és az iskolát, megszűnt a kántortanítói státusz, az érintetteknek választaniuk kellett, hogy az államosított iskolában vagy az egyházközségben kántorként kívánnak tovább működni. Az iskolai-nevelési térből történő kiszorulás szemléletes jele, mikor a képviselő-testületi ülések helyszíne az iskola helyett a plébánia vagy templom valamelyik helyisége lett.⁵¹

Vass Gyula alagi plébános így emlékezett az 1948. évre:

„Visszaszorulunk a templomba vallási életünkkel. Berekesztik az egyházi egyesületeink működését. Az ifjúság régi lelkesedését dermedt bizonytalanság váltja föl. A Szent Imre Kórus átadja helyét a József Attila Kórusnak, de ez már nem egyházi jellegű, hanem világi énekkari egyesülés. A politikai pártok közül a kommunista párt ragadja magához a hatalmat és az irányítást az egész országban. Plébánosi működésemben már nem veszik igénybe segítőkézségemet, mellőzik személyemet a képviselőtestületben [a községi képviselőtestületben — K. T.], megszűnik iskolaszéki elnökségem, teljesen beszorulunk a templomi istentisztelet szertartásaiba. Már csak az úrnapi és feltámadási körmenetet tarthatjuk meg, de csak a templomkertben.”⁵²

A katolikus érdekképviselő megszűntetésére tett lépések végül egyes helyeken az egyházközségi képviselő-testület és a helyi kommunista párt közötti látszólagos együttműködéshez vezettek. Sződligeten az iskolák államosítása után a kommunista párt ajánlatot tett az egyházközségnek, hogy vegyen részt a kulturális bizottság munkájában. Ennek feladata az volt, hogy egyesítse a községben működő egyesületek munkáját, és az előadások rendezését „közösen” irányítsa. Mivel az MDP sürgette a megállapodást, ezért az egyházközség három képviselőt jelölt ki a bizottságba.⁵³ Az eredeti feladatkörüket elvesztett, társadalmi és kulturális életből kiszoruló egyházközségi képviselő-testületek gyakran a megszűnés szélére sodródtak, az ülések gyakorisága csökkent, vagy a gyűlések témája pusztán a költségvetési kérdésekre szorítkozott.

⁵⁰ VPKL-C Dunakeszi-Fő rk. plébánia egyházközségi ülésjegyzőkönyv: 1946. augusztus 28.

⁵¹ A sződi egyházközségi képviselő-testületi jegyzőkönyv alapján az iskolák államosítása előtt az üléseket az iskolában tartották. Az utolsó ilyen bejegyzés 1948. április 4-én került a jegyzőkönyvbe. Ezt követően évekig nincs nyoma az üléseknek. A következő — jegyzőkönyvben is szereplő — tanácskozás 1952. október 27-én zajlott a sekrestyében.

⁵² Alag HD: 77–78.

⁵³ VPKL-C Sződliget rk. plébánia egyházközségi ülésjegyzőkönyv: 1948. szeptember 26.

Összegzés

Az egyházközségi képviselő-testületek helyi társadalmakra gyakorolt hatása és közösségformáló funkciója az 1945 előtti időszakban számos aspektusban megmutatkozott, míg a világháborút követően erőszakos visszaszorításuk a hagyományos struktúrák felbomlásának egyik szembetűnő jele volt. A második világháborút megelőzően a képviselő-testületek az egyházközség oktatási és szociális életének koordinálása mellett a helyi katolikus társadalmak érdekképviselői és reprezentáló szerveként jelentek meg, amelynek vezető tagjai gyakran a települések közéletében is aktív résztvevők voltak.

1945 után a szovjet mintát követő társadalmi koncepcióban a korábbi értékek, a lokális közösségek hagyományos kapcsolatrendszerei és a társadalom felől érkező kezdeményezések nem kaphattak helyet. Ezt támasztják alá az egyházközségi képviselő-testületi jegyzőkönyvek is, melyeknek egy része a második világháborút követő években megszakad, míg mások bejegyzései pusztán az egyházközség költségvetési beszámolójára, illetve annak megszavazására, a plébánia fenntartására, felújításokra és a képviselő-testületi választásokra redukálódnak. A társadalmi ügyekben korábban aktívan résztvevő és a közösségi életet alakító egyházközségek marginalizációja a hagyományos kapcsolatrendszerek széthullását is jelentette.

Felhasznált irodalom

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

HD = Historia Domus

Alag, Cegléd

MNL-OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár

P Magánlevéltárak

2249 Egyesületek fondtöredékei

22 Magyar Keresztényszociális Vasutasok Országos Gazdasági Egyesülete

VPKL Váci Püspöki és Káptalani Levéltár

C Plébániai Levéltár

Római katolikus plébániák egyházközségi képviselő-testületi jegyzőkönyvei:

Cegléd, Dunakeszi-Főplébánia, Mátraverebély, Nagybörzsöny, Sződ, Sződliget, Tápiószecső

RIHGY Műhelytelep

Révész István Helytörténeti Gyűjtemény Dunakeszi, Műhelytelep 158: *A Magyar Királyi Államvasutak Dunakeszi Főműhelyének története*. Kézirat, é. n. (terminus ante quem: 1944.)

SZAKIRODALOM

ÁGOSTON András

2018 A Magyarság Dal- és Önképző Egyesület története. In KERÉKES Dóra (főszerk.): *Dunakeszi története II. 1900–2017*. Dunakeszi: Dunakeszi Város Önkormányzata, 240–272.

BALOGH Margit

- 2018 Az iskolaháború avagy az egyházi iskolák államosítása 1948-ban. *Vigilia* 83/12, 949–956.

BÁNKUTI Gábor

- 2017 A frontátvonulás és a diktatúra kiépülésének egyházi recepciója. In CSIKÓS Gábor — KISS Réka — Ö. KOVÁCS József (szerk.): *Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont — Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 411–424.

BERÉNYI István

- 2010 Adalék a társadalmi egyenlőtlenség és a kultúrtáj kapcsolatának értelmezéséhez. In BARTA Györgyi — BELUSZKY Pál — FÖLDI Zsuzsa — KOVÁCS Katalin (szerk.): *A területi kutatások csomópontjai*. Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja, 514–531.

CSIKÓS Gábor — HORVÁTH Gergely Krisztián — Ö. KOVÁCS József (szerk.)

- 2023 *A vidék szovjetizálása*. Budapest: Jaffa.

CSOMA Attila

- 2005 *Dunakeszi arcképcsarnok*. Dunakeszi: Kölcsey Ferenc Városi Könyvtár.

GÁRDONYI Máté

- 2024 A népneveléstől a társadalompolitikáig. Katolikus vidékfejlesztési törekvések a 18. század végétől a 20. század elejéig. In HORVÁTH Gergely Krisztián (szerk.): *Vidékdiskurzusok — Vidékképek. Történeti elitek a földről, parasztról, faluról*. Budapest: HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 157–207.

GERGELY Jenő

- 1993 *A keresztényszocializmus Magyarországon (1924–1944)*. [Gödöllő:] Typovent Kiadó.
1999 *A Katolikus Egyház története Magyarországon 1919–1945*. Budapest: Pannonica Kiadó.

KESZEI András

- 2015 Hely, identitás, emlékezet. In KESZEI András — BÖGRE Zsuzsanna (szerk.): *Hely, identitás, emlékezet*. Budapest: L'Harmattan, 11–16.

KOCSIS Gyula

- 2008 Társadalmi kapcsolatháló a mezővárosi elit 18. századi keresztkomai rendszerében (Cegléd, 1770–1790). In CZOCH Gábor — HORVÁTH Gergely Krisztián — POZSGAI Péter (szerk.): *Parasztok és polgárok — Tanulmányok Tóth Zoltán 65. születésnapjára*. Budapest: KORALL Történelmi Egyesület, 282–303.

KOLOFONT József

- 1931 *Cegléd*. (Magyar Városok Monográfiája 10.) Budapest: Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatala.

Ö. Kovács József

- 2015 A vidéki egyházi társadalomtörténet összehasonlítási lehetőségeiről (20. század).
In BÁNKUTI Gábor — NAGY Mihály Zoltán (szerk.): *Az Egyház társadalmi — a társadalom Egyháza*. Pécs: Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola, 9–20.

SZABÁLYZAT

- 1930 *A katolikus egyházközségek igazgatásának szabályzata*. Eger: Érseki Líceumi Könyvnyomda.

*The Community-forming Traits of Catholic Parish Councils
by Local Sources (1920–1950)*

The records of parish councils not only provide information about the operation of parish, the calculations or the election of members, but the definition of their own role in the everyday life of the community. In this research, I focus on local characteristics and examine the role of catholic parish councils in different settlements. In general, the councils acted on behalf of the whole parish in both internal and external cases by the executive members who ordinarily also held leading positions in the local civil administration. The councils represented the rights and interests of the Catholic communities. As the models of self-organisation, they not only decided on economic issues, but also linked the education, the various religious and social groups of the parishes. After 1945 parishes protested against the state violence and the Soviet-style political system, but their influence was gradually lost. The distribution of land in 1945 was not only the first radical step in breaking down the church autonomies, but brought many employees to the brink of starvation. Subsequently, the parishes could not fulfil their role in operating the institutions which led to the secularisation of schools. The exclusion from the social and cultural sector also meant the disintegration of traditional community networks.

Betekintés a Túrkevei Református Egyházközség sorskérdéseibe a földindulás időszakában (1944–1953)

Sulák Péter Sándor

*Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar,
Történelemtudományi Doktori Iskola — doktorjelölt*

Bevezetés

A Magyarországi Református Egyház történetének számos monografikus feldolgozása született az elmúlt három és fél évtized alatt. A hazai egyháztörténeti szakirodalom javarészt a fokozatosan megszilárduló kommunista pártállam egyházpolitikai irányvonalának kialakítását és az egyházügyi szakigazgatás gyakorlati érvényesítését,¹ ezek egyházi recepcióit, az „őrségváltás” nyomán bekövetkezett paradigmaváltásra az egyházi vezetés részéről adott teológiai reflexiókat² tette kutatása tárgyává. Ugyanakkor a 20. század struktúráváltoztató társadalmi hatásainak lokális egyházközségi vizsgálatai még viszonylag új területnek mondhatók.³ Ismeretes, hogy az „őrségváltás” a református egyházvezetésben zajlott le a leghamarabb. Ezen belül a belső egyházi nyilvánosság átalakításának szintjei közül — a vezetőtestületek és a közvetítő egyházi sajtó mellett — különösen fontosnak tartom a lokális közösségek színtereit. A korabeli egyház- és társadalomtörténeti narratívák finomhangolásának kulcsa hipotézisem szerint a gyülekezettörténeti kutatásokban rejlik.⁴ Kulcskérdés, hogy az egyházvezetés átalakulásával párhuzamosan gyülekezeti szinten mennyiben mutatható ki az új hatalmi rendszerhez való adaptáció.

A fenti folyamatokkal párhuzamosan zajlottak a 20. század derekának legnagyobb társadalomtörténeti jelentőségű folyamatai: az erőltetett iparosítás és a mezőgazdaság kollektivizálása, mely során a Szolnok megyei Túrkeve — mint a Nagykunság egyik régi mezővárosa — lett az ország első „termelőszövetkezeti városa” 1951. február 18-án.⁵ A fenti tényezőket figyelembe véve, úgy vélem, hogy az itteni gyülekezet mikrotörténeti vizsgálata ideális lehetőséget

¹ A teljesség igénye nélkül: TIBORI 1995; GOMBOS 1992; PAP 1992.

² KÓNYA 1988; BOGÁRDI 1995; COLIJN 1992, újonnan NAGY 2017: 425–476.

³ Ezen belül is kiemelkedőek a 2019 óta évente megjelenő Hagyomány Identitás Történelem-kötetek tanulmányai, többek között ERDŐS 2019: 221–238; RIGÓ 2019: 295–312; RIGÓ 2020: 165–198; FALUSI 2020: 213–238; SZABÓ 2020: 259–276.

⁴ Ezt a megközelítést már csak a Magyarországi Református Egyház teológiai önértelmezése miatt sem lehet partikuláris nézőpontnak tekinteni: eszerint ugyanis Krisztus teste, a létező egyház azon részeiből épül fel (1Kor 12,27), vagyis a vidéki egyházközségekből — melyek gerincét az addig javarészt birtokos, hívó parasztság alkotta. LADÁNYI 1999: 135.

⁵ URBÁN 2002: 71–77.

kínál a társadalmi átalakulások egyházközségekre gyakorolt hatásainak feltérképezésére. Az egyes vizsgálati szintek esetében csupán érintőleges betekintést nyújtok, kijelölve a gyülekezettörténeten belüli tematikai megközelítésmódokat. A vizsgálat időhatárait a háború végnapjai, illetve az azt követő „újrakezdés” és a város életében döntő szerepet játszó téveszesítés első hullámának lezárulása között vonom meg.⁶

Ennek a vizsgálatnak három szintjét különböztetem meg. Az első a *hitéleti-missziói* szint. Ezen a szinten rövid betekintés erejéig vázolom, hogy a háború és az azt követő helyzet hogyan befolyásolta a missziós munkát, felvetve azt a kérdést, hogy a kiépülő diktatúra és a „keskeny út teológiájának” adaptációs kényszere hogyan befolyásolta a gyülekezet missziói tevékenységét. A forrásbázist tekintve a presbiteri jegyzőkönyveken, valamint a missziói bizottság jegyzőkönyvein túl a Tiszántúli Református Egyházkerületi Levéltárban található egyházlátogatási jegyzőkönyvek hitéleti kimutatásai tekinthetők irányadónak. A második a *gazdasági* szint. A legfontosabb kérdés annak bemutatása, vajon a presbitériumnak milyen lehetőségei voltak az egyház anyagi tévesztésének ellensúlyozására. A háborús pusztítások, az ennek nyomán jelentkező infláció, az egyházi adó megszűnése, az irreális adóterhek, a kulákküldözések és az első téveszesítési hullám közepette hogyan tudták életben tartani az egyházközségeket? A válasszokhoz elsősorban a presbitérium gazdasági bizottságának jegyzőkönyveihez, az egyházlátogatási jegyzőkönyvek gazdasági kimutatásaihoz, valamint a városi földigénylő bizottság és a Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Osztályának irataihoz érdemes fordulni. Végül a harmadik szint a *szociológiai-tapasztalattörténeti*. Ezen a szinten a fenti időszak keretein belül a testület társadalmi összetételének változásait vázolom nagy vonalakban. Ezen belül a legfőbb kérdés, hogy az egyházközségi képviselő-testületen belül ténylegesen mekkora száma s főként milyen befolyása volt a kuláknak bélyegzett módos nagygazdáknak.⁷ Hogyan igyekezett a hatalom — vagy éppen az egyházi vezetés — kihasználni a gyülekezeten belüli konfliktusokat? Ezen a területen a már említett forrásokon túl a „kulákklisták”, a választói névjegyzékek és a még élő szemtanúkkal készített interjúk, valamint a helytörténeti krónikák és kismonográfiák szolgálhatnak kútfőül. A tanulmány legfontosabb célkitűzése, hogy a Túrkevei Református Egyházközség lényeges gyülekezettörténeti aspektusain keresztül kitapinthatóvá váljanak a Rákosi-korszak egyház- és társadalompolitikájának összefonódásai, kijelölve a további lokális egyházi társadalomtörténet-kutatások releváns dimenzióit.

A vizsgált történeti tér kontextusai

Túrkeve városa a Nagykovácsiban, Szolnok megye délkeleti részén található, a megyeszékhelytől 50 km-re fekszik, területe 31 781 kataszteri hold (kh). Az 1745-ös redempció következtében nagybirtokokról alig beszélhetünk.⁸ 1945-ben 782 igénylőnek osztottak földet; 36 birtokot 4930 kh nagyságban elkoboztak, és kimértek 11 darab 100-200 kh közötti birtokot, melyek

⁶ A koncepció szempontjából irányadónak tekintem Lányi Gábor módszertani tanulmányát: LÁNYI 2019: 432–446.

⁷ A rezsim hivatalos irányvonala és a lokális pártbizottságok egyéni „kulákdefiníciói” közötti különbségekről lásd: BOLGÁR 2008: 50–93.

⁸ SCHEFTSIK 1935: 369–370. Birtoknagyság szerinti megoszlás: 0-1 kh birtokosok száma 280, 1-5 kh birtokosok száma 890, 5-10 kh birtokosok száma 789, 10-25 kh birtokosok száma 510, 25 feletti kh birtokosok száma 216.

1497 kh-t tettek ki. 1948. március 31-éig összesen 6645 kh ingatlant osztottak ki 816 igénylő között, de ezzel koránt sem oldották meg a földkérdés problémáját. Végül 1951-re 20 965 kh mezőgazdaságilag megművelhető összterületen 5 termelőszövetkezeti csoport osztozott.⁹ 1949-ben, a 13 301 fős összlakosság alapján, az aktív keresők 48,5%-a (6450 fő) a mezőgazdaságban, 21,3%-a (2833 fő) az ipari szektorban és a bányászatban dolgozott.¹⁰ Ami a város felekezeti megoszlását illeti: az összlakosság 85,7%-a református (11 403 fő), 12,5%-a római katolikus (1667 fő), 0,5%-a evangélikus volt.¹¹

Hitéleti-missziói szint

A szolgáló egyház „keskeny útjának” koncepciója — keletkezésének időszakában — kevéssé adaptálódott a helyi gyülekezet képviselő-testületén belül. A Zsinat 1947. május 7–8-i ülését követően kiadott 388/1947. sz. *Az egyháztagság reformja* című körlevelet megtárgyaló presbitériumi határozat így fogalmazott:

„a presbitérium az egyház szociális hitvallását külön a törvénykönyvbe iktatni nem tartja szükségesnek, mert ezzel azt ismerné el az egyház, hogy szociális tartalmát eddig nem ismerte vagy pedig nem is volt az meg, holott ez az egyház fogalmában, tartalmában és Krisztus tanításában benne van, és a jól végzett missziói munkában teljesebbé válik. [...] Az egyház és állam közötti viszonyban presbitériumunk nem tartja sürgősnek az egyház és állam elválasztásának kérdését kiélezni. Igaz ugyan hogy az egyház amelyet az állam tart el az állam szolgálja, de nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy az egyház hívei az állam polgárai is és mert az állam polgárai, az egyház támogatását is kísérik adó fillérekkel. Nem kétségtelen azt sem, hogy egy erőszakos elválasztás esetén az egyház tovább fog élni, de ezt a felelősséget hordozó presbitérium ki nem mondhatja, mert ebben az új formában való életnek hosszú nevelésre van még szüksége.”¹²

A háborút követő időszak a gyülekezeti missziós munka folyamatosságáról árulkodik. Az istentiszteletek rendszerezések voltak: a templomlátogatottság 1945-ben 4150 fő körül mozgott, 1946-ra mindössze 20 fős csökkenés mutatkozott. Ennek ellenére viszonylag kevés — 1943 fő — volt az úrvacsorával élők száma, ami a háború pusztításai miatt megfogytakozott lakosság-számmal magyarázható.¹³ Míg az egyházközség első parochiális körében Czirják Géza¹⁴ he-

⁹ CSEH—SZABÓ 1989: 793.

¹⁰ CSEH—SZABÓ 1989: 793.

¹¹ Népszámlálás 1949: 92. Továbbá 54 fő izraelita, 30 fő görögkatolikus, 17 fő baptista, 14 fő görögkeleti és egy fő unitárius.

¹² Presbiteri jegyzék, 1947. július 13.

¹³ Egyházlátogatási jegyzék. 116/1946., 1946. július 31. (437 gyermek konfirmált).

¹⁴ Czirják Géza (1890–1964) Kunhegyesen született, a mezőtúri református főgimnáziumban érettségizett, a teológiát Debrecenben végezte 1913-ban. Szolgálati: bejegyzett segédlelkész Debrecenben 1913. október 1-jétől, aktív segédlelkész a túrkevei gyülekezetben december 14-étől. 1914. április 1-jétől Mezőtúrra helyezték, de április 8-ától ismét a túrkevei gyülekezetben teljesített szolgálatot. Kisújszálláson 1921. február 24-étől szolgált, mellette helyettes lelkész Törökszentmiklóson május 9-étől, rendes lelkész pedig október 2-ától volt, ismét a túrkevei gyülekezetben 1953. december 1-jei nyugdíjba vonulásáig. Az esperes kérésére megbízott lelkészként tovább szolgált utódja beiktatásáig, 1954. augusztus 29-éig. A nagykunsági egyházmegyében

tente háromszor rendszeres házi istentiszteleteket és kórházi lelki szolgálatot végzett, addig a második lelkészállást betöltő Tóth Lajos¹⁵ tartotta a nők és az ifjak részére a bibliaórákat, és a helyi KIE¹⁶ vezetőjeként kulturális programokat is szervezett. Emellett a tanyai lelkész, Börzsönyi József végezte a külterületi missziós munkát és a hadifoglyok hozzátartozóinak lelki gondozását.¹⁷ Az 1946-os állapothoz képest az 1952/53-as évben, másfél évvel a város „szövetkezetesítése” után, éves szinten 2500 fős templomlátogatási statisztikát látunk — úrvacsorával élők száma 1243 főre csökkent, viszont annak ellenére, hogy ekkorra már teljesen megszűnt az iskolai hitoktatás, meglepő módon még mindig 109 gyermek konfirmált.¹⁸ Mivel a téészesítés nyomán a külterületekről tömegesen költöztek a városba, a tanyalelkészi állást meg kellett szüntetni. A diakóniai szeretetszolgálat is megszűnt, mert a tanácselnök kitiltotta az egyházat a szociális otthonokból.¹⁹ Az új helyzethez alkalmazkodva Pap Béla karcagi lelképásztor egyházlátogatása során a missziói munka rejtett lehetőségeit kínálta a gyülekezet számára: egyrészt a családi istentiszteletek tartását, amelyeken részt kellett venniük az iskolai hitoktatástól elmaradt gyermekeknek is; másrészt a téeszekbe lépett férfiak számára az esti bibliaórák látogatását ajánlotta, melyek „drága erőforrások a zaklatott emberi lelkek számára és különösen a presbiterek számára nélkülözhetetlenek.” A megváltozott társadalmi miliőre való tekintettel Pap Béla kulcsfontosságúnak tartotta, hogy a kollektíván belül a munkaszünetek alkalmával végezzék a belépett gyülekezeti tagok részére az aktuális igemagyarázatokat.²⁰

Gazdasági szint

Az egyházközség a frontátvonulást a szomszédos városokhoz képest súlyosabb anyagi károk nélkül vészelte át, annak ellenére, hogy 1944. október 10-én a templomtető gránátalálat miatt négy helyen beszakadt, emellett a bevonuló szovjet és román csapatok eltűzelték a parókia kerítését.²¹ A presbitérium gazdasági bizottsága a károkat 65 000 pengőre tette, ám ez az összeg nem tartalmazta az egyház tulajdonában lévő egyéb házingatlanokat ért károkat.²²

több tisztséget is viselt: számvevő 1923-tól, pénztáros 1931-től, tanácsbíró 1933-tól, emellett az 1920–1930-as években közéleti megbízatásokat is vállalt. Örvös é. n.: 197.

¹⁵ Tóth Lajos (1887–1955) Tiszadobon született, a Hajdúböszörményi Református Főgimnáziumban érettségizett. A teológiát 1906–1910 között végezte Debrecenben, ahol 1916. június 14-én szentelték lelkésszé. Szolgálati: exmisszus Tiszadobon 1910. január 15-étől, segédlelkész Túrkevén 1910. szeptember 22-étől, Püspökladányon 1913. december 15-étől, helyettes lelkész Karánsebesen 1914. október 1-jétől, Szentesen 1915. április 7-étől, rendes lelkész ismét Karánsebesen 1915. május 16-ától, majd a túrkevei gyülekezetben 1926. január 17-étől 1953. december 1-jei nyugdíjba vonulásáig. Megbízott lelképásztorként tovább szolgált utódjának beiktatásáig, 1954. augusztus 19-éig. Több közéleti megbízatása mellett a Nagykunsági Egyházmegyében a közvetkező tisztségeket töltötte be: közigazgatási és nyugdíjügyi pénztáros 1926-tól, tanácsbíró 1935-től. Emellett egyházi beszédek és szertartási igehirdetéseket is publikált. Örvös é. n.: 197–198.

¹⁶ Keresztyén Ifjúsági Egyesület.

¹⁷ Missziói biz. jgyzkv., 1946. szeptember 4.

¹⁸ Presbiteri jgyzkv., 1948. szeptember 8.

¹⁹ Egyházlátogatási jgyzkv. 9216/1953., 1953. szeptember 20.

²⁰ Presbiteri jgyzkv., 1951. október 7.

²¹ SZABADI 2016: 125. A templomtető teljes kicserélésének problémáját csak 1954-re, a villanyosítással egybekötött teljes renoválást pedig 1958-ra sikerült az egyházközségnek kigazdálkodnia, illetve a felújításokhoz szükséges hatósági engedélyeket beszereznie.

²² Gazdasági biz. jgyzkv., 1945. február 11.

A földelkobzások és földosztások már a frontátvonulással egy időben megkezdődtek. Annak ellenére, hogy a református egyházközség javadalmi földjeit „háborús szerzeményként” megváltás nélkül elkobozta a városi földigénylő bizottság, a túrkevei egyházközség még viszonylag szerencsésnek számított.²³ A presbitérium föllegezése nyomán ugyanis az elkobzási határozatot módosították, és a javadalmi földeket megváltás alá eső területként határozták meg.²⁴ Az egyházközség — az állam számára felajánlott földingatlanainak tanúsága szerint — végül az 1950-es évek elejéig képes volt megőrizni javadalmi földjeit,²⁵ még úgy is, hogy azok megműveltetésére és értékesítésére alig talált haszonbérletet. Az egyházi földek ugyanakkor mégsem maradtak teljesen érintetlenek. Hiába igényelt ugyanis az iskolaszék közérdekű juttatás címén a református elemi népiskola részére gyakorlóterületet,²⁶ a vonatkozó rendelet szerint a népiskolai tanítók nem minősülnek igényjogosultnak, csak házhelyet kaphattak. Az iskolaszék új földigénylés helyett ezért a református népiskola volt gyakorlóterületét iparkodott visszaigényelni a református iskolai tanulók gyakorlati oktatására. A területet azonban a helyi földigénylő bizottság már tavasszal kiosztotta a helyi igénylők között. A földosztások kaotikus kivitelezésére utal ugyanakkor, hogy a jelzett területeket egyetlen összeírás íven sem találni.²⁷

Az iskolaszék és a presbitérium anyagi nehézségeit fokozta, hogy a Vallás- és Köznevelésiügyi Minisztérium rendelete²⁸ értelmében a hatosztályos elemi népiskolákat nyolcosztályos iskolává kellett alakítani. A megnövekedett feladatok ellátására a meglévő 15 fős tantestület mellé ráadásul állami tanerő beállítása is szükségessé vált. A mindezekhez szükséges anyagi alap megteremtését a presbitérium a városi református tanulók segélyezésére hivatott alapítványok birtokainak jövedelmére támaszkodva kívánta biztosítani. Miután a kulturális célvagyonokat felülvizsgáló tárcaközi bizottság nem állapította meg ezek közérdekű célvagyonjellegét, a presbitérium arra hivatkozva fellebbezett a határozattal szemben, hogy az alapítványi földek haszonélvezői nyugatra távoztak a háború alatt, következésképpen az alapítvány átengedhető másodrendű rendeltetésére, tehát közérdekű volta megállapítható.²⁹ Az iskola sorsát végül — a többi egyházi iskolához hasonlóan — az 1948. évi XXXIII. törvény pecsételte meg. A „nem állami iskolák fenntartásának az állam által való átvétele, az azokkal összefüggő vagyontárgyak állami tulajdonba vétele és személyzetének állami szolgálatba való átvétele tárgyában” hozott jogszabály értelmében az állam birtokába került minden iskolához tartozó ingó és ingatlan vagyon, de az alkalmazottak magántulajdona és a tanítói földek is.³⁰ A döntés tudomásulvételéről tanúskodó sorokat olvasva valószínűsíthető, hogy az egyházközség iskolái elvesztését a háborúnál is nagyobb veszteségként élte meg.³¹

²³ Egyházlátogatási jgyzkv. 116/1946., 1946. július 31.

²⁴ Földhivatali ir. (1948). 99 kh 490 n.öl szántó, 76 kh legelő, 8 kh 205 n.öl terméketlen terület — összesen 183 kh 695 n.öl ingatlan.

²⁵ SZMT Mez.gazd. Oszt. ir. 42157/1950., 1950. január 31.

²⁶ 600/1945. M. E. sz. rendelet A nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhözjuttatásáról, a 17. §. alapján, lásd https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1945/?pg=92&layout=s (letöltés ideje: 2025. 03. 11.)

²⁷ Túrkevei földig. biz. ir. 301/1945., 1945. szeptember 28.

²⁸ 6650/1945. M. E. sz. rendelet az általános iskola szervezése tárgyában, lásd https://jogkodox.hu/jsz/1945_6650_me_rendelet_3101079 (letöltés ideje: 2025. 03. 11.)

²⁹ Gazdasági biz. jgyzkv., 1947. július 13.

³⁰ KÖBEL 2005: 53

³¹ Presbiteri jgyzkv., 1948. június 25. „Midőn a nagy fontosságú, történelmi jelentőségű tényt tudomásul veszi, presbitérium mély megilletődéssel emlékezik meg a 400 év alatt a nemzeti érzés, hűség és a tiszta erkölcs új

A fentiekén túl a háborút követően általánossá vált infláció jelentett komoly gazdasági csapást a presbitérium egzisztenciális helyzetére. Az infláció negatív hatással volt a megmaradt egyházközségi földeket művelő haszonbérlok törlesztési lehetőségeire, akik amúgy is sorra mondták fel bérleteiket, mert a rekvirálások során elvesztették igavonó jószágaikat és szerszámaikat.³² Ilyen körülmények között Ábrahám Sándor főgondnok — az egyházmegyei és egyházkerületi anyagi károk miatt — a gyülekezet jobb anyagi viszonyok között élő tagjaitól felvett kamatmentes kölcsönt javasolt, a presbitérium pedig egyévi adónak megfelelő egyszeri rendkívüli adó kivetése mellett döntött.³³ A drasztikus pénzromlásra tekintettel a presbitérium az 1946-os egyházi és iskolai adókat búzában állapította meg úgy, hogy a százalékos adót az 1944-es adóalapnak megfelelő 20%-ban, a személyi adót viszont 15 kilogramm búzában állapította meg. A százalékos adónál 20%-os búza árat számítva az 1944-es évre kivetett egyházi adó minden pengője után egy kilogramm hús volt fizetendő.³⁴ Amikor az egyház tulajdonát képező Mária-dűlőbeli, összesen 22 kh 1071 négyszögöl szántó haszonbérbe adásával kapcsolatban 1946-ban megtartott árverezésre csupán egy ember jelentkezett, aki a haszonbérbe adandó három különálló birtokrészért összesen évi 45 mázsa terményt — felerészben búzát, felerészben árpát — ajánlott fel, majd az ajánlatába foglalt évi haszonbért utólagosan 50 métermázsára emelte, a presbitérium elfogadta az ajánlatot. Az akkori viszonyok között újabb árverezés tartása eredménytelennek látszott, így az ingatlant a megegyezett áron a következő hat évre bérbe adták. A presbitérium az alábbiak szerint mozgósította a gyülekezet tagjait:

„Mi az arányos teherviselés alapján állva, felosztottuk a szükségletet az eddigi adó szerint mindenkire, ha neki megküldött értesítés felső szelvényén feltüntetett búzamennyiség esik, ami helyett a kormány által megállapított mennyiségben más termény is fizethető (1 kg búza, 1 kg 20 dkg árpa vagy 2 kg csöves tengeri). Kérünk minden egyháztagot, hogy ebbéli kötelezettségének minél előbb tegyen eleget, mert egyházközségünk a lét és nemlét kérdése előtt áll. Akinek ingatlanát a földreform kapcsán igénybe vették az a szükséges helyesbítés végett 15 napon belül jelentkezze a kurátori hivatalban.”³⁵

Az erőfeszítések ellenére az egyházközség bevételei nem fedezték a legszükségesebb mindennapi kiadásokat sem. A közös kezelésben lévő adót sem tudták kivetni, mert a városi adóhiva-

erős bástyájának bizonyult református iskolákról, egyházunk drága veteményes kertjeiről, melyeknek oly nagy része van a magyarságnak s református egyházunknak az évszázados, sokszor vérzivataros küzdelmek között töretlen megmaradásában.”

³² Presbiteri jgyzkv., 1945. április 22. Így az egyház póhamarai 1 kh 772 négyszögöl (n.öl) és a móríci 1 kh 1880 n.öl szántóit nem tudta megműveltetni, de még az előző gazdasági évre vonatkozó bérleti díjakat sem sikerült a bérlok többségével megfizettetni. A szelesháti 1 kh 404 n.öl szántó évi haszonbére 550 kg búza volt — azonban a visszavonuló német csapatok a haszonbérloktól mindent elvittek. A Hajdú Lajos Családi Sírboltalap tulajdonát képező 16 kh szántó haszonbérloje a gazdasági év második felére esedékessé vált 22 mázsa búza haszonbér elengedését kérte, mert a háborús körülmények miatt dolgozni nem tudott, ráadásul a városi föld-igénylő bizottság is felvette az ingatlant a kiosztási ívekre — tartozását a presbitérium el is engedte. Az egyház tulajdonában lévő üzlethelyiségek 1944-es érték szerint negyedévi 20 pengőben megállapított bérleti díja ekkorra már 210 pengőt ért, ráadásul a legtöbb bérlo arról panaszkodott, hogy a szovjet katonák kifosztották az üzleteket.

³³ Presbiteri jgyzkv., 1945. július 8.

³⁴ Presbiteri jgyzkv., 1945. november 18.

³⁵ Presbiteri jgyzkv., 1946. július 14. Az 1950-es tagosítások — és a Vörös Csillag-téesz „felfejlesztése” — nyomán azonban ezt a területet is kisajátították. URBÁN 2002: 74.

tal nem készült el időben az 1946. évi adó kivetésével, amely az egyházi adó alapját képezte.³⁶ A közösen kezelt adókból így semmi bevétele nem lett az egyháznak, ráadásul az ettől független kevés juttatás kifizetését is letiltotta a Pénzügyi Igazgatóság az egyházi közadótartozásra hivatkozva. Emellett a földek haszonbérlei közül éppen a nagyobb haszonbér fizetésére kötelezettek maradtak hátralékban, így egyedül a megemelt stóladíjakból és a kiadott üzlethelyiségek forgalmából volt bevétele az egyháznak. Ezzel szemben ott voltak a hátralékba került közadótartozások, melyek miatt a városi hatóságok akkorra már napi szinten zaklatták a lelkesi elnököt és a főgondnokot. A gyülekezet Nőegylete ezért házi szeretetvendégségek címén agapéval egybekötött kulturális műsorokat szervezett. Ezzel párhuzamosan a presbitérium az 1946. évi egyházi adó költségvetéséhez szükséges adóalap kiszabását sürgette a városi adóhivatalnál.³⁷ Egy évvel később az államosítás miatt az iskolákkal járó kiadások megszűntek, ezért az így felszabaduló 12 000 Ft-ot forgótőkének használták. Az infláció következtében elértéktelenedett alapokba és alapítványokba nem lehettek új életet — még azokat is hagyták, melyeknek állandó bevételi forrásai voltak. Ehelyett ezek összegét innentől kezdve rendszeresen beutalták a közpénzalapba, és jövedelmeiket időről időre a közszükségletek fedezésére fordították.³⁸

Az egyházi iskolák államosítása után a gyülekezet tagjai „gazdasági harapófogóba kerültek.” Nem pusztán az egyre növekvő állami adóterhek, beszolgáltatások és mezőgazdaságfejlesztési járulékok nyomasztották őket, de rengeteg hátralékuk halmozódott fel a lelkesekkel szemben is. A Czirják Géza lelkesi javadalmát képező 42 kh 1049 n.öl szántóföldből 25 kataszteri holdat, a Tóth Lajos javadalmazására szolgáló 40 kh-ból 14-et, továbbá az egyház céljait szolgáló, a fehértói határreszen fekvő 33 kh 625 n.öl szántóföldeket teljes egészében igénybe vette a város — és ezek haszonbérleje a városi Földművelésszövetkezet lett.³⁹ A kilátástalan pénzügyi helyzetben végül az egyházi javadalmi földeket felajánlották állami megvételre: 1950-ben 167 kh 737 n.öl földet 3329.41. aranykorona (K) tiszta jövedelemmel,⁴⁰ egy évvel később pedig a Kuncsorba határában lévő, 15 kh 1558 n.öl, 286.44 K tiszta jövedelmű, maradék ingatlant is.⁴¹

³⁶ Az egyházi adó százalékos vagyonadóból és tételes személyadóból tevődött össze: ez 10%-os vagyon- (ház, föld és kereseti) és 5 Ft személyi adót jelentett. 1947-ig az egyházi adót a községi adókhoz kapcsoltan határozták meg és szedték be, ekkor azonban az egyházi adó közadóként való beszedése megszűnt, és az egyházak adóbeszedők, pénzbeszedők révén, házról házra járva szedték az addig központilag beszedett összeget. Ez az adómorál további csökkenéséhez vezetett — jó esetben az egyházfenntartói járulékként előírányzott összeg fele folyt csak be az év végéig. P. SZÁSZFALVI 2018: 236. Ehhez kapcsolódik a kuláküldözések és a téjesztetés következtében drasztikusan lecsökkent adófizető egyháztagok száma is.

³⁷ Presbiteri jgyzkv., 1947. január 19. Az iskolák sorsát illetően a napirendi pontot felvető Ábrahám Sándor mint-ha megsejtette volna, mi fog következni: „A tanítói földi javadalmak címén 1946. szeptember 1-jétől havi 2027 Ft-ot kellene befizetni az illetményhivatalhoz, eddig azonban mindössze egy havi járulékot sikerült törleszteni. Félő, hogy egyszer az állam beszünteti a fizetések előlegezését vagy egyenesen felhívja presbitériumot az iskoláink átadására.”

³⁸ Presbiteri jgyzkv., 1948. szeptember 8. Az inflációs hullámok tapasztalata alapján leszűrhetette a gyülekezet, hogy a tőkegyűjtés hiábavaló, mert az összegyűjtött tőke bármikor elértéktelenedhet.

³⁹ Egyházlátogatási jgyzkv. 815/1949., 1949. október 14.

⁴⁰ Presbiteri jgyzkv., 1950. január 29.

⁴¹ Presbiteri jgyzkv., 1951. január 28.

1. táblázat. Az egyházi bevételek és kiadások 1948/49. és 1951/52. évre (Ft)

	1948/49.	1951/52.
Bevétel összesen	105.417.06	72.686.00
Perselypénz	1.606.72	2.932.04
Egyházi adó	69.761.82	27.560.39
Haszonbér	16.951.00	4.053.20
Adomány	315.00	–
Egyéb	16.781.82	38.140.11
Kiadás összesen	83.221.00	62.657.61
Személyi	29.638.40	30.285.33
Épületkarbantartás	452.30	1.368.00
Missziói és szeretetmunka	184.28	1.973.67
Iskolai	12.871.78	–
Egyéb	40.074.71	29.030.61

Forrás: P. SZÁSZFALVI 2018: 232.

Ami a házingatlanokat illeti, a Kossuth Lajos utcai három üzlethelyiség, valamint a Petőfi tér 6. szám alatti bazárépület házingatlanát 1952-ben vették állami tulajdonba.⁴² Ugyanazon iktatószám alatti értesítésében közölte a Városi Tanács VB, hogy a Kálvin utcai kántori lakást is az állam tulajdonába vette.⁴³ Ekkorra az egyházi adórendszer már egy éve átállt az önkéntes egyházfenntartói járulékok fizetésére. A számadási kiadási tételeket megvizsgálva az látható (1. táblázat), hogy a legtöbbet az egyházi tisztviselők javadalmazására, a személyi kiadásokra fordították amellet, hogy az adóhátralékok is egyre nőttek, és az egyházi bevétel nagy részét ezek emésztették fel.⁴⁴

Szociológiai-tapasztalattörténeti szint

A presbitérium a frontátvonulást a szomszédos nagykunsági városok gyülekezeteihez képest szerencsésen vészelte át. Az 1944. október 7-én, a harcok elől elmenekült 94 regisztrált személyből hét presbiter távozott a családjával, ugyanakkor az október 8. – november 11. közötti harcok során elhunyt 37 áldozatból is csak négyen voltak képviselő-testületi tagok. A közösségi autonómia és önszerveződés képességére mutat rá Vajda Sándor tanító és Kapás Rezső

⁴² 1952. évi 4. tvr. az egyes házingatlanok állami tulajdonba vételéről, 1. § 1. bekezdésének a, pontja alapján „A jelen törvényerejű rendelettel összes alkatrészeikkel és tartozékaikkal együtt állami tulajdonba vétetnek: mindazok a magántulajdonban álló házingatlanok (lakóházak, villák, öröklakások, üzletházak, üzemházak, raktárak stb.), amelyeket, vagy amelyeknek egyes részeit bérbeadás útján hasznosítják”, lásd https://jogkodox.hu/jsz/1952_4_tvr_1868658 (letöltés ideje: 2025. 03. 11.)

⁴³ Presbiteri jgyzkv., 1953. szeptember 20.

⁴⁴ Presbiteri jgyzkv., 1952. december 22. A kutatás időhatárát ugyan meghaladja, de sokatmondó körülmény, hogy a lelkészi javadalomért járó kárpótlást, a két lelkipásztor részére megállapított, összesen 188 q 55 kg búza árának megfelelő 15 084 Ft-ot az állam által folyósított részletekből 1963-ra tudta az egyházközség kifizetni.

vallásoktató lelkész kezdeményezése, akik a harcokat követően az orosz katonai parancsnoksággal egyeztetve megszervezték a polgárőrséget.⁴⁵ Mivel akkoriban a rendes, negyedévente tartandó gyűlésekre semmi esély nem kínálkozott — pedig az 1934 óta szolgáló rendes presbiterek, illetve az 1942-ben választott tanító presbiterek megbízása is rég lejárt⁴⁶ —, a presbitérium a tisztújítást csak a harcok után egy évvel tudta megtartani.⁴⁷

Ugyanakkor a helyi közigazgatás szovjetizálásának a jegyében a Magyar Kommunista Párt a városi Nemzeti Bizottságon keresztül már az „átmeneti időszakban” is igyekezett kihasználni a presbitérium belső konfliktusait, melyek elsősorban a háborút követő gazdasági válsággal, másodsorban pedig a tanyakörzet lelkipásztorának a lelkészelnökkel való konfliktusával függtek össze. Börzsönyi József tanyai lelkészként — szerződéses díjlevele szerint — nem részesülhetett földjavadalomban, ráadásul a tanyai lelkigondozói feladataiból fakadóan nem tarthatott vasárnapi istentiszteleteket, amit szemmel láthatóan régóta szeretett volna. Börzsönyi tagadta, hogy a Nemzeti Bizottsághoz fordult volna, ellenben nem zárta ki annak lehetőségét, hogy a személyével szolidáris tanyai hívek közül megtehetette valaki. A presbitériumot, s főleg Czirják Gézát mélyen sértette az eset, s végül az egyházmegyei főhatósághoz fordultak.⁴⁸ A konfliktus majd egy évig húzódott, ami végül Börzsönyi lemondásával és a gyülekezetből való távozásával végződött.⁴⁹

Az egyházi iskolák államosítását követő időszak eseményei viszont már konkrétan a vidéki egyházközségek szovjetizálási kísérletének tekinthetők.⁵⁰ Ennek hatásos eszközeit jelentették a megemelkedő adóterhek, az irreális beszolgáltatási kötelezettségek és az egyes presbiterekkel szembeni fizikai erőszak. Mindezek ellenére a soron lévő egyházlátogatás alkalmával közölték a presbitériummal Gaál István esperes feddését, mivel a túrkevei egyházközség az egyházkerületi elnökségnek az Országos Református Szeretetszövetség intézményi anyagi tá-

⁴⁵ SZABADI 2016: 122–124. Karcagon például az egyházközség 254 000 pengő kárt és 15 halálos áldozatot könyvelhetett el, lásd SZABADI 2016: 36–39.

⁴⁶ Törvénykönyv 1933: 33–36. I tc. 66. §. A lelkészelnök és világi főgondnok által vezetett, választott világi egyháztagokból álló képviselő-testület rendkívül széles körű feladatai közül az adott időszakban a legfontosabbak: a hívek vallásos és erkölcsi életére vigyázni, a gyülekezet vallásgyakorlásának rendszerességét biztosítani és egyházfegyelmet gyakorolni, missziói munkát végezni, a gyermekek hitoktatását biztosítani, az egyháztagok szociális és gazdasági életét felügyelni, az egyházközség iskolájának törvényes szabadságát felügyelni, az egyházközség ingó és ingatlan javait kezelni és kamatoztatni.

⁴⁷ Presbiteri jgyzkv., 1945. november 18.

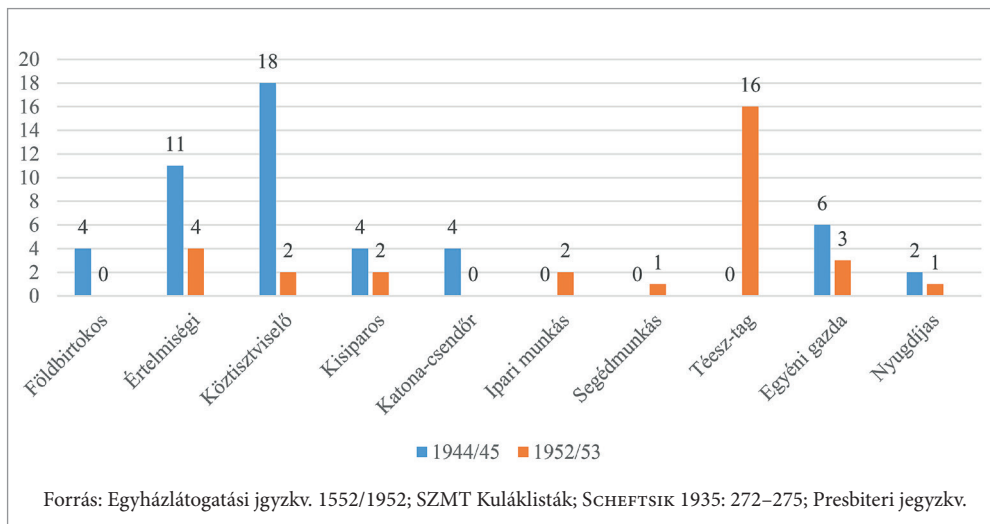
⁴⁸ Presbiteri jgyzkv., 1946. augusztus 25. Nemzeti bizottság 222/1946. sz. átirata: „Túrkevei református egyház tanácsának! Túrkeve. A Túrkevei Nemzeti Bizottságnak tudomására jutott az a visszás állapot, amely a túrkevei református egyháznál fenn áll Börzsönyi József lelkésszel szemben. Nemzeti Bizottság nem kíván beavatkozni a református egyház belügyeibe, de azt elvárja, hogy éppen az egyház ne szolgáltatson rossz példát a szeretetlenség, az egyenetlenség és a kapzsiság terén. Börzsönyi Józsefet mint tiszta demokratikus érzelmű embert ismerte meg a Nemzeti Bizottság akkor, amikor a hadifoglyok ügyét oly nagy buzgalommal elvállalta és mégis, ha ilyen munkájú embert az egyház szinte kiközösít magából, furcsa fényben tűnik fel a szeretet hirdető egyház. Nemzeti Bizottság kifejezetten kívánja, hogy Börzsönyi József az egyházi munkában, így a vasárnapi prédikálásokban is vegye ki a részét és kívánja, hogy az egyenetlen kérdést szüntesse meg. Amennyiben ezen kérés a Nemzeti Bizottságnak nem találna kellő megértésre a református egyház részéről kénytelen lesz Nemzeti Bizottság felső hatósághoz fordulni, mert a lelki megbékélés szempontjából szükségesnek tartja. Túrkeve, 1946. augusztus 3. F. Tóth István jegyző, Szendrey Géza elnök.”

⁴⁹ Presbiteri jgyzkv., 1947. július 13.

⁵⁰ MDP Szolnok megyei pb. jgyzkv., 1948. december 28. Szóbeli tájékoztató kül- és belpolitikai kérdésekről. „Egyházközségekből, ami általában a kulák parasztság befolyása alatt áll, kiszorítsuk a kulák, reakciós elemeket és teljes egészében demokratizáljuk az egyházközségeket. Széjjelverjük az egyházi reakció táborát, mint Nagy Ferenc, Kovács Béla [kiszegzdpárti politikusok] esetében. Azt mondjuk, ez az akció nem vallás ellen, hanem a megegyezést tagadó egyházi reakció ellen irányult.”

mogatására felhívó körlevelére semmit nem küldött.⁵¹ A vidéki gyülekezetek kiszolgáltatottságát végül Erdei Ferenc földművelésügyi miniszter 1951. április 25-i egyházkerületi világi főgondnoki kinevezése tette teljessé. Erdei székfoglaló beszédében leszögezte, hogy

„az egyház nem maradhat a nagygazdák egyháza és a főgondnok nem vállalhatja magára az egykori birtokosok és a mostani kulákok⁵² sérelmeinek intézését.”⁵³

1. ábra. A türkevei egyházközség presbitériumának társadalmi megoszlása, 1944–1953

Az 1. ábra adataiból látható a földindulás időszakának legjelentősebb (egyházi) társadalomtörténeti hatása. A presbitérium tagságában több évszázadra visszamenőleg helyet foglaló városi birtokos és értelmiségi elit a Túrkeve viszonylatában mindent eldöntő első kollektivizálási hullám idejére jóformán teljesen kikopott. Némiképp „optimistább értelmezés”, hogy ugyanakkor a képviselő-testületen belül döntési helyzetbe kerültek a gyülekezet hagyományos bázisát jelentő földműves rétegek. Sőt a téesztagság sem járt feltétlenül kéz a kézben az elvállaltalanodással. Érdekes ugyanakkor a kortárs szemtanúk megélése, akik — vagy inkább presbiter szüleik — a presbitérium tagságán belül vezető szerephez jutó téeszagronómus személyében a „kommunisták egyházba való beépülését” látták.⁵⁴ Végül, több mint harmincéves lelkipásztori szolgálat után Czirják Géza és Tóth Lajos lelkészek is lemondtak tisztségükről.⁵⁵ Ezzel az egyházközség életében új korszak kezdődött.

⁵¹ Egyházlátogatási jgyzkv. 815/1949., 1949. október 14. A hivatalosan a 25 kh 350 K jövedelemmel bíró gazdákat sújtó „kulákadó” holdanként fizetendő összege ekkor még 186 Ft volt, de 1950-re ez az ár felment 245, 1951-re pedig 568 Ft-ra. Ö. Kovács 2012: 110.

⁵² Egyházlátogatási jgyzkv. 1552/1952; SZMT Kuláklísták: *Ábrahám Sándor* világi gondnok 35 kh 1117 n.öl, 242 aranykorona, 2 ló, 4 szarvasmarha, 21 sertés, 11 juh, 3 eke; *Sugár Lajos* presbiter 31 kh 239 aranykorona, 3 szarvasmarha; *Gyarmati János* presbiter 22 kh 279 n.öl, 371 aranykorona, 2 szarvasmarha, 10 sertés; *Maksai Péter* presbiter 23 kh 372 aranykorona, 2 ló, 2 szarvasmarha, 2 sertés. Az akkor 34 tagú presbitériumból 6 értelmiségi (1 mérnök, 1 ügyvéd, 1 iskolaigazgató, 3 tanár), 2 ipari munkás, 1 segédmunkás, 16 tszcs-tag, 8 egyéni parasztag, 1 nyugdíjas.

⁵³ TIBORI 1995: 237–238.

⁵⁴ SZ. I. 1938, Nő. és Cs. R. 1940, Nő. Az interjút készítette: Sulák Péter, 2024. október 30.

⁵⁵ Presbiteri jgyzkv., 1952. augusztus 18.

Összegzés

A tanulmányban a Túrkevei Református Egyházközség gyülekezettörténetén keresztül a Rákosi-korszakbeli egyház- és társadalompolitika gyakorlatába nyújtottam betekintést, különös figyelmet fordítva misszióstevékenység-jellegére, a gazdasági megszorításokra adott válaszleépésekre, valamint a sorskérdésekkel kapcsolatos döntési lehetőségekre. Céлом volt egyúttal az egyes vizsgálati szinterek további kutatásainak ösztönzése is. A vizsgálatból kiderül, hogy a lelkigondozói munkát a frontátvonulás nem, de az azt követő infláció súlyosan akadályozta. Az egyházközség a háborút és a földosztásokat enyhe anyagi károkkal vészelte át. Később azonban az infláció, a haszonbérletek, alapítványi földek és iskolák elvesztése, valamint az egyházi adó megszűnése komoly anyagi kihívást jelentett, melyet a gyülekezet mozgósításával igyekeztek kompenzálni. 1950-re azonban — nem utolsósorban a kibontakozó kulákküldözés következtében — a mozgósítható tartalékok kimerültek, így a továbbiakban már csak a legszükségesebb személyi kiadások fedezésére szorítkoztak.

Túrkeve a Nagyikunság agrárcentruma volt, s az egyházközségi képviselő-testület javát is a helyi elit és — kisebb mértékben — a módos gazdák adták. A szovjetizálás részeként a testület már a háború után próbálták megosztani a belső konfliktusok mélyítésével. A testület társadalmi bázisát végül a presbitériumok „demokratizálása” s az egyházvezetés ehhez való asszisztálása szinte teljesen lecserélte. A folyamat a háború végétől az első kollektivizálási hullám végéig zajlott, s a téveszmit megjelenése csak növelte a gyülekezet kiszolgáltatottságát és bizalmatlanságát, melynek napjainkig tartó hatásai vannak.

Felhasznált irodalom

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

MDP Szolnok megyei pb. jgyzkv.

Az MDP Szolnok Megyei Pártbizottsága (1954-től Végrehajtó Bizottsága) üléseinek jegyzőkönyvei, 1948–1956. https://library.hungaricana.hu/hu/collection/partiratok_jnszml_mdp_vb/ — utolsó letöltés: 2025. 03. 10. 9. ó. e. MDP Szolnok Megyei Pártbizottsága ülése, 1948. december 28.

SZMT Kulákklisták

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykuns-Szolnok Vármegyei Levéltára (A továbbiakban: MNL JNSzVL)

XXIII. 5. c. Szolnok Megyei Tanács VB Pénzügyi Osztályának Iratai. Számnélküli Iratok, 1950-1990. (90. d.) Kulákklisták, 1950-1953.

SZMT Mez.gazd. Oszt. ir.

MNL JNSzVL XXIII. 10. c. (11. d.) Szolnok Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Osztályának iratai. Földbirtokrendezési Csoport iratai (1950–1961). 42157/1950. A túrkevei ref. egyházközség ingatlanfelajánlása. Túrkeve, 1950. január 31.

Túrkevei földig. biz. ir.

MNL JNSzVL XVII. 575. (37. d.) Városi földigénylő bizottságok iratai. Túrkeve földigénylő bizottságának iratai (1945–1947) 301/1945. Református egyházi népiskola részére gyakorlóterület igénylése. Túrkeve, 1945. szeptember 28.

Földhivatali ir.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (A továbbiakban: MNL OL) XIX-K-11-a (365. d.) Országos Földhivatal iratai. Általános iratok (1945-1950). Kimutatás a föld-reform során igénybe vett és meghagyott ingatlanokról. Szolnok megye (1948).

Egyházlátogatási jgyzkv.

Tiszántúli Református Egyházkerület Kollégiumi Levéltára (A továbbiakban: TtREL) I.33.c.

(21. d.) Nagykunsági Egyházmegye iratai. Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (1943–1947).

116/1946. Czirják Géza lelkész jelentése az egyházközség 1945. évi életéről. Túrkeve, 1946; július 31.

(22. d.) (1948–1952). 815/1949. Czirják Géza lelkész jelentése az egyházközség 1948/49. évi életéről. Túrkeve, 1949. október 14.

1552/1952. Czirják Géza lelkész jelentése az egyházközség 1951/52. évi életéről. Túrkeve, 1952. szeptember 12.

9216/1953. Czirják Géza lelkész jelentése az egyházközség 1952/53. évi életéről. Túrkeve, 1953. szeptember 20.

Gazdasági biz. jgyzkv.

Túrkevei Református Egyházközség gazdasági bizottságának jegyzőkönyvei (1939–1959).

Missziói biz. jgyzkv.

Túrkevei Református Egyházközség missziói bizottságának jegyzőkönyvei (1939–1959).

Presbiteri jgyzkv.

Túrkevei Református Egyházközség presbiteri jegyzőkönyvei (1943–1966).

INTERJÚK

SZ. I. 1938, Nő.

Cs. R. 1940, Nő.

ONLINE LEXIKONOK

600/1945. M. E. sz. rendelet a nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhözjuttatásáról

https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1945/?pg=92&layout=s

(letöltés ideje: 2025. 03. 11.)

6650/1945. M. E. sz. rendelet az általános iskola szervezése tárgyában, https://jogkodex.hu/jsz/1945_6650_me_rendelet_3101079 (letöltés ideje: 2025. 03. 11.)

1952. évi 4. tvr. az egyes házingatlanok állami tulajdonba vételéről, https://jogkodex.hu/jsz/1952_4_tvr_1868658 (letöltés ideje: 2025. 03. 11.)

KIADOTT FORRÁSOK

CSEH Géza — SZABÓ László

- 1989 Túrkeve. In TÓTH Tibor (szerk.): *Adatok Szolnok megye történetéből II.* Szolnok: Szolnok Megyei Levéltár, 781–810.

NÉPSZÁMLÁLÁS

- 1949 KEPECS József (szerk.): *1949. évi népszámlálás. Vallási adatok százalékos megoszlása településenként.* Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.

ÖTVÖS László (szerk.)

- 1996 *A Nagykunsági Református Egyházmegye története. Az egyházi élet hétköznapijai.* Kunmadaras: Nagykunsági Református Egyházmegye.

SCHEFTSIK György

- 1935 SCHEFTSIK György (szerk.): *Jász-Nagykun-Szolnok vármegye múltja és jelene.* Pécs: Kalotai László.

SZABADI István

- 2016 SZABADI István (szerk.): *Krisztusban nyert erő II. A tiszántúli református gyülekezetek háborús krónikája (1944–1945).* Debrecen: Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára — Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány.

TÖRVÉNYKÖNYV

- 1933 *A Magyarországi Református Egyház törvényei. Az 1928. évi május hó 8. napján megnyílt negyedik budapesti országos zsinat által alkotott kilenc törvénycikk.* Budapest: A Magyarországi Református Egyház Hivatalos Kiadványa.

SZAKIRODALOM

BOGÁRDI Szabó István

- 1995 *Egyházvezetés és teológia a Magyarországi Református Egyházban 1948 és 1989 között.* Debrecen: Ethnica Kiadó.

BOLGÁR Dániel

- 2008 *A kulák érthető arca.* In HORVÁTH Sándor (szerk.): *Minden napok Rákosi és Kádár korában.* Budapest: Nyitott Könyvműhely, 50–93.

COLIJN, Jos

- 1992 GYÖRI L. János (ford.): „Kicsoda ellenünk?” *Törésvonalak a második világháború utáni magyar református egyház- és teológiatörténetben.* Kiskunfélegyháza: KEPE.

ERDŐS Kristóf

- 2019 „...a kereszténység nem haladás-ellenes dolog, nem a kapitalizmus ötödik hadszökevénye...” A pasaréti református gyülekezet mindennapjai és ünnepei a diktatúrában (1956–1963). In KISS Réka — LÁNYI Gábor (szerk.): *HIT 2018. Hagyomány, Identitás, Történelem.* (Reformáció Öröksége Könyvek 1.) Budapest: L'Harmattan — Károli Gáspár Református Egyetem Egyház- és Társadalomkutató Intézetének Reformáció Öröksége Műhelye — Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, 221–238.

FALUSI Norbert

- 2020 Református hitoktatás az ateista államban. Kecskemét és vidéke az 1950-es években. In KISS Réka — LÁNYI Gábor (szerk.): *HIT 2019. Hagyomány, Identitás, Történelem*. (Reformáció Öröksége Könyvek 3/2.) Budapest: L'Harmattan — Károli Gáspár Református Egyetem Egyház- és Társadalomkutató Intézetének Reformáció Öröksége Műhelye — Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, 213–238.

GOMBOS Gyula

- 1992 *A történelem balján*, II. Budapest: Püski Kiadó Kft.

KÓNYA István

- 1988 *A „keskeny úton” a „szolgáló egyház” felé*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

KÖBEL Szilvia

- 2005 *„Oszd meg, és uralkodj!” A pártállam és az egyházak. Az állam és az egyházak politikai, jogi és igazgatási kapcsolatai Magyarországon 1945–1989 között*. Budapest: Rejtjel Kiadó.

LADÁNYI Sándor

- 1999 Változatos történeti áttekintés a Magyarországi Református Egyház közelebbi múltjának alakulásáról. In BARCZA József — DIENES Dénes (szerk.): *A Magyarországi Református Egyház története. Tanulmányok*. (A Sárospataki Teológiai Akadémia Egyháztörténeti Tanszékének Kiadványai 4.) Sárospatak: Sárospataki Református Kollégium Teológiai Akadémiája.

LÁNYI Gábor

- 2019 Az esettanulmány módszerének megközelítési módjai az 1950-es évek református gyülekezettörténet-írásában a Szigetszentmiklósi Református Egyházközség példáján keresztül. In KOLUMBÁN József (szerk.): *A „recepta religiók” évszázadai Erdélyben. Egyháztörténeti tanulmányok*. Kolozsvár: Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, 432–446.

NAGY Károly Zsolt

- 2015 „Amit az evangélium ígér, azt váltsa valóra a demokrácia.” A társadalmi változások teológiai reflexiói és a belső nyilvánosság nyelvének átalakulása a Magyarországi Református Egyházban 1945 és 1948 között. In CSIKÓS Gábor — KISS Réka — Ö. KOVÁCS József (szerk.): *Váltóállítást. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben*. (Magyar Vidék a 20. Században 1.) Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont — Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 425–476.

Ö. KOVÁCS József

- 2012 *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945–1965*. Budapest: Korall Társadalomtörténeti Egyesület.

PAP László

- 1992 *Tíz év és ami utána következett 1945–1963. Adalékok a Magyarországi Református Egyház XX. századi történetéhez.* Bern: Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem.

P. SZÁSZFALVI Márta

- 2018 A református egyházi vagyon államosítása és visszaigénylése a Nagykunságban. In ÖRSI Julianna (szerk.): *A Nagykunság földje és népe.* Szolnok–Túrkeve: Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Egyesület — Túrkevei Kulturális Egyesület, 231–247.

RIGÓ Róbert

- 2019 Kettős szorításban. A Bácskiskunsági Református Egyházmegye szerepe a kollektivizálásban (1952–1960). In KISS Réka — LÁNYI Gábor (szerk.): *HIT 2018. Hagyomány, Identitás, Történelem.* (Reformáció Öröksége Könyvek 1.) Budapest: L'Harmattan — Károli Gáspár Református Egyetem Egyház- és Társadalomkutató Intézetének Reformáció Öröksége Műhelye — Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, 295–312.
- 2020 Lelkészek a mezőgazdaság szocialista átszervezésének időszakában. In KISS Réka — LÁNYI Gábor (szerk.): *HIT 2019. Hagyomány, Identitás, Történelem.* (Reformáció Öröksége Könyvek 3/2.) Budapest: L'Harmattan — Károli Gáspár Református Egyetem Egyház- és Társadalomkutató Intézetének Reformáció Öröksége Műhelye — Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, 165–198.

SZABÓ Bence

- 2020 Az Állami Egyházügyi Hivatal működése Bács-Kiskun megye területén, az 1950-es évek első felében. In KISS Réka — LÁNYI Gábor (szerk.): *HIT 2019. Hagyomány, Identitás, Történelem.* (Reformáció Öröksége Könyvek 3/2.) Budapest: L'Harmattan — Károli Gáspár Református Egyetem Egyház- és Társadalomkutató Intézetének Reformáció Öröksége Műhelye — Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, 259–276.

TIBORI János

- 1995 *A Tiszántúli Református Egyházkerület története 1944–1957.* (A Debreceni Református Teológiai Akadémia Egyháztörténeti Tanszékének Tanulmányi Füzetek 34.) Debrecen.

URBÁN János

- 2002 Túrkeve termelőszövetkezeti várossá válása a dokumentumok tükrében. *Jászkunság* 48/2, 71–77.

*An insight into the life and death issues of the Reformed Parish of Túrkeve
period of radical social transformation (1944–1953)*

This paper offers a microhistorical perspective on the social history of the congregation of Túrkeve in the context of the unfolding communist dictatorship's church and social policies. The town of Túrkeve was a key area of forced agricultural collectivisation — it was declared Hungary's first „cooperative town” on the 18th February, 1951. The sites of investigation of the congregations' history in the period between the Second World War and the First Wave of Forced Collectivization are the congregation's faith-life-missionary activities, the stages of — and responses to — the loss of economic space, and the transformation of the presbytery's social base. In the transforming ecclesial public sphere, the post-war inflation, the loss of schools and the remaining church-owned lands were severe obstacles to pastoral care work. These processes, with the persecution of the wealthy peasantry — labelled „kulaks” — and the end of the town's collectivisation — permanently changed the social composition of the parish council.

A Nagykarácsonyi Ciszterci Plébánia első plébánosa: Dr. Debreczeni Sixtus (1945–1948)

Radák Kálmán

*Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar,
Történelemtudományi Doktori Iskola — doktorjelölt
Dunaújváros Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala — közigazgatási osztályvezető*

„az egyházközösség szétszórt település,
de mégis EGY-HÁZ kell, hogy legyen”¹
(Debreczeni Sixtus)

Bevezetés

Előszállás 1659-ben került a zirci ciszterci apátság birtokába. 1711-től a török időkben elnéptelenedett területen megkezdődött a rendi gazdálkodás, és a környező pusztákon előszállási központtal majorságot alakítottak ki.² Az első rendi épület 1723-ban épült a majorság gazdasági épületeivel együtt.³ A rend a 18. század közepétől országszerte kisebb kolostorokat épített. Előszállás községben 1751-ben Szent Anna tiszteletére kápolnát,⁴ 1765-ben a rendházat, 1778–1779-ben Kisboldogasszony-templomot építettek.⁵ A ciszterek újabb templomot 1786–1787-ben építettek Újmajorban (Hercegfalva elődje) Sárlos Boldogasszony tiszteletére.⁶ A 19. század első felétől kezdve az uradalom a Zirci Ciszterci Apátság irányításával működött, és jószágkormányzóit is a rend nevezte ki. A rend birtoka ekkor már 46 ezer katasztrális hold volt, melynek nagy része a mai Előszállás, Karácsonyszállás területén helyezkedett el. A folyamatos munkaerőhiány enyhítésére 1811-ben létrehozták az uradalom területén az első telepesfalvat Hercegfalva (ma Mezőfalva) névvel. A lakosság többsége németajkú volt, akiket a Bakonyból telepítettek a községbe. A 19. század végi összeírás szerint 803 cseléd művelte az apátság több mint

¹ HU-SzfvPL-I. 3. No. 4521. A.

² Uo.

³ FARKAS 1981.

⁴ Az előszállási ujj. 1726–1945.

⁵ Uo.

⁶ HAGYÓ-KOVÁCS 1958.

31 ezer kh szántóterületét.⁷ 1928-tól, Előszállás községesítését követően, két községben két plébánia működött, azonban az uradalom központi részén nem létesítettek új plébániát.

A kerületi központ, Nagykarcsonypuszt, Nagykarcsonyszőlőhegy, Kiskarcsonypuszt, Kis- és Nagygyörgyszállás, Ménesmajr területén élő 1153 fő⁸ — ebből 976 katolikus⁹ — a 8 km-re lévő előszállási vagy a 12 km-re lévő hercegfalvi plébániához tartozott. A jószágigazgató az apát beleegyezésével az uradalom költségén templom építését tartotta szükségesnek Nagykarcsonyszállás majorság területén.

1. kép. A nagykarcsonyi Magyarok Nagyasszonya-plébániatemplom.
Radák Kálmán felvétele, 2022.

A kápolnát 1935. július 1-jén kezdték építeni; az épület mérete 10 × 22 méter volt.¹⁰ A templom felszentelésére 1936-ban Magna Domina Hungarorum (Magyarok Nagyasszonya, október 8.) ünnepén került sor. Az új templom Előszállás filiájaként működött, de a lelkészi feladatokat az előszállási plébánia mindenkori segédlelkésze látta el.

⁷ Az előszállási ugi. 1726–1945.

⁸ Uo.

⁹ Uo.

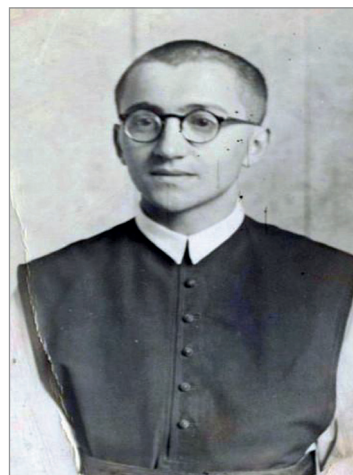
¹⁰ HAGYÓ KOVÁCS 1958.

A nagykarcsonypusztai önálló plébánia

A pusztai lakosság folyamatos növekedése és a háború utáni „újjászületés” reményében 1944 végén Endrédy Vendel zirci apát és Shvoy Lajos székesfehérvári megyés püspök megállapodott, hogy 1945. január 1-jétől új, önálló római katolikus lelkészséget alapítanak Nagykarcsonyi Cisztercita Plébánia névvel.¹¹ A megyés püspök az általa kiadott alapító okirattal kivette az új plébániát az előszállási plébánia joghatósága alól, a lelkészség vezetését és a lelkipásztori tevékenység ellátását a ciszterci rendtagokra bízta. Az okirat értelmében a plébános és segédlelkész kijelölése a mindenkori zirci apát jogkörében maradt a megyés püspök jóváhagyása mellett azzal a kikötéssel, hogy a plébániát irányító ciszterci rendtagok lelkipásztori tevékenységének mindig összhangban kell állnia a székesfehérvári egyházmegyei hatóság rendelkezéseivel. A ciszterci rend a Nagykarcsonyi Cisztercita Plébánia számára javadalom címén 80 kh szántót és rétet, a kántori javadalom címén 30 kh területet és a sekrestyés javadalmazására 20 kh-t biztosított a tulajdonában álló mezőgazdasági birtokból.¹² Az okirat külön rendelkezett a plébániához tartozó lelkési lakásról, mely a mindenkori intézőt illette meg. Az intéző személyének a kijelölése a ciszterci rend joga volt.

Az első plébános (1945–1948)

A Nagykarcsonyi Cisztercita Plébánia első plébánosának a zirci apát a megyés püspök jóváhagyása mellett dr. Debreczeni Sixtus (Imre)¹³ ciszterci szerzetest nevezte ki. Debreczeni Imreként született Székesfehérváron 1917. október 10-én. Édesanyja belehalt a szülésbe, ezért a nagymama és a nagynénik lettek a nevelői az ötgyermekes családban, ahol négy fiú és egy lány született. A középiskolát Székesfehérváron a ciszterci gimnáziumban végezte, az ott töltött évek meghatározóvá váltak a további életében. A fiúk mindannyian a papi hivatást választották, míg a lány tanítói végzettséget szerzett. Imre

2. kép. Dr. Debreczeni Sixtus

1935. augusztus 29-én lépett a ciszterci rendbe. A Sixtus nevet 1936. augusztus 30-i egyszerű fogadalomtételkor kapta, ünnepélyes fogadalmát 1942. január 3-án tette le apátja kezébe. Teológiai tanulmányait Zircen és Budapesten folytatta. Pappá 1942. június 21-én szentelték, majd gyakorlótanári évet követően a rend gazdasági központjába, Előszállásra került káplánnak. Nagykarcsonypusztán az előszállási plébánia filiájaként működő templomban és a környező majorokban szolgált lelkipásztorként, és itt élte át a második világháború megpróbáltatásait, valamint az azzal járó pusztítást.

¹¹ HU-SzfvPL-I. 3. No. 4521. A.

¹² Uo.

¹³ Életrajzát lásd a *Magyar katolikus lexikonban*.

Az egyházközség megalakítása és működése

A front átvonulását követően a plébános első feladatként a háborúban erősen megrongálódott templom rendbetételét jelölte ki. A templom külső falazata a körülményekhez képest jó állapotban maradt,¹⁴ nagyobb károk inkább a templom belsejében keletkeztek. Az orosz katonák szétszedték az oltárt, az oltárkövet összetörték — ezt időközben Előszállásról tudták pótolni —, több szobrot ledöntöttek, elvitték a harmóniumot, feltörték a templomperselyt, de a legnagyobb kárt a szálláshelynek használt sekrestyében okozták. A katonák az ott talált faburkolatot lebontották, és a faszekrényekkel együtt tüzelőanyagként használták.¹⁵ A plébánia újjáépítése elsősorban a környező puszták lakosságának munkája, másodsorban a megyés püspök anyagi támogatásának köszönhetően mintegy hat hónap alatt megvalósult.

A nehéz körülmények ellenére 1945 tavaszán megkezdődött az egyházközség és képviselő-testület megszervezése. A plébános feladatának fontosnak tartotta a hívek tájékoztatását, ezért 1945 júniusában körbejárta a majorságokat, és magyarázó előadásokat tartott egyházközségi alapismeretekből. Kijelölte a választási bizottság tagjait, akik a majorsági tanítókkal együtt elkészítették a választási listát. A képviselő-testületi jelöltek a majorságokból lélekszamarányosan kerültek a választólistára. A választási lista szerint a jelöltek kevés kivétellel ötven év feletti földművesek, kivételt a hivatalból delegáltak jelentettek, akik mind a majorságokban lévő iskolák tanítói voltak. Közéjük tartozott Debreczeni Mária, a plébános testvére is.¹⁶ A plébániához tartozó területeken kb. 1100 hívő volt, ezért a javaslat szerint a testületbe 14 rendes és 7 póttag kerülhetett.¹⁷

A képviselő-testületi választásokat 1945. augusztus 26-án a nagykarácsonypusztai iskolában tartották.¹⁸ A megválasztott egyházközségi képviselő-testület alakuló ülését 1945. november 11-én tartotta,¹⁹ ahol megválasztotta a háromtagú igazolóbizottságot, a képviselő-testület elnökét, gondnokát, jegyzőjét és pénztárosát, továbbá az egyházközségi tanács tagjait, illetve póttagjait.

Az egyháztanács és az iskolaszék 1945. november 18-ra rendkívüli ülést tartott az Actio Catholica (Katolikus Akció) szervezetének kiépítése érdekében.²⁰ Az ülésen kijelölték az espereskerületi küldöttet, megalapították a Hitbuzgalmi, Kulturális, Szociális Karitatív, Sajtó, Szervezési szakosztályokat, megválasztották az elnököket és tagokat. A Katolikus Akció minden szakosztályba a majorságokból egyenlő arányba kerültek a tagok. Döntöttek a templom felújításhoz szükséges mintegy 500 000 pengő felhasználásáról,²¹ valamint az iskola és a tanítói lakás felújításáról. Határoztak az egyházközségi kultúrház átalakításáról és lakossági használatának szabályairól. A fiatalok részére ifjúsági egyesületeket szerveztek: megalakult a Szívgyárda, a KALOT és KALÁSZ; a felnőttek pedig Jézus Szíve Szövetségben, Katolikus Népszövetségben, Rózsafüzértársulatban és Oltáregyesületben vettek részt. Az ifjúsági szervezetek megszer-

¹⁴ HU-SzfVPL-I. 3. No. 4521. A.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Uo.

²⁰ Uo.

²¹ Uo.

vezése zökkenőmentesen történt, mert az előszállási uradalom területén korábban már mindegyike működött. Az ifjúsági szervezetek 1945 után már nem tudták szerepüket megfelelően betölteni, mert az állam 1946 nyarán betiltotta működésüket. Ugyanerre a sorsra jutottak a felnőttek részére létrehozott vallási-társadalmi mozgalmak, melyek céljai közé a római katolikus értékrend és eszmeiség társadalmi és közéleti érvényesítése tartozott.

A megválasztott képviselő-testület ünnepélyes esküjét 1945. december 2-án tette le.

Az egyházközség első évi tevékenységének sikerességét a hívők számának közel 25%-os emelkedése mutatta. A megalakított Katolikus Akció keretein belül 15 budapesti gyermeknek nyaralást szerveztek, 80 rászoruló család között 80 pár bőrcipőt osztottak szét, melynek alapanyagát a ciszterci rend adományozta a plébánia részére. Az Akció keretein belül támogatást adtak az újszülöttel megáldott családok részére úgynevezett vándorkelengye formájában, továbbá tanfolyamokat és kulturális eseményeket szerveztek az ifjúság részére.

A telepesek és az egyházközség viszonya

Az Országos Földbirtokrendező Tanács [továbbiakban: OFT] 1946-os döntése értelmében az egykori előszállási uradalom területén Nagykarcsony névvel új község alapítását rendelte el. Az uradalom felosztásával, a majorságok felszámolásával, az ott élő cselédek községekbe költöztetésével kívánták a település lakosságának bázisát megteremteni. Az OFT a helyi lakosság mellé a kitelepített német ajkú lakosság helyére a Heves megyei Mátraderesckéről 23, Visznek-ről 55 vagyontalan családot telepített. Ennek következtében a területen élő lakosság összetétele megváltozott. A telepesek elsősorban házhelyeket, illetve adómentességet kaptak, de megművelhető földeket azonban alig. A helyi lakosok és a telepesek között a földhiány, az adómentesség és az eltérő szocializációjuk miatt folyamatosan nőtt a feszültség. Ennek csökkentése érdekében az 1946. június 9-én megtartott egyháztanács, illetve iskolaszék ülésén²² arról határoztak, hogy a telepes lakosságból is választanak számarányosan tagokat a képviselő-testületbe, illetve az egyháztanácsba. A megválasztott telepesek névsorát a plébános javaslatára 1946. október 12-én Shvoy Lajos megyei püspök jóváhagyta.²³ Az új tagok közül a képviselő-testületbe és az egyháztanácsba 6 rendes és 5 póttag, az iskolaszékbe 2 tag került.²⁴ A választást követően a feszültség átmenetileg valamelyest csökkent.

Az új képviselő-testület 1946. december 8-án tartott ülésén arról döntött, hogy az egyházközség által felépített kultúrházak térítés ellenében mindenki használhatja.²⁵ A határozat értelmében a mulatság tartásáért 50 forintot, szórakoztató előadás és színdarabok esetében a befolyó összeg 20%-át, az ismeretterjesztő előadásokból a befolyó összeg 10%-át voltak kötelesek a szervezők befizetni az egyházközség pénztárába.²⁶

²² Uo.

²³ Uo.

²⁴ Uo.

²⁵ Uo.

²⁶ Uo.

Küzdelem a kommunista hatalom ellen

Az első komolyabb összetűzés a képviselő-testület döntését végrehajtani szándékozó plébános és a kommunista párttagok között zajlott. A helyi kommunista párt alapszervezete — melyet többségében a telepés lakosság alkotott — táncmulatságot szervezett 1947. január 5-ére a kultúrházba az egyházközség engedélyével.²⁷ A rendezvényt követően a kommunista párt a képviselő-testület által korábban megállapított bérleti díjat nem fizette meg. A fizetés elmaradása miatt a plébános felhívta a helyi kommunista párt titkárának figyelmét a fizetési kötelezettségre, de a kérést a titkár elutasította. A kommunista párt helyi szervezete ezt követően több rendezvényt és többhetes pártszemináriumot is tartott a kultúrházban bármiféle ellenszolgáltatás nélkül.

A plébános lejárataására a *Fehérvári Hírek*²⁸ cikket közölt *Az Úr Jézus nevében a nép ellen!* címmel.²⁹ A cikk szerint a plébános előzetesen megtiltotta a résztvevőknek, hogy a kommunista párt gyűlésén a tagok az *Internacionálét* élekeljék, továbbá a gyűlést követően a Rákosi-képet és a pártjelvényeket letépte a falról, mondván, hogy a kultúrház mindenkié. A cikk szerint a plébános Ballagó László nagykarácsonyi állami tanítót B-listára tetette, a telepeseket kizsákmányolta, tehát a

„plébános úr sem valami fajin ember és elnyomja a telepeseket.”

„Segítséget a puszták népének!”³⁰

— fejezte be gondolatait a cikk írója. Az újságcikkre a plébános választ jelentetett meg 1947 februárjában a *Fehérvári Kis Újságban*,³¹ ahol tényszerűen leírta, hogy a kultúrház bérleti díját az egyházközség képviselő-testülete állapította meg mindenki részére. Az *Internacionálé* éneklését sosem tiltotta meg, azonban egy alkalommal jelezte a kommunista párt helyi titkárának, hogy a gyűlésüket követően a pártjelvényeket vegyék le a falról. Mivel ez nem történt meg, saját kezűleg vette le ezeket és a Rákosi-képet, majd vitte a helyi titkár lakására.

A telepeseket az egyházközség folyamatosan segítette élelemmel és pénzkölcsönökkel. A plébániához tartozó földeken az egyházközség belegyezésével a plébános kizárólag telepés családokat foglalkoztatott, melynek értéke a telepések kérésére természetben került megfizetésre. A természetbeni juttatáson kívül az elvégzett munkájukért az egyházközség további 3000 forintot is fizetett.³² Az egyházközség segítsége ellenére a telepések egy része a plébániához tartozó földekről kukoricát lopott, amiért a plébános feljelentést tett a rendőrségen. Innen van az elnyomó plébános megnevezés.

„Így fest a nagykarácsonypusztai telepések gigantikus küzdelme a plébános által képviselt demokráciában”³³ — zárta sorait a cikk írója.

²⁷ Uo.

²⁸ *Fehérvári Hírek*, 1947. február 7.

²⁹ Uo.

³⁰ *Fehérvári Kis Újság*, 1947. február 21.

³¹ Uo.

³² HU-SzfvPL-I. 3. No. 4521. A.

³³ Uo.

A plébános a visszautasító cikket előzetesen megküldte Shvoy püspöknek, aki egy másolatot elküldött dr. Kispéter István Fejér megyei alispánnak azzal a kéréssel, hogy a nagykarcsonyi plébános elleni cikk íróját kötelezze helyreigazításra, de sikertelenül.

A verbális atrocitás 1947. szeptember 7-én fizikai formát öltött. A vasárnapi mise után hazafelé tartó plébánost Vágó Pál és Hegedűs György, a helybéli kommunista párt³⁴ tagjai a kegyvesztett Ballagó tanítóval együtt bántalmazták. Földre teperték, ütötték, rúgták, szemüvegét összetörték. A bántalmazást előre eltervezték, mert a hívek előző este figyelmeztették a plébánost, hogy az UFOSZ³⁵ és a helyi kommunista tagok verekedésre készülnek a másnapi misét követően. Az incidens megelőzése érdekében vasárnap reggel a plébános segítséget kért az előszállási rendőrségtől. A kérést követően rendőrség egyik nyomozója felhívta Piros Istvánt, a cecei kommunista párttitkárt, aki azt az utasítást adta, hogy nem kell rendőri intézkedés, mert ő mindent tud az ügyről. A mise reggelén egyrészt cecei, másrészt a helyi és előszállási kommunista párttagok jelentek meg, akik „R” karszalagot és pártjelvényeket viseltek.³⁶

Szeptember 8-án a plébános az egyházközség ülésén felolvasta az egyházi törvénykönyv büntető szakaszát, mely szerint aki[k] papot bántalmaznak vagy felbujtói az ügynek, azok az egyházból kiközösítendőek. Az ügyben nemcsak rendőrségi vizsgálat indult, hanem Varga László, a Független Kisgazda Földmunkás és Polgári Párt országgyűlési képviselője 1947. október 8-án interpellációt³⁷ terjesztett elő Rajk László belügyminiszternek, melyben arra kért magyarázatot, hogyan fordulhatott elő, hogy a munkáját lelkiismeretesen végző papot a nyílt utcán bántalmazhattak, továbbá hogyan alkalmazhat olyan kántortanítót, aki bizonyítottan a munkáját hanyagul végezte.³⁸

A Vallás és Közoktatási Minisztérium korábban vizsgálatot folytatott a kántortanító hanyag munkavégzése miatt, mely eredményeképp Shvoy Lajos megyés püspök eltiltotta Ballagó Lászlót a kántori teendőktől. Ballagó munkavégzését 1946. december 11-én és 1947. június 10-én iskolafelügyelő is vizsgálta.³⁹ A vizsgálatok szerint a kántor nem vezetett haladási naplót, órarend és tanmenet nélkül dolgozott. Munkáját hanyagság, felületesség és lelkiismeretlenség jellemezte. Ugyancsak megállapítást nyert, hogy a tanító olyan tanulóknak adott végbizonyítványt, akik alig vagy egyáltalán nem jártak iskolába. A kántortanító a kevés hittanóra egyikén a kis Jézust, képeire mutatva, „zsidó kölyök”-nek nevezte. Miért taníthatott ennek ellenére évekig egy olyan állami alkalmazott, aki nem végezte el a feladatát?⁴⁰ A kialakult helyzetről a belügyminiszternek tudomása volt, de mégsem tett semmit.

Rajk László 1947. november 23-i levelében válaszolt a képviselői interpellációra.⁴¹ A kérdésre adott válaszában kijelentette, hogy a plébános és a kántortanító vitája az egyházközség belső ügye, mely nem igényel rendőri intézkedést, sőt a rendőrség helyesen döntött, amikor nem avatkozott bele. A kérdésre adott válasz jól mutatja, hogy 1947-ben hogyan viszonyult a kommunista párt a papsághoz.

³⁴ Uo.

³⁵ Újonnán Földhöz Jutottak Országos Szövetsége

³⁶ HU-SzfvPL-I. 3. No. 4521. A.

³⁷ HU-SzfvPL-I. 3. No. 4521.

³⁸ HU-SzfvPL-I. 3. No. 4521. A.

³⁹ Uo.

⁴⁰ HU-SzfvPL-I. 3. No. 4521.

⁴¹ Uo.

A plébános megverésével egy időben a telepések kéréssel fordultak a megyés püspökhöz, hogy gyakoroljon befolyást arra vonatkozólag, hogy a zirci apát jelöljön ki másik plébánost Debreczeni helyett. A lakossági bejelentés nyomán a sárbogárdi esperesi hivatal vizsgálatot rendelt el. A plébánossal szembeni vádpontok szerint a viselkedése demokráciaellenes, és összeesküvést szervezett a telep lakosság ellen. A vizsgálat során számos tanút kihallgattak, de sem a szervezkedést, sem a demokráciaellenes viselkedést nem tudták bizonyítani. A jegyzőkönyv szerint a meghallgatottak tényleges vádak nem tudtak előadni, a telepések egyetlen mondatot hangoztattak:

„Mi akarunk papot, de csak feketét!”⁴²

Az esperesi vizsgálat végkövetkeztetése szerint a plébános elleni vádak a kommunista párt bosszúját szolgálták.

1947. október 4-én este 8 óra után ismeretlenek felgyújtották a plébániához tartozó szérűskertet, amely teljesen leégett.⁴³ A hatóságok pár óra alatt elfogtak egy részeges kovácslegényt, akit a tett elkövetésével gyanúsítottak. Az elfogott személy beismerő vallomást tett, de ennek ellenére szabadlábra helyezték, és további nyomozást rendeltek el. Később a gyanúsítottat felmentették, majd az ügyet lezárták, és hamar a feledés homályába merült.

1947 decemberében a nagykarácsonyi kommunista alapszervezet a megyei pártvezetőség segítségét kérte a település iskolájának államosítása érdekében. Németh István megyei titkár a nagykarácsonyiak államosítási elképzelését radikálisnak vélte, és azt tanácsolta, hogy az egyházközség lakossága egyöntetűen kérje a plébános cseréjét.⁴⁴ Felhívta a helyi kommunisták figyelmét, hogy a település már nem a zirci rend birtoka, így nem indokolt a ciszterci pap jelenléte sem. Németh hangsúlyozta, hogy:

„A kérvényt a hívek a kultuszminiszterhez címezzék, de a megyei bizottsághoz küldjék, aki gondoskodik a továbbításáról. Pártbélyegző ne szerepeljen a kérvényen, de az egyházközség minél több tagjának aláírása igen.”⁴⁵

A megyei bizottság javaslatot tett az egyházközségnek:

„Ha már új plébános lesz, akkor az Elvtársak minél többen menjenek be, mint egyházközségi tagok, és akkor, mint egyházközség hivatkozzanak a nagy terhekre, és kérjék az államosítást. Ha az elvtársak mindent az utasításnak megfelelően csinálnak, a siker nem marad el.”⁴⁶

⁴² HU-SzfvPL-I. 3. No. 4521. A.

⁴³ Uo.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ HU-SzfvPL-I. 3. No. 4521.

A bántalmazás az egykori uradalmi területen nem volt példátlan 1945 után. Történt korábban, hogy 1946. április 7-én az Előszálláshoz tartozó Daruhegyen megverték Fűz Balázs ciszterci szerzetest, Előszállás plébániájának káplánját.⁴⁷ A jegyzőkönyvek szerint a KALOT-gyűlésre a kommunista párt több tagja betört, és különösebb indok nélkül bántalmazta a papot. Természetesen ebben az esetben sem történt felelősségre vonás. Dózsa Márton ciszterci szerzetes, az előszállási plébánia plébánosa⁴⁸ az esetet követően kizárta az egyházközség tagjai közül a bántalmazókat. A kommunista párt helyi szervezete több, a megyés püspök részére írt levélben egyértelművé tette, hogy a bántalmazást Fűz Balázs káplán magatartása váltotta ki a jelenlévőkből. A megyés püspök a párt nyomására semmisnek nyilvánította a plébános kizáró határozatát.⁴⁹

A plébánia 1948 után

Az országos pártpropaganda erősödésével a helybeliek közül is egyre többen fordultak szembe az egyházközséggel. Követelték az iskola államosítását, és megtagadták az egyházadó fizetését. A nem fizetőkkel szemben az egyházközség fel akart lépni kellő eréllyel, ezért engedélyt kértek a megyés püspöktől,⁵⁰ hogy azoktól a személyektől megvonják az egyházi szolgáltatást, akik nem teljesítik adófizetési kötelezettségüket. A püspök válasz helyett Endrédy Vendel zirci apáthoz fordult, hogy a Nagykárácsnyszálláson kialakult kibékíthetetlen ellentét miatt nevezzen ki másik papot a plébánia élére. Az apát egyetértett a megyés püspök kérésével, és 1948 októberében leváltotta Debreczenit a plébánia éléről. Az apát a plébánia élére dr. Terebessy Andor ciszterci szerzetest nevezte ki,⁵¹ dr. Debreczeni Sixtust pedig áthelyezte az egri Szent Bernát plébániára.⁵²

A nagykárácsnyi plébánia 1948 után is önálló plébániaként működött tovább, de a szerzetesrendek — köztük a ciszterci rendet is — 1950. szeptember 8-i betiltását követően a plébánia a Székesfehérvári Egyházmegye joghatósága alá került. A plébánia élére ettől kezdve egyházmegyes papokat neveztek ki. A nevéből 1950 után kikerült „Cisztercita” elnevezés, ezt követően Nagykárácsny Plébánia néven működött és működik a mai napig.⁵³

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ HU-SzfVPL-I. 3. No. 4521. A.

⁵⁰ HU-SzfVPL-I. 3. No. 4521.

⁵¹ HU-SzfVPL-I. 3. No. 4521. A

⁵² CÚTHNÉ GYÓNI 2017.

⁵³ FARKAS 1981.

Felhasznált irodalom

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Az előszállási ugj. 1726–1945. HU-MNL-FVL-XIV. 5-1. Előszállási uradalom gazdasági jelentései

HAGYÓ-KOVÁCS Gyula

1958 Harminc esztendő Előszállásán, 1914–1944 (1945). Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Vármegyei Levéltára, HU-MNL-FVL-XV. 42. kéziratár.

1959 Előszállás utáni éveim, 1945–1958 Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Vármegyei Levéltára HU-MNL-FVL-XV. 44. kéziratár.

SzfvPL - I.3. No.4521

Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár Egyes plébániákról szóló iratok HU-SzfvPL-I.3. No. 4521.

SzfvPL - I.3. No.4521A.

Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár Egyes plébániákról szóló iratok, HU-SzfvPL-I.3. No. 4521. A.

SZAKIRODALOM

CÚTHNÉ GYÓNI Eszter:

2017 „Nem harcolunk, de nem is búcsuzunk...” A Cisztercita Rend Zirci Apátságának története a második világháború végétől Endrédy Vendel apát haláláig. Budapest: Zirci Ciszterci Apátság.

FARKAS Gábor

1981 Előszállás. *Fejér megyei történeti évkönyv* 15, 337–399.

Magyar Katolikus Lexikon, I–XVI.

1997–2013 DIÓS István — VICZIÁN János (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon*, I–XVI. Budapest: Szent István Társulat.

SAJTÓFORRÁS

Fehérvári Hírek, 1947. február 7.

Fehérvári Kis Újság, 1947. február 21.

Foundation of the Cistercian parish in Nagykarcsony

The parish was founded during the declining period of the Cistercian Order in Hungary. However, the construction of the church was completed during the heyday of the order's activities in Hungary, but until January 1, 1945, it functioned as a filial church of the Előszállás Parish. It was established under rather difficult circumstances. The Second World War severely damaged both the interior and exterior of the church building. The first parish priest, appointed by the abbot, was Dr. Sixtus Debreczeni. Thanks to the devoted work of Sixtus Debreczeni, he managed not only to fix the parish building in a short time with his own funds, but also to create a well-functioning parish. The population living in the area knew and respected him, as he had lived and worked among them since 1942 as an assistant priest in the Előszállás filial church and therefore knew the local people well. The Nagykarcsony wasteland also became a part of the nationwide resettlement, so families with a different backgrounds and social habits were settled next to the natives. Despite efforts at the head of the parish to treat the settlers as equals with the parish priest, it was not possible. With the rise of communist power, the relations grew increasingly tense, which culminated in the physical assault on the parish priest by some settlers. The incident attracted national attention, but the ever-strengthening power played down the incident. From this point on, the vicar's days at the head of the parish were numbered. Assessing the situation, Abbot Endrédy Vendel of Zirci transferred the vicar to Eger in October 1948, but following the dissolution of the monastic orders on 7 November 1950, his activities had to be officially terminated. Debreczeni, despite the official dissolution of the monastic orders by the communist regime, secretly continued religious education mainly among young people. His activities disturbed the leaders of the dictatorship and, presumably on their orders, the monk was murdered in February 1954 under mysterious circumstances. „My soul longs for silence, for a peaceful life of prayer...” [dr. Sixtus Debreczeni]

Kényszerpálya mint megoldás — A székesfehérvári evangélikus ingatlanok sorsa a gyülekezeti döntések tükrében (1945–1969)

Kovács Eleonóra

Magyar Nemzeti Levéltár, Tudományos Igazgatóság — PhD, főlevéltáros

A székesfehérvári evangélikus gyülekezet ingatlanjainak története és megteremtésük-megtartásuk gondja, illetve ennek a közösség életére gyakorolt hatása jóval 1945 előtt kezdődött, és nem túlzás azt állítani, hogy — jóllehet már nem az egyházé egy részük — ma is tart. A telkek és épületek sorsa elválaszthatatlan egymástól, s a tanulmányban részletezendő kényszermegoldás során is összefonódik, egyikből következik a másik.¹

Hogy az államosítás során miért voltak nagy veszteségei a fehérvári evangélikus gyülekezetnek, s miért kényszerült olyan döntésekre, amelyek eredményeképpen templomán kívül mindent elveszített, ennek oka részben a közösség kis létszámában keresendő. Ehhez járult az a tény, hogy már a gyülekezetalapítástól folyamatosan erőn felül kellett fáradozniuk az ingatlanok érdekében. Mindez csak hatványozódott az államosítás idején, váratlan fordulatot hozott a '80-as évek közepén, és utóhatásai a rendszerváltás után is befolyásolták a gyülekezet sorsát.

A korábbiakban a székesfehérvári gyülekezet történetére vonatkozó kutatások inkább csak áttekintően, összegzően szóltak a közösség történetéről, leíró, tényfeltáró, kevésbé értelmező-értékelő módon. E tanulmány a korábbi kutatások kiegészítése folytán már több olyan összefüggés bemutatására is vállalkozik, amely korábban — terjedelmi vagy a hiányzó adatok okán — nem valósulhatott meg.

Előzmények és háttér

Székesfehérvár a 16. században a lutheri reformáció egyik erős központja volt, ám ez a török hódoltság után a visszájára fordult. 1703-ban visszakapott kiváltságaival párhuzamosan a város lakosságának összetétele is megváltozott. A felekezeti szabályozásra az 1703-ban a város-

¹ A tanulmány csak az anyaegyházköztség főbb ingatlanjait tárgyalja, nem terjed ki a leánygyülekezet és a szórványok ingatlanjaira.

nak adott *Diploma Leopoldinum*ként² ismert kiváltságlevélben került sor. A városi magisztrátus kapott felhatalmazást arra, hogy eldöntse, kik telepedhetnek le Székesfehérváron, és kik kaphatnak polgárjogot. Nem csupán nemzetiségre, de felekezeti hovatartozásra is kiterjedt a szabályozás. Innentől kezdve egyértelmű volt, hogy a protestáns jelenlét inkább csak ritka kivétel; például foglalkozásuk okán voltak jelen nem római katolikus vallású lakosok. Ehhez járult, hogy a hajdani koronázóváros sokáig kereste funkcióját, törekedett ismét szakrális központtá válni, ami 1777-ben, a püspökség megalapításakor részben sikerült is.³ Ez maga után vonta, hogy egy római katolikus püspöki székhely és katolikus többségű város, ha tudomásul is veszi, de nem támogatja protestáns egyházközségek létrejöttét.

Mindez a 20. századra annyiban volt hatással, hogy később sem tudott megerősödni olyan nagy létszámú evangélikus közösség, amely akár anyagi téren, akár létszámában, akár kapcsolati tőkéjét tekintve jelentős erőt képviselt volna, így érdekérvényesítő képessége is gyengébb volt, mint a nagyobb létszámú felekezeteké. Mindezek mellett — több egyházközségi dokumentum hangvétele is azt mutatja — lelkészeik is inkább a békés utat, a közkedveltség, elfogadottság, a város mindenkori vezetésével és a többi felekezettel való kooperáció útját választották, egyetlen lelkész (Irányi Kamill) kivételével, akinek időszaka politikailag is kivételes volt.

Lelkészek és presbitérium

Irányi (1914-ig Matyuga) Kamill⁴ (sz. 1890. december 28.) 1925–1944 között volt a székesfehérvári egyházközség parókusa. Jelentős energiát mozgósított a közösségben, az ő időszaka a templomépítés kora, számos egyesület és közéleti esemény kötődött ekkor az evangélikusok nevéhez, és létszámuk is nőtt. Működésével a korábbiaktól eltérő gyülekezetszervezés kezdődött. Nem a szelíd, ám szilárd állhatatosság, inkább a harcos protestáns szellem felélesztése jellemezte. Politikus alkat volt, figyelte az országos viszonyokat is, és nem csupán az evangélikusság fogalmában gondolkodott, hanem a magyarság kérdését, a haza sorsát is nagy intenzitással figyelemmel kísérte. Az evangélikus öntudat fejlesztését is fontosnak tartotta. A második világháború alatt 1945. január 15-től a II. honvéd kerületi parancsnokságnál mint protestáns vezető lelkész szolgált. 1945-ben háborús bűntett vádjával perbe fogták, s három év börtönbüntetésre ítélték.⁵ 1948-ban szabadult a börtönből, 1951. június 15-én hunyt el Budapesten.

Személye — függetlenül a per igazságtartalmától és a valóság árnyalt voltától — megnehezítette lelkészi utódjának működését. Nem használt az ügynek, hogy Irányi kapcsolatban állt Toldi Árpáddal, Fejér vármegye és Székesfehérvár nyilas főispánjával, szolgálaton kívüli csendőr alezredessel. Toldi evangélikus volt, így a lelkész ki sem kerülhetett volna a vele való összeköttetést. Személyében először került evangélikus vallású személy főispáni székbe Fejér

² Nem azonos az I. Lipót által 1691-ben kiadott *Diploma Leopoldinum*ként ismert (Erdély számára kiadott) kiváltságlevéllel. Székesfehérvár szabad királyi város nagy titkos függőpecséttel megerősített diplomája 1703. október 23-án kelt, Bécsben. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Magyar Királyi Kancelláriai Levéltár. Libri Regii – A 57 – XXVII. kötet. 7–13.

³ Lásd erről: Kovács 2012.

⁴ Személyéről bővebben: Kovács 2005: 74–91, 92–96, 125–126. Ügyével kapcsolatban még vannak fehér foltok, de egy folyamatban lévő kutatás adhat válaszokat.

⁵ MNL-FVL-XXV.2. Nb. 231/45., 871/1948. V-117944.

vármegyében. Toldi hangsúlyozta, hogy még csak „hivatalból” sem katolikus, beiktatási istentisztelete az evangélikus templomban zajlott.⁶ (Ebben az időszakban a korábbi vármegyei és városvezető elit sérelmei, valamint a római katolikus egyházzal a korábbiakhoz képest kevésbé kiegyensúlyozott viszony csak tovább színezték az esetet. Ennek elemzése azonban már szétfejténé a tanulmány kereteit, de feltehető, hogy ez is fokozhatta a gyülekezet 1945 utáni magára maradottságát.) Toldi 1944. április 26-án kapta meg főispáni kinevezését, s nagy igyekezettel látott neki a Nyilaskeresztes Párt városi szervezete kiépítésének, amelyet 1944. június 17-én meg is szerveztek. 1945. március 19-ig töltötte be a főispáni tisztséget.

1945 után Nagy Tibor folytatta Irányi Kamill munkáját. Rá várt a nehéz feladat, hogy a második világháború utáni újjáépítéssel, államosítással kapcsolatos útvesztőkben elvezesse a közösséget. Diplomatikusan, a közösség javára, de lelkész-elődjét is tiszteletben tartva igyekezett működni. Az egyházközség élén első számú vezetőként tehát új embernek számított, s ez némiképp segíthette őt, ám helyzetét beárnyékolta elődjének tevékenysége és megítélése. A nehézségek ellenére javára vált, hogy már korábban a gyülekezetben szolgált segédlelkészként, és ismerte a helyi viszonyokat. 1934-ben szervezték meg a segédlelkészi állást Székesfehérváron. Nagy Tibor 1941 szeptemberében kezdte meg e poszton szolgálatát, 1945. szeptember 13-ig segédlelkész, majd Irányi távollétében 1948. július 1-ig megbízott parókus, ezt követően 1984. január 1-ig megválasztott lelkész volt. (Nyugdíjazása után még 1984. szeptember 1-ig vezette a gyülekezetet.)⁷

A gyülekezet vezető tisztségviselői köre és presbitériuma összetételét tekintve nagy változáson nem esett át. Sok olyan névvel találkozhatunk soraikban, akik már a 30-as években, sőt néhányan már a 20-as években is tisztséget viseltek. Jelentős részük 1945 után is helyén maradt. Az egyházközség 1950. március 17-i presbiteri ülésének anyaga áttekintést nyújt az 1946 óta bekövetkezett változásokról.⁸ Ebből kiderül, hogy két idősebb, régi tisztségviselő meghalt, egy presbiter elköltözött, s csupán egyetlen személy mondott le hivataláról. A presbiterek személyében nem sok változás történt, egy-egy fiatalabb ember kapcsolódott be. A tisztségviselői körnél az volt a jellemző, hogy alacsonyabb posztról több évet eltöltve emelkedtek magasabb tisztségre. Ezek a személyek különböző szintű városi vagy megyei tisztségviselők, hivatalnokok, jogászok, mesteremberek, tanárok voltak, néha egy-egy kisebb birtokos is előfordult közöttük. Ilyen volt Nedeczky-Griebsch Viktor, aki 1932–1938 között, valamint 1942-től 1952-ig volt a gyülekezet felügyelője. Ekkor tisztségét a korábbi másodfelügyelő, ifj. Hoffer Ferenc vette át,⁹ aki már jó ideje vezette a gyülekezet tanácsuléseit, és segítette a lelkész munkáját; ő 1973-ig volt hivatalban. Nedeczky-Griebsch Viktor feltehetőleg nem véletlenül húzódott háttérbe. A szabadegyházi (régi nevén szolgáljegyházi) birtokos, okleveles mezőgazda 68 éves ekkor. (1965-ben hunyt el 81 éves korában.)¹⁰ Talán nem az életkora, inkább társadalmi helyzete befolyásolhatta döntését. Utódja, ifj. Hoffer Ferenc iparos családból származott, így megítélése az új rendszerben feltehetőleg jobb volt.¹¹ A gyülekezet korábbi felügyelője, dr. Köhler Jenő törvényszéki tanácselnök jóval korábban, 1922 és 1932 között volt hivatalban, 1950. december

⁶ EOL IX. 2. Gyülekezettörténetek. F-K Ehm. 1944. No. 412.

⁷ Nagy Tiborról bővebben: Kovács 2005: 126–127.

⁸ SZEE B. Presbiteri jkv. 1970. március 17.

⁹ SZEE B. Presbiteri jkv. 1952. december 10. (Itt már felügyelőként szerepel.)

¹⁰ *Evangélikus Élet*, 1865. augusztus 1., 4.

¹¹ Hoffer édesapja is mint kádármester szerepel az iratokban. SZVL-IV.1406.a. 1932. Szn.

19-én bekövetkezett haláláig tiszteletbeli felügyelőként jogi tudásával mindvégig segítette a közösséget.¹² A presbiteri ülések jegyzőkönyveiben is többször olvasható a neve. Mindemellett folytonosság is tapasztalható azon gyülekezeti vezetők körében, akiknek családja — többnyire édesapja — korábban tisztségviselője volt az egyházközségnek. Ők maradtak a helyükön 1945 után is, s csak az időskor vagy a halál választotta el őket közösségüktől. Nedeczky-Griebsch Viktor neve azonban, aki korábban egyházkerületi feladatokat is vállalt, 1952-ben eltűnik az iratokból.

A közösség

A 18. században Székesfehérváron élő evangélikusok száma csekély, s nem szerveződtek gyülekezetté, nem volt lelkészük. A 19. század első évtizedeiig sok apró jel utal ugyan jelenlétükre, de általában jelentéktelen esetek, kisebb panasztételek vagy éppen büntetések kapcsán vannak jelen az iratokban.

Fordulópontot jelent történetükben, amikor közösségként kezdenek működni, bár formálisan megalakult gyülekezetük még sokáig nem létezett. Amíg saját településükön nem tudtak egyházközséggé szerveződni, addig a 19. század elejétől a várpalotai anyagyülekezettel tartottak szoros kapcsolatot, amely ekkor a Dunántúli Ev. Egyházkerület Veszprémi Egyházmegyéjéhez tartozott. Az 1830-as években informálisan,¹³ 1854-től 1869-ig leánygyülekezettként tartoztak Palotához a fehérváriak, s csak 1869-ben vált a székesfehérvári közösség anyagyülekezetté. Az 1850-es évek elejétől 1869-ig nem csupán az egyházközség megszervezése zajlik, hanem ezzel egy időben megkezdődik a közösségi élet színtereinek megteremtése is.

Létszámadatok

Az alábbi létszámadatok jól tükrözik a fehérvári evangélikusság fejlődését, ám e számok Székesfehérvár teljes lakosságához viszonyítva szerények. Az adatok forrásai: egyházközségi értesítők, egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek, egyházlátogatási jegyzőkönyvek, valamint városi, illetve országos népszámlálási iratok. Az egyházi és világi adatok többnyire egybevágnak, különbség bizonyos esetekben amiatt van, mert az adatközlés nem mindig csak az anyagyülekezetre vonatkozott.

Az A) oszlopban lévő adatok a Székesfehérvár városában élőkre vonatkoznak. Az ezt követő időkből már van utalás a szórványban élők létszámára is, akik a székesfehérvári gyülekezet kötelékébe tartoztak. A B) oszlopban utóbbiak adatai is szerepelnek.

¹² SZEE B. Presbiteri jkv. 1951. március 14.

¹³ EOL IX. 2. Can. Vis. 1831. június 9. DT. 29. kötet.

A)

1831: 40 fő¹⁴

1856: 100 fő¹⁵

1860: 156 fő¹⁶

B)

1872: Székesfehérváron 300 fő, szórványban 330 fő, összesen 630 fő¹⁷

1897: Székesfehérváron 410 fő, szórványban 280 fő, összesen 690 fő¹⁸

1905: Székesfehérváron 525 fő, szórványban 298 fő, összesen 823 fő¹⁹

1908: Székesfehérvár: 530 fő, szórvány 283 fő, összesen: 813 fő²⁰

1918: Székesfehérváron: 520 fő, szórványban: 140 fő, összesen: 660 fő²¹

1924: Székesfehérváron: 600 fő, szórványban: 180 fő, összesen: 780 fő

1926: Székesfehérvár és a szórványok összesen: 830 fő²²

1930: Székesfehérvár: 817²³ fő és a szórványokban: 68 fő, összesen: 885 fő²⁴

1932: Székesfehérváron 817 fő, szórványban 470 fő, összesen: 1287 fő

1934-től 1943-ig az adatok nem változnak²⁵: Székesfehérváron 817 fő, szórványban 561 fő, összesen: 1378 fő

1941: 1108 fő²⁶

1945: 900 fő

1949: 843 fő²⁷

1959: 583 fő²⁸

1990: 885 fő²⁹

¹⁴ EOL IX. 2. Can. Vis. 1831. június 9. DT. 29. kötet.

¹⁵ SZVL-IV.1107.b. 1856. No. 2063.

¹⁶ SZVL-IV.1107.b. 1860. No. 4500.

¹⁷ SZVL-IV.1405.b. 1872. No. 3371.

¹⁸ EOL IX. 2. Can. Vis. 1897. június 18.

¹⁹ Dunáninnyi ehk. névtár 1905: 11.

²⁰ Dunáninnyi ehk. névtár 1908: 11.

²¹ Az 1918–24 közötti adatok *A székesfehérvári ágostai vallású evangélikus anyaegyház 1918–24. évi értesítőjéből* származnak.

²² EOL IV. 1. F-K Ehm. Kgy. jkv. 1927. 47. Az 1927–31 közti egyházmegyei jegyzőkönyvek adatainak a megelőző évek egyházközségi értesítőivel való összehasonlítása után arra következtethetünk, hogy itt az egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek a szórványokkal együtt értendő lélekszámot adtak meg. (Nem mindig van így azonban. Az 1904–1916 közötti évekből az egyházmegye közgyűlési jegyzőkönyvei éppúgy nem jelölik, hogy adataik a szórványok létszámával együtt értendők-e, ám más források adataival összevetve kiderül, hogy valószínűleg a szórványok nélkül értendők.)

²³ Mo. vallási adatok 1880–1949: 330. (Székesfehérvárra vonatkozó adat.)

²⁴ EOL IV. 1. F-K Ehm. kgy. jkv. 1931. 41. (Az 1930-as népszámlálás adataival összevetve derül ki a szórványok lélekszáma.)

²⁵ EOL IV. 1. F-K Ehm. Kgy. jkv. 1935–1944. (A Székesfehérvárott élő evangélikusok létszámát adja meg a népszámlálás.)

²⁶ Mo. vallási adatok 1880–1949: 330.

²⁷ Mo. vallási adatok 1880–1949: 330.

²⁸ Az 1959. december 14. kelt esperesi körlevélre adott válaszból kiderül, hogy a gyülekezet ekkori lélekszáma: 583 fő.

²⁹ A székesfehérvári egyházközség választói névjegyzékében szereplő személyek száma: Székesfehérváron 532, Fehérvárcsurgón 31, szórványok 27. Összesen: 590. Az egyházfenntartói járulékot fizetőknek közel másfélszerese az egyházközségi tagok száma. Ez megközelítőleg 885. Bencze András lelkész közlése alapján.

A gyülekezet ingatlanszerzési és/vagy fejlesztési korszakaiban — 1860–1872, 1930–1932 — egyértelmű növekedést mutat a közösség lélekszáma, míg a második világháború után látványos a visszaesés: háborús veszteség, elvándorlás vagy éppen a gyülekezeti élettől való visszavonulás okán. Ha emellé helyezzük — csak a kérdéses éveket figyelve — Székesfehérvár összlakosságát, akkor azt láthatjuk, hogy az evangélikusok számára felívelő és pozitív szakaszban is csak 2,7% (1870),³⁰ 2,11% (1930) volt az arányuk a fehérvári lakosság összlétszámához képest (1870: 23 279; 1930: 41 890), még akkor is, ha a létszámba a szórványban élőket is beleszámítjuk.

A háborús évek visszaesést okoztak, de 1949 és 1959 között is több száz fővel lettek kevesebben, ami egy ilyen kis közösségnél komoly veszteségnek számít. 1959-ben nagyjából az 1870-es évek eleji szinten volt a létszámuk. Ez a szám az összlakossághoz viszonyítva (1960: 56 978) 1,02%-ot jelent, vagyis a korábbi arányokhoz képest csökkenést mutat.³¹ Éppen ebben a korszakban kellett a gyülekezetnek szembenéznie az ingatlanokkal kapcsolatos legégetőbb problémákkal. Csak viszonyításul: a rendszerváltás időszakára éri el ismét a közösség a második világháború utáni létszámbeli nagyságrendet, ami azonban az összlakosság akkori számához viszonyítva (1990: 108 958) nem érte el az 1%-ot (0,81%); történetükben ez a legalacsonyabb százalékos érték! 1949-ben közel ilyen létszámmal az összlakosság (1949: 42 260) még 1,97%-át tette ki a közösség.

Székesfehérvár lakossága 1959 és 1990 között erőteljesen megnövekedett (56 978-ról 108 989-re), miközben az evangélikus gyülekezet lélekszáma nem nőtt hasonló ütemben. A gyülekezet fejlődése, állapota, szükségleteik és létszámuk, valamint a közösségi helyek megteremtése, megtartása, fejlesztése szorosan együtt járt; akkor is, amikor megteremtették közösségi színtereiket és akkor is, amikor elveszítették azokat.

A források

Az egyházközség irattárában lévő jelentős mennyiségű, régi iratanyag jó része megsemmisült a második világháború során. Évkönyveket a világháború utolsó éveiben, valamint az 1945 utáni években nem lehetett kiadni. A gyülekezet 1945-től több éven keresztül szerény mennyiségű iratot termelt, sok esetben pedig hiányosak az ügyiratok. Egyházmegyei, egyházkerületi iratanyagok (Evangélikus Országos Levéltár), valamint a világi gyűjtemények (Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára, Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Vármegyei Levéltára) iratainak segítségével tárható fel a gyülekezet története. A források egymást kiegészítő volta azért is hasznos, mert így több szempontból ismerhetjük meg a vizsgált témát, és szükség esetén az adatok is ütköztethetők.

³⁰ Ebben az esetben a fehérvári összlakosság 1870. évi népszámlálási adatait az 1872. évi gyülekezeti adataival vettem össze, mivel a gyülekezet esetében ez évi adat állt rendelkezésre. Még némi esetleges pontatlanság esetén is nagyságrendileg képet kaphatunk arról, milyen arányban voltak evangélikus lakosok Székesfehérváron.

³¹ Gyülekezeti adatok 1959-ből, népszámlálási adatok 1960-ból álltak rendelkezésre, de az arányok bemutatására talán ez az összevetés is megfelelő.

Az evangélikus ingatlanok megvásárlása, fejlesztése, majd elvesztése

A fehérvári evangélikus ingatlanok megszerzését majdnem minden esetben három tényező jellemezte a közösség szükségletein túl: a kényszerűség, a korlátozások okozta nehézségek és a „jobb híján”-döntések. Nem feltétlenül vallási, sok esetben anyagi okok vagy a kettő együttállása képezett akadályt. Ezt az örökséget vitték tovább a 20. századra is egészen a rendszerváltás utáni, a kárpótlást is magában foglaló időkig. Az ingatlanok megvásárlása, majd elvesztése esetükben nem pusztán közvetlen folyamánya a történelem viharainak. Az, hogy a makroszinten bekövetkezett történelmi változások ilyen súlyosan érintették a közösséget, már a közvetlen körülmények hatása, s e folyamatba beleillett az államosítások időszaka is.

A temető

Az 1848-at követő korlátozó intézkedések egyikeként 1852-ben római katolikus püspöki rendelettel tiltották meg a fehérvári evangélikusoknak, hogy a városi temetőkbe temetkezzenek. Ennek következménye, hogy külön területet kellett kijelölni részükre 1854-ben egy városszéli területen. Ez volt az első olyan ingatlan, ahol szabadon, zavartalanul joguk volt összegyűlni. Közösségi célú helyiség még nem állt rendelkezésre. A temető az 1870-es évek második felére már nem felelt meg a növekvő létszámú gyülekezetnek, ezért a temetőkert kibővítését kérték. Több év után, 1878-ban kaptak szabad utat.³²

Imaház iránti igény

1856-ban fordult első alkalommal a város tanácsához az evangélikus közösség azzal a kéréssel, hogy saját imaházat nyithassanak.³³ Az 1850-es 60-as években gyakran napirenden volt a városi tanácsban az evangélikusok ügye. 1859-ben iskolaépítéshez kértek segítséget. Az ügy csak annyiban haladt előre, hogy céljukra adománygyűjtési engedélyt kaptak.³⁴

A közösség tagjai s más hazai gyülekezetek segélyéből összegyűlt összeg mellé külföldről is jutottak időközben segítséghez. Néhány ezer forint összegyűjtött tőkét jelentett mindez, de csekélynek bizonyult ahhoz, hogy egy jelentős építkezést lebonyolítsanak. Távlati és teljes céljuk egy templom, paplak, iskola és gyülekezeti célú ház létrehozása volt.

A város többszöri kérvényezés ellenére sem utalt ki építési területet, így a Vízivárosban vásároltak egy telket 1863-ban.³⁵ A 405 négyszögöl nagyságú területről hamarosan kiderült, hogy a talajviszonyok miatt építkezésre alkalmatlan, így más megoldást kellett keresni. Ekkor szereztek meg első belvárosi ingatlanjukat, amely — jóllehet nem volt túl nagy, de — kedvezőbb helyen volt, mint a vízivárosi telek.

Az első (többfunkciós) épület: Megyeház utca 10. — 1865

A mai Megyeház utca 10. szám (korábban 183. szám) alatt található az az épület, amely a székesfehérvári evangélikusok első háztulajdona, közösségi épülete volt. 1865-ben már biztosan a közösség tulajdona.³⁶ Az épület félemeletes, alapincézett lakóház, benne két lakással. A pincé-

³² SZVL-IV.1405.b. 1877. No. 994.

³³ SZVL-IV.1110.a. 1856. No. 2122.

³⁴ SZVL-IV.1110.a. 1859. No. 1751.

³⁵ SZVL-IV.1107.b. 1863. No. 2043.

³⁶ Gyülekezeti évkönyv 1872: 6.

ben kialakított lakás három szobából, egy csizmadiaműhelyből, kamrából és konyhából állt. Az épület másik lakása a félemeleten volt található. Hat szobából, két konyhából, egy kamrából s egy fészerből állt.³⁷ Az 1869-ben megalakult önálló székesfehérvári gyülekezet első lelkésze, Németh Károly itt élt, a hat szoba egyikét imateremnek, egy másikat pedig iskolai oktatás céljára használták. A gyülekezet fejlődőképes voltát mutatja, hogy 1860-tól működő iskolája itt 1865-ben már 34 tanulót oktatott.

„A” gyülekezeti ház: Megyeház utca 17. — 1872–1873

Az ingatlanügyek következő lépése abból fakadt, hogy a gyülekezeti ház kicsinek bizonyult, a vízivárosi telekre pedig nem lehetett építeni. Az ingatlanok eladásából származó összegből megvásárolták ugyanebben az utcában a volt Megyeháza épületét (Megyeház u. 189., később Csók István utca 17., ma Megyeház u. 17.),³⁸ amely sokáig úgy szerepelt a köztudatban, mint a fehérvári evangélikusság első közösségi épülete. A méreteiben is impozáns ház a török uralom után először Eszterházy Pál herceg birtokában volt, majd tőle Meszlényi János, a vármegye alispánja vásárolta meg. 1727-ben azonban már a vármegye tulajdona, s közel egy évszázadig vármegyeház. A 19. században magánszemélyek birtokolták.

A gyülekezet értékesíthető ingatlanjainak eladását 1872. július 14-én határozta el a közgyűlés, az új ingatlan megvásárlásáról pedig az október 13-i közgyűlésen döntöttek. Az épület udvarára tervezett imaház gyorsan felépült: 1873. május elején fogtak hozzá, szeptember 7-én már fel is avatták. Az anyagi feltételek megteremtésében nagy szerepet játszott a helyi közösség. Segítséget a magyarországi evangélikus gyülekezetektől és a német evangélikus közösségektől kaptak.

Az eddig ismertetett folyamatba beleillik, hogy a gyülekezet az imaházat csak ideiglenes megoldásnak tekintette, s nem mondott le templomépítő szándékáról. Mindezt az is bizonyítja, hogy már az imaház elkészülte utáni évben, 1874-ben templomépítési adományok gyűjtésére a várostól engedélyt kért és kapott az egyházközség.

Az egyemeletes, alapincézett, korábban négylakásos bérházként működő épület igen sok helyiséggel — 18 szoba, 24 mellékhelyiség — rendelkezett. 1887 és 1904 között az Igazságügy-minisztérium bérelte az egyházközségtől, s itt működött a Székesfehérvári Királyi Törvényszék. Az épületnek azonban csak egy részére terjedhetett ki a bérlet, mert a házban lakott a gyülekezet második lelkésze, Gáncs Jenő is, s később nyugalmazott lelkészként szintén itt élt, míg az épület egy másik lakását fia, Gáncs Aladár, az őt követő lelkipásztor foglalta el. 1923-ban az épületet átalakították, mely az imaház és az erkély részére terjedt ki. 1942-ben óvóhelyet alakítottak ki a ház pincéjében.³⁹

Az evangélikus templom — 1932

Az 1850-es évek elejétől törekedtek egy templomtelek megszerzésére. A sikertelen kísérletek hosszú ideig tartottak, s végül úgy vásároltak maguknak területet, hogy csak egy kisebb imaházra futotta. Ehhez hasonlóan a templomépítés is sokáig húzódott (1874–1932), és jelentős saját forrásból valósulhatott meg. 1880-ban kezdődött a gyűjtés a templom építésére. Templom-

³⁷ SZVL-XV.11. No. 70.

³⁸ SZVL-XV.11. No. 77.

³⁹ Uo.

építési Alap is létesült, amelyhez később komoly adományok és alapítványok társultak. Az adakozás azonban idővel veszített lendületéből, új erőt majd csak Gáncs Aladár adott hivatalba lépésekor az ügynek 1916-ban.

A templom felépítésének előzményeit három fő dolog jellemezte: a gyülekezet anyagi forrásainak újabb és újabb megsemmisülése, a város támogatásának hiánya s az elhúzódoó ügyintézés. Időről időre több lehetséges helyszín merült fel.⁴⁰ Ezeken később a város ma is jelentős épületei emelkednek, vagyis városépítészeti stratégiai pontokról volt szó. 1918 májusában a gyülekezet a Hal tér — a mai Piac tér — egy részének térítésmentes átengedését kérte. A városi tanács közgyűlésén azonban három terület átengedése került szóba: 1. a kért Hal tér egy része (ma itt az Alba Plaza); 2. a Törvényszék melletti fásított rész (a templom itt épült fel); 3. egy Deák Ferenc utcai saroktelek. (E helyen áll a Szabó-palota, ma rendőrségi épület.) Mindhárom a belváros közvetlen közelében található.

A rendelkezésre álló anyagi eszközök az első világháború sodrásában — lévén hadikölcsönökben s kötvényekben — elvesztek. A világháború és a forradalmak okozta káosz csitultával azonban már az 1919. szeptember 7-i presbiteri gyűlésen szóba került az építkezés ügye. Az 1920-as évek folyamatos próbálkozást és ügyintézkést, előkészítő munkát jelentettek. 1925. február 15-én határozott úgy a gyülekezet, hogy az éves egyházi adó 10%-át a templomépítési alapba fizetik be.

A régóta áhított templom építésének újabb szakasza 1927-ben vette kezdetét újabb telekkérvényezést követően: a korábban már szóba került, a Törvényszék melletti kis ligetrészt kérték adományként a várostól, ám a kérést elutasították. A város parkot kívánt itt létesíteni. Ennél súlyosabb volt azonban, hogy a tanács kijelentette: mivel a város belterületén megfelelő telek nincs, a gyülekezet jelöljön ki egy másik területet, amelyet aztán a városi tanács a közgyűlés elé terjeszt megvétel céljából az egyházközség részére.

Érdemes áttekinteni még számos variációt, amelyek végül nem valósultak meg: 1. Várkörút 1717-2. hrsz. Ditmár-féle telek (a gyülekezet választotta, a közgyűlés elfogadta, de a tulajdonos visszalépett az ügylettől); 2. a Várkörút–Budai út sarkán álló Varga Hermann-féle ház (túl drágának bizonyult, itt épült fel később a leánygimnázium, a mai Teleki Blanka Gimnázium épülete); 3. a Várkörút–Kígyó utca sarkán álló Lukács-féle telek (a gyülekezet választotta, de a város szerint kicsi egy templom és a paplak számára).

A gyülekezet éves értesítői rendszeresen beszámoltak a telekügy fordulatairól. Nyomon követhető, mikor melyik telek mekkora összegért került szóba, s hogy miként váltakozott a telekvásárlási támogatás, illetve a telekadományozás a város részéről. Fordulat 1928-ban következett be. A város pénzügyi bizottsága tájékoztatta az egyházközséget, hogy telekvételre a városnak nincs pénze, így azt javasolta, hogy a gyülekezet próbáljon meg egy, az eredeti elképzelésnek talán kevésbé megfelelő, de mégis elfogadható telek irányában tájékozódni a városi tulajdonú területek közül.

1928 augusztusában ismét három terület került szóba választási lehetőségként az építkezés számára: 1. a szinte minden javaslatban szereplő, a Törvényszék oldalában az Iparos Egylet telke mögött lévő terület; 2. a Rákóczi utca tengelyében az úgynevezett sertésvásártéren fekvő

⁴⁰ A helyszínekre vonatkozó adatok Javornitzky Dezsőnek a templomépítés történetét megörökítő beszámolójából származnak. Gyülekezeti értesítő 1929–34. A templom részletes építéstörténete: Kovács 2005: 129–136.

szabad terület; 3. a régi járványkórháznak a Horvát István utca és az akkor nyitandó új utca, a Várkörút sarkán álló viszonylag nagy területe.

A gyülekezet az utóbbi mellett döntött. Időközben a katolikus egyház — amelynek megíúsult a folyamatban lévő tárgyalása a fehérvári Lövészegylet telkére — ugyancsak a régi járványkórház területére jelentette be igényét. Ez volt az a fordulat, amely módosította a tárgyalások irányát. A város részéről az a javaslat született, hogy ne telket, hanem egy terület vásárlásához 24 ezer pengő segítyt kapjon a gyülekezet. A javaslat azonban a pénzügyi bizottság ellenvetését vonta maga után. A továbbiakban ismét a telekadományozás került szóba, sajnos csak elvi szinten.

A városi tanács az 1928. december 20-i közgyűlésen még mindig csak később kijelölendő telekről terjesztett elő javaslatot, amely a Rákóczi út környékén lett volna. Ekkor már nyilvánvaló volt, hogy nem lehet tovább halasztani az évek óta húzódó, a gyülekezeti tagok körében növekvő elkeseredést, a többekben megbotránkozást keltő ügyintézés. Még ugyanezen a közgyűlésen kétfős szavazattöbbséggel a Törvényszék melletti ligetes részt (amelyet már az elsők között javasolt a gyülekezet) a város az evangélikus gyülekezet részére odaajándékozta, s az adományozást az 1929. január 28-i közgyűlésen név szerinti szavazással a városi közgyűlés is megerősítette, azzal a kikötéssel, hogy az építkezés három éven belül megkezdendő.

A templom nem egészen két év alatt épült fel Sándy Gyula műegyetemi tanár tervei alapján. A tényleges munkát 1931. július 7-én kezdték el. Az épület alapkövetételére augusztus 16-án került sor, és 1932. május 8-án avatták fel az új templomot. A templomépítésre összegyűlt összeg nagy része, körülbelül 80%-a önkéntes adományokból származott, elsősorban az egyházmegye és a fehérvári gyülekezet tagjaitól.

A gyülekezeti ingatlanok 1945 utáni sorsa és a háborús károk

A háborús veszteségek tekintetében — az emberéletet tekintve — a fehérvári közösség nem tartozott a legsúlyosabban károsodott evangélikus egyházközségek közé. A tagok megközelítőleg 10%-a esett áldozatul a világháborúnak, sokan az elmenekültek közül azonban nem tértek vissza. A székesfehérvári egyházközség híveinek létszáma — a szórványokat is beleértve — 1944 januárjában 1400 fő volt, 1945-re körülbelül 900 főre csökkent.⁴¹

Az egyházközség két épülete is viszonylag súlyos károkat szenvedett. A templom több helyen megsérült, tornyának egyik sarka ledőlt, mennyezete egy helyen benyomódott, az oltár mögötti falrészén rések keletkeztek. Az új orgona részben a bombaszilánkok, részben a rombolás útján keletkezett sérülések miatt használhatatlanná vált. Az épület összes ablaka bezúzódott; az egyházi kegyzserek közül csak a betegek használatára rendszeresített úrvacsorai készlet maradt meg. A Megyeház utcai ingatlan mennyezete benyomódott, a tetőzet súlyosan megsérült. Az épület orosz katonák szállása volt, a lelkészlakás konyhaként, az iroda pedig raktárként funkcionált ekkor. Az irattár csaknem teljesen megsemmisült.

⁴¹ EOL III. 1. DIEK 66. F-K. Ehm. 1950. No. 78. Nagy Tibor lelkész beszámolója a Dunáninnyi Egyházkerület Püspöki Hivatalának.

Az ingatlanállomány esetében közvetlenül a háború után még csupán a károk helyreállítása jelentett gondot, később már az ingatlanok államosítása okozott komoly fejtörést. A helyreállítási munkálatokra kötelezett gyülekezet ingatlanjainak sorsában felfedezhető némi módszeresség a hatóságok részéről.

Temető

A legkorábban megszerzett ingatlannal, a temetővel kezdődtek a problémák. 1949–1950-ben már téma a presbiteri üléseken a temető rendbetétele. A megvalósítást hátráltatta, hogy a gyülekezet a temető községi kezelésbe vételét sejtette, így nem tudtak megegyezni a kérdésben. 1950-ben adományokkal, fizikai munkával egyaránt segítettek a gyülekezet tagjai, és tűrhető állapotba hozták. A megoldás csak ideig-óráig volt megfelelő. 1958 szeptemberében leirat érkezett a város tanácsától a temető lezárásáról. Az egyház azonban a földomlásveszély miatti temetkezési tilalom felfüggesztését kérte.⁴² A sírkert a földomlások miatt a későbbiek során is problémákat okozott. 1965-ben Székesfehérvár Városi Tanács Egészségügyi Osztálya felszólítására a homokosori temetőt ellenőrizni kellett. Mivel a kerítés ismét rendkívül rossz állapotban volt, s külső része mellől homokot hordtak el, az amúgy is rongált rész életveszélyessé vált. Az első megszerzett gyülekezeti ingatlan kezelését így elveszítette a gyülekezet, bár ez volt a legkevésbé fájdalmas, hiszen a temetkezésről a városnak kellett gondoskodnia.

A rendszerváltáshoz közeledve a reformátusok gyakorlatát követve indítványozta a közösség a Városi Tanács Műszaki Osztályának, hogy a temetőt ismét kezelésébe vehesse, s az elévült sírhelyek eladásával fedezhesse a temetőfenntartás költségeinek nagy részét. A tanács beleegyezett a javaslatba, s az egyház megkapta a temető kezelési, majd tulajdonjogát is 1987 januárjában. 1986-ban az egyháztanács kinyilvánította a szándékát, hogy a homokosori temetőben a jövőben csak evangélikusok, illetve hozzátartozóik válthassanak sírhelyet, így a temetkezési hely, mint eredetileg is, evangélikus temetőként működhet. Megkezdődött a sírok egyenkénti felmérése. Újabb eredmény a temető ügyében 1992-ben következett be: az egyházközség kérésének eleget téve az önkormányzat a temetőhöz csatolt 3000 m² területet.

A templomtelek és a templom

A templomhoz eredetileg gyülekezeti házat is terveztek, amelyet azonban anyagi források hiányában 1932-ben nem tudtak felépíteni. A gazdasági válság, majd a második világháború nem is adott lehetőséget arra, hogy az építkezést később meg tudják kezdeni.

Az '50-es években azonban már ismét foglalkoztak a templomtelek üresen maradt részével. Az 1957. augusztus 30-i presbiteri ülés rögzítette a következőket:

„Templomunk mögötti, s az egyházközség tulajdonában lévő terület bekerítése szükségessé és célszerűvé vált, ellenkező esetben a városi tanács városképi szempontból igényt tart rá.

Az Egyháztanács szeretné a kérdéses területet az utódok részére megtartani, jövő terveink (lelkészlakás stb.) megvalósíthatósága érdekében.”⁴³

⁴² SZÉNÁSYNÉ (é. n.): 25.

⁴³ SZEE B Presbiteri ülés jkv. 1957. augusztus 30.

Jellemző a gyülekezet tájékoztatásának elégtelen voltára és a hírek terjedésére, hogy az ügynek információkérésrel a lelkésznek kellett elébe mennie. Az anyagi források azonban most sem álltak rendelkezésre, különben nem telt volna el hét év a következő lépésig, ami azonban már későn történt. (Bár az események ismeretében nem az időbeliségen múlt a dolog.) A városi tanács VB. Titkárságra küldött, 1964. október 17-i keltezésű levelében Nagy Tibor lelkész jelezte, hogy a templom mögötti 600 négyszögöl az egyházé:

„Az egyház terve az volt, — hogy e telekre lelkészlakást épít. Az utóbbi időben arról értesültem, hogy a Város e területet birtokba akarja venni — így szükségesnek tartom a fenti bejelentést megtenni.”⁴⁴

A tervet múlt időben említi, ez sokat elárul arról, hogy — ismerve a körülményeket — már szinte le is mondtak a területről.

Nem volt alaptalan a hír, mert másfél hónap elteltével a Szakszervezetek Fejér Megyei Tanácsa 1964. dec. 11-i 1847/1964. sz. átiratában jelezte, hogy székházépítési tervük megvalósításához kisajátítás útján igénybe kívánnak venni a gyülekezet 600 négyszögöles templom-építményű telkéből 250 négyszögölet. Az idő sürgetett, és nem sok lehetőség volt a cselekvésre. December 19-én presbiteri gyűlést tartott a gyülekezet. Az egyházközség jogtanácsosa közben a városi tanács műszaki osztályánál érdeklődve azt az információt kapta, hogy a terület beépítése mindenképpen szerepel a városrendezési tervben, tehát megmentése lehetetlen, ne is kísérletezzenek vele. Ez alapján — az ügyet leegyszerűsíteni akaró, ugyanakkor némi jóindulatról tanúskodó — jelzés alapján a gyülekezet útja már ki is jelölődött. Kénytelenek voltak igen gyors iramban határozatot hozni. 1964. december 27-én a kisajátítási szándékot tudomásul véve a közgyűlés határozatot hozott, s mindezt jelezték a felettes hatóságnak, először az esperesnek, majd a püspöki hivatalnak. Az esperestől engedélyt kértek, hogy a területet eladják, illetve, hogy a szakszervezet azt a törvényes kártalanítási összeg fejében kisajátíthassa. Az esperes, Selmeczi János 1965. január 15-i levelében — mit tehetett volna — megadta a hozzájárulást azzal a kikötéssel, hogy

„a telekért kapott kártalanítási összeg egyházi törvényeink értelmében (E. A. VII. tc. 9. §) csak beruházásra, felújításra használható fel, hogy az egyházközség vagyonának csak az alakja változzék, de értéke ne csökkenjen.”⁴⁵

Nagy Tibor lelkész a Vető Lajos püspöknek írt levelében összefoglalta a presbiteri és közgyűlési döntéseket; e szöveg néhány szakasza igen tanulságos az ügy szempontjából:

„[a presbiteri gyűlés, és a közgyűlés] úgy döntött, hogy a kisajátítást tudomásul veszi, mert a fellebbezés célra úgysem vezetne, legfeljebb a Szakszervezettel helyzetünket kielezné.”

⁴⁴ SZEE E 65/1964.

⁴⁵ SZEE E 5 /1965. Selmeczi Lajos levele Nagy Tibornak. 1965. január 15.

És egy másik szakasz:

„akár ellenzi az egyház, akár tudomásul veszi a kisajátítást, azt végre fogják hajtani.”⁴⁶

E kényszerhelyzetben tulajdonképpen csak belegyezni lehetett az eseményekbe. A presbiterekről is említést tesz:

„Kérésük az, hogy a kisajátítási eljárás ellen ne tegyünk kifogást, mert az eredménnyel úgysem járna, csupán a kisajátítást késleltetné, és így az építkezést késedelmesen kezdenék meg.”

Ez a fajta óvatosság és belenyugvás egyrészt az elkerülhetetlen ismerete okán, másrészt saját anyagi és létszámbeli erejük csekélysége tudatában voltaképpen érthető, ugyanakkor ott van mögötte az is, hogy az üres teleknél fontosabb ingatlanok szinten tartása még nagyobb gondot okozott.

A kisajátítás 1965 februárjában megtörtént, a kapott kártérítést a megmaradt ingatlanok javítására fordították. A templomépületen az '50-es, '60-as évek folyamán évente folytak kisebb javítási munkálatok. Ezek közül a legtöbb munka gyülekezeti tagok felajánlásaként valósult meg. Mindeközben a gyülekezetnek tartozása nem volt, törekedtek rá, hogy ne halmozzanak fel adósságot, igaz, vagyonuk sem gyűlt.⁴⁷

1954-ben a fehérvárcsurgói leánygyülekezet Várpalotáról levált, és Fehérvárhoz csatlakozott, ami ingatlanokat (templom, paplak, iskola) és gyülekezeti alkalmakat jelentett még pluszban a lelkész számára.

Érkeztek a lehetőségekhez mérten segélyek is az Országos Evangélikus Egyházegyetemtől, amelyeket felújítási munkálatokra használtak fel, de a szűkös lehetőségek miatt az épületek állaga nem volt jelentősen javítható. 1978-ban a Lutheránus Világszövetségtől érkezett segélyből a gyülekezet is részt kapott. A támogatást — 32 000 forintot — ismét csak a templom tartozására fordították. A hetvenes években is több kisebb felújítási munkát hajtottak végre a templomépületen, általában a gyülekezet hozzáértő tagjai végezték el a feladatokat önkéntes felajánlasként, de nagyobb volumenű, teljes felújítást nem tudtak végezni.

A gyülekezeti ház

A második világháború a Megyeház utcai ingatlanban is kárt okozott, és ezt, amint lehetőség volt rá, igyekeztek orvosolni. 1948 júliusában a nagyobb háborús károkat szüntették meg. 1950-ben a gyülekezet az egyházadóról áttért az önkéntes felajánlásra. Az 1951. március 14-i presbiteri ülésen azt a tapasztalatot rögzítik, hogy ez nem járt hátránnyal, 480 egyháztagból 250 már jelezte, hogy magasabb összeget ajánl fel, mint a kivetendő adó. Ebben már meg nyilvánult a gyülekezeti tagok összetartása, s az is, hogy tisztában voltak vele, hogy az ingatlanok megmentése nemcsak költségekkel jár, de komoly jelentősége is van.

⁴⁶ SZEE E 2/1965. Nagy Tibor levele Vető Lajosnak. 1965. január 9.

⁴⁷ SZEE B 1953. június 21-i presbiteri ülés jegyzőkönyve.

1953-ban a Városi Tanács VB a Megyeház utca — ekkor már Csók István utca — 17. számú házingatlan bérbe adott részeit állami tulajdonba vette, s csak a kizárólag egyházi célokat szolgáló helyiségeket hagyta meg. (A bérbe adott részben a honvédség — 1950-től — 3 szobát, a székesfehérvári Ásványbánya Vállalat 6 kisebb méretű szobát, valamint Hammer Alajos és Magyar Mihály 2-2 szobát béreltek.) 13 szoba volt bérbe adva a 18-ból, a gyülekezetnek tehát összesen 5 helyisége maradt.

A gyülekezet fellebbezést nyújtott be, ám a Fejér Megyei Tanács elutasította, s megerősítette a határozatot. Időközben a templomépület tatarozása is esedékessé vált, erre 1962–1963-ban került sor. Érdeemes figyelni az időpontokra, s láthatjuk az események összefonódását, ugyanis 1963-ban következett be a Megyeház utcai gyülekezeti házzal kapcsolatban újabb fordulat. Ekkor a városi tanács az ingatlan kényszereltatarozását rendelte el, melyre 5-600 000 forint hozzájárulást rótt ki. A gyülekezet nem rendelkezett a szóban forgó összeggel.

Az egyháztanács álláspontja az volt, hogy megértéssel és békés úton kell az ügyet intézni, hiszen az épület valóban nagyon leromlott. A háttérben természetesen igyekeztek támogatást szerezni a felújításra. Javaslatukra a gyülekezet tájékoztatta D. Vető Lajos⁴⁸ püspököt, és lépéseket tett, hogy az említett célra támogatást kaphassanak. Az ügy több évig húzódott, végül 1969-ben a magas felújítási költségek teremtetten kényszerhelyzetben az egyház kénytelen volt tulajdonjogáról lemondani. 1969. július 15-én született az a szerződés, amely az egyházközösség és Székesfehérvár Városi Tanács VB között jött létre. Ekkor állami tulajdonba vették

„a különálló épületben lévő imaházat, a lakóépület Csók István utcai utcafrontján lévő első emeletet egészben, — ami áll négy szobából, konyhából és mellékhelyiségekből és az udvarra nyíló egy szoba konyhából álló egyházi lakás, — ugyanezen szárnyon lévő emeleten egy segédlelkésszi szobát, a jelenleg az Egyház használatában lévő pincét.”⁴⁹

Ezzel tehát a teljes egészében egyházi vagyonból vett, városi támogatás nélkül szerzett ingatlan államosítása, kezdve 1953-ban a bérbe adott részekkel, 1969-ben — az immár saját használatú részek államosításával — teljessé vált.

Az állami tulajdonba vétel mellett lehetővé tették, hogy az egyház 2015-ig — a felújítás után — használhassa majd a korábban a gyülekezet által használt ingatlanrészeket. 2015 után pedig kilátásba helyezték számukra az előbérleti jogot. A felújítási munkák idejére a lelkész és az egyházfi részére a városi VB díjmentesen lakást és irodahelyiséget biztosított. Az ingatlannal kapcsolatos ügyek azonban mégis más irányt vettek, ami sokkal kedvezőtlenebbül érintette az egyházközösséget. Ebben megmutatkozott a pártfogás hiánya, az érdekvédelem lehetetlensége, ugyanakkor az is, hogy a gyülekezet kevés saját ingatlannal, vagyonnal rendelkezett, amelyet, jóllehet szintén államosítottak volna, de valami választási lehetőség mégiscsak lett volna — számukra is és a kisajátítást végzők számára is. Hogy ez valóban így volt, megmutatkozott abban, hogy a város milyen célra vette használatba az államosított ingatlant.

A megállapodásban ugyanis az is szerepelt, hogy ha az egyház által használt, illetve ekkor már bérletként igénybe veendő helyiségekre a városnak részben vagy egészében szüksége len-

⁴⁸ 1967. május 15-i hatállyal nyugdíjazását kérte. Utódja tisztében dr. Ottlyk Ernő.

⁴⁹ SZVL-XXIII.503. 1970. No. 0013.

ne, akkor köteles a gyülekezet részére ugyancsak díjmentesen a város belterületén található ugyanilyen értékű, méretű helyiségeket biztosítani. A megállapodás ellenére sokáig nem történt semmi, 1979-ben merült fel ismét a tatarozás ügye. Az épület ekkor már tíz éve állami tulajdonban volt. Végül a gyülekezet a megállapodás ellenére mégsem került vissza a felújított ingatlanba.

A város úgy döntött, hogy az épületet múzeummá alakítja, különös tekintettel arra, hogy egykor ez volt a megyeháza. Az épület azonban a 18. században már magánszemélyek tulajdonában volt, 1872-től pedig az evangélikus egyház tulajdonába került vásárlás útján! Az adásvételek normális esetben felülírtak volna minden régi funkciót, ám az egyházközség a város érdekére is tekintve figyelembe vette az indokot. A megállapodás alapján megkezdődtek a tárgyalások a cserébe felkínált ingatlanokról. A tanács kezdetben csupán egyetlen lakást ajánlott fel. Az egyház azonban — arra hivatkozva, hogy a megállapodásban nemcsak lelkészlakás, hanem segédlelkésszi, egyházfi-lakás és imaterem is szerepelt, s ezekről ténylegesen le is mondott az állam javára, valamint, hogy garanciát kapott, hogy bérletként újra használatba veheti ezeket — nem csupán a lelkészlakás, hanem a többi helyiség helyett is kárpótlást kért. A város által felajánlott ingatlan értéke azonban — már csak a régi épület műemlék volta miatt — meg sem közelítette az államosított ingatlan értékét.

Végül köztes megoldás született: a tanács 2015. december 31-ig lakbérfizetési kötelezettség nélkül, azt követően előbérleti joggal a Pintér Károly (ma Távírda) u. 31–33. szám alatti ház 1. emelet 2. sz. alatt egy 3 és ¼ szobás, komfortos lakást biztosított lelkészlakás gyanánt; az első emelet 3. szám alatt pedig egy egyszobás komfortos lakást tanácskozóterem céljára. Utóbbi adott helyet a gyülekezeti alkalmaknak, szeretetvendégségeknek, ifjúsági körnek, s ha már 18-20 ember összegyűlt, voltaképpen tele is volt a „terem”. A majdan nyugdíjba vonuló lelkésznek a későbbiek során egy két szoba összkomfortos lakást, lakbérfizetés ellenében helyeztek kilátásba ugyanezen az emeleten. Ezzel gyakorlatilag az egyház elveszítette a saját tulajdonában lévő, egyébként műemlék volta miatt nagy értékű gyülekezeti házat, másrészt lelkészlakás és imaterem céljára jóval kisebb és funkciójának kevésbé megfelelő helyiségeket kapott. Ehhez járult az is, hogy mindezeket csupán 2015-ig lehetett igénybe vennie lakbérfizetési kötelezettség nélkül, így a kisajátítás teljessé vált.

A Megyeház utcai ingatlan korábban bérbe adott (nem lelkészlakási, illetve nem imatermi részére nézve) részei felett szintén elveszítették használati jogukat, amelyért azonban semmiféle kárpótlást nem kaptak. A nyugdíjas lelkész számára is bérleti díjért helyeztek kilátásba lakást. A korszakban még sok tanácsi bérlakás volt Székesfehérváron, s a majdani nyugdíjas lelkész csak annyi kedvezményben részesült, hogy a gyülekezeti terem és az aktív lelkész lakása mellett kaphatott helyet.

A későbbi presbiteri üléseken is a leggyakrabban elhangzott sérelem a gyülekezet által átadott objektum és a csereingatlan értéke közötti nagyságrendbeli különbség. Idős gyülekezeti tagok, akkori presbiterek visszaemlékezése szerint az „átadás” komoly lelkiismereti kérdés volt számukra, különösen az utódok számára történő megőrzés, azok majdani sorsa miatt.

Az 1969-es államosítás óta húzódó ingatlanátadás és csere a Városi Tanács és az Egyházi Főhatóság közötti megállapodás keretében csak 1980-ban valósult meg. Már ekkor felmerül egy új parókia építésének ötlete, amelyben lelkészlakás, imaterem és irodahelyiség kapott volna helyet. Az egyházközség kéréssel fordult a városhoz, hogy kompenzációként juttasson egy

telket a gyülekezetnek, ahol a későbbiek során esetleg megvalósulhat az építkezés. Voltaképpen ugyanolyan helyzetben találták magukat, mint 1865-ben, azzal a különbséggel, hogy hosszú küzdelmeket követően templomuk legalább már volt. Azonban főként éppen a nehezen létrehozott templom miatt volt megdöbbenő, ami még fenyegette őket.

Az 1969-es államosítás után 1970-ben a város Tanácsa a városrendezési tervekkel összhangban igénybe kívánta venni az egyházközség templomtelkét is, és a templom lebontását tervezte. A lelkeszi hivatalban tartott tanácskozáson dr. Ottlyk Ernő püspök is jelen volt. A kényszerhelyzetbe jutott gyülekezet érdekeit oly módon igyekezett képviselni, hogy miután ingatlanjaikat átadják, legalább biztosítékot nyerjenek arra, hogy a templom lebontására csak akkor kerüljön sor, amikor már áll az új épület.⁵⁰ A helyszínnel kapcsolatban is megindultak a tárgyalások. A 30-as évek számos variációját idézve, mindjárt három terület került szóba: a Széchenyi utca 24–26. számú ingatlanok területe, a régi református templom melletti telkek (ma itt áll a református iskola); a másik javaslat szintén egy Széchenyi úton lévő, a vasúti aluljáróhoz közelebb eső terület, a harmadik pedig a Palotai út 7., 9., 9/a. számú telkek a KISZÖV székház mellett.⁵¹ A Megyeház utcai ingatlan ügyének elhúzódása mellett párhuzamosan — szerencsére — a templom lebontása is késett, ám csupán 1984-ben mondott le róla végleg a város vezetése. A Lutheránus Világszövetség éppen ebben az évben, 1984-ben Budapesten tartotta gyűlését! A fehérvári templom lebontása már csak emiatt sem lett volna diplomatikus lépés.

„Utórezgés”

A rendszerváltáshoz közeledve egyre gyakrabban került szóba a gyülekezet ingatlanjainak ügye, sőt a gyülekezeti ház építésének szorgalmazása már korábban, 1987-ben felmerült. Az első tájékozódást nem követte pozitív válasz; a város főépítésze a lelkész érdeklődésére azt a választ adta, hogy a templom melletti beépítetlen részre nem adható építési engedély. 1988-ban azonban a gyülekezet mégis elvi építési engedély kérelmet nyújtott be, s egy év múlva kedvező választ kaptak. Az Állami Egyházügyi Hivatal megyei vezetője is támogatta az építés ötletét.

A rendszerváltás évében sikerült továbblépni az új gyülekezeti ház ügyében. Elsősorban az anyagi fedezet megteremtése volt a cél, de szükség volt a telekhatár módosítására is, amelyhez az önkormányzat 1994-ban járult hozzá, így egy, az építkezést gátló újabb akadály szűnt meg. Az 1991/XXXII. törvény rendelkezett az államosított ingatlanok visszaadásáról és a visszaigénylés rendjéről. E lehetőséggel élve a gyülekezet visszaigényelte a Megyeház utcai ingatlanát. A Művelődési és Köznevelési Minisztérium 1992. április 8-án hozott határozatot az ügyben az igény jogosságát elismerve. A kérdéses épület azonban felújítva már múzeumként funkcionált, így visszaadása elé nehézségek gördültek; ugyanakkor csak átalakítva lett volna alkalmas egyházi célokra, ami az épület műemlék jellegét tekintve nagy költséget jelentett volna. Ezeket megfontolva az egyházközség a visszaigényelt ingatlan tulajdonjogáról megfelelő pénzügyi kompenzáció fejében hajlandó volt lemondani. A két részletben — 1993-ban és 1994-ben — folyósított kárpótlási összegből valósították meg a templom mellett, az eredeti

⁵⁰ SZVL-XXIII.503. 1970. No. 0013. SZEE B. Presbiteri ülés jkv. 1970. október 29.

⁵¹ SZVL-XXIII.503. 1970. No. 0013.

terveket módosítva, a gyülekezeti ház felépítését. 1994 őszén kezdődtek meg a tényleges munkálatok, s az épület ünnepélyes felavatására 1995. október 17-én került sor. Az építkezés ügyével párhuzamosan a közösség 1992-ben kezdeményezte az IKV-nál a 69-es államosítás után lelkészlakásként használt Pintér Károly — ma Távirida — utca 31–33. sz. alatti lakás megvásárlását.

Összegzés

Az 1950–1960-as évek folyamán szinte nem volt év, hogy a gyülekezet ingatlanjaival kapcsolatban valamiféle teher ne háruljon a gyülekezetre. A folyamatok már rögtön a világháború után indultak, 1963–1965-re csúcsosodtak ki valamennyi ingatlanra nézve, majd a legnagyobb veszteségig az 1969-ben bekövetkezett gyülekezeti ház-kisajátításig egyenesen haladtak előre. Az már csak a rendszerváltás közelségének volt köszönhető, hogy az 1970-től 1984-ig lebegtetett templombontás nem következett be.

A székesfehérvári evangélikus gyülekezet történetére vonatkozó kutatás egy korábbi vizsgálódás folytatása, de korántsem tekinthető lezártnak. Korábban a gyülekezeti iratok nem rendezett, illetve nehezen kutatható volta miatt a történet egyes részletei homályosak maradtak, s mindez nem tette lehetővé az addig feltárt adatok megfelelő értelmezését. A levéltári rendezés eredményeként a nem iktatott és/vagy összekeveredett iratanyag tételszinten rendezetté vált, további kutatásokat téve lehetővé. Jelen tanulmány részben már tartalmazza a korábbi kutatások kiegészítését, de a még fel nem tárt iratanyag újabb részleteket tartalmazhat az egyházköztség tulajdonviszonyaira, valamint a vezetőtestület döntési mechanizmusára vonatkozóan.

Felhasznált irodalom

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

EOL = Evangélikus Országos Levéltár

III. 1. DIEK 66. F-K. Ehm. 1950. No. 78. = Egyházkerületek 1952-ig. Dunáninnen egyházkerület. DIEK 66. Fejér-Komáromi-egyházmegye. 1950. No. 78.

IV. 1. F-K Ehm. Kgy. jkv. = Egyházmegyék. Fejér-Komáromi Egyházmegye közgyűlési jegyzőkönyve.

IX. 2. = Gyűjteményes anyagok. Tematikus gyűjtemények.

IX. 2. Can. Vis. = Gyűjteményes anyagok. Tematikus gyűjtemények. Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica visitatio) Can. Vis.

MNL FVL = Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Vármegyei Levéltára

MNL-FVL-XXV.2. = A Székesfehérvári Népbíróság iratai.

SZEE = Székesfehérvári Evangélikus Egyházköztség

B = Közgyűlési és presbiteri jegyzőkönyvek

E = Iktatott iratok

SZÉNÁSYNÉ (é. n.) = SZEE Kéziratok. SZÉNÁSYNÉ PINTÉR Márta: *A székesfehérvári evangélikus egyház története 1868–1994.* (é. n.)

SZVL = Városi Levéltár és Kutatóintézet, Székesfehérvár.

SZVL-IV.1107.b. = Székesfehérvár Város Tanácsának iratai. Tanácsi iratok.

SZVL-IV.1110.a. = Székesfehérvár Város Polgármesterének iratai.

SZVL-IV.1405.b. Székesfehérvár Város Tanácsának iratai. Tanácsi iratok

SZVL-IV.1406.a. = Székesfehérvár Város Polgármesteri Hivatalának iratai.

SZVL-XV.11. = Székesfehérvár városközpont rendezési tervének feltárolapjai

SZVL-XXIII.503. = Székesfehérvár Városi Tanács V. B. Elnökének Bizalmas iratok.

SZAKIRODALOM

Dunáninnyi ehk. névtár

1905 BALTÍK Pál (szerk.): *Dunáninnyi ágostai hitvallású egyházkerület névtára 1905. évre.* Balassagyarmat: Dunáninnyi Ágostai Evangélikus Egyházkerület.

1908 BALTÍK Pál (szerk.): *A Dunáninnyi ágostai hitvallású egyházkerület névtára 1908. évre.* Balassagyarmat: Dunáninnyi Ágostai Evangélikus Egyházkerület.

Evangélikus Élet, 1865. augusztus 1.

Gyülekezeti évkönyv

1873 NÉMETH Károly (szerk.): *A székesfehérvári ágostai hitvallású evangélikus gyülekezet évkönyve 1872. évről.* Székesfehérvár: Számmer Károly könyvnyomdája.

Gyülekezeti értesítő

1935 *A Székesfehérvári Ágostai Hitvallású Evangélikus Anyaegyház értesítője az 1929–34-ik évről.* Székesfehérvár: Minerva Könyvnyomda.

Kovács Eleonóra

2005 *A Székesfehérvári Evangélikus gyülekezet története.* ACTA Közlemények II. Székesfehérvár: Alba Civitas Történeti Alapítvány — Székesfehérvári Evangélikus Egyházközség.

2012 „Ugyanaz másképpen”: koronázóvárosból püspöki székhely. A 18. századi Székesfehérvár városképi változásai. *Urbs* 7, 425–464.

Mo. vallási adatok

1997 *Magyarország településeinek vallási adatai 1880–1949, I–II.* Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.

Forced track as a solution
The fate of the Lutheran properties in Székesfehérvár
in the light of church decisions (1945–1969)

The history of the properties of the Evangelical congregation of Székesfehérvár and the care of their creation and preservation, as well as the impact this had on the life of the community, began long before 1945, and it is no exaggeration to say that — although some of them no longer belong to the church — they still exist today. The fate of the plots and buildings is inseparable from each other, and is intertwined even during the forced solution to be detailed in the study, one follows the other.

The reason why the Evangelical congregation of Fehérvár suffered great losses during the nationalization, and why it was forced to make decisions that resulted in the loss of everything except its church, is partly due to the small size of the community. Added to this was the fact that from the very beginning of the congregation, they had to work hard to acquire real estate. All this only intensified during the nationalization, brought an unexpected turn in the mid-1980s, and its aftereffects continued to influence the fate of the congregation even after the change of regime

Previous research on the history of the Székesfehérvár congregation has been more of an overview and summary of the history of the community, in a descriptive, fact-finding, and less interpretative-evaluative manner. This study, by supplementing previous research, now undertakes to present several connections that could not be realized previously — due to space or missing data.

Az egyházközségek dolgozó népe avagy az 1945 utáni római katolikus templomépítések (hatalmi) játszmái

Lantos Edit

*Eötvös Loránd Tudományegyetem Humán Tudományok Kutatóközpontja,
Művészettörténeti Kutatóintézet — PhD, tudományos munkatárs*

Kövér Györgynek

Tanulmányomban az 1945 utáni római katolikus templomépítészet számadatai és az építkezések megvalósulási lehetőségei után Tiszaeszlár templomának építéstörténetén keresztül arra hozok példákat, hogy milyen körülmények, nehézségek és problémamegoldási stratégiák, hatalmi játszmák (és az ezekre utaló, a dolgozó nép fogalmával sűrűn operáló retorikai fordulatok) jellemezték a második világháború utáni templomépítéseket.

2000 előtt a templomépítésre vonatkozó említések csupán sporadikusan jelentek meg, és az épületanyag számadatairól is eltérő képet mutattak. A kutatás szempontjából csomópontnak számít a Keresztény Múzeum 1980-as, az 1945 után épült templomokat bemutató kiállítása és Cséfalvay Pál vonatkozó adatgyűjtése,¹ illetve Cserháti József 1988-as, a katolikus egyház anyagi helyzetét bemutató írása, mely 309 új építésű templomot számlált.² Az ezredforduló után megélénkülő kutatás adatvariációira és értelmezéseire itt nem térek ki bővebben, mivel korábbi cikkeimben többször is részleteztem: a közvélekedés olyan erősen befolyásolta a tárgyról kialakított tudást, hogy a templomépítések volumenének és részleteinek pontosabb meghatározásához elengedhetetlen volt a katolikus sajtó és az egyházmegyei sematizmusok feldolgozása, az egyházmegyék levéltáraiban és az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) iratanyagában folytatott széles körű kutatás, az adatok rendszerezése, sőt a terepbejárás is. A keletkező adatok pedig nemcsak a számok, de az egyházközségek, illetve a hatalom működése szempontjából is sok tanulsággal jártak.³

A számadatok évtizedes bontása azt mutatja, hogy 1945 után viszonylag nagy számban alakítottak ki misézésre alkalmas helyeket már meglévő épületekből, de az új épületek száma is jelentős. A kutatás jelenlegi állása szerint 1945–1950 közt 52, 1951–1960 közt 34, 1961–1970

¹ VÁKÁR 1982; LANTOS 2018: 136–137.

² CSERHÁTI 1988: 686.

³ LANTOS az adatokról: 2009a: 223–224; 2016a: 319–320; 2017: 243; 2018: 135–136. A hatalmi működésről: 2009b; 2015; 2016b.

közt 20, 1971 és 1989 közt 12 helyen alakítottak ki már meglévő épületből misézőhelyet. Míg 1950-ig 40, majd 1960-ig 76, utána 1970-ig 42, végül 1989-ig 112 templomot építettek, vagyis összesen 118 helyen alakítottak ki, illetve 280 helyen építettek új templomot vagy kápolnát. A számok nemcsak azt mutatják, hogy közvetlenül a háború után a kialakítások domináltak, az ötvenes években pedig újakat építettek nagyobb számban. Az is látszik, hogy az ötvenes évek végén volt egy cezúra, majd a nyolcvanas években kezdett újra növekedni a templomépítések száma. Az okok az engedélyezés alakulásában keresendők.

A templomépítések feltételei

Engedélyezés

1945–1951 között, az ÁEH felállításáig az egyházhatóságok voltak az illetékesek az engedélyek kiadásában. Ám még egy 1953. július 10-i forrás (a Katolikus Püspöki Kar és Hegedüs András miniszterelnök között lefolyt megbeszélés összefoglalása) is azt bizonyítja, hogy az ÁEH nem intézkedett azonnal a szabályozásról:

„A templomépítésekkel kapcsolatosan [...] nincs olyan elvi álláspont, amely ezt lehetetlené tenné.”⁴

Valójában csak 1958-ban született meg az a rendelkezés, mely az építési engedély kiadásához szükségessé tette az ÁEH elvi hozzájárulását is.⁵ 1959-ben központilag felmérték a korábbi évek egyházi építkezéseit, mikor is a megyei egyházügyi előadók egy levelet és egy formanyomtatványt kaptak azzal, hogy készítsenek felmérést a területükön lezajlott egyházi építkezésekről.⁶ 1960-ra készült el az egyes jelentésekből az összesítés, amelyben Csala László osztályvezető megállapította, hogy 1959. nyarára a tömegesen beérkezett építési engedélyek miatt az

„egyre nagyobb számban eszközölt — és sok esetben egyáltalán nem indokolt — egyházi építkezések komoly mennyiségű anyagot vontak el a lakosság részére biztosított keretből.” Emiatt „az építkezések további fokozódásának megakadályozására a Hivatal Elnöke komoly megfontolásokat rendelt el. Az engedélyek kiadása terén és hathatósabb ellenőrzésre utasította a központi és megyei munkatársakat. Ugyanakkor a megyei tanács VB Elnökeit is felkérte, hogy illetékes szerveik útján nyújtsanak segítséget az egyházi építkezések rendszeres mederbe való tereléséhez.”⁷

⁴ SALACZ 1988: 129.

⁵ Az Építésügyi Minisztérium Építőipar Igazgatási Főosztályának 3.196/1958 sz. rendelkezése. Idézi az 1959. évi ÁEH utasításra készült Baranya megyei felmérés. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) XIX-A-21-b 31. doboz.

⁶ Például az egyházi építkezésekre vonatkozó jelentés. MNL OL Pest megyei Levéltár XXIII.23-a Pest megyei Tanács VB egyházügyi előadójának iratai 1950–1989. Iktatott iratok 1950–1989. 3. doboz.

⁷ CSALA László: Összesítő jelentés az 1958. január 1.-től 1959. október 15-ig végzett egyházi építkezésekről. MNL OL XIX-A-21-d 50647. mikrofilm.

A jelentés azt is hozzátette, hogy az országban tapasztalható építőanyag-hiány miatt az a

„kívánatos, hogy az egyházi építkezéseket a legszükségesebbekre csökkentsük le. Új építkezésekhez csak nagyon kivételes és nagyon indokolt esetben adjunk hozzájárulást.”⁸

A gyakorlatban innentől az egyházközségeknek az egyházmegyei hatóságok támogatásával el látott kérelmükkel és a kész tervekkel kellett megkeresniük a megyei egyházügyi előadót, aki ezután az ügyel kapcsolatos véleményével együtt továbbította azokat a központba. Az ÁEH ennek figyelembevételével adta ki jóváhagyását, hacsak az érdekelt egyházi vezetővel vagy egyházközséggel kapcsolatban egyéb politikai érdekei mást nem diktáltak. 1970-ben a központi állami engedélyezés annyiban enyhült, hogy megemelték a hozzájárulás-köteles építkezések értékhatárát, ezzel lassan az épületek száma is újra növekedni kezdett.⁹

Anyagi feltételek

Az építkezések másik feltétele az anyagiak előteremtése, mely állami és egyházi forrásból, valamint a hívek révén volt lehetséges. Az állam a napi sajtóban gyakran hírt adott a templomépítések támogatásáról.¹⁰ Ezek közül is kiemelkedik 1958 januárja, amikor először (19-én) a *Magyar Nemzet* *Az állam és az egyházak jó viszonyának megszilárdulása* című cikkében azt állította, hogy a

„forradalmi munkás-paraszt kormány nemcsak rendes és rendkívüli államsegélyekkel támogatatta a római katolikus, református, evangélikus, izraelita, unitárius, görögkeleti és egyéb egyházakat, hanem 14,5 millió forintot adott az 1957-es esztendőben a különböző felekezetek templomainak újjáépítésére és tatarozására is”.¹¹

Majd pedig még ugyanazon a napon, *Sok tízmilliós állami támogatásban részesülnek ebben az évben is a magyarországi egyházak* címmel lehozta a hírt a *Népszabadság*, a *Népakarat*, a *Csongrád Megyei Hírlap*, a *Délmagyarország*, a *Dunántúli Napló*, *Hajdú-Bihari Napló* és a *Vas Népe* is.¹² Ugyanabban a hónapban 29-én az országgyűlés üléséről készült beszámoló ismertette Máté János képviselő felszólalását, melyben Máté kiemelte, hogy

„Az állam 1957-ben 63 millió forint államsegélyt juttatott az egyházaknak. Ebből az összegből 32 millió forintot a római katolikus egyház kapott. De ezen túlmenően is hajlandó volt az állam rendkívüli államsegélyeket adni. A legújabbban engedélyezett ilyen állam-

⁸ Uo.

⁹ 27-3/1970. ÁEH Elnöki utasítás alapján a 20 ezer Ft alatti tatarozási, illetve karbantartási munkálatokhoz nem kellett engedélyt kérni.

¹⁰ PAPP 1952: 3; Sz. G. 1957.

¹¹ AZ ÁLLAM 1958.

¹² *Népszabadság* 3/16, 2; *Népakarat* 3/16, 5; *Csongrád Megyei Hírlap* 3/16, 2; *Délmagyarország* 14/16, 2; *Dunántúli Napló* 15/16, 3; *Hajdú-Bihari Napló* 3/16, 1; *Vas Népe* 3/16, 5.

segélyek évi összege 12 millió forint. További 14 és fél millió forintot adott az állam tavaly a különböző felekezetek templomainak újjáépítésére és tatarozására.”¹³

Ugyanakkor az ÁEH levéltári anyaga szerint 1957-ben két helyen kaptak államsegélyt plébánia, illetve templom építéséhez, viszont elutasították Andornaktálya egyházközségének kérését temploma 1956-os sérülésének kijavításához, ahogyan Dunaharasztiét is, amikor államsegélyt kért a második világháborúban és az 1956-os földrengésben is megsérült templomának újjáépítéshez. Itt Csala László arra hivatkozott, hogy

„ezidén erre a célra nem áll rendelkezésünkre pénzalap”.

Ugyanő Kisláng egyházközségének 1957. október 20-i kérelmét arra hivatkozva dobta vissza, hogy

„e célra pénzügyi alap jelenleg nincsen”.¹⁴

1958-ban a kisújszállási műemléktemplom renoválásához kért államsegélyt pedig azzal utasította el Telepő Sándor, az ÁEH előadója, hogy

„E célt szolgáló anyagi lehetőségünk azonban már ez év januárjában felosztást nyert”.¹⁵

A fentiek jól mutatják a propaganda és a valós igények közötti eltérést.

Az egyházhatóság anyagi segítsége biztosabb tényező volt. Az egyházmegyére kiterjedő gyűjtések mellett ide sorolható az intenció (pénzadomány misemondással való ellentételezése) és a külföldi támogatások is. Az 1988-as *Magyar Katolikus Almanach*-ban az egyház anyagi helyzetéről szóló tanulmány több százmillióra becsüli azt az összeget, melyet a katolikus egyház a második világháború után külföldről erre a célra kapott.¹⁶ Az Europäischer Hilfsfonds, a bécsi karitászszervezet által közvetített segélyekben a német és osztrák püspöki kar is közreműködött. A másik jelentős, a kelet-európai egyházakat támogató szervezet az Ostpriesterhilfe volt.¹⁷

A templomépítések költségeihez minden esetben hozzájárultak az építtető egyházközségek is. A természetbeni (szak- és segéd munkák, fuvarozás, kosztolás) és anyagi felajánlások széles és változatos — a betlehemezéstől a tárgysorsjátékon át a téglajegyekig vagy műsoros estekig terjedő — skáláját mutatják be a források.¹⁸

¹³ AZ ORSZÁGGYŰLÉS 1958: 2. Átvette: *Csongrád Megyei Hírlap* 3/24, 1–4, 2; *Északmagyarország* 14/24, 1–2; *Hajdú-Bihari Napló* 3/24, 1–2, 1; *Kelet-Magyarország* 15/24, 1, 3–5, 1; *Kisalföld* 3/24, 1–2, 1; *Szolnok Megyei Néplap* 9/24, 1–2, 1.

¹⁴ MNL OL XIX-A-21-b ÁEH Általános iratok: 1. és 2. doboz.

¹⁵ MNL OL XIX-A-21-b 20. doboz.

¹⁶ CSERHÁTI 1988: 686–687.

¹⁷ CSERHÁTI 1988: 688.

¹⁸ LANTOS 2019: 250–252; 2020: 290–292.

Tiszaeszlár templomának építéstörténete

A Szabolcs-Szatmár megyei Tiszaeszlár eredetileg 1895-ben épült templomának tornyát a németek 1944. október 31-én robbantották fel nyolc láda dinamittal. A korabeli képeken jól látszik, hogy csupán a homlokzati oldalon maradt meg pár magasabb falszakasz, a torony és a falak nagy része leomlott. Az új templom felépítését 1963-ban tudták megkezdeni, és 1965-ben szentelték fel. Az évszámok mozgalmas építéstörténetet sejtetnek, különösen, ha hozzávesszük, hogy a visszavonuló német csapatok ezen az útvonalon felrobbantották Tiszabercel (újjaépítés: 1957–1958), Novaj (1945–1947), Maklár (1947–1950, torony: 1977–1978) Kerecsend (1948–1962, torony: 1997), Tófalú (1949–1950, torony: 1958), Hort (1949–1954, toronyok: 1957–1960) templomát is. A falukép tehát — és nem csak a fotón — most sem bukólikus. Bár nyilvánvalóan másként, de mintha még most is lett volna valami Kövér György 2011-es megállapításában, miszerint

„Inkább a hely szelleméhez illően zuborgó, fortyogó láphoz hasonlítanám a terepet, amely ha nem is kitörni készül, mint egy vulkán, de bármikor lángra lobbanhat, mint a tőzeg. A felizzásra való hajlandóság a normális állapota. Egy ilyen faluban mindig történik valami”.¹⁹

Tiszaeszláron Csékán Lajos plébánossága (1930–1980) idejére esik a templom újjaépítése. A falu 1944-ben már harmadik alkalommal nézett szembe a templomépítés feladatával, miután 1888-ban a tiszai árvíz elvitte első templomukat. 1945 áprilisában Csékán egyházmegyéjétől azt az utasítást kapta, hogy kérelmezze az egyházközség a Nemzeti Kormánytól a kegyúri Pongrácz birtokból 180 kat. hold jó minőségű földingatlant a templom felépítésére,

„Hogy abból a német hadvezetőség által romhalmazzá robbantott templomát újra felépíthesse, a robbantás következtében megrongálódott plébániai épületet s annak melléképületeit kijavíthassa, s fenntarthassa.”

Csékán fel is kereste az Országos Földbirtokrendező Tanácsot, ám azt a választ kapta, hogy

„Dologi kiadásokra, vagyis a templom, vagy más egyházi épületek fenntartására, renoválására vagy újjaépítésére földet juttatni nem lehet.”

Czapik Gyula érsek utóbbi válaszában arról értesítette a plébánost, hogy az említett állásfoglalás

„ismeretes előttem, amelynek sérelme ügyében a Püspöki Kar megbízásából a kalocsai érsek úr Öngyméltósága illetékes helyen interveniált.”²⁰

¹⁹ KÖVÉR 2011: 11.

²⁰ EFL AN AP Tiszaeszlár 2092/1945.

1946 júniusában Czapik felszólította Csékánt, hogy ne elégedjen meg azzal, hogy a politikai község előterjesztést tett az újjáépítési miniszterhez a templomépítés tárgyában, ő maga is szorgalmazza azt. Augusztusi válaszában Csékán megírta, hogy a templom felrobbantása során annak

„csak az alapzata maradt meg teljesen sértetlenül. A vas és a faanyagot az oroszok csaknem az utolsó szálig elhurcolták a tiszalöki híd felépítéséhez. Az egyházközség minden erőfeszítése dacára a templomot mindeztáig felépíteni nem tudta, egyrészt az épületanyag hiánya következtében, másrészt pedig a nagy nyomor miatt, melybe a román hadsereg juttatta azáltal, hogy a községnek katonai kiürítése alatt mindenétől kifosztotta a lakosságot. Ehhez járult idén a nagy szárazság, mely a lakosságnak jórésztét még a mindennapi kenyerétől is megfosztotta.”

Egy tanteremben miséztek eddig, de

„az általános iskola bevezetésével sok akadály mutatkozik az iskolateremben való zavartalan misézésnek”,

emiatt iskolakápolna építését tervezik. Mellékelte a tervet is, melyen egy egyszerű, a 10 méter hosszú, 8 méter széles hajóhoz 3 méter hosszú és 4 méter széles, a nyolcszög 3 oldalával záródó szentélyű kápolna látható. A költségvetés alapján ennek felépítése 920 forintba kerülne, úgy, hogy a felépítéséhez szükséges mindennemű anyagot ezen felül az egyházközség adná. A képviselő-testület tervei szerint az építőanyagot a templom felrobbantása alkalmával még épségben maradt anyagokból, a 920 forint építési költséget pedig a templomi téglák eladásából fedeznék. Csékán Czapiknak írt levelében helytelenítette a hívek elképzelését,

„hangsúlyozva előttük azt, hogy a templomi anyaggal szabadon nem rendelkeznek, lévén a templom kegyúri templom, továbbá hivatkoztam a jó érzésre is, mely tiltakozik az ellen, hogy templomi anyagból istállók, ólak stb. épüljenek.”

Az érsek vele egyetértve úgy határozott, hogy a

„képviselőtestületnek ehhez a szándékához nem járulhatok hozzá, mert templom felépítésével a viszonyok jobbrafordultával számolni kell és ahhoz a meglévő alapzat és anyagok feltétlenül szükségesek lesznek.”²¹

1947-ben *A Szív* újságban jelent meg adománykérő hirdetésük, 1948-ban pedig a Mindenszentek-napi temetői gyűjtésből kaptak 2000 Ft segítyt,²² de az építkezésben nem történt előrelépés. 1949 októberében az *Új Ember*ben megjelent Sinkó Ferencnek egy hosszabb tudósítása, melyben így írt:

²¹ EFL AN AP Tiszaeszlár 2806/1946.

²² TESTVÉREK! 1947; EFL AN AP Tiszaeszlár 6747/1948.

„Az őszi este szinte észrevétlenül száll le a tiszzaeszlári házakra. [...] Az emberek sietve végezték el a tennivalót, mert mindenki itt akar lenni az estéli misén. [...] A közeli és a távoli tanyákról csoportosan jönnek, mint a búcsúra szokás. Nemcsak a katolikusok, hanem a reformátusok is. Ünnepeles csöndben szorong a nép kétoldalt a téglahalmok között. Az oltár hátamögötti rész homályban marad. Mintha sír szélén állana a tömeg. Csakhogy ez a sír ragyog... Az oltárt éppen arra a helyre állították fel, ahová annak idején a nyolc dinamitládát rakták le a katonák. Emiatt a nyolc dinamitláda miatt áll most itt az oltár.”²³

Még az évben segélyért fordultak a Szentlélek Szövetséghez is.²⁴

1950-ben *A Szív* újabb, az *Új Ember*rel drámaiságban és áhítatban is vetekedő, hosszú cikkben írta le a robbanást és a megrekedt építkezést. Szeptember elején Csékán arról tájékoztatta egyházhatóságát, hogy a

„tiszzaeszlári jövedelmi földek 80%-át 1948. év október 1 óta kényszerbérletbe vette el és adta ki a helybeli földbérló szövetkezet a helybeli kishaszonbérlőknek az állam által megállapított kataszteri aranykoronánkénti 9 kgr búzáért.”

Ez az ár azonban annyira alacsony, hogy nem tudta fizetni az adókat, és hiába fellebbezett, választ nem kapott, viszont a

„napokban ismételten lefoglalták mindenemet az adóhátralékok fedezetére. A javadalmi földek állami kezelésbe való felajánlása által se nyerne megoldást az ügy, mert a hátralékokat ebben az esetben is csak rajtam hajtják be, sőt az u. n. »kulák adót« helyi élő példák tanúsága szerint, az állami kezelésbe való vonás után is csak reám fogják kivetni [...] Még jobban súlyosbítja az ügyet az, hogy a beszolgáltatások kiszámításánál is nemcsak az általam használt földek kataszteri tiszta jövedelmét vették alapul, hanem az egész javadalomét. [...] [Mely után] után »kulák«-nak tekintenek engem, [és] a szabályosan megállapított 14q-ról 34q-ra emelték fel [sic] a községi előljárásságnak minden helytelenítése dacára.”

Czapik a 4091/1949. (126) Korm. sz. rendelet 3. és 4.§-a alapján (melyek a vételárról, illetve a köztartozásokról rendelkeznek) javasolta, hogy

„A felajánlásról vett jegyzőkönyvbe okvetlenül vetesse be, hogy a vételárral a köztartozásokat szándékozik rendezni, az esetleg fennmaradó összeg kifizetését pedig nem kívánja.”

²³ SINKÓ 1949. Sinkó nem szavakkal kéri a támogatást, hanem novellisztikus fordulataival és a hangulatfestés erőteljes eszközeivel (a pusztulás/gonoszság és a hit/tisztaság kontrasztjával) éri el azt, hogy története megragadja az olvasókat, és a támogatás igénye megfogalmazódjon bennük.

²⁴ EFL AN AP Tiszaeszlár 5834/1949.

Csékán azt válaszolta, hogy meg fogja ezt kísérlni, de valójában kételkedett ebben, és postafordultával tovább sorolta panaszát:

„Lehetséges azonban, hogy eredménytelen lesz a kísérlet, mert megtörtént a községünkben az, hogy hasonló intézkedésre az állam nem fogadta el a felajánlott földet. [...] A tiszsaeszlári róm. kat. lelkész (de ugyanúgy a ref. lelkész is) kuláknak van minősítve, akit a többi tiszsaeszlári kulákkal együtt a legsúlyosabb beszolgáltatásokkal kell lehetetlenné tenni és mindez felsőbb rendelkezésre. [...] Mint kuláktól most azt követelik tőlem, hogy ami nem termett meg nekem, azt vegyem meg pénzért, úgy tegyek eleget a beszolgáltatásnak. Erre azonban képtelen vagyok, mert fantasztikus mennyiségekről van szó. A mai napon aztán a járási tanácstól kaptam egy büntető parancsot, mely szerint 1200 forint pénzbüntetésre, vagy 40 napi börtönbüntetésre lettem elítélve. Bűnöm az, hogy nem szolgáltatam be idejére a beszolgáltatandókat. [...] Történik pedig mindez most, amikor a Nagyméltóságú püspöki kar tárgyalásokat folytat az Egyház s az állam közti béke megteremtése érdekében, amikor a kultuszminiszter a legteljesebb védelmét kívánja biztosítani az alsó papság részére mindenki és mindennel szemben.”²⁵

A fenti idézetekből kitűnik, hogy a községi előjáróság ekkor még helytelenítette plébánosuk javadalmának igazságtalan értékelését.²⁶ Jó példája annak is, miként következett be, hogy a

„hívekkel együtt kuláklistára került plébánosok 1951-ben »önként« lemondtak a még megmaradt földingatlanjaikról.”²⁷

Amint azt is mutatja, hogy akkor még (a napi tapasztalatok ellenére is) elhitték a politikai propaganda szövegeit.

1951-ben egy esperesi vizsgálat szerint megvolt minden építőanyaguk (a cementet kivéve, mert azt „semmiképpen sem tudtak szerezni”), ráadásul 23 000 Ft készpénzt is sikerült „értékálló anyagba” fektetni. Darányi János esperes azt is megjegyezte, hogy

„az eddig felhasznált és befektett összeghez a helybeli hívek még egy fillérrel sem járultak, ezt mind a lelkész különféle módon idegen helyekről hozta össze.”²⁸

1952 májusában Csékán bemutatta Aggházy Tibor templomtervét, és anyagkiutalást kért, de Brezanóczy Pál vikárius ezt azzal utasította vissza, hogy a plébániák részére kért

„anyagkimutatást már közel egy hónappal ezelőtt meg kellett küldeni az Állami Egyházügyi Hivatalba.”²⁹

²⁵ EFL AN AP Tiszaeszlár 3867/1950, 4020/1950.

²⁶ Történetünkben ekkor még nem látszik a hatása annak az 1948-tól kezdődő, az egyházak/hívek ellen forduló politikának, amely eredményeként szétzilálódtak a korábbi kapcsolathálók, hatalmi viszonyok. Ö. Kovács 2012: 134.

²⁷ BALOGH 2008: 387.

²⁸ EFL AN AP Tiszaeszlár 1082/1951.

²⁹ EFL AN AP Tiszaeszlár 1429/1952.

A plébános júliusban arról értesítette az egyházhatóságot, hogy

„egy tiszzaeszlári pártember személyesen eljár az Állami Egyházügyi Hivatalnál, s kérte a tiszzaeszlári templomnak a segélyezendő templomok sorába való felvételét”, és azt a választ kapta, hogy „a jövő évben, kellő időben benyújtott kérelem esetén a segélyezés ügye kedvező elintézkést fog nyerni”.

Helyben viszont

„a járási tanács illetékes szervei [...] kijelentették előttünk, hogy ha a jelen év végéig a tiszzaeszlári templomot nem fogjuk felépíteni, a rendelkezésünkre álló építési anyagot az állam le fogja foglalni a saját céljaira”.

Kérte a mentesítést ez alól, már csak amiatt is, mert

„Tiszaeszlár népe meg is érdemli az állam részéről a megértést, s támogatást, mert úgy a mezei munkák idejében való elvégzése, mint a pontos beszolgáltatások terén vezet a járásban, sőt talán még a megyében is.”

Az egyházhatóság utasította Csékánt, hogy írjon egy kérvényt, amit továbbított is az ÁEH felé.³⁰ Ám a címzést ezúttal nem sikerült eltalálni, mert nem központi szándék volt az építés akadályozása, hanem valóban helyben merült fel a szem előtt lévő építőanyag felhasználásának ötlete. Szeptemberben ugyanis Csékán arról írt, hogy

„A mai nap folyamán újból megjelent nálam a járási Tanács említett tagja s ismételten bejelentette nekem a templomi téglá igénybevételét a Tiszaeszláron létesítendő járda céljaira. Ezen hír nagy elkeseredést szült híveink körében, mert ha az igénybevétel megtörténik, az egyházközségnek nem lesz módja többé templomot építeni.”

Az érsek válaszában tavaszra építési segítyt ígért, amivel megkezdhetik az építkezést, és kérte „ezt az ottani illetékesek tudomására hozni.”³¹ Ám a következő évben amiatt nem indult meg az építkezés, mert

„minden kérelmünk dacára nem folyósítanak részünkre cementet és vasat. Ezek nélkül pedig az építkezés megkezdése teljes lehetetlenség.”³²

1957-ig nincsenek az építkezésre utaló források, de az év decemberében azzal kereste meg Csékán Lajos az egyházhatóságot, hogy a nyíregyházi egyházügyi előadó értesítette őket, hogy szükség van az általuk templomként használt tanteremre, tehát vagy válasszák le az oltárt egy

³⁰ EFL AN AP Tiszaeszlár 2118/1952, 2225/1952.

³¹ EFL AN AP Tiszaeszlár 2941/1952.

³² EFL AN AP Tiszaeszlár 1352/1953.

közfalal, vagy adják át a megmaradt templomromokat, aminek fejében megkapják a tantermet. Csékán hajlott a cserére,

„tekintettel arra, hogy az egyházközségnek hívei nagyrészt volt cselédek, akik még a kezdet nehézségeivel küzdenek s így nagyon kevés remény van ahhoz, hogy a földig lerombolt templomukat egyhamar felépítsék, előnyösebbnek látszik a nagyrészt már amúgy is avult téglát és követ átadni az államnak a szóbanforgó tanterem fejében — természetesen a volt templomunk telke nélkül”.

Három hét múlva azonban Darányi János esperes leveléből kiderült, hogy

„A plébános egy kicsit elhamarkodta a csereügyben tett lépését. A hívek szemrehányásokat tesznek neki, hogy ő azt azért javasolta, mert a templomépítés alól ki akar bújni. Ezt már a plébános is látja, hogy a csereügynnek mostani tárgyalása nagy meg hasonlást idézne elő a hívek soraiban, számára pedig a további működést igen megnehezítené.”³³

Így abban maradtak, hogy félreteszik az ügyet. És valóban, bő egy évig nincs hír az építkezésről, 1958 tavaszán azonban Csékán arról tájékoztatta feletteseit, hogy

„A közelmúltban az állami Egyházügyi Hivataltól segélyt kértünk a tiszzaeszlári templom felépítéséhez, amit eddig a szükséges anyag hiánya s híveink szegénysége miatt nem tudtunk megtenni. Kérésünkre Haraszi Lajos főelőadótól azt az értesítést kaptuk, hogy templomépítésre nem adnak segélyt s szerinte »segélyt csak az Egyházmegyetől lehet kérni és kapni«. Bár tudom, hogy a Főtisztelendő Egyházmegyei Hivatalnak semmiféle alap nem áll rendelkezésére, amelyből építési segélyt lehetne kérni és kapni, mégis, hogy híveim előtt fedve legyek, alázatos tisztelettel kérem a Főtisztelendő Főegyházmegyei Hivatalt kegyeskedjék értesíteni, hogy Haraszi Lajos főelőadó állítása mennyiben felel meg a valóságnak, annál is inkább, mert híveink meg vannak győződve arról, hogy az állam ma nemcsak megengedi, de elő is segíti a templomépítést.”

Brezanóczy Pál helynök levele igazolta Csékán állítását, miszerint

„az egri főegyházmegyei hatóság nincs abban a helyzetben, hogy a tiszzaeszlári templom felépítéséhez számottevő, komoly anyagi segítséget tudjon nyújtani [...] nincs miből, nincs rá fedezet. A híveknek ezt meg kell érteniök és be kell látniök, hogy ha Isten dicsőségére és saját lelkük üdvére templomot kívánnak építeni, úgy anyagi áldozatokat kell vállalniök.”³⁴

³³ EFL AN AP Tiszaeszlár 5570/1957.

³⁴ EFL AN AP Tiszaeszlár 1395/1958.

Csékán a pénzgyűjtés érdekében júliusban ajánlást kért az egyházmegyétől, mivel

„Templomunk felépítéséhez amerikai adományokat gyűjtünk.”³⁵

Egy 1959. november 11-i levelében írtak alapján azonban újabb fordulatot vett az ügy. A korábbi templom

„felrobbantása után az iskola egyik legnagyobb és legmegfelelőbb tantermét kápolnává alakítottuk át, melyben azóta tanítás soha nem volt. Az államosítás is a tanterem helyén templomot talált s ezért a fennálló miniszteri rendelkezés értelmében a tantermet továbbra is templomi célokra hagyták meg nekünk. Azóta zavartalanul használtuk a tantermet. 2-3 évvel ezelőtt jött ide egy tanító, aki azóta már több ízben megpróbálta elvenni tőlünk a tantermet.”

A kérdés újra ugyanaz: átengedni a templom építési anyagait és telkét, vagy belevágni az építkezésbe. Az elsőt a hívek továbbra is ellenezték

„mert a volt templom telek Tiszaeszlárnak egyik legszebb és templomi célra a legmegfelelőbb telek [sic]. És hogy helyesen vélekednek a híveink, annak legfőbb bizonyítéka az, hogy a helyi tanács titkára kijelentette előttem, hogy az 5 éves terv keretén belül egy 6 tantermes iskola építését határozták el, amihez a templom telket is igénybe akarják venni. [...] Hátra volna tehát a második megoldás: egy új templom építése. Ennek azonban óriási akadálya a pénztelenség. Híveink csaknem száz százalékig cseléd sorból kerültek ki, akik emiatt igen nehéz életkörülmények között élnek. Az iskola-kápolna körüli mostani zavaros helyzet azonban mégis kitűnő alkalomul kínálkozik egy templomépítési engedély(építésére) [sic!] megszerzésére, amihez eddig nem volt remény, mert az állami vezetőség minden lépésével bebizonyította, hogy nem venné tőlünk szívesen egy új templom építését. [...] Ha hozzáfogunk az építési engedély megszerzéséhez, ebből látni fogják azt, hogy a jóakarát megvan bennünk és ez előnyösen fog hatni az állami vezetőségre. [...] A fentebb tiszteletteljesen említett tanító, mint igazgatóhelyettes, úgymint megfenyegetett engem mások előtt, ha nem adom át a kápolnát nekik iskolai célokra, akkor el fognak engem helyeztetni innen s utódomul majd ők fognak hozni ide egy olyan papot, aki majd »úgy fog táncolni, mint ahogyan ők hegedülnek«.”³⁶

Az egyházi hatóság azt javasolta, hogy építési szándékával keresse meg a nyíregyházi egyházügyi előadót. Csakhogy időközben Csékán

„Bizalmasan megtudta[m], hogy a helyi pártvezetőség a Minisztériumhoz fordult döntés végett ebben az ügyben. [...] Mint érdekességet bátorodom tiszteletteljesen megjegyez-

³⁵ EFL AN AP Tiszaeszlár 2849/1958.

³⁶ EFL AN AP Tiszaeszlár 4256/1959. Az említett miniszteri rendelkezés: vallás- és közoktatásügyi miniszter 8000/1948. rendelete, mely az állami tulajdonba vett ingatlanokban meghagyta a nem tanítási célú felhasználás jogát, amíg annak más elhelyezése nem oldódik meg.

ni, hogy arra az esetre, ha átengedjük iskolai célokra a kápolnánkat, minden elképzelhető előnyt hajlandóak biztosítani számunkra: azt mondják, hogy akkor lesz hitoktatás és lesz minden, ami az egyház javát fogja szolgálni. De viszont el kell készülnie lennünk, hogy ha tervünk nem fog sikerülni, kíméletlen harcot fognak indítani ellenünk. [...] Igaz, hogy a híveink elkeseredése a történetek miatt igen nagy s azok, akik a kápolna elvétele mellett harcolnak, igen sokat hallgatnak a híveinktől, de éppen így remélhető az, hogy a híveink a templomépítés ügyét szívvel-lélekkel a magukéva fogják tenni.”³⁷

1960-ban intenzív levelezés kezdődött Brezanóczy Pál egri apostoli kormányzó, Olt Károly ÁEH elnök, a megyei egyházügyi előadó és mások részvételével. Áprilisban a helyi VB titkár írt az ÁEH-nak, miszerint tudomására jutott, hogy a helyi római katolikus egyház új templom építését tervezi, ehhez egyházhatóságuktól már kaptak 100 000 Ft hitelt, és folyik a megemelt egyházi adó beszédese is. Véleménye szerint azonban az építés

„nem időszerű mivel a megyében a termelőszövetkezetek felfejlődése nagyobb mennyiségű építő anyagot kíván, így ennek az építménynek az építése jelentős faanyagot vonna el a termelőszövetkezetek építkezésétől bármilyen formában szerveznék is meg, úgy szintén a jelenlegi helyzetben az a felemelt egyház adó is terheli a Tsz tagjait. [...] Közöljük egyben, hogy a Róm. kat. egyház lelkesze a templom építésében tevékeny szervező munkát folytat, ami jelenleg nem segít a Tsz mozgalom megszilárdításában, mivel a községben nagy létszámot számláló Katholikus hívek ezzel a kérdéssel napirenden foglalkoznak, és ez eltereli figyelmüket a termelőmunkától.”³⁸

Június 11-én kiszállt a nyíregyházi egyházügyi előadó, de a plébánost nem tájékoztatta. Ezért

„híveink követelésére templomunk gondnoka felkereste a tanácselnököt és felvilágosítást kért tőle, hogy mi a szándékuk a templomtelekkel? Erre az elnök megtagadott minden felvilágosítást és csak annyit mondott, hogy »maguknak úgyszincs pénzük templomépítésre«. Pedig a híveink ritkán tapasztalt lelkesedéssel viseltetnek a templomépítés szent ügyével szemben. Sőt nemcsak a híveink, hanem a református magyar testvérek is. Sokan járnak hozzám, s buzdítanak, lelkesítenek minket a templomépítésre, mondván: »mi is ott leszünk«.”³⁹

Ugyanakkor Brezanóczy Pál apostoli kormányzó is írt Olt Károlynak, bizalommal ajánlotta „Elnök úr szíves jóindulatába és kedvező intézésre” a tisztaeszlári templom újjáépítésének ügyét, és vállalta „az újjáépítés költségeinek javarészből előteremtését”. Hozzátette, hogy

„kérelmezni is fogom az állami engedély megadását. [...] Helyszíni tapasztalataim szerint a templom alapzata sértetlenül megvan, körülvéve a megmenekített építési anyag által. Így a helybeli hívek megterhelése nélkül megoldhatónak látom a szükséges fedezet előterem-

³⁷ EFL AN AP Tiszaeszlár 4614/1959.

³⁸ MNL OL XIX-A-21-b 1960. 49. doboz.

³⁹ EFL AN AP Tiszaeszlár 2186/1960.

tését egyházi forrásainkból. Szabadjon megemlítenem, hogy a környéken csak ez a község vált ezidén termelőszövetkezetivé, ami állami szempontból mérlegelendő volna az ügy elbírálásánál. Amidőn alapos megfontolás után a kérelmet magamévá téve, bizalommal előterjesztem, hozzáfűzöm, hogy ezzel egyidejűleg visszavonom a tiszalöki templom újjáépítésére vonatkozó megkeresést és lemondok a község javára az adományozott tiszalöki templomtelekről.”

Olt utasítására Madai András, az ÁEH főelőadója kivizsgálta az ügyet, és azt tapasztalta, hogy

„Panaszkodott a tanácselnök elvtárs, hogy a pap inspirálása következtében a hívek őt és a tanácstitkárt lépten-nyomon megszólítják »Miért akadályozzák az új templom felépítését?« A helyi és a megyei szervek, valamint a katolikus hívek jelentős részének az a véleménye, hogy nem kell templomot építeni a községben. [...] A helyi szerveknek az a kérése, hogy a Hivatal a Brezanóczy Kormányzó elé közöljük [sic!] hogy nem kaphatnak építési engedélyt és a pappal beszéljünk, hogy ne hangolja ellenünk a híveit.”⁴⁰

Izgalmas mellékszál, hogy 1960. június 15-én Galambos Béla budapesti lelkész magának Kádár Jánosnak írt levelet az eszlári templom ügyében. Azzal kezdte, hogy

„Közérdekű megnyilvánulásaiban egyenes jellemű és jóindulatú embernek ismertem meg. Ezért keresem fel jelen soraimmal.”

Majd a templom történetét adta elő, s hogy a lelkész az építési engedélyt nem kapta meg. Ezután viszont a korábbiaktól merőben eltérő hangnemben folytatta:

„De mégis legyen szabad megkérdezni: Tükröződik-e ebben a döntési szándékban valamelyest hozzáértés? (A meglévő alap kifogástalan!) És tükröződik-e ebben a döntési szándékban a község katolikus hívő lakossága iránt a legkisebb jóindulat is? [...] Nem fogják-e azonban már néhány év múlva is röstelleni az illetékesek ezt az okosnak és bölcsnek, no meg: jóindulatúnak aligha is mondható végrehajtó bizottsági határozatot?!... A munkáspárt határozatairól, különösen pedig, ha az közvetlenül a DOLGOZÓ NÉPRE vonatkozik, még az elfogult embernek is el kell ismernie, hogy azok NAGYVONALÚAK. És erre büszkéek is vagyunk mindahányan: párton belüliek és párton kívüliek is. Szinte kizártnak tartom, hogy ilyen nagy fontosságú ügyben félredobná a végrehajtó bizottság egyik nagyon fontos szempontját OKOS kormányzatának: a tapintatot. Hiszen a tiszalöki katolikusok: NÉPI DEMOKRATIKUS HAZÁNK derék polgárai! (Miért hát ez a mostohaság?) Szíves türelmét megköszönve kérem a FŐTITKÁR ÚR JÓINDULATÁT...”

Ha Galambos a dolgozó népre, a munkáspárt nagyvonalú határozataira vagy az okos kormányzatra, illetve a tapintatra hivatkozással szeretett volna célt érni, akkor csalódnia kellett.⁴¹

⁴⁰ MNL OL XIX-A-21-b 1960. 49. doboz.

⁴¹ A nyelvhasználat és a politika összefüggéseiről: LANTOS 2009b; 2016b.

Bánki Miklósné (a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Titkárságának munkatársa) szeptember eleji, csúsztatásokkal tűzdelt leveléből viszont talán Galambos is megértette, hogy hasztalan az állami propaganda szólamaival érvelni:

„az illetékes szervek nem találták szükségesnek Tiszaeszláron új templom építését. A Római Katolikus Egyházközség iskolai tantermet kapott, ahol zavartalanul folytathatják szertartásaikat. A jelenlegi állapoton senki nem akar változtatni, és ezt az egri apostoli kormányzó és a községi plébános is elfogadta. Fentiek alapján kérésének teljesítésre lehetőség nincs.”⁴²

Csak találgathatunk, hogy az ismert levelezéseken túl mik hangzottak még el, vagy hogy mennyit nyomott a latban, hogy a helyi döntéshozók nehezményezték a hívek számonkéréseit, de egy decemberi, intencióval kapcsolatos levélből világosan látszik, hogy Brezanóczy szerint (a tiszalöki templommal kapcsolatos engedményei ellenére is, itt) a „templomépítés egyelőre kilátástalan”.⁴³

1962-ben a tiszaezslári tanács újabb megoldással állt elő. Most nem az építőanyagot, a jó helyen levő templomtelket szerették volna megkapni, vagy tanterem bővítéssel kívánták volna elérni a templomkérdés megoldását, hanem úgy gondolták, hogy az eddig csak istentiszteleti célokat szolgáló teremben kellene a politechnikai órákat tartani. Brezanóczy levelet írt az ÁEH-nak, azzal, hogy

„Tekintve az előzményeket — a templomépítés kilátásba helyezése, majd bekövetkezett engedély hiány, telekcsera tárgyalások stb. — igen kényesnek látom a most felvetődött követelés érvényesítését.”⁴⁴

Végül Brezanóczy egy 1963-as levele után oldódott meg a helyzet. Ekkor a megyei elnöknek, Feksz Istvánnak,⁴⁵ és az ÁEH vezetőjének Prantner Józsefnek is írt. Fekszhez azzal fordult, hogy

„A vezetése alatt álló megyében az Állam és Egyház közötti jó viszonyulás számtalan jelét volt alkalmam tapasztalni főleg bérmaútjaim folyamán. [...] Tudomásom van arról, hogy a hívek nyugtalanul várják a kért engedélyt, és bántja őket a helyi szervek gáncsoskodása [...] azt látnám nemes és megoldást jelentő gesztusnak államvezetésünk részéről, ha a templom újjáépítését a régi helyén [...] soron kívül engedélyezné, tekintettel arra, hogy az ügy régóta húzódik. Tervem és vágyam, hogy Elnök Urat személyesen felkeressem és a területére vonatkozó közös ügyekről eszmecserét folytassunk.”

⁴² EFL AN AP Tiszaeszlár 2486/1960.

⁴³ EFL AN AP Tiszaeszlár 4317/1960.

⁴⁴ EFL AN AP Tiszaeszlár 2560/1962.

⁴⁵ Fekszl zempléni napszámos családból származott, és elkötelezett kommunistaként sokat tett a cigánysággal való emberi bánásmódért, lakhatásukért. NAGY 2018: 10.

Ezt a levelet megküldte az ÁEH elnökek is az alábbi kommentárral:

„Van szerencsém mély tisztelettel tájékoztatni Miniszter Urat a fenti ügyben keletkezett kérelmemről, amelyet eredetben a Szabolcs-Szatmár megye Tanácsa VB elnökéhez intéztem. Ugyanezen ügyben fordultam már Miniszter úr hivatali elődjéhez, de mindmáig nem kaptam érdemben választ és a kilátásba helyezett pótmegoldások nemcsak nem valósultak, hanem romlottak is. [...] Értesülésem szerint csupán a helyi szervek indokolatlan gáncsoskodása nehezíti és késlelteti ezen elhúzódó ügy helyénvaló megoldását.”⁴⁶

A nagyon udvarias és előzékeny hangvételű levelekben több új érvelési elem került elő. Az egyik, hogy Brezanóczy helyismeretére hivatkozott, ami Fekszinek meggyőző lehetett. Másik érvként felajánlotta személyes látogatását és együttműködését a „közös ügyekben”. Harmadikként pedig, amikor a helyi szervek gáncsoskodásának állította be az előállt helyzetet, természetesen ezen ügykezelési szint fölé pozicionálta Prantnert, Fekszit és saját magát is, ugyanazzal a fordulattal láttatva egyben a hatalmi struktúrát is.

Két hónap sem telt bele, amikor Fekszitől megjött a levél, azzal, hogy

„Örömmel láttam, hogy Ön fel kíván keresni abból a célból, hogy a megye területére vonatkozó közös ügyekről eszmecserét folytassunk. Öszintén sajnálom, hogy a március 4-re tervezett találkozás az idő zordsága miatt elmaradt. Az a tiszteletteljes javaslatom, hogy április második felében [...] találkozzunk. A tisztaeszlári templom problematikáját megvizsgáltam, s az ÁEH elnökével egyetértésben úgy döntöttem, hogy a templom újjáépítését, az Ön által kívánt módon és helyen, engedélyezem.”⁴⁷

Volt még persze némi huzakodás az építéssel, és az 1965-ös iratokból az is kiderült, hogy Julius Döpfner, a müncheni bíboros érsek 1964-ben 40 000, 1965-ben további 10 000 német márkával, a Caritas Internationalis pedig 1965 januárjában 500 dolláros segéllyel támogatta az építkezést,⁴⁸ így az új templomot végül 1965. augusztus 15-én konszekrálták. Az eseményről az *Új Ember* is tudósított, kiemelve, hogy a templomot

„a kisdud tisztaeszlári nyáj nem tudta volna megépíteni. Lehetőségeihez mérten azonban meghatóan járult hozzá munkájával és adományaival. A templomépítés támogatói közül kiemelkedik nemes, ötvenezer márkás adományával Julius Döpfner müncheni bíboros érsek, aki hozzájárulását engesztelő és szép, békés jövőt kívánó lelkiülettel nyújtotta a templomépítő, alig ezer lelket számláló kis alföldi községnek.”⁴⁹

⁴⁶ EFL AN AP Tiszaeszlár 209/1963.

⁴⁷ EFL AN AP Tiszaeszlár 830/1963.

⁴⁸ EFL AN AP Tiszaeszlár 2972/1963; 103/1964; 527/1964; 1025/1964; 197/1965; 1756/1965. Az építészet kérdéseiről: LANTOS 2017: 255–256.

⁴⁹ BREZANÓCZY 1965.

Összegzés

A fentiek megválaszolták, mely okok álltak az építkezés elhúzódásának hátterében. A szegénység okozta, hogy nem tudtak akkor lépni az engedélyezés ügyében, amikor még könnyebben megoldható lett volna, később pedig a plébános és a hatalmon levők közötti konfliktusok, a helyi erők közötti játszmák határozták meg a lehetőségeket. Fontos tanulsággal szolgál az is, ahogyan a propaganda átítatta a hétköznapi tudásait. A központi politikai orgánusok híreinek változtatás nélküli lehozása a teljes országot lefedő helyi sajtóban, a köztudatba átmenő, a dolgozó népre hivatkozással, és az állami támogatások felfoghatatlan, de helyben reményeket keltő (ám valójában csupán fejük felett repkedő) millióival szemben állt az a valóság, amelyben nem sokat ért a származás, az elvégzett munka, de az sem, ha a sajtóból elsajátított nyelvet (a dolgozó népre, pontos beszolgáltatásra, termelőszövetkezeti tagságra hivatkozás fordulatait) is használta a kérelmező: a történések legalulról nézve nem az elvártként alakultak. Amint az is a valóság része, hogy alkudozás tárgyává vált az alkotmányba foglalt jog (vallásgyakorlás, hitoktatás) biztosítása, miközben ugyanott a kontra oldalon a kíméletlen harccal való fenyegetés áll.

Nem véletlen a források hosszas idézése: az eredeti szóhasználatban jól érzékelhető a szereplők személyisége, kulturális hovatartozása, hatalmi pozíciója mellett az is, ahogyan idővel alkalmazkodtak a helyzetekhez. 1952-ben még a plébános is hitte, hogy célt ér az időben elvégzett mezei munkák és a pontos beszolgáltatás felemlegetésével, ám 1958-ban már ő kérte az Egyházhatóság hivatalos cáfolatát a hívek felé az állam tekintélyét/hitelét képviselő ÁEH előadó állításairól, míg az egyházi vezető a közvetlen ügyintézés sikertelenségei után a helyi erős ember bevonásával érte el a kívánt célt.

Felhasznált irodalom

SAJTÓFORRÁS

AZ ÁLLAM

1958 Az állam és az egyházak jó viszonyának megszilárdulása. *Magyar Nemzet* 14/16, 3.

AZ ORSZÁGGYŰLÉS

1958 Az országgyűlés egyhangúlag elfogadta a kormány beszámolóját. *Népszabadság* 3/24, 1–4.

BREZANÓCZY Pál

1965 Brezanóczy Pál püspök szentelte fel a tiszaezlári templomot. *Új Ember* 21/36, 3.

PAPP Kálmán

1952 Békés építő munkánk. *Magyar Nemzet* 8/120, 3–4.

SINKÓ Ferenc

1949 Tűz és víz felett. *Új Ember* 9/42, 3.

Sz. G.

1957 Tizenkét millió forint templom-helyreállításokra. *Esti Hírlap* 2/260, 1.

Testvérek!

1947 Testvérek! *A Szív* 32/20, 5.

SZAKIRODALOM

BALOGH Margit

2008 Egyházak a szovjet rendszerben (1945–1989). A demokratizálódás kudarca(i) (1945–1956). In KOLLEGA TARSOLY István (főszerk.): *Magyarország a XX. században*. II. kötet. Szekszárd: Babits Kiadó, 374–405.

CSERHÁTI József

1988 A magyar katolikus egyház anyagi helyzete. In TURÁNYI László (szerk.): *Magyar Katolikus Almanach II. A magyar katolikus egyház élete 1945–85*. Budapest: Szent István Társulat, 678–696.

KÖVÉR György

2011 *A tisztaeszlári dráma. Társadalomtörténeti látószögek*. Budapest: Osiris.

LANTOS Edit

2009a Római katolikus templomépítéset Magyarországon 1945 után. Az 1945 és 1957 közti időszak. *Művészettörténeti Értesítő* 58/2, 223–244.

DOI: <https://doi.org/10.1556/muvert.58.2009.2.2>

2009b 1958 és a templomépítés divatja. In Ö. KOVÁCS József — KUNT Gergely (szerk.): *A politikai diktatúra társadalmiasítása. Nyelv, erőszak, kollaboráció, ellenállás, alkalmazkodás*. Miskolc: Miskolci Egyetem, 30–43.

2015 Templom, idegenforgalmi érdekesség, bunker? Hollóháza templomának építés- és fogadtatás-története 1959–1967. *Ars Hungarica* 41/1, 64–73.

2016a Bauhaus? Modern barokk? Árkay Bertalan Horton (1954) és Taksonyban (1958) épült templomainak építéstörténetei és tervei. *Művészettörténeti Értesítő* 65/2, 319–343. DOI: <https://doi.org/10.1556/080.2016.65.2.6>

2016b „Szabad vallásgyakorlatot biztosít alkotmányunk minden becsületes dolgozónak.”: Az egyházi építkezésekre vonatkozó kérelmek, érvelések, azok alapja és háttere 1957 és 1960 közt. *Korall* 17/64, 54–72.

2017 Enumeratio és ékesség. Árkay Bertalan 1945 utáni (usque) 12 temploma. *Művészettörténeti Értesítő* 66/2, 243–272. DOI: <https://doi.org/10.1556/080.2017.66.2.4>

2018 Logikai készlet. Új építésű római katolikus templomok (1960–1970). *Ars Hungarica* 44/2, 135–154.

2019 The scope and morphological tendencies of (re)building Roman Catholic Churches in post-1945 Hungary. *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae* 60/1, 247–299. DOI: <https://doi.org/10.1556/170.2019.60.1.9>

2020 Épülhettek-e római katolikus templomok Magyarországon 1945 után? És ha nem, akkor mennyi? In Szívós Erika — VERESS Dániel (szerk.): *Örökség, történelem, társadalom: A Hajnal István Társadalomtörténeti Egyesület 2018. évi, szentendrei konferenciájának kötete*. Budapest: Hajnal István Társadalomtörténeti Egyesület, 279–297.

NAGY Pál

- 2018 Szabolcs-Szatmár megye cigányságának felmérései 1957-ben. In NAGY Pál (szerk.): „Emberi hajlékot a putrik helyett!” Nyíregyháza: Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára, 9–22.

Ö. KOVÁCS József

- 2012 *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában*. Budapest: Korall.

SALACZ Gábor

- 1988 *A magyar katolikus egyház tizenhét esztendeje. 1948–1964*. München: Görres Gesellschaft.

VÁKÁR Tibor

- 1982 Templomépítés és környezet. *Magyar Építőművészet* 3, 60–63.

*The working people of parishes, or the (power) games
around post-1945 Roman Catholic church building*

In my study, I will first write about the figures of Roman Catholic church building after 1945 and the possibilities of building projects. Then, through the history of the construction of the church of Tiszaeszlár, I will give examples of the circumstances, difficulties and problem-solving strategies, power games that characterised church construction (and the rhetorical turns that often use the concept of the working people to refer to them) after the Second World War. The church of Tiszaeszlár, originally built in 1895, was blown up by the Germans in October 1944. The intention to rebuild the church was already expressed in 1945, but due to the poverty of the parishioners, the construction could not begin. Later on, political opposition to the church and tightened permitting rules prevented the works. Correspondence between the parish, the secular and the ecclesiastical authorities reveals the influence of political propaganda and the disillusionment with it, as well as the varying rhetoric of the various actors' intentions to promote the church's construction.

Egyházi alkalmazottak kapcsolatrendszerének kriminalizálása — A Zalavári-ügy, 1958

Mózessy Gergely

Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár

— történész, levéltáros, gyűjteményvezető

A tanulmányban részletezett ügy 1957-ben került az állambiztonság látókörébe. A felderítés során a politikai rendőrség feltárta egy korábbi egyházközségi „mindenes” (alkalmazott, képviselő-testületi tag, gondnok) kapcsolatrendszerét. A tágabban értelmezett korszak lokális egyházi forrásainak vizsgálata ugyanakkor fény derít az egyházközségi képviselő-testület működési zavaraira és megosztottságára is.

A történet főszereplőjéről elmondhatjuk, hogy a háború után beállt társadalmi változások nyomán szorult vissza aktivitása a polgári község életéből az egyházközség szűkebb világába, ahol kezdetben sikeres és megbecsült személy volt. Két plébánosváltás nyomán (1954, 1956) azonban e lokális erőter jelentősen átalakult: a közösségben addig kulcsszerepet játszó civil fokozatosan marginalizálódott. Ennek nyomán felszabaduló energiáit fordította egy olyan vállalkozásra, amelyet a hatalom már nem tolerált.

Az ügy kipattanása és a nyomozás kezdetei

1957 augusztusának elején K-ellenőrzés során az állambiztonság felfedezett 23 postai küldeményt, amelyek a *Magyar Keresztény Demokratikus Szocialista Néppárt* szóróanyagait tartalmazták. Programkivonatokat, terjesztésre vonatkozó felhívások voltak ezek. A gépelvényeket különböző magánszemélyeknek, illetve az amerikai követségre címezték, és Budapesten adták fel.¹ Még ebben a hónapban Fűrész Gyula iváncsai tanító adott be a helyi rendőrségre egy hasonló küldeményt, miután bemutatta azt igazgatójának. (Nem csoda, hogy így tett: 1947-ben vizsgálati fogságban, 1957 tavaszán preventív őrizetben volt. A szöveget kézhez kapva vélhetően meg akarta magát kímélni az újabb kellemetlenségektől. Provokációt gyaníthatott.)²

A keresztényszociális alapokon álló pártprogram tartalmi elemzésétől e helyen eltekinthetünk. Az alaphelyzet e nélkül is könnyen érthető: az 1956-os forradalom alatt megindult a

¹ HU-ÁBTL 3.1.5. O-10147. Magyar Keresztény Demokratikus Szocialista Néppárt. 14–17.

² HU-ÁBTL 3.1.5. O-10147. Magyar Keresztény Demokratikus Szocialista Néppárt. 18, 29–33, 35; ÁBTL 3.1.9. V-144170/1. Zalavári Árpád és társai. 131–132.

pártképződés,³ de a hamarosan újra monolitikussá váló hatalmi struktúra idegesen tekintett minden efféle pluralitást sugalló jelenségre. Az illegálisnak tekintett pártokat értelemszerűen fel akarták deríteni,⁴ így 1957. augusztus 22-én a rendőrség nyomozást rendelt el az ügyben.⁵

A hatalom idegességére a konkrét ügyben más okok is voltak. Hasonló küldemények ugyanis később is csordogáltak: decemberben már 3 szövegverzióban, 40 példányban, 35 címzettnek szánt anyag volt a rendőrség birtokában. Ráadásul ezeket legalább 5 különféle írógépen írták, és immár Budapesten kívülről is postáztak példányt. Vélelmezhető volt tehát egy, a fennálló rendszert kritikusan szemlélő szervezet léte, amely kiterjedt, folyamatosan működik, és láncszerű információterjesztésre is képes.⁶

A nyomozás kezdetén a rendőrség a felderítéshez szükséges alapvető adatoknak sem volt a birtokában. Mivel nem volt más lehetőség, a címzettek körének vizsgálatába kezdtek. Gyors információszerzésre azonban nem volt esélyük, mert sem közöttük, sem közvetlen környezetükben nem voltak hálózati személyek. Keresték a címzettek közti kapcsolódási pontokat. Az összetételükben a már a kezdet kezdetén érzékelt arányok a lefoglalt példányok gyarapodásával sem változtak jelentősen:⁷ 1. Sok volt az egykori apáca, az Isteni Megváltó Leányai társulatának tagjai, csakhogy a politikai rendőrség nem rendelkezett beépített ügynökökkel ebben a szerzetesrendben.⁸ 2. Nagyságrendileg ugyanannyian kötődtek Ercsi településhez. A Fejér megyei, Duna-parti községben egykor egy katolikus egyházhoz kötődő ügynöke volt a hatalomnak: Czuppon Béla, korábbi csendőrőrmester; innen eredeztethető a forrásokban feltűnő „Zsandár”, illetve „Zsaru” fedőneve. Czuppon cserkészvezető és egyházközségi képviselő-testületi tag is volt 1957-ig. Egy egyházi kulturális rendezvényen 1946 őszén politikai vicceket mesélt, ami miatt több mint egy évre rendőri felügyelet alá került, 1949-ben pedig zsarolással — csendőrmúltjának túlkapásaira célozgatva — beszervezték. Munkájával elégedetlenek voltak tartói, 1956 szeptemberében megszakitották vele a kapcsolatot. Dossziéi a forradalom alatt megsemmisültek. A rossz tapasztalatok miatt az állambiztonság 1958 februárjáig halogatta a kapcsolat felújítását.⁹ Czuppon ekkor készséges adatszolgáltatónak bizonyult, végül mégis az ügy másodrendű vádlottja lett. 3. Sok volt a papi címzett is, de Ercsi közelében pap-ügynökökkel sem rendelkezett a rendszer ekkor. Felmerült egy beszervezett lelkipásztor átdisponáltatása, de ennek megszervezése rövid idő alatt megoldhatatlannak tűnt.¹⁰

A nyomozás során egyébként feltűnően kevés Ercsi kötődésű pap neve merült fel ahhoz képest, amennyien voltak.¹¹ A községben ugyanis a plébános mellett általában 2 káplán vagy hitoktató dolgozott a 20. század közepén, utóbbiak gyorsan cserélődtek. A korábbi plébánosok közül élt még Dömötör István Székesfehérváron, aki 32 éven át, 1947-ig állt az egyházközség

³ Izsák 1992; VIDA–SZABÓ 1998; FEITL 2005.

⁴ ÁBTL 3.1.9. V-150357. Az ellenforradalom idején megalakult, illetve újjáalakult pártok.

⁵ HU-ÁBTL 3.1.9. V-144170. Zalavári Árpád és társai. 3.

⁶ HU-ÁBTL 3.1.5. O-10147. Magyar Keresztény Demokratikus Szocialista Néppárt. 62–68.

⁷ HU-ÁBTL 3.1.5. O-10147. Magyar Keresztény Demokratikus Szocialista Néppárt. 12–17, 47, 59–64, 115; HU-ÁBTL 3.1.9. V-144170. Zalavári Árpád és társai. 13–16.

⁸ HU-ÁBTL 3.1.5. O-10147. Magyar Keresztény Demokratikus Szocialista Néppárt. 27–28, 37, 40–42. Kifejezetten a rendre csak 1967-ben nyitottak dossziét (HU-ÁBTL 3.1.5. O-13140. „Megváltósok”), amely bár tartalmaz korábbi adatokat is, de csak 1957-től kezdődően.

⁹ HU-ÁBTL 3.1.5. O-10147. Magyar Keresztény Demokratikus Szocialista Néppárt. 57–58, 70, 96–98; HU-ÁBTL 3.1.9. V-144170. Zalavári Árpád és társai. 148–196.

¹⁰ HU-ÁBTL 3.1.5. O-10147. Magyar Keresztény Demokratikus Szocialista Néppárt. 69–70.

¹¹ SCHEM. 1940: 68–69; SCHEM. 1950: 42; SCHEM. 1955: 16; SCHEM. 1967: 59–60; SCHEM. 1977: 203.

élén, testvére pedig megváltós nővér volt; utódját, Orbán Györgyöt 1954-ben távolíttatta el az ÁEH a településről, ekkor Csókakő lelkipásztora volt; ő később érintett lett az ügyben. A következő plébánossal, P. Horváth Ferencsel ebben az ügyben nem is foglalkoztak: 1956-ban visszakényszerítették Perkátára, a történetek idején szem előtt, közbiztonsági őrizetben volt. Később gyanús körülmények közt hunyt el, lehetséges, hogy politikai gyilkosság áldozata lett.¹² Az alacsonyabb beosztású papok közül azonban csak néhány került a hatalom látókörébe. Legalább 10 olyan, egykor Ercsiben szolgáló káplán vagy hitoktató volt aktív a vizsgálat idején, akit nem említettek a nyomozati anyagok.

1957 szeptemberében kísérletet tett a titkosrendőrség az Ercsihez kötődő, különböző okokból már látókörükben lévő személyek anyagának összegyűjtésére, de sötétben tapogatóztak. Az egykori ercsi zárda lakóinak meghatározása is gondot okozott nekik. Kezdetben jelentősen túlbecsülték a rendház létszámát,¹³ névtáraik nem voltak, a rendi nevek polgári megfelelőjének megtalálása is adott munkát. Az egykori nővérek közül ketten dolgoztak Ercsiben az egyházközség alkalmazottjaként: Radics Mária (Remigiana nővér) kántorként és Szelencei Irén (Szabina nővér) sekrestyésként és takarítónőként. Egy faluból származtak. A nyomozás során lassan ráébredtek a rendőrök, hogy több, a képbe nehezen illeszthető, távoli címzett egykori ercsi apácák szülőhelyének (Süttör, Szany, Szekszárd) lakója. Felderengtek más családi kapcsolatok is: több papnak volt apáca testvére. A küldemények címtetteinek egy része papok rokona volt. Reménykeltőnek érezték, hogy a novemberben lefűlelt programpéldányok többsége házilag készített borítékban lapult, amiből a készítők szerény anyagi helyzetére következtek.¹⁴

A szétfolyó nyomozás a második önként beszolgáltatott levél kézhezvétele után vált hatékonyrá. A korábban szintén megfélemlített Szeremlei Szabó Nándor pusztaszabolcsi tanító október közepén a helyi tanácsnál adta le a hozzá érkező példányt, itt ugyanis nem volt rendőrőrs. Szeremlei csak kevéssel korábban költözött el Ercsiből. Az a tény, hogy a rölap terjesztője ezt tudta, biztossá tette élő kötődését a községhez.¹⁵ A címzettek közt sok volt a kántor és a tanító; ezek az aktivitások mind Radics Mária személye felé mutattak. (Remigiana nővér 1941–1947 között az ercsi zárda házfőnöke volt. Innen Sopronba került, ahol a rend novíciusmestere lett. 1950-ben Fótra internálták. Két és fél hónapnyi fogság után Ercsibe költözött vissza, az egyházközség kántora lett. Kórust is szervezett.)¹⁶ A legfőbb terjesztőt személyében felderítettnek vélte a hatalom, így később ő lett az ügy harmadrendű vádlottja. Hátra volt azonban még az agytröszt azonosítása.

Novemberben a pusztaszabolcsi tanítót kihallgatták ercsi egyházi kapcsolatairól. Ő említette meg a nyomozók előtt először a későbbi elsőrendű vádlott, Zalavári Árpád nevét. Beteges embernek nevezte (tüdőbajos volt), aki egykor a Credo egyesületet vezette, és sokáig volt templomgondnok.¹⁷ Zalavári egyébként nem volt ismeretlen a politikai rendőrség előtt: 1948-

¹² Halálához: BORSÁNYI 2021: 11.

¹³ 1940-ben 8 nővér élt a házban (SCHEM. 1940: 98.), ennek mintegy a dupláját feltételezték.

¹⁴ 7-ből 6 darab. Vö.: HU-ÁBTL 3.1.5. O-10147. Magyar Keresztény Demokratikus Szocialista Néppárt. 59.

¹⁵ HU-ÁBTL 3.1.5. O-10147. Magyar Keresztény Demokratikus Szocialista Néppárt. 60–61, 65, 72–73; HU-ÁBTL 3.1.9. V-144170/1. Zalavári Árpád és társai. 126–128.

¹⁶ HU-ÁBTL 3.1.5. O-10147. Magyar Keresztény Demokratikus Szocialista Néppárt. 66.; HU-ÁBTL 3.1.9. V-144170/1. Zalavári Árpád és társai. 3–86.; HU-SzfvPL-VII.35. Historia Domus 1944–1980. 58, 152.

¹⁷ HU-ÁBTL 3.1.9. V-144170/1. Zalavári Árpád és társai. 126–128.

ban komolyabb adatgyűjtést végeztek személyére, rémhírterjesztésért internálták is rövid időre; majd 1949. február 9-től 1954 nyaráig rendőri felügyelet alatt állt.¹⁸

Még egy rendőrségi ijedelmet érdemes felidézni. Egy írásszakértő összevetette az Ercsiben található írógépek írásmintáit a lefoglalt rölapokkal. Szakvéleménye szerint 15 szöveg egyazon, a községi tanács birtokában lévő írógépen készült. Elkezdődött a tanakodás, hogy ahhoz ki férhetett hozzá, netán ki lehetett az a tanácsi alkalmazott, aki Budapesten járva a küldemények postázását végezhetné.¹⁹ Ám amikor egy vallomásból kiderült, hogy Zalavári Árpád ezermester hírében állt — készített drapériákat szentségimádásokhoz, elektromos fűtőt az orgonához, javította a templomablakokat, a toronyóra szerkezetét —, és többek számára szervizelt írógépeket is: egyszeriben összeállt a kép.²⁰

A kulcsfigura és az egyházközség

Zalavári [Zwölfer] Árpád a Délvidéken, Versecen született 1898-ban. 1924 óta volt házas, 12 gyermeke született. (Egy elhalt, de egy hadiárvat örökbe fogadott.) Katonaévei után tisztviselőként, majd esztorgályosként dolgozott. 1929-ben költözött először Ercsibe, ahol a Wimpfen-uradalomban volt műszaki tisztviselő. 1932–1937 között adóellenőrként működött Székesfehérváron. Ezután került vissza Ercsibe. Közellátási hivatalt vezetett, adóvégrehajtó is volt, majd jegyző — rövid időre főjegyző is — lett. A háború után nem igazolták, ezért az egyházközségnél helyezkedett el irodai alkalmazottként 1945 tavaszán. A fizetésre is szüksége volt, a magyar büntetőjogban 1913 óta üldözött „közveszélyes munkakerülés” vádja sem érhetett így. 1951-ben vált meg az egyházközségi irodától, ezután mezőgazdasági munkákkal foglalkozott, nyugdíjas 1955-től volt.²¹ Ekkor még képviselő-testületi tag maradt; a plébánia 1954-es átadási iratait gondnokként szignálta.²²

Egyházi érdemeit a historia domusban hosszan ecsetelte Orbán György plébános.²³ Rá hárult a frontátvonulás alatt megsérült egyházi ingatlanok újjáépítésének és az egyházi adószedésnek civil mintára történő megszervezése. A pénzromlás miatt ekkor leginkább terményben szedték az adót — ez a tárolástól az átváltáson át a nyilvántartásig sok feladattal járt. Megjegyezte azonban róla a plébános, hogy „egyeduralomra törekvő hajlamai miatt” nem becsülte meg a község kellőképpen. Zalavári jellemzésére idézhetnénk az állambiztonság által 1948-ban összegyűjtött helyi véleményeket is, de ezek egyrészt haragosaitól származtak, másrészt szó-készletük — „antidemokratikus, antiszocialista, mindszentysta, kulákbarát” — sokkal inkább a korra magára jellemző, mint a személyre.²⁴ Érdekesebb talán, hogy barátja, Czuppon Béla is

¹⁸ HU-ÁBTL 3.1.5. O-10147. Magyar Keresztény Demokratikus Szocialista Néppárt. 104–106; HU-ÁBTL 3.1.9. V-144170. Zalavári Árpád és társai. 13–16.

¹⁹ HU-ÁBTL 3.1.5. O-10147. Magyar Keresztény Demokratikus Szocialista Néppárt. 79–81, 84.

²⁰ HU-ÁBTL 3.1.9. V-144170. Zalavári Árpád és társai. 16.

²¹ HU-ÁBTL 3.1.5. O-10147. Magyar Keresztény Demokratikus Szocialista Néppárt. 104–106; HU-ÁBTL 3.1.9. V-144170. Zalavári Árpád és társai. 13–16, 20–22, és a kihallgatásai során mondottak: 49–102.

²² HU-SzfVPL-I.3. No.4522. 2007/1954.

²³ HU-SzfVPL-VII.35. Historia Domus 1944–1980. 57, 64, 67, 72–73.

²⁴ HU-ÁBTL 3.1.5. O-10147. Magyar Keresztény Demokratikus Szocialista Néppárt. 107–114.

„makacs, önféjű” embernek nevezte, aki a lakossággal arrogánsan bánt, amikor hatalma volt.²⁵ Nem is szerették.

Zalavári Árpád az új plébánossal, P. Horváth Ferencel már nem tudott harmonikusan együtt dolgozni, mint elődjével. P. Horváth úgy vélte, hogy az 1954-es Mária-év elmúltával tapasztalható hitéleti visszaesést a kegyhely 200 éves jubileumának látványos ünneplésével lehetne megállítani. Így 1956 augusztusára akarta széppé tenni a templombelsőt. Liturgikus térre vonatkozó elképzelésének részleteit a képviselő-testület tagjaival nemigen osztotta meg. Céltudatos és jó érzékű volt: az egyházmegye illetékesei egyaránt lelkesen fogadták az új gyónatószékekre, az új keresztkútra — és az azzal kapcsolatos mellékoltár-restaurálásra — vonatkozó terveit.²⁶ Elérte azt is, hogy a Szentszék engedélyezze a helyi búcsú átételét az egyes ünnepek pontos napjáról az azt követő hétvégére.²⁷ A plébános tehát a meglevő anyagi forrásokat az ünnepségekre akarta felhasználni. A gondnok ugyanekkor a templom további nagyobb léptékű renovációjára (tető- és orgonajavításra, a padlásra beépített vashíd konzerválására, a torony kupolájának festésére) akarta fordítani a pénzt. Többet is, mint ami az egyházközségnek rendelkezésére állt. A plébános egyfelől jelezni kívánta a jog szerinti határokat (hogy tudniillik milyen pénzek felett rendelkezhet a képviselő-testület egyáltalán), másfelől szakértői véleményeket is kért a tervezett munkák szükségességéről. Zalavári nem ehhez szokott, ezért becsületében érezte sértve magát. A plébánost feljelentette a püspöknél.²⁸

P. Horváth Ferenc plébános Shvoy Lajos püspök előtt 1955. december elején tisztázta magát.²⁹ A főpásztor ezután csitító hangvételű levelet írt a gondnoknak. A templompénztár plébános általi autonóm kezelésére vonatkozó elvi kérdésben papja mellé állt. Zalavári azonban nem nyugodott: postafordultával, december 22-én újabb levélben is sérelmeit tárta a püspök elé.³⁰ A vita természetesen nem maradt titokban, és Ercsiben rontotta Zalavári megítélését: az egyházközség világi elnöke, Félix István nyugalmazott orvos is az új plébános mellé állt. Korábbi barátja így a gondnok haragosává vált.³¹

Az egyházközség lélekben még Orbán-érában élő csoportja és a regnáló plébános közt izzott a konfliktus. 1956 áprilisában Zalavári és egy társa, Kollár László kivált a képviselő-testületből és az egyházközségi tanácsból, Zalavári egyúttal gondnoki címéről is lemondott.³² Nem kellett volna eljutni eddig a szakításig. P. Horváth Ferenc erről így írt:

„Elmentem hozzá megmondani, hogy túl nagy terhet vett magára, hiszen az egyházközség minden munkájához köze volt... és most ő maga szigeteli el magát kedves emlékeitől. Hajlandó lettem volna visszaadni a levelét, hogy tépje össze és legyen tabula rasa az ügy. Ő azonban hajthatatlan maradt.”³³

²⁵ Uo. 97–98.

²⁶ HU-SzfvPL-I.3. No.4522. 473/1955.; 880/1955.; Sz.N./1955 (november 14.); 244/1956.

²⁷ HU-SzfvPL-I.3. No.4522. 615/1956.

²⁸ HU-SzfvPL-VII.35. Historia Domus 1954–1956. 3; HU-SzfvPL-I.3. No.4522. Sz.N./1955. (november 14.)

²⁹ HU-SzfvPL-I.3. No.4522. Sz.N./1955. (december 5.)

³⁰ HU-SzfvPL-I.3. No.4522. Sz.N./1955. (december 19. és december 22.); HU-SzfvPL-VII.35. Historia Domus 1954–1956. 5.

³¹ ÁBTL 3.1.5. O-10147. Magyar Keresztény Demokratikus Szocialista Néppárt. 98.

³² HU-SzfvPL-I.3. No.4522. 593/1956.; HU-SzfvPL-VII.35. Historia Domus 1954–1956. 6. (Zalavári vallomásai nyomán az állambiztonsági és periratokban következetesen tévesen 1955 szerepel ennek dátumaként.)

³³ HU-SzfvPL-VII.35. Historia Domus 1954–1956. 6.

Kiválásával a feszültség fennmaradt, csak az erőviszonyok alakultak át; Czuppon Béla személyében Zalavárinak továbbra is volt bizalmasa a testületben.

Hozzá tartozik a dologhoz, hogy a mindenkori plébános helyzete sem volt stabil és meg-ingathatatlan. Már 1954-ben Orbán Györgyöt is politikai nyomásra kellett a püspöknek elhe-lyeznie.³⁴ Helyére eredetileg Perjés Béla százhalombattai plébánost küldte volna, aki azonban vonakodott: többször műtött nevelőanyjának ellátásával kapcsolatos kötelességeire hivatkozva ellenállt a dispozíciónak.³⁵ A helyzetre P. Horváth Ferenc Perkátáról való időközbeni, szintén hatalom általi kiszorítása nyújtott megoldást. De a tanácsi vezetők Ercsiben is kikezdték: fő skandallumnak egy 1955 nyarán, 21 éves korában, közlekedési balesetben elhunyt motorver-senyző-katona, Ágoston József temetésével kapcsolatos megnyilatkozásai számítottak.³⁶ A püs-pök P. Horváthot már 1955 szeptemberében továbbhelyezte volna Szigetbecsére, de az ottani esperes-plébános, Laktis Pál jogi természetű ellenvetései miatt ez a dispozíció sem vált hatá-lyossá végül.³⁷ P. Horváth a feljelentés idejére kiábrándult a közegből. Felidézte Nagy Ipoly korábbi esperes véleményét Ercsiről, mondván: „ez egy elnevelt falu”.³⁸

A csörte nyomán, a püspök fellépésének hatására Zalavári körének helyzete gyengült az egyházközségben ugyan, de közben a hatalom fokozódó nyomása miatt lassan a plébános helyzete is tarthatatlanná vált Ercsiben. Az általa megálmodott jubileumi ünnepségek augusz-tusban így kényszerű távollétében zajlottak le, szeptember végére pedig nyilvánvaló lett, hogy elkerül a faluból, és újra Perkátán lesz plébános. Az egyházközségi képviselő-testület 1956. szeptember 30-i ülésén, búcsúztatása kapcsán fellángoltak az indulatok. Czuppon Béla támadó hangvételű hozzászólása nyomán láthatóvá váltak a korábbi erővonalak, „klikkek”, sérelmek, amelyek gyökerei még az Orbán-éraig hatoltak. A helyi rác kisebbség különleges kívánságairól, az istentiszteleti rend átalakításával kapcsolatos értetlenségről, a plébános és káplánok közti — kosztkérdésben kibontakozó, a községbe „kivitt” — konfliktusokról, a képviselő-testület üléseire való következetlen meghívásokról bontakozott ki személyeskedő vita a grémiumban.³⁹

Az új plébános Baksa Antal lett, akinek — eltekintve egy rövid nadapi adminisztrátorság-tól (1945–1947) — ez volt első önálló szolgálati helye. Baksa 1957-ben megújította a képviselő-testületet. A püspökhöz intézett felterjesztésében mélyen nem elemezte az okokat, csak a le-mondások, elhalálozások és elköltözések nagy számára utalt, amely megrostálta a testületet. A megújított grémiumnak már Czuppon sem lett tagja.⁴⁰ Orbán György egykori bizalmasai végleg ekkor kerültek ki a testületből. Mintha egykori eredményeit is megkérdőjelezte volna: a plébános hamarosan átszervezte az egyházközségi adószedés Zalavári által kitalált rendsze-rét.⁴¹ Jellemző talán a korábbi megosztottság mértékére, hogy sok évvel később, még az 1966. évi bérmálás előtti lelkipásztori jelentésében is sokat foglalkozott Baksa plébános a Zalavári—

³⁴ BECHTOLD—MÓZESSY 2023: 270, 274. Életútjáról bővebben: SCHATTMANN 2023: 182–191. Orbán konfliktu-sairól a hatalommal maga is megnyilatkozott, pl.: HU-SzfvPL-VII.35. Historia Domus 1944–1980. 68, 80–81, 83, 87–88.

³⁵ HU-SzfvPL-I.3. No.4522. 1584/1954.

³⁶ HU-SzfvPL-VII.35. Historia Domus 1954–1956. 3. A balesetről lásd: *Szabad Nép*, 1955. június 16., 4; *Népsport*, 1955. június 16., ; *Motorsport* 1/5, 14.

³⁷ HU-SzfvPL-I.3. No.4522. 1836/1955.

³⁸ HU-SzfvPL-VII.35. Historia Domus 1954–1956. 7.

³⁹ HU-SzfvPL-I.3. No.4522. 2179/1956.

⁴⁰ HU-SzfvPL-I.3. No.4522. 2836/1957.

⁴¹ HU-SzfvPL-VII.35. Historia Domus 1944–1980. 141–142, 150.

Czuppon—Radics triumvirátus akaratos voltával, és a plébánia életében korábban játszott el-túlzott szerepével.⁴²

Mint láttuk, Zalavári Árpád fokozatosan szigetelődött el. 1956 tavaszára, 58 évesen feladat nélkül maradt. A mámoros ősz idején betegen feküdt otthon, ami tovább frusztrálta. És az az ember, aki korábban mindössze 1946-ban a kisgazdapártnak volt rövid ideig tagja, fölös energiáit 1957 folyamán egy — csak a fejében létező — keresztényszocialista párt programjának megalkotásába és szervezésébe ölte. Ebben éppoly csökönyösnek és önféjűnek mutatkozott, mint korábban az egyházközségben.

Kihallgatások

Zalavári Árpádot 1958. március 31-én tartóztatták le.⁴³ Kezdetben mindent tagadott, ezért kihallgatói arra törekedtek, hogy vallásos érzületére hatva billentsék ki alapállásából.⁴⁴ Ezután arról beszélt, hogy postai úton kapott egy programot, s ezt alakította át saját szája íze szerint; csak lassan ismerte be, hogy az egész a saját szüleménye.⁴⁵ Azt következetesen tagadta, hogy a párt valaha is létrejött volna; de elismerte, hogy a sikeresség érdekében létező szervezetként mutatta be mindenkinek. Pap ismerőseihez azért fordult, hogy egyrészt véleményüket kérje a keresztény alapokon nyugvó programról, másrészt bevonásukkal tekintélyt akart szerezni az ügynek mások előtt. 1957 nyarán járt korábbi plébánosánál, Orbán Györgynél Csókakőn; illetve Németh Lászlónál Ráckeresztúron. (Falujában tanítónő volt az egyik lánya, ő meg javított számára valami apróságot a plébánosnál.) De — április 28-i kihallgatáson tett vallomása szerint — mindkét pap elhatárolódott az együttműködéstől. Orbán a pártszervezésről is próbálta lebeszélni, Németh László pedig kijelentette, hogy ő nem akar börtönbe kerülni, hagyja őt békében. (Tudta, miről beszél: 1947-ben hat hónapot töltött vizsgálati fogságban a Magyar Község koncepció perében.)⁴⁶ Igyekezett ráébreszteni Zalavárit, hogy „nem gyerekjáték”, amit művel.

A két papot — következetes elzárkózásuk ellenére — eljárás alá vonták. A BHÖ⁴⁷ 9. pontjának 1. bekezdésében szereplő váddal, azaz a feljelentési kötelezettség elmulasztásával illették őket.⁴⁸ Hasonló okból terhelte nyilvánították Jámbor László jezsuitát is, akit Zalavári feltételezhetően csak egy korábbi lelkigyakorlatról ismert. Az idős páter Pannonhalmán élt. Tőle Zalavári levélben kért véleményt, és — szintén írásos válaszában, saját szavai szerint — a Jámbor alaposan „ledurungolta” az egész kezdeményezését.⁴⁹ Glósz Ervin ercsi káplánt, aki egy pannonhalmi papi lelkigyakorlat résztvevőjeként a levelet Jámbornak vitte, és válaszát hozta,

⁴² HU-SzfvPL-VII.35. Lelkipásztori jelentés, 1966. 4–6.

⁴³ HU-ÁBTl 3.1.9. V-144170. Zalavári Árpád és társai. 7, 121.

⁴⁴ Uo. 44.

⁴⁵ Uo. 49–106.

⁴⁶ HETÉNYI VARGA 1992: 456–457; MÓZESSY—VARGA 2023: 554, 560.

⁴⁷ BHÖ teljes nevén: *Hatályos Büntetőjogi Szabályok Hivatalos Összeállítása*. Az Igazságügyi Minisztérium által először 1952-ben, majd a Btk. megjelenéséig még több alkalommal kiadott törvénygyűjtemény.

⁴⁸ HU-ÁBTl 3.1.9. V-144170/1. Zalavári Árpád és társai. 98, 108.

⁴⁹ Uo. 111–116.

kihallgatták. Mivel állítása szerint nem ismerte a leragasztott borítékok tartalmát, végül békén hagyták.⁵⁰

Zalavári vallomásaiból kiderült, hogy Ercsiben korábbi egyházközségi bizalmasaival, Czuppon Bélával és Radics Máriával ismertette meg elképzeléseit.⁵¹ Voltaképp becsapta őket, mert azt mondta, hogy „az Atya” (korábbi plébánosuk, Orbán György) tud terveiről — azt viszont nem közölte velük, hogy ellenzi azokat. Zalavári Radicstól mindössze címeket kért a pártprogram terjesztéséhez, Czupponról viszont úgy gondolkodott, hogy egykori cserkészvezetőként a fiatalabb korosztályban is népszerűsítheti az elképzeléseit. Czuppon arra nézve soha nem adott egyenes választ Zalavárinak, hogy belép-e a pártba. Öntevékeny fellépésének sincs nyoma, de a postázási kéréseket mindig készségesen teljesítette Pesten járva. Egy példányt az olasz követségre személyesen vitt be. (Ez, a címzetthez kivételesen el is jutó küldemény különösképp érdekelte a hatalmat. Értelmezésük szerint e csatornán keresztül nyugati kereszténydemokrata pártokhoz kereste a kapcsolatot Zalavári).

Zalavári vallomásainak hatására 1958. május 12-én Czuppon Bélát, május 21-én Radics Máriát is letartóztatták. A papok szabadlábban védekezhettek.⁵²

A vallomások nagyjából egy irányba mutattak. A kisebb ellentmondásokon hamar túllendültek — különösen a nővér lépett fel „én már öreg vagyok, ő biztosan jobban emlékszik” fordulattal gyakran.⁵³ Szembesítésre Zalavári és Czuppon között került sor — hogy tisztázzák mi, mikor, melyikük lakásában történt —; illetve Zalavári és Németh László között. A ráckeresztúri plébános ugyanis tagadta, hogy a programot írásban is megkapta volna, csak a kérdésről való beszélgetésüket ismerte el.⁵⁴

A felderített kapcsolatrendszer

Zalavári a nyomozás végére összesen „mintegy 50” postai küldemény készítését vallotta be, de nem tudott mindegyik címzettjével elszámolni. Kezdetben csak 21 ismerőst nevezte meg, akinek a pártprogramot eljuttatta. Erre a fejére olvastak a lefoglalt küldemények alapján még további 18 címzettet. Közülük 4-et ismert el „saját” ismerősnek; 10 nevet a nővértől kapottnak mondott; ez is bőven meghaladta azt a számot, amit korábban ő vagy a nővér is említett ilyen vonatkozásban. 1 fő — Fűrész Gyula — kilétéről semmit nem tudott, a hozzá eljuttatott példányt el sem ismerte sajátjának a készítéséhez használt indigó színe miatt. 3 főről úgy nyilatkozott, hogy kiválasztásuk egyházi beosztásuk miatt, személyes kapcsolat nélkül történt. Ezt címzéseik hiányos volta helytel-közzel igazolta is. (Későbbi vallomásaiban előkerült még az Ausztriában élő Wimpffen grófhhoz intézett küldeménye is, amely érdekes módon elkerülte a hatalom éberségét, és eljuthatott a címzetthez.)

Nagyjából 10 főről mondhatjuk el, hogy olyan ismerőse volt Zalavárinak, akivel Ercsiben még uradalmi tisztviselőként ismerkedhetett meg. Előszeretettel kereste meg a településről el-

⁵⁰ Uo. 133–134.

⁵¹ HU-ÁBTL 3.1.9. V-144170. Zalavári Árpád és társai. 49–85.

⁵² HU-ÁBTL 3.1.5. O-10147. Magyar Keresztény Demokratikus Szocialista Néppárt. 12, 121.

⁵³ HU-ÁBTL 3.1.9. V-144170/1. Zalavári Árpád és társai. 3–86.

⁵⁴ Uo. 117–122.

költözőket, köztük Kocsis Vilmost, az egyházközség 1945 előtti világi elnökét is. Az ügyben terhelte is nyilvánított 3 pap mellett további 3 katolikus pap (Halász Ervin, Pálos Antal, Molnár István) és egy nyugalmazott református lelkész (Megyasszai Mihály) szerepelt címzettjei közt. Három fő (Bartoss Sándor, Berényi Sándor, Glósz Ernő) egy-egy pap édesapja volt, egy esetben (Bejczy Jenő) más fokú paprokonság sejthető. Több egyházi alkalmazottat — elsősorban kántort — is megkeresett, többségüket azonban nem ismerte személyesen. Elérhetőségeiket szavai szerint „menetrendekből” — mai szóhasználat: nyilvános adatbázisból — szerezte meg. Valamennyi megkeresett tanítót saját ismerősének mondta, talán azért, hogy szintén tanítónőként dolgozó lányáról elterelje a hatóság figyelmét. (A tanítói elérhetőségek ugyanis nem a kántornővértől származtak, a Radicstól kapott címek rendtagok vagy azok családjai felé mutattak.)

A nyomozás során a 6 érintetten kívül 9 főt hallgattak ki, fogdahálózatot nem alkalmaztak. A három letartóztatottnál összesen 7 alkalommal tartottak házkutatást.⁵⁵ Zalavárinál megtalálták az idegen nyelvre fordított pártprogram pizkozatait is elrejtve. A rendőrök erőteljesen erre az ügyre koncentráltak, csak Radics Máriából igyekeztek a szerzetesrend tagjainak 1950 utáni életére, együttműködésére vonatkozó adatokat is kizsedni. (A nővér e téren rendkívül bölcsen válaszolgatott, vélhetően kevesebbet mondott el annál, mint amit tudott. Azt hangsúlyozta, hogy a fogadalmak megújítása belső, lelki folyamat; arra pedig „nem emlékezett”, hogy ki postázhatta neki azt a megtalált listát, mely a fogadalmaktól való visszalépésre, családalapításra előjárói engedéllyel rendelkezők neveit tartalmazta.)

Jogkövetkezmények

A nyomozást 1958. július 1-jén zárta le a rendőrség. A három őrizetést július 5-én adták át a Fővárosi Ügyészségnek. A nyomozati szervek Zalavári Árpádot a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés kezdeményezésével; Czuppon Bélát abban való tevékeny részvétellel; Radics Máriát annak előmozdításával tartották megvádolhatónak; míg a három papot a feljelentési kötelezettség elmulasztásának büntetével. Utóbbiak továbbra is szabadlábban védekezhettek.⁵⁶

Az ügyészség a nyomozati szervek értékelését osztotta, de az idős jezsuita, a 84 éves Jámbor László elleni vádemeléstől eltekintett Götz János ügyész július 25-i határozata⁵⁷ értelmében. Az ügyet a Fővárosi Bíróság 1958 novemberében, 3 ülésnapon tárgyalta. Zalavárit 10, Czuppon 6, Radicsot 3 évre ítélték első fokon — természetesen a közügyektől való, a kiszabott börtönbüntetéssel megegyező időre szóló eltiltás mellett. Zalavárit és Czuppon teljes, Radics Máriát 2000 Ft-ig terjedő vagyonekobzással is sújtották. Az elítélteket a perköltségek megtérítésére is kötelezték, ami nem volt csekély, hiszen írásszakértőt és két elmeszakértőt is foglalkoztattak az eljárásban. Az érintett papok közül Orbán Györgyöt negyedrendű vádlottként 8 hónap, Németh Lászlót ötödrendűként 1 év börtönre ítélték.⁵⁸ A két büntetési tétel közötti

⁵⁵ HU-ÁBTL 3.1.5. O-10147. Magyar Keresztény Demokratikus Szocialista Néppárt. 121–129.

⁵⁶ HU-ÁBTL 3.1.9. V-144170/1. Zalavári Árpád és társai. 160–162, 167–174.

⁵⁷ HU-JTMRL IV. 62. Jámbor hagyaték, 1. doboz. (Ezúton is köszönöm Siptár Dánielnek e forrás felkutatását.)

⁵⁸ HU-ÁBTL 3.1.9. V-144170. Zalavári Árpád és társai. 197–206.

különbség oka vélhetően az volt, hogy Orbán elismerte, Németh tagadta bűnösségét.⁵⁹ Czuppon sem ismerte el az ellene felhozott vádakat: a hatóságok beszerezett párttagnak tekintették, ő azonban nem fogadta el ezt a helyzetértékelést.

Egy 1959. június 3-án, a másodfokú tárgyalás után kelt, Zalai Miklós tanácsvezető bíró által jegyzett felülbélyegzés szerint végül az ítélet csak az első-, másod- és harmadrendű vádlottak esetében emelkedett jogerőre. A papok esetében a végrehajtást felfüggesztették három évre, így ők végül megmenekültek a börtöntől.⁶⁰

Utóélet

Az Állambiztonság 1956 után készített tematikus összefoglalásokat a forradalom alatt szerveződött és újjáalakult pártokról. Az első ilyen szövegek születésekor a Zalavári-ügy vizsgálata még javában tartott. Azzal a fordulattal, hogy a fővádlott

„1956 októbere óta foglalkozott egy illegális párt szervezésének gondolatával”,⁶¹

a csak 1957 májusában induló történetet együtt tárgyalták az 1956-ban létrejött, valós pártokéval. A titkosrendőrség mindig is hajlamos volt arra, hogy nagyobb fontosságot tulajdonítson egy-egy történetnek a ténylegesnél. Mintha folyamatosan bizonyítani akarta volna fellépésének, munkájának létjogosultságát.

Ercsiben Radics Mária letartóztatása után a kántori feladatokat Glósz Ervin káplán vette át a nővér helyetteseként. Díjazásának csak a felét vette fel, a másik felét az elítéltnak különítették el — kérésére. A kialakult helyzet a káplánt lelkipásztori feladatainak ellátásában is hátráltatta, a pénzügyi vonatkozást pedig a plébános érezte igazságtalannak, ezért egy évvel letartóztatása után, 1959 májusában útmutatást kért a fehervári püspöktől az ügyben. Shvoy Lajos arra az állaspontra helyezkedett, hogy Glósz tehermentesíteni kell, de az állás — tekintettel a nővér korábbi érdemeire — csak ideiglenes jelleggel tölthető be, hogy szabadulása után visszatérhesen, ha akar. Innen értesülünk arról, hogy Radics úgy volt egyházi alkalmazott, hogy sem szerződése, sem díjlevele nem volt. Szolgálatiért — úgymond — „pro caritate” díjazták korábban. A püspök egyszersmind kijelentette, hogy a fogság idejére az egyházközség semmiféle anyagi kötelezettséggel nem tartozik a nővér irányába.⁶²

Zalavári büntetését Vácon töltötte. A börtönben keletkezett ügynökjelentések azt mutatják, hogy izgágaságát itt sem sikerült levetkőznie. A rabtársak között híreket hozott-vitt, folyamatosan kombinált, ezért személye időről időre megjelent ilyen jellegű forrásokban.⁶³

Radics Mária Remigiana nővér két és fél év után szabadult, és visszakerült kántori állásába. Felmérte, hogy egykori énekkara már Glósz Ervin káplánhoz ragaszkodik, így annak vezetését nem vette vissza. Az volt többször kinyilvánított elképzelése, hogy nyugdíj-jogosultságá-

⁵⁹ KAHLER 2005: 49.

⁶⁰ HU-ÁBTL 3.1.9. V-144170. Zalavári Árpád és társai. 200–217; SHVOY 2002: 139; HETÉNYI VARGA 1992: 456–458.

⁶¹ HU-ÁBTL 3.1.9. V-150357. Az ellenforradalom idején megalakult, illetve újjáalakult pártok. 19., 60., 234.

⁶² HU-SzfvPL-I.3. No.4522. 1042/1959.; HU-SzfvPL-VII.35. Lelekipásztori jelentés 1966, 5.

⁶³ ÁBTL 3.1.2. M-18704. „Kovács Péter”. 129., 133.; M-20032. „Zádori Ernő”. 181.

nak eléréséig állásában marad, majd további egy évet díjazás nélkül is munkával tölt még, hogy a börtönének alatti juttatásokat ekképp meghálálja. Ám amikor rendtársa, Szabina nővér 1964 októberében tanítói állást kapott Sopronban, vele együtt elköltözött Ercsiből. 1982-ben a Szeretetszolgálat váci otthonába vonult vissza, ahol 1983-ban hunyt el.⁶⁴

A kántornővér Ercsiből való távozása kapcsán említi meg a historia domus vezető plébános az ügy két másik elítéltejének későbbi sorsát is. Czuppon Béla visszavonultan élt Ercsiben; Zalavári Árpád pedig — aki tekintélyét a községben elveszítette — Budapesten telepedett le.⁶⁵ Mindez arra enged következtetni, hogy az 1963-as amnesztiával szabadulhatott a két férfi.

Felhasznált irodalom

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

- 3.1.2. A központi operatív nyilvántartást végző szervezeti egységek által kezelt munkadossziék.
- 3.1.5. A központi operatív nyilvántartást végző szervezeti egységek által kezelt operatív dossziék.
- 3.1.9. A központi operatív nyilvántartást végző szervezeti egységek által kezelt vizsgálati dossziék.

Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára (JTMRL)

IV.62. Jámbor László hagyatéka.

Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár (SzfvPL)

- I.3. No.4522. Püspöki levéltár, Parochialia, Ercsi.
- VII.35. Ercsi Plébánia Irattára.

KIADOTT FORRÁSOK

BHÖ

1952 *Hatályos Büntetőjogi Szabályok Hivatalos Összeállítása*. Budapest: Athenaeum.

BORSÁNYI Bea

- 2021 A plébános ma is élő emléke. In *Fejér Megyei Hírlap* 66/49, 11. (2021. február 27.) — Online verzió: <https://www.feol.hu/hetvege/2021/02/perkatan-mindenki-tudta-hogy-ferenc-atyat-megoltek> — letöltés: 2025. március 4.

SCHEM.

- 1940 *Schematismus venerabilis cleri Dioecesis Albaregalensis ad annum Domini MCMXL ab erecta sede episcopali* 163. Alba-Regia: Dioecesis Albaregalensis.
- 1950 *Schematismus venerabilis cleri Dioecesis Albaregalensis ad annum Domini Jubilarem MCMXL*. Alba Regia: [Székesfehérvári Egyházmegyei Hatóság].

⁶⁴ HU-SzfvPL-VII.35. Historia Domus 1944–1980. 150–152.; HU-SzfvPL-VII.35. Lelkipásztori jelentés 1966, 5.; DIÓS—VICZIÁN 2014: 436.

⁶⁵ HU-SzfvPL-VII.35. Historia Domus 1944–1980. 152.

- 1955 *Katalogus venerabilis cleri albae dioecesis Albaregalensi anni 1955 M. Decembris ab erecta sede episcopali* 178. Székesfehérvár: [Székesfehérvári Egyházmegyei Hatóság].
- 1967 *A Székesfehérvári Egyházmegye névtára az Úr 1967. esztendejében. Az egyházmegye alapításának 190. évében, Püspök Atyánk negyvenéves főpásztori jubileumára.* Székesfehérvár: [Székesfehérvári Egyházmegyei Hatóság].
- 1977 *A Székesfehérvári Egyházmegye jubileumi névtára 1977-ben. Alapításának 200. esztendejében.* Székesfehérvár: [Székesfehérvári Egyházmegyei Hatóság].

SHVOY Lajos

- 2002 MÓZESSY Gergely (szerk.): *Önéletrajz.* (Források a Székesfehérvári Egyházmegye történetéből 1.) Székesfehérvár: Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár.

SZAKIRODALOM

BECHTOLD Panna — MÓZESSY Gergely

- 2023 Reakciónak ítélve. A székesfehérvári egyházmegye papjainak formális és informális kategorizálása az 1960-as években. In ERDŐS Kristóf — SZULY Rita — TABAJDI Gábor — WIRTHNÉ DIERA Bernadett (szerk.): *Küzdelem a lelkekért. Pártállam és egyházak a hosszú hatvanas években*, I. Budapest: Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 239–274.

DIÓS István — VICZIÁN János

- 2014 *Előttünk jártak a hitben. 1945–2010 között elhunyt kedvesnővéreink mintegy 4100 életrajza.* Budapest: [Központi Papnevelő Intézet].

FEITL György

- 2005 Parlamentarizmus és öngazgatás az 1956-os forradalomban. *Múltunk* 17/2, 231–243.

HETÉNYI VARGA Károly

- 2004 *Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában*, I. 2. kiadás. Budapest: Új Ember.

IZSÁK Lajos

- 1992 Az 1956-os forradalom pártjai és programjaik. *Múltunk* 4/2–3, 102–124.

KAHLER Frigyes

- 2005 *Jogállam és diktatúra.* Győr: Kairosz.

MÓZESSY Gergely — VARGA Mátyás

- 2023 A székesfehérvári egyházmegye 1945 után bebörtönzött papjai. In ERDŐS Kristóf — SZULY Rita — TABAJDI Gábor — WIRTHNÉ DIERA Bernadett (szerk.): *Küzdelem a lelkekért. Pártállam és egyházak a hosszú hatvanas években*, II. Budapest: Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 550–600.

SCHATTMANN Ferenc

2023 *Jézus 33 tanítványa. Papi életutak a 20. század második feléből.* Budapest: Kairosz.

VIDA István — SZABÓ Róbert

1998 *1956 és a politikai pártok. Politikai pártok az 1956-os forradalomban. 1956. október 23 — november 4. Válogatott dokumentumok.* Budapest: MTA Jelenkor-kutató Bizottság.

*The criminalisation of the network of relations among the Church's employees
— The Zalavári-case, 1958.*

In August 1957, during a postal inspection, the state security service intercepted leaflets associated with a Christian Democratic party. The investigation found links between the recipients in the municipality of Ercsi and the Catholic Church and its employees (priests, former members of the Order of the Daughters of the Divine Saviour, cantors, teachers). Tracing this network of contacts eventually led the investigators to the perpetrators.

The balance of power within the parish of Ercsi was significantly altered after a change of parish priest in 1954. Árpád Zalavári, formerly the parish administrator and office worker, lost his influence in the community - essentially at the same time as his retirement. He used his freed energies to work out a party programme, which he relied on his former confidants to promote. He obtained addresses from cantor sister Mária Remigiana Radics, and Béla Czuppon, a former scout leader and council member, helped with the mailing.

Against a party that had never really been formed, the authorities took decisive action. Árpád Zalavári was sentenced to a long prison term in 1958 for initiating the conspiracy to overthrow the democratic state order, Béla Czuppon for actively participating in it, and Mária Radics for promoting it. Several priests who were aware of the programme but clearly distanced themselves from the party organisation were charged with the crime of failing to report it.

Az egyházközségi élet új modellje egy falusi plébánián — Pécel az 1970-es és 1980-as években

Völgyesi Orsolya

*Eötvös Loránd Tudományegyetem Humán Tudományok Kutatóközpontja,
Történettudományi Kutatóintézet — PhD, tudományos főmunkatárs*

A bázisközségek ügye először 1976 decemberében került a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia napirendjére.¹ A tanácskozásról szóló egyik ügynökjelentés szerint a megjelentek egy része — Endrey Mihály váci és Udvardy József szeged-csanádi püspökök — pozitívan nyilatkozott a kisközségekről, de fontosnak tartották azoknak az egyházközségi keretekbe való integrálását és azt, hogy a közösségek az egyházi elöljárókkal egységben tevékenykedjenek.² Ez a gondolat a következő években is elvárásként fogalmazódott meg velük szemben mind a hazai egyházi vezetés, mind pedig a Vatikán ez ügyben megnyilatkozó szereplői részéről. Ugyanakkor a magyarországi megnyilatkozások igyekeztek egyértelművé tenni, hogy a hazai bázisközségek közül van egy, még pedig a Bulányi György piarista szerzetes által életre hívott lelkeségi mozgalom, amely szektás vonásokat mutat, nem engedelmeskedik a hierarchiának, és ha nem is tudatosan, de a helyi egyház egységének megbontására törekszik.³ Az alábbiakban bemutatom, milyen lehetősége és mozgástere volt a bázisközségekkel szemben megfogalmazott egyházi elvárások megvalósítására a Bokor lelkeségi mozgalom egyik papjának, Halász Endre péceli plébánosnak.⁴ Továbbá arra keresem a választ, hogy a péceli egyházközség és a képviselő-testület hogyan foglalt állást a plébános személye körül a '80-as évek elején kialakult konfliktushelyzetekben.

¹ MNL OL XIX-A-21-a-K-13a-4/a/1976. A forrást Balogh Margit bocsátotta rendelkezésemre.

² Endrey állítólag azt mondta az ülésen: „a Rákosi-érában ezek az öntevékeny csoportok sok felelősséget levettek a püspökök válláról, méltánytalan lenne tehát, ha a megváltozott körülmények között megkérdésük nélkül döntenének róluk, annál is inkább, mert ezekben a közösségekben sok jó, s a kor szellemének megfelelő kezdeményezés van. Ezért szeretettel és okosan kellene őket koordinálni.” ÁBTL 3. 1. 2. M-41644/1 Barát, 1977. január 26-i jelentés.

³ BENYHE 2015.

⁴ Életéről röviden lásd: ERCSÉNYI 2022.

Halász Endre pályakezdő évei

Halász Endre 1915-ben született Budapesten. Édesapja, Halász Árpád az evangélikus, édesanyja a római katolikus felekezethez tartozott. Az édesapának két házassága volt: az elsőből kettő, a másodikból négy gyermek született. Halász Árpád az első világháborúban szerzett betegsége következtében 1924-ben meghalt, a hat gyermek félárván maradt. Halász Endre az Eötvös József Reáliskolában végezte tanulmányait, s korán megérlelődött benne az elhatározás a papi hivatás iránt. Hite elmélyülésében és döntése meghozatalában fontos szerepe volt hittanárának, Szabó Imrének, akit 1969 és 1971 között az esztergomi főegyházmegye apostoli kormányzójává neveztek ki. Halász Endre egyik testvére, Ervin is pap lett a székesfehérvári egyházmegyében, ő azonban 1974-ben elhagyta az országot.⁵

Halász Endrét 1939. június 29-én szentelték a váci egyházmegye papjává. A következő 12 évben öt helyen volt káplán, illetve hitoktató: Peregen, Lajosmizsén, Kecskeméten, Cegléden és a váci székesegyházban.⁶ Halász 1951-ben lett a péceli római katolikus egyházközség adminisztrátora, majd még ugyanebben az évben plébánosa.⁷ Itt egykori szemináriumi tanárát, a hívek között nagy népszerűségnek örvendő Dr. Rajz Mihályt váltotta, aki 1944 óta szolgált a településen, s aki 1951-ben Soroksáron kapott beosztást.

A fiatal káplán lelkipásztori elhivatottságára utal a Váci Püspöki és Káptalani Levéltárban őrzött két dokumentum. Az egyiket a ceglédi római katolikus tanító és családja írta 1945. március 25-én Pétery József püspöknek, köszönetet mondva azért, hogy Halász Endrét nevezte ki káplánnak:

„Ebben az áldott szívű, fáradhatatlan, jóságos papban megkaptuk mindnyájan azt, amit e súlyos időben egy paptól várni lehetett.”⁸

A másikat a ceglédi katolikus egyesületek írták 1947 júliusában ugyancsak Pétery Józsefnek, kérve, hogy ne helyezze el a káplánt, mert jelenléte az ifjúsági pasztoráció terén áldozatos, és kiváló vezetői rátermettséggel végzett munkája miatt nélkülözhetetlen a településen:

„Ez a 250 tagú, jól beszervezett ifjúság és az utca megbízottak 200 tagból álló csoportja Halász Atyának fáradságot nem ismerő áldozatkészsége, kiváló vezetői rátermettsége nélkül széthullana, hiszen még most indult a nehéz úton és ezt a mai élet sok viharainak kitett ifjúságot úgy érezzük, hogy csak Halász Atyánk Krisztust sugárzó lelke tudja továbbra is összetartani.”⁹

⁵ HALÁSZ 1991: 25. Halász Ervin 1951-től volt Shvoy Lajos székesfehérvári megyéspüspök személyi titkára. Az ötvenes években a hatóságok azonban kétszer is kitiltották Fehérvár területéről, 1954–1956 között, valamint 1957-ben. Csak 1957 júniusától dolgozhatott újra püspöke mellett. 1960 végén a homoszexuális cselekményekkel megvádolt egyházmegyes pap, Hidvégi Ervin ellen indított nyomozás során kihallgatták. 1961 tavaszától Aspiráns fedőnéven jelentett Shvoy külföldi kapcsolatairól. 1962 márciusától vélhetően vele azonosítható a Doktor fedőnevű ügynök, az Aspiráns névvel ettől kezdve nem találkozni a forrásokban. MÓZESSY 2015: 337–338.

⁶ VPKL A. 1. Privata Halász Andreae 1213/51.

⁷ VPKL A. 1. Privata Halász Andreae 948/51, 1271/51.

⁸ VPKL A. 1. Privata Halász Andreae 757/1945.

⁹ VPKL A. 1. Privata Halász Andreae 4319/47

A péceli éveire visszaemlékezők pedig azt emelték ki, hogy Halász Endre papi karakterét és működését a „Krisztusnak való odaadottság” jellemezte. Lelkipásztori kvalitásait jellemzi, hogy egy visszaemlékező szerint a váci püspök — itt a Halással régről jó viszonyt ápoló Endrey Mihályról van szó –, a tehetséges fiatal káplánokat Halász mellé helyezte, hogy nála tanulják meg az alapokat.¹⁰

Plébánosi tevékenységének első időszaka

Halász Endre 1951-től 1983 júliusáig volt tehát Pécel plébánosa. Az ötvenes, hatvanas években mindent megtett azért, hogy az egyházközség hitélete élő és eleven legyen. Odakerülésétől kezdve voltak hétköznapi esti szentmisék, ezek alkalmával rendszeresen napi elmélkedéseket tartott. Nagy figyelmet fordított a gyerekek hitoktatására. Bár a hittanra beiratkozottak száma mindig kiemelkedően magas volt a környező településekhez viszonyítva, az ötvenes években az iskolai hitoktatás körül komoly problémák merültek fel a szülőkre nehezedő politikai nyomás és egyéb adminisztratív akadályok miatt. Ezek ellensúlyozására vasárnaponként bevezette a templomban az úgynevezett keresztény oktatást külön alsós és felsős gyerekek számára, később ez az oktatási forma további korcsoportokkal bővült.¹¹ Nagy odaadással foglalkozott a ministránsokkal is. A leányok ekkor még nem vettek részt az oltárszolgálatban, de a templom takarításában, ünnepi alkalmakor virággal való feldíszítésében vagy a karitatív munkában igen. Halász Endre hétfő esténként ifjúsági szentmisét és hittant tartott:

„Minden prédikációnál többet ért az, amilyen szeretettel foglalkozott velünk egy-egy hittanórán vagy egy-egy betlehemes játékra készülvén, vagy ahogy fogadott bennünket, ha megjelentünk a templomban és a plébánián. Márpedig ifjú korunknak jelentős részét töltöttük ott: hétfő este ifjúsági hittanon, pénteken este énekkari próbán, vasárnap a szentmisén. Hétköznapi is előfordult, hogy ott találtuk magunkat a templom kertjében, és fociztunk, tollasoztunk vagy éppen népdalokat énekeltünk. Amelyikünknek lelki beszélgetésre volt szüksége, azt is megkaptuk.”

— emlékezett vissza egykori hittanosa, Varga Andrásné Széplaki Ilona.¹²

A plébánosi tevékenységének jelentős része olyan időszakra esett, amikor a nyilvános vallásgyakorlat komoly akadályokba ütközött: nem lehetett felállítani az úrnapi oltárokat az utcán, Jézus Szíve vasárnapján, ami egyébként 1944 óta Pécel fogadalmi ünnepe is volt, a hatóságok éveken keresztül megtiltották a körmenetet is.¹³ Halász Endre szociális érzékenysége is megnyilvánult ezekben az években: mivel Pécelen nagyon rosszak voltak a lakásviszonyok, az ötvenes évek elején felajánlotta a plébánia épületét a lakás gondok enyhítésére. Ez a gesztus meglepő a tanácselnököt, de végül hozzájárult ahhoz, hogy egy idős hölgy a gondozójával együtt

¹⁰ Pécelen kezdte papi pályafutását 1974-ben Tarjányi Zoltán (1951–2015), aki gregorián énekkart szervezett a községben (Korponai Erzsébet közlése).

¹¹ 90 év a Szűzanya oltalmában 2018: 71, 101.

¹² Hitvallása: szeretet 2000: 15.

¹³ 90 év a Szűzanya oltalmában 2018: 70–71, 74.

odaköltözzön.¹⁴ Fontos megjegyezni, hogy Pécelen több, a fővárosból kitiltott, politikailag megbízhatatlan személy is menedéket talált, itt élt haláláig Darányi Kálmánné Szemere Márta. Luzsénszky Alfonz jezsuita szerzetes is a péceli plébánián lelt átmeneti otthonra.¹⁵

Visszaemlékezések szerint Halász Endre minden hónap első csütörtökjén és péntekjén gyalog járta be a falut, hogy meglátogassa a betegeket, és elvigye nekik az Oltáriszentséget. Fontosnak tartotta az utcaapostolkodást: a képviselő-testülettel együttműködve felosztották a település utcáit, az apostolkodás feladatait vállalók nemcsak megszólították a katolikus híveket — azokat is, akik az idők során elmaradtak a templomból —, de számontartották a betegeket és a szükségét szenvedőket is. A ministráns lányok feladata volt, hogy egy-egy nagyobb lány vezetésével széthordják a településen karácsony előtt a rászorulóknak készített szeretetsomagokat. Pécelen tehát egy nagyon jól szervezett karitatív munka bontakozott ki,¹⁶ de — amint az a képviselő-testület jegyzőkönyveiből kiderül — a későbbiekben tanulmányozták más településeknek a szegénygondozásban bevált gyakorlatait is.¹⁷

Halász Endre számos fontos infrastrukturális fejlesztést, beruházást, felújítást vezényelt le a képviselő-testülettel az 1950-es évektől kezdve, jelentős mértékben támaszkodva a hívek anyagi áldozatvállalására. Ilyen munkát volt a régi szentély és a sekrestye átalakítása, az oratórium felújítása, a templom kifestése, a víz bevezetése a plébániaépületbe, a temető rendbehozatala, a ravatalozó megépítése.¹⁸ Komoly kihívást jelentett az is, hogy az ő plébánossága alatt mentek végbe a II. Vatikáni Zsinatot követő liturgikus változások, mindenekelőtt a magyar nyelvű liturgiára való áttérés.¹⁹ Hogy ezek lényegét megértesse, időről időre tájékoztatta a képviselő-testületet, 1962-ben például rendkívüli ülésen beszélt a képviselő-testület szerepéről az egyházközség életében,²⁰ 1966. április 17-én pedig egy szentbeszédsorozatba kezdett, melynek célja a zsinat határozatainak ismertetése és annak bemutatása volt, hogyan képzelendő el a hitéletnek a zsinat szellemében történő megújítása.²¹ 1979-ben a képviselő-testület létrehozta a templombizottságot a templombelső zsinati szellemben történő átalakítása érdekében.²² Fontos feladat volt a változások elfogadtatása, mert — a képviselő-testületi jegyzőkönyv szerint — a hívek egy részében ezek ellenérzést váltottak ki.²³ Halással egyházi elöljárója is elégedett volt, 1964. december 19-én eredményes és áldozatos lelkipásztori munkájának elismeréseként a püspök címzetes esperessé nevezte ki.²⁴

Halász Endre amellett, hogy nagy odaadással látta el hivatásából fakadó teendőit, nem egyszer átlépte a hatalom által megszabott kereteket. Már kecskeméti hittanárként sem az elő-

¹⁴ 90 év a Szűzanya oltalmában 2018: 75.

¹⁵ ÁBTL 3.1.2. M-20991/1 Fekete Elek. Az ügynök rendszeresen jelentett a '60-as évek elején a településen élő politikailag megbízhatatlan személyekről, így a plébánosról is a nála élő jezsuita szerzetesről is. Ugyanígy jelentett az '50-es évek második felében a gyanús és megbízhatatlan elemekről a Lajos Árpád fedőnevű ügynök is (ÁBTL I. 3.1.1. – Is. – B 91769).

¹⁶ Benéné Farkas Éva és Korponai Erzsébet közlése.

¹⁷ 90 év a Szűzanya oltalmában 2018: 105; Képviselő-testületi jegyzőkönyv 1977–1983, 1977. szeptember 4-i ülés.

¹⁸ 90 év a Szűzanya oltalmában 2018: 76–84.

¹⁹ 90 év a Szűzanya oltalmában 2018: 87, 2018: 93., 2018: 96.

²⁰ 90 év a Szűzanya oltalmában 2018: 85–86.

²¹ 90 év a Szűzanya oltalmában 2018: 101–102.

²² 90 év a Szűzanya oltalmában 2018: 116–117.

²³ Képviselő-testületi jegyzőkönyv 1977–1983. 1979. január 28-i, február 18-i, szeptember 2-i és október 7-i ülés.

²⁴ VPKL A. 1. Privata Halász Andreae 3644/1964.

írt tankönyvből tanított, ezért hitoktatói engedélyét jó időre megvonták. Egy 1991-ben készült interjújában pedig így emlékezett vissza egy 1960 decemberében történt esetre:

„Az állam feloszlatta az egyházi egyesületeket, én pedig próbáltam ezeket legalább részben pótolni. Hétfőn esténként az egyházi képviselő-testület aktívabb tagjai jártak el hozzám. Egyszer aztán egyenként elvitték őket, és egész éjszaka vallatták az embereket a falhoz állítva, hogy miről szoktunk beszélgetni. 1961-ben pedig házkutatást tartottak nálam, később kiderült, hogy ugyanezen az éjszakán háromszáz plébánián volt házkutatás.”²⁵

Ez utóbbira minden bizonnyal a Fekete Hollók fedőnevű rendőrségi akció keretében került sor. A plébános ugyanakkor a hatóságok megelégedését a vele készült interjúban összefüggésbe hozta azzal, hogy az államellenes szervezkedés miatt életfogytiglani büntetésre ítélt Bulányi György piarista szerzetes, miután 1960 decemberében amnesztiával kiszabadult a börtönből, a péceli Jézus Szíve-templomban lett kisegítő lelkész.

Bulányi György és Halász Endre együttműködésének kezdete

Miután Bulányi szabadulása után hiába jelentkezett papi beosztásért Hamvas Endre csanádi püspöknél, s a rendi keretbe sem térhetett vissza, fizikai munkásként helyezkedett el a fővárosban. Korábbi munkatársa, az úgynevezett második Bulányi-perben szintén börtönbüntetést szenvedő Fekete Gabriella közvetítésével vette fel a kapcsolatot 1961-ben Halással, aki lehetővé tette számára, hogy vasárnaponként kisegítőként dolgozzon a péceli templomban.²⁶ A plébánossal való ismeretsége azonban jóval korábbra datálódott: Halász még az 1940-es, 1950-es évek fordulóján került kapcsolatba a Bulányi vezette mozgalommal, amikor a piarista szerzetes és társai még az Endrey Mihály irányítása alatt álló Actio Catholica (CA) égisze alatt végeztek középiskolás és egyetemista fiatalok között pasztorációs tevékenységet. Halász Endre visszaemlékezése szerint éppen Endrey invitálta őt az AC irodájában tartott megbeszélésekre. Bulányi 1952. szeptember 17-i vallomása szerint Halász ott volt 1950 áprilisában az AC irodájában tartott összejövetelen, és hozzá is szólt az elhangzottakhoz.²⁷ A mozgalommal való kapcsolatára utal, hogy 1952-ben a nőknek szóló nagybőjti lelkigyakorlatot a Bulányival együttműködő Juhász Miklós piarista szerzetes tartotta Pécelen. Elképzelhető ugyanakkor, hogy a plébános ettől függetlenül már a '30-as évekből Vácról is ismerte Juhászt, hisz mindketten ott voltak szeminaristák.²⁸

Bulányi tehát 1961 és 1969 között volt Pécelen kisegítő, ez az az időszak, amikor — visszaemlékezése szerint — a magyar állam és a Vatikán között létrejött részleges megállapodás következtében saját identitását újra kellett gondolnia, s elkezdte írni teológiai munkáját, az öt könyvből álló *Keressétek az Isten Országát* (KIO). Halász Endre pedig már az írás folyamata

²⁵ HALÁSZ 1991: 25.

²⁶ Fekete Gabrielláról lásd: VÖLGYESI 2017.

²⁷ ÁBTL 3.1.5. O-11959 Lombardisták; VÖLGYESI 2023: 119–121.

²⁸ 90 év a Szűzanya oltalmában 2018: 74.

alatt megismerkedett a KIO tartalmával, amelynek teológiáját az évtizedekkel később vele készült interjúbán felszabadító hatásúnak nevezte.²⁹

Halász Endre tagja lett Bulányi papokból álló közösségének. Az 1970-ben Pécelen a papi közösségnek megtartott első lelkigyakorlaton a piarista szerzetes visszaemlékezése szerint Halász Endrén kívül Bisztrai László, Dombi Ferenc, Barcza Barna és Thiry István volt jelen. Belőlük jött létre a Papok I. csoport, hozzájuk csatlakozott rövidesen Havasy Gyula és Szegedi László is, majd valamivel később az ifjabb nemzedékhez tartozó Kovács Tádé esztergomi káplán és az 1972 januárjában közúti balesetben, tragikusan fiatalon elhunyt gemzei plébános, Czákó Imre. A közösség tagjai négyhetente találkoztak valamelyikük plébániáján, a találkozó reggel 9-től délután 3-ig tartott, közös ebédrel egybekötve.³⁰ A Bokor-papok idősebb nemzedékéhez tartozó Halász Endre, Bisztrai László, Barcza Barna, Szegedi László a váci, Havasy Gyula, Tarnai Imre az esztergomi, Dombi Ferenc pedig a székesfehérvári egyházmegyéhez tartozott — tevékenységük tehát elsősorban az ország középső területére koncentrált. A Bokorba való bekapcsolódásukkor Barcza és Szegedi kivételével valamennyien plébánosok voltak, részben az agglomerációban, részben a fővárostól távolabbi, kisebb plébániákon működtek. Noha a Bulányival való kapcsolatuk és közösségszervező munkájuk miatt a '70-es évek második felétől tartaniuk kellett a diszpozíciótól, a nyolcvanas években pedig már a nyugdíjazástól vagy a felfüggesztéstől, plébánosként mégis nagyobb önállósággal és szélesebb mozgástérrel rendelkeztek, mint a fiatalabb generációhoz tartozó káplánok. Éppen ezért plébániáik (Alsószentiván, Cserhátszentiván, Halásztelek, Mátraverebély, Nagyoroszi, Nagysáp, Ócsa, Pilisszentlélek, Pécel, Süllyap) az 1970-es, 1980-as években rendszeresen otthont adtak a közösség lelkigyakorlatainak és egyéb rendezvényeinek.³¹

A kisközösségek és a péceli egyházközség

Halász Endre a péceli kisközösségeket csak a '70-es évek elején kezdte el szervezni, ebben mindenekelőtt a Halásztelken élő Mlecsenkov Angel volt segítségére: ő vezeti a mai napig a SziKör elnevezésű kiscsoportot.³² A település rövidesen a Bokor-mozgalom egyik fontos bázisává vált. Bulányi itt ünnepelte, igaz, zárt templomajtók mögött, ezüstmiséjét 1968-ban, két évvel később — mint arról már szó esett — itt tartotta meg a papokból álló közösség első lelkigyakorlatát, 1977 és 1983 között pedig itt rendezték meg a Bokor legnagyobb tömeget vonzó rendezvényét, a Bokor-ünnepet.³³

A '70-es évek elején a Bokor-mozgalom főként civil tagjai előadás-sorozat tartottak Pécelen. Kaszap István és Márta fiatal házasként kapott meghívást Halász Endrétől ezekre az alkalmakra, majd pedig a szerveződő kisközösségbe. A Bokor szellemiségével való megismerkedésükre a következőképpen emlékeztek vissza:

²⁹ HALÁSZ 1991: 26.

³⁰ VÖLGYESI 2023: 119.

³¹ VÖLGYESI 2023: 133–134.

³² Interjú Mlecsenkov Angellel 2023. június 28-án.

³³ A Bokor-ünnepet 1976-ban rendezték meg először Ócsán, ez a közösség identitásában máig meghatározónak bizonyuló liturgikus esemény a Bulányi által kezdeményezett, hamvazószerdától pünkösdig tartó 100 imaórából fejlődött ki.

„Itt sok fiatal házaspárral találkoztunk, s lenyűgözött minket az evangélium, melyet főleg civil emberek közvetítettek számunkra. Bandi bácsi persze soha nem beszélt arról, hogy kik az előadók, hova tartoznak valójában, de felsorakoztatta a Bokor akkor már aktív tagjait. Szembesültünk egy egészen más világgal, igen radikális kihívás volt számunkra. Vonzó volt a racionális hozzáállás az evangéliumhoz, átértéztük, hogy Jézus életpéldája, tanítása a követendő példa a számunkra. Nincs más megoldás a világ számára. Mélyen átértékeltük, hogy életünknek mások felé kell fordulnia.”³⁴

Kaszapékat tehát az evangélium értelmezésének újszerűsége érintette meg s az, hogy ezeket a gondolatokat civilek képviselték. Elsősorban a fiatalok és a fiatal házaspárok voltak fogékonyak a Bokor által kínált keresztény életformára, s így elsősorban az ő köreikben jöttek létre Pécelen közösségek, de Halász Endre az idősebb nemzedéket is igyekezett kiscsoportokba szervezni.

A plébános a '70-es évektől kezdve igyekezett az általa Pécelen létrehozott kisközségeket integrálni az egyházközség életébe, hosszabb távon pedig a Bulányi által kidolgozott modellt szerette volna megvalósítani, mely szerint az egyházközség kisközségekből épülne fel, és annak vezetői alkotnák a képviselő-testületet. A képviselő-testület összetétele kapcsán ügyelt arra, hogy a nők legalább egyharmadát tegyék ki, s kellő súllyal legyen jelen a fiatalabb nemzedék is. Az egyházközségben képviselő-testületi választásra utoljára 1947. május 11-én került sor Pécelen. 1971 februárjában Halász Endre a testület 8 taggal való kiegészítését javasolta, arra hivatkozva, hogy majdnem egy éve nem volt földműves tagja a grémiumnak, s a fiatalabb korosztály sem képviseltette magát kellő mértékben. A létszám így 32 főre növekedett két földművessel, hét harmincas éveiben járó és három huszonéves résztvevővel — ez az összlétszám felelt meg egyébként az előírások szerint a kb. 6000 fős egyházközségnek.³⁵ 1972-ben a lemondás és elköltözés miatt lecsökkent létszámot, arra hivatkozva, hogy a 40 éven aluliak száma még mindig alacsony, két huszonéves, és egy harmincas éveiben járó fiatalemberrel egészítették ki,³⁶ 1977-ben pedig három nőt választottak a megürült helyekre, az új tagokra elsősorban az egyházközségi szegénygondozásban számítottak.³⁷ Teljes bizonyossággal nem megállapítható, hogy a testület tagjai közül hányan tartoztak valamelyik kisközségbe, de a 70-es években bekerült fiatalok közül már jó páran valamelyik péceli csoportnak a tagjai voltak — ezt támasztják alá az 1979-ben lezajlott személyi változások is.³⁸

Olykor a bázisközségekkel vagy közvetlenül a Bokor-mozgalommal kapcsolatos ügyek is napirendre kerültek a képviselő-testület ülésein. Halász Endre az 1977. november 20-i ülésen ismertette a zsinat és a VI. Pál pápa által 1975 decemberében kiadott *Evangelii Nuntiandi* álláspontját a bázisközségek szerepéről az egyház életében,³⁹ az 1979. november 7-i ülésen pedig tájékoztatást adott a vonatkozó zsinati és szinódusi határozatok alapján arról, meg

³⁴ MERZA 1997: 89.

³⁵ VPKL A. 1. Acta Parochiarum, Pécel 722/71.

³⁶ VPKL A. 1. Acta Parochiarum, Pécel 139/1972.

³⁷ VPKL A. 1. Acta Parochiarum, Pécel 2412/77.

³⁸ VPKL A. 1. Acta Parochiarum, Pécel 388/79; 3023/79.

³⁹ Képviselő-testületi jegyzőkönyv 1977–1983, 1977. november 20-i ülés; 90 év a Szűzanya oltalmában 2018: 110.

lehet-e lelkiismereti okokból tagadni a fegyveres katonai szolgálatot.⁴⁰ Az 1980. június 1-jei képviselő-testületi ülésen pedig Cserháti Józsefnek az *Új Emberben* a bázisközösségekről megjelent írására hívta fel a figyelmet.⁴¹

Az egyházközség életében fontos szerepe volt az ökumenének, ebben kiemelt helye volt az ökumenikus imahétnek.⁴² 1975 januárjától a négy péceli felekezet (katolikus, református, evangélikus és a baptista) egymás templomában felváltva imádkozott. Halász Endre és a református lelkész, Orosz Ferenc, valamint 1977-től az evangélikus pap, Gáncs Péter (a későbbi püspök) havi rendszerességgel összejártak, közösen elmélkedtek, és teológiai kérdésekről beszélgettek. A településen két ökumenikus ifikör is működött. A református lelkész fia, ifjabb Orosz Ferenc elmondta, életében meghatározó szerepe volt az ott megismert erőszakmentességnek, melyet Halász Endre és a Bokorhoz tartozó fiatalok közvetítettek.⁴³

Bulányi György és a hierarchia konfliktusának erőterében

1977 januárjában több Bokor-taghoz hasonlóan Halász Endre útlevelét is bevonták.⁴⁴ A hatóságok részéről Halászt ezekben az években más retorzió közvetlenül nem érte, de mozgását és a hozzá látogatókat megfigyelték.⁴⁵ Az 1980-as évek elején mélyült el ugyanakkor a püspöki kar és Bulányi György közötti konfliktus: egy többéves folyamat eredményeként 1982 júniusában a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia a szerzetes egyes tanait elítélte, őt magát a nyilvános működéstől eltiltotta, ügyét pedig további vizsgálat végett Rómába terjesztették. A Bokorhoz tartozó papok közül már 1981 őszén két káplánt, az esztergomi egyházmegyes Kovács Lászlót és a fehérvári egyházmegyében szolgáló Gromon Andrást fél évre felfüggesztettek. Az 1983-as évben tovább folytatódtak a közösség papjai elleni szankciók. A váci egyházmegyében Halász Endrét 1983-ban nyugdíjazták, ugyanebben az évben a szintén váci egyházmegyes Bisztrai Lászlót Ócsáról Ladánybenére helyezték, a plébánosnak 11 év után kellett elhagynia a települést. Szegedi László sülysápi plébános azonban éppen ettől az időponttól távolodott el a közösségtől teológiai fenntartásai miatt. Az esztergomi egyházmegyében Tarnai Imrét, Havasy Gyulát és Kovács Lászlót akarták elmozdítani, ők azonban Halással és Bisztraival ellentétben nem fogadták el a diszpozíciót, s Rómához fellebbeztek. 1983 nyarán Pataky Kornél püspök a győri egyházmegye öt papjával és két teológushallgatójával aláíratott egy engedelmisségi nyilatkozatot. Az esetről készült napi operatív jelentés szerint az érintettek ellenvetés nélkül aláírták

⁴⁰ Képviselő-testületi jegyzőkönyv 1977–1983, 1979. november 7-i ülés; 90 év a Szűzanya oltalmában 2018: 118. 1979 őszén tagadta meg a katonai szolgálatot az első Bokor-tag, Merza József matematikus. Ezt követően egy három tagból álló küldöttség ment Lékai László bíboroshoz, hogy segítségét kérjék a fegyveres szolgálatot lelkiismereti okokból megtagadó katolikusok ügyében. A küldöttségnek Benyhe Jánosné Bolarics Andrea, Juhász Károly és Halász Endre volt a tagja. ÁBTL I. 2.7.1 NOIJ – BRFK – 160/2/1979. 10. 20. Bő két évvel később, 1981. december 5-én Halász Merza Józseffel, Demeczky Jenővel, Benyhéné Bolarics Andreával kíséri el Bulányit, akit Lékai László egy teológusokból álló négytagú bizottság elé idézett „dialogus” céljából, hogy kivizsgálják a szerzetes által képviselt teológiai nézeteket.

⁴¹ CSERHÁTI 1980.

⁴² 90 év a Szűzanya oltalmában 2018: 111.

⁴³ Ifjabb Orosz Ferenc közlése.

⁴⁴ Útlevétkérelmét 1979-ben és 1981-ben is elutasították azzal az indokkal, hogy utazása „közérdeket sért”. VPKL A. 1. Privata Halász Andreae 670/81., 1192/81.

⁴⁵ Halász megfigyeléséről tanúskodik a következő akta: ÁBTL 3.1.2. M-38381 Dénes.

a dokumentumot, az egyik volt szeminarista, Szabó Gyula (jelenleg mezőörsi plébános) azonban a vele készült interjújában azt mondta, a nyilatkozat zárómondatát („mindenkori megyéspüspökömnek engedelmeskedem”) csak a „saját lelkiismeretem szavát követve” betoldással fogadták el.⁴⁶

Halász Endre az 1982 februárjában megtartott ülésen arról tájékoztatta a képviselő-testületet, hogy a püspöki iroda igazgatójának látogatásakor közölték vele: vagy áthelyezik egy egyelőre meg nem nevezett Pest megyei, káplán nélküli plébániára, vagy kérnie kell nyugdíjazását. Ő erre — elmondása szerint — azt válaszolta, ha püspöke küldi, engedelmeskedik, de önként nem kéri nyugdíjazását. Halász már az ülés előtt szűkebb körben ismertette a történeteket, minek következtében az irodaigazgató figyelmeztetése ellenére a képviselő-testület elnöke és a munkacsoportok vezetői felkeresték a püspököt.⁴⁷ Bánk József azonban befejezettnek nyilvánította az ügyet, és rosszállását fejezte ki az akció miatt, mert — véleménye szerint — ezzel csak ártanak az ügynek. A plébános szükségesnek látta, hogy minderről tájékoztassa a képviselő-testületet, hiszen — mint ahogy ez a jegyzőkönyvbe is belekerült — ez nemcsak az ő személyes ügye, hanem az egész egyházközségé. Fontosnak tartotta továbbá, hogy beszéljenek arról is, mi maradjon meg mindabból, amit az elmúlt évtizedekben elkezdtek, mi az, amit a zsinat óta véghez vittek, s mi az, amihez a képviselő-testület mint nagykorú keresztények gyülekezete ragaszkodik.⁴⁸

A plébános a június 27-i ülésen elmondta a képviselő-testületnek, hogy a pünkösdi előtti szerdán (vagyis május 26-án) felkereste őt Ákos Géza püspöki helynök azzal a kéréssel, hogy a közelgő lélekvaró ünnepségen Bulányi György és Merza József ne jelenjenek meg. A plébános továbbította a kérést az érintetteknek, azzal a megjegyzéssel, hogy ő senkit nem képes és nem is hajlandó a templomból kitiltani. Azt is közölte a testülettel, hogy a lélekvaró ünnepkel kapcsolatban nem akar változtatni a jövőben sem. Az ülés időpontjában Bulányit a püspöki kar már eltiltotta a nyilvános működéstől, így ez a kérdés is napirendre került, továbbá beszéltek az *Új Ember* áprilisi számában ismertetett 6 pontról, melyek a cikk szerint a piarista szerzetes tanításában eltérnek az egyház álláspontjától, de amely 6 pontot Bulányi abban a formában soha nem vallotta a magáénak. A kifogásolt szöveghelyek ugyanis egy *Új Forrás* című szamizdatkiadványból származtak, melynek nem a szerzetes volt a szerzője.⁴⁹

Halász Endre nyugdíjazása

A váci püspöki levéltárban őrzött iratok és 2000-ben a Gulyás Gyula és Gulyás János által Halász Endréről forgatott, *Mint miközülünk egy* című, kétrészes dokumentumfilm alapján jól rekonstruálhatóak a Halász Endre nyugdíjazását közvetlenül megelőző történések. A plébános 1983. május 11-i levelében tájékoztatta Bánk József érsek-püspököt, hogy Ákos Géza helynök a megelőző héten meglátogatta őt, és közölte vele: a pünkösdi Szentlélek-varást nem szabad

⁴⁶ Bővebben: VÖLGYESI 2023: 127–135.

⁴⁷ Pécelen 1982. január 10-én jött létre a képviselő-testületen belül az evangelizációs, liturgikus, karitatív és gazdasági munkacsoport.

⁴⁸ Képviselő-testületi jegyzőkönyv 1977–1983, 1982. február 11-i ülés.

⁴⁹ Képviselő-testületi jegyzőkönyv 1977–1983, 1982. június 27-i ülés; Közösségben Szent Péter utódjával és a püspökök testületével 1982.

megtartani. A plébános egyházi eljárójához intézett levelében azonban kijelentette: az utasítást nem áll módjában végrehajtani. Döntését azzal indokolta, hogy nem zárhatja be az ajtót a csöndes imádságra összegyűlő keresztény testvérei előtt. Azt az időt, ami még megadatik a számára, nyugodt lelkiismerettel szeretné eltölteni Isten szolgálatában.

„Nagyon kérem érsek atyát, hogy ne engedje megzavarni ennek a néhány száz embernek a csendes imádságát. Az Apostol szavaival kérem: Atyák ne keserítsétek gyermekeiteket. És szabadjon még tisztelettel megkérdezni az egész Bulányi ügygel kapcsolatban, hogy nem lehetne 1983-ban is alkalmazni rá Gamálielel bölcsességét?”⁵⁰

Az ily módon mégis megtartott Bokor-ünnepről Ludányi Kálmán váci prépost és kanonok május 30-i levelében számolt be az érsek-püspökhöz.⁵¹ Őt előzetesen Bánk József Ákos Géza helynökön keresztül azzal bízta meg, hogy Pécelen tartson rövid beszédet, és ismertesse Agostino Casaroli bíboros április 30-i levelének vonatkozó részeit,⁵² az eseményről pedig készítsen magnófelvételt. Fontos megjegyezni, hogy a Casaroli bíboros levelét az *Új Ember* éppen május 22-én, pünkösdvasárnap hozta nyilvánosságra.⁵³ Ludányi délután fél 3 körül érkezett a plébániára Szecsődi Péter püspöki szertartóval, aki egyébként 1977 és 1979 között Pécelen volt káplán. Halász Endre barátságosan fogadta őket, majd azt mondta, szólni fog, hogy mikor menjenek át a templomba. Halász rövidesen három civilbe öltözött pappal tért vissza, akik közül az egyik megkérdezte, rendelkeznek-e az érsektől hivatalos, írásos felhatalmazással. Mivel ilyen-nel nem, csak szóbeli megbízatással rendelkeztek, a civilbe öltözött pap, aki egyébként az ünnepség főszervezője, Gromon András csabdi plébános volt, felkérte őket, hogy ez esetben álljanak el tervüktől, és magnófelvételt se készítsenek.⁵⁴ Ludányi és Szecsődi a háromszor másfél

⁵⁰ Halász Endre Bánk József érsek-püspökhöz. Pécel, 1983. május 11. VPKL A. 1. Acta Parochiarum, Pécel 837/1983.

⁵¹ Ludányi Kálmán Bánk József érsek-püspökhöz. Vác, 1983. május 30. VPKL A. 1. Acta Parochiarum, Pécel 837/1983.

⁵² Casaroli bíboros levelét a magyarországi látogatáson tartózkodó Luigi Poggi érsek, rendkívüli ügyekkel megbízott apostoli nuncius adta át Lékai Lászlónak. Ennek fejleményeiről a második nyilvánosságban a *Beszélő* is beszámolt (*Új fejlemények*, 1983.), és a Bokor-közösség ugyancsak szamizdatban megjelenő kiadványa, a *Karácsonyi Ajándék* is reagált a történetekre a *Kommentár Casaroli államtitkár leveléről* című írásban.

⁵³ Casaroli bíboros Lékai Lászlóhoz, a Magyar Püspöki Kar elnökéhez intézett levelében röviden összefoglalta a Vatikán egyébként már ismert álláspontját a bázisközösségekről, majd a magyar egyházi vezetéstől a Bulányi-ügyről kapott addigi jelentésekre és szóbeli tájékoztatásra alapozva — a doktrinális kérdésektől itt eltekintve — a következőképpen fogalmazott: „Öszentségétől azt a felhatalmazást kaptam, hogy értesítsem Eminenciát: a Szentszék osztva püspöki Karotok gondjaiban, mindazt, amit ti ezekről a »bázisközösségekről« határozatok, jóváhagyja és tekintélyével megerősíti, mert elsősorban az a törődés vezet, hogy a Magyar Egyház egysége megőriztessék.” Fontos megjegyezni, hogy a püspöki kar a Bulányi-féle közösségekről nem határozott semmit, csupán a piarista szerzetes személyével kapcsolatban döntött úgy, hogy eltiltja a nyilvános működéstől. (Szilárd egységben a helyi egyházzal, közösségben a püspökökkel 1983.)

⁵⁴ A váci érsek-püspök 1983. június 1-jén kelt átirata következtében Szakos Gyula székesfehérvári püspök kivizsgálta Gromon András magatartását. (Bánk József érsek-püspök Szakos Gyula székesfehérvári megyéspüspökhöz. Vác, 1983. június 1. VPKL A. 1. Acta Parochiarum, Pécel 837/1983.) Szakos felhívta Gromon figyelmét arra, hogy még saját egyházmegyéjében sincs joga más plébánia templomában intézkedni. A csabdi plébános ezt tudomásul vette, és 1983. június 22-én a következő írásbeli nyilatkozatot tette Szakos előtt: „A pünkösdvasárnapi péceli összejövetel alkalmával nem tiltottam meg a megjelent váci Kanonok Úrnak, hogy Megyefőpásztora megbízásából felszólaljon, hanem azt mondtam: »azt szeretném kérni, ne szóljon«. Legkevésbé sem akartam az illetékes Főpásztort ezzel a kéréssel megsérteni.” Szakos Gyula székesfehérvári megyéspüspök Bánk József érsek-püspökhöz. Székesfehérvár, 1983. június 22. VPKL A. 1. Acta parochiarum, Pécel 837/83.

órából álló programot, illetve annak egy részét a templom oldalkápolnájában hallgatta meg. Az ünnepség három másfél órás részből állt, ezeket félórás szünet választotta el egymástól. A program menetét Gromon András ismertette a jelenlévőkkel. Az első rész gitárral kísért énekléssel kezdődött, a folytatásban egy előadás hangzott el az alázatról, ezt egy húszperces elmélkedés, majd hozzászólások, illetve imádság követte. Az első részt énekléssel zárták. A második rész hasonló koreográfia szerint zajlott, az előadás témája a szegénység volt.⁵⁵ Az első részt követő szünetben Ludányi szerint Halász Endre szabadkozott Gromon fellépése miatt. Ludányi és Szecsődi a második rész után elhagyta a helyszínt, távozásuk előtt megkapták a plébánostól az addig elkészült magnófelvételt. A prépost leveléből kiderül, hogy az ünnepen mintegy 250 fő vett részt, a rendezvényt lezáró szentmisét a tervek szerint Horváth József káplán mondta, melynek középpontjában a szelídség érénye állt. Bulányi ottlétük alatt nem szólalt fel, a szünetben a jelenlévőkkel beszélgetett.

Május 14-én kelt levelében Bánk József püspök arról értesítette Halász Endrét, hogy július 1-jei hatállyal nyugállományba helyezi „egyházi szolgálat érdekében, de figyelembe véve meggyengült egészségi állapotát is”. Ezzel egy időben felajánlotta számára Szada, Tápiószele és Vác-szentlászló üresen álló plébániáit.⁵⁶ Halász Endre május 23-án, hétfőn vette kézhez főpásztornak levelét.

A május 29-i képviselő-testületi ülésen a plébános beszámolt a történetekről. A testületben vita alakult ki arról, hogy mi áll a nyugdíjazás hátterében, mit kell érteni az „egyházi szolgálat érdekében” kifejezésen. Végül egyhangú határozatot hoztak arról, hogy azonnal levelet írnak a püspöknek, hogy amennyiben lehetséges, ne nyugdíjazza Halász Endrét. A testület tehát demonstratív módon fejezte ki, hogy egységesen a plébános mögött áll. A levélben úgy fogalmaztak: a nyugdíjazás híre lesújtotta az egész egyházközséget, úgy, mint amikor egy családban meghal a legkedvesebb családtag. Nem látnak okot a nyugdíjazásra, hiszen a plébános egészsége rendben van, s mindig a legnagyobb buzgalommal vezette az egyházközséget a II. Vatikáni Zsinat szellemében.

„Valóságos gondviselő atyja volt az egyházközségnek: ahol lelki vagy anyagi segítségre volt szükség, ő ott mindig megjelent és segített! Nem is tudjuk elmondani vagy leírni érdemeit, melyek az ő nevéhez fűződnek! Mindig a lelki dolgokat helyezte előtérbe és csak ezután következett más. A plébánia ajtaja mindig mindenki előtt nyitva állt, sokszor mondta: ha súlyos beteg van, éjjel is hívják őt, nehogy a szentségek felvétele nélkül haljon meg testvérünk.”⁵⁷

Halász Endre még ugyanaznap — Szentháromság vasárnapján — a vasárnapi prédikációban jelentette be a híveknek nyugdíjazását: beszédében hangsúlyozta, nem érzi úgy, hogy nem engedelmeskedett püspökének, s mindvégig a II. Vatikáni Zsinat szellemében iparkodott tevékenykedni. Azt is megemlítette, hogy a sajtóban, olykor még az *Új Emberben* is lehet arról ol-

⁵⁵ Ludányi leírásából valószínűsíthető, hogy az első előadó Simonyi Béla volt, aki nem sokkal azelőtt szabadult a fegyveres katonai szolgálat megtagadása miatt rá kirótt 14 hónapos fogházbüntetésből. A második előadást pedig minden bizonnyal Márczi Anna és Demeczky Jenő tartotta.

⁵⁶ VPKL A. 1. Privata Halász Andreae 789/83.

⁵⁷ A levél a képviselő-testületi ülés jegyzőkönyvének mellékleteként olvasható: Képviselő-testületi jegyzőkönyv 1977–1983, 1983. május 29-i rendkívüli ülés.

vasni, hogy zsinati gondolatok megvalósítása elakadt az egyházban.⁵⁸ A váci püspöki levéltárban a képviselő-testület levele nincs iktatva, megtalálható viszont a péceli hívek június 10-én kelt támogató levele, amelyben a nyugdíjazás visszavonását kérték.⁵⁹

A Bokor-közösséghez tartozó Kaszap házaspár felajánlotta a plébánosnak, hogy gondozásra szoruló, mozgássérült testvérével együtt költözzön az ő házukba, ahol élete végéig biztosítják számukra a nyugodt körülményeket. Halász Endre azonban nem szegült szembe eljárójának intézkedésével, és a gödöllői főplébániához tartozó Szadára költözött. A már említett május 29-i képviselő-testületi ülésen a plébános a következőkre kérte a megjelenteket:

„senki ne hagyja el a helyét a plébánosváltás miatt, különösen fontos ez az utcaapostolok esetében. A testület megbízatása 1984. december 31-ig szól. Teljes bizalommal legyenek az új lelkipásztor iránt. Minden megkezdett munkát folytatni kell, mert az szolgálja az egyházközség érdekét.”⁶⁰

Az utód

Halász utódja a bagi plébános, Fila Lajos lett. A vele készült interjúban Halász Endre elmondta, ő eredetileg Fila Bélát szerette volna megnyerni a feladatnak.

„Tudtam, hogy a püspök szívesen tenné Bélát Pécelre és kértem a Lajost, hogy biztassa öccsét, ha Pécelre akarja őt helyezni a püspök úr, nehogy azt higgye, hogy ezzel nekem rosszat tesz, mert nekem jó lett volna ő utódként, hisz nem olyan szemellenzős, mint a bátyja. És Fila Béla szeret engem, tanítottam a kis szemináriumban. Azonban erre nem került sor, mert Béla azt mondta, hogy ő nem változtat már helyet, mert a Gál [Gál Ferenc] nemsokára nyugdíjba megy, és őt kéri utódjának. Viszont ajánlotta a bátyját. Én eleve tudtam, hogy Fila Lajos nem alkalmas erre. 70-ben vagy 71-ben Lajos papi lelkigyakorlatot tartott Pannonhalmán, akkor ahogy ott beszéltünk vele, láttuk hogy ő teljesen dialógusképtelen. Ő egyáltalán nem hajlandó meghallgatni a másik ember véleményét, lesöpört mindent. Az ottani papok megállapították, hogy ő teljesen dialógusképtelen.”⁶¹

Az átadás-átvételnél tartott, július 10-i képviselő-testületi ülés jegyzőkönyve szerint Fila Lajos a laikusok új helyéről és szerepéről, a szolgálati papság és az általános papság közötti különbségről, az egyház egységének fontosságáról és az engedelmességről beszélt részletesebben.⁶² Ebből már sejthető volt, hogy az új plébános egyházképe jelentősen eltér elődjétől. Mindezek ellenére kezdetben jó munkakapcsolat alakult ki kettőjük között, idővel azonban ez megváltozott. Minderről Halász egy 1989. november 21-én, Marosi Izidor váci püspökhöz írt levelében

⁵⁸ A Halász Endre prédikációjáról készült magnófelvételt Korponai Erzsébet bocsátotta rendelkezésemre.

⁵⁹ VPKL A. 1. Privata Halász Andreae 928/83.

⁶⁰ HD 1983. év – Péceli Római Katolikus Egyházközség (letöltés 2025. március 14.); 90 év a Szűzanya oltalmában 2018: 131.

⁶¹ HALÁSZ 1991: 27.

⁶² Képviselő-testületi jegyzőkönyvek 1977–1983 között, 1983. július 10-i ülés.

s a már többször idézett 1991-es interjújában is beszámolt.⁶³ Fila kezdetben tudomásul vette a péceli hívek azon igényét, hogy továbbra is Halásznál gyónhassanak. Másfél évig minden elsőpénteken ő maga ment autóval Szadára elődjéért. Később a Bokor-közösség tagjai kérték az új plébánost, hogy olvassa el Bulányinak a *Keressétek az Isten Országát* című ötkötetes munkáját. Halász szerint a második kötetben Fila eretnekséget talált. Húszoldalas kritikájára Halász ugyanilyen terjedelemben válaszolt. Ez azonban nem győzte meg a plébánost, ezt követően pedig ő maga nem hívta Halászt, de kijelentette, ha valaki a hívek közül igényt tart szolgálataira, az elé nem gördít akadályt a továbbiakban sem.

Eközben az egyházközségben működő Bokor-közösségekkel szemben is kifejezésre juttatta fenntartásait. Kaszapék a velük készült interjúban felidéztek, hogy 1983 szilveszterén a péceli Bokor-közösségek tagjai összegyűltek lakásukon, s ekkor egy ismerkedő találkozási meg-hívták az új plébánost is. Ő azonban érzékeltette, hogy nem kíván kapcsolatot tartani velük a jövőben, így többet nem is hívták összejöveteleikre.⁶⁴ Halász Endre elmondása szerint 1985 januárjában Fila Lajos a jórészt kisközségi tagokból álló templomi énekkar tagjainak adta értésére, hogy nem tartja kívánatosnak, hogy bárki is kapcsolatban legyen Bulányi Györggyel. Az éles fordulatot a péceli egyházközség és Halász Endre életében azonban az 1987-es esztendő hozta:

„Két év múlva viszont megszavaztatta a testülettel, hogy nem várja meg, míg a Hittani Kongregáció eretneknek nyilvánít, hanem máris úgy döntenek, hogy semmiféle funkciót nem végezhetnek a péceli templomban.”⁶⁵

Ennek következtében Halász — mint ahogy püspökéhez írt levelében fogalmazott — sorozatban keresztelt gyerekeket és esketett párokat Szadán. 1991-ben a vele készült interjúban azt is elmondta, bár 1987-ben új választásokat tartottak az egyházközségi képviselő-testületben, so-kan azonban hivatalban maradtak a régi tagok közül.⁶⁶ Döntésüket Halász így magyarázta:

„Érdekes, hogy volt egy ember a testületben, akivel különböző problémáim is voltak, és pontosan ez állt ki akkor a védelmemre, hogy hogy lehet ilyen határozatot hozni ellenem, aki itt mi mindent csináltam. És egy másik, aki meg nagyon közel állt hozzám, az mondta, hogy értsem meg, itt nem rólam van szó, hanem Bulányiról. Itt a bulányizmust ítélik el. Egyszóval így győzte meg őket Fila Lajos, hogy ez nem rám vonatkozik, és ilyen furcsa lelkiállapotban szavaztak.”⁶⁷

A péceli egyházközség képviselő-testületének jegyzőkönyve az 1987. szeptember 20-i ülésről azt rögzítette, hogy Fila Lajos plébános kifejtette az egyház hivatalos álláspontját a bázisközsé-

⁶³ Halász Endre Marosi Izidorhoz. Szada, 1989. november 21. VPKP A. 1. Privata Halász Andreae 1794/1989; HALÁSZ 1991: 27.

⁶⁴ Interjú Kaszap Istvánnal és Kaszap Mártával 2024. július 11-én.

⁶⁵ Halász Endre Marosi Izidorhoz. Szada, 1989. november 21. VPKP A. 1. Privata Halász Andreae 1794/1989.

⁶⁶ A választásokat valójában 1986. május 18-án tartották, Fila ennek eredményét 1986. július 22-én terjesztette fel. VPKL A. 1. Acta Parochiarum, Pécel 1266/1986.

⁶⁷ HALÁSZ 1991: 27.

ségekről. Ezzel összefüggésben pozitívan beszélt a Regnumról, a Fokolare mozgalomról és a karizmatikusokról, Bulányi tanítását azonban tévesnek és veszélyesnek minősítette. Arról is beszélt, hogy a Hittani Kongregáció várja a szerzetes válaszait a hozzá intézett kérdésekre. A plébános kijelentette, amennyiben Halász Endre nyilatkozik arról, hogy nem vallja Bulányi tanítását, az egyházmegye azonnal rehabilitálja. Amíg azonban gyanúsított, ő nem engedi, hogy itt működjön. A péceli Bokor-közösségekkel kapcsolatban pedig azt mondta, azok a lelkipásztori, szociális munkában nagy segítségére vannak az egyházközségnek. Ha tehát kijelentik, hogy ragaszkodnak az egyház tanításához, nincs ellenük kifogás. A plébános azon megszólalásával, hogy Halász addig nem működhet Pécelen, amíg nem határolódik el Bulányi tanaitól, világos elvárást fogalmazott meg a képviselő-testülettel szemben. A kérdés pedig úgy került szavazásra, megvárják-e a Bulányi-ügy hivatalos rendezését, vagy már az előtt határoznak Halász Endre további működéséről. Hat fő ellene volt az előzetes állásfoglalásnak, a többségi álláspont értelmében azonban a következő döntés született:

„A képviselőtestület kéri, hogy Halász atya ne működjön, amíg az elvi döntés meg nem történik.”⁶⁸

Fila Lajos az ezután kibontakozó vitát elnöki jogkörével élve berekesztette. Ezzel szemben a Péceli Római Katolikus Egyházközség honlapján egy, több forrásból összeállított, historia domusnak nevezett kronológiában a következő olvasható:

„A szeptember 20-i ülésen — a jegyzőkönyv szerint — jelentős feszültség alakult ki (igazi vita azonban nem) a korábbi plébános bázisközösségekhez való tartozása és az ott kifejtett tevékenysége miatt. Erről dr. Fila Lajos részletesen kifejtette az egyház álláspontját, amellyel ő maga is egyetértett. Mindazonáltal fontosnak tartotta közölni: a péceli bázis nagy erénye, hogy a lelkipásztori munkában, illetve a szociális területen nagy segítséget tudna nyújtani.”⁶⁹

Összegzés

Halász Endre egyházi rehabilitációjára a rendszerváltás után került sor, 1991-ben Pécelen, egy ünnepélyes szentmise keretében. A plébános rehabilitációjára irányuló kezdeményezés Szadáról indult ki, de a péceli hívek is nagy számban csatlakoztak hozzá. Halász Endre minden megnyilatkozásában következetesen állította, kényszerű nyugdíjazására az Állami Egyházügyi Hivatal nyomása miatt került sor. A Gulyás testvérek által készített dokumentumfilmben megszólaló Bánk József nyugalmazott érsek-püspök is ezt a verziót erősítette meg, hangsúlyozva, hogy a nyugdíjazással meg akarta óvni a plébánost az erősebb szankciótól, a felfüggesztéstől. Kétségtelen, hogy Halász Endre plébánosi működésének utolsó éveiben belekerült a Bulányi György és a Bokor-mozgalom körül kialakult egyházpolitikai viták erőterébe, s egyszerre kel-

⁶⁸ A péceli Római Katolikus Egyházközség képviselő-testületi jegyzőkönyve, 1987. szeptember 20-i ülés.

⁶⁹ HD 1987. év – Péceli Római Katolikus Egyházközség (letöltés: 2025. március 16.)

lett lelkiismerete szavát követnie és az egyházhoz való hűségét bizonyítani. Az egyházközségnek és a képviselő-testületnek pedig időről időre döntenie kellett, hogy egy erősen manipulált közegben, ahol csak az egyik félnek volt lehetősége a nyilvánosságban megszólalni, képes-e felelős, nagykorú keresztényként a lelkiismeret szavára hallgatni, vagy inkább a kívülről és felülről megfogalmazott vélt vagy valós elvárásokhoz igazodik. Úgy tűnik, a képviselő-testület többsége a Bulányi-ügy eszkalálódásának hatására azonosult az új plébános, Fila Lajos intencióival, s az egyházhoz való lojalitását úgy fejezte ki, hogy korábbi plébánosának, ha egy kérés formájában is, de megtiltotta, hogy a községben papi szolgálatot végezzen (s így aranymiséjét is Szadán kellett megtartania 1989-ben). Vagyis lokális szinten saját hatáskörükben hasonló módon szankcionálták Halász Endrét, mint öt évvel korábban a magyar püspöki kar Bulányi Györgyöt. Végül összevetve a levéltári forrásokat és a személyes elbeszéléseket a péceli egyházközség interneten és nyomtatott formában elérhető „hivatalos” történetével, látható: a plébános és a képviselő-testület viszonyában egy ponton két eltérő s egymásnak ellentmondó narratíva él még napjainkban is.

Felhasznált irodalom

LEVÉLTÁRI ÉS KÉZIRATOS FORRÁSOK

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

2.7.1 Napi operatív információs jelentések (NOIJ)

3.1.2. Munka dossziék (M-dossziék)

3.1.5. Operatív dossziék (O-dossziék)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

XIX-A-21-a Állami Egyházügyi Hivatal. Elnöki iratok, 1951–1989.

Váci Püspöki és Káptalani Levéltár (VPKL)

A. 1. Püspöki Levéltár. Váci Püspöki Hivatal iratai. Egyházkormányzati iratok. Acta Parochiarum. Plébániákra vonatkozó iratok

A. 1. Püspöki Levéltár. Váci Püspöki Hivatal iratai. Egyházkormányzati iratok. Privata. Személyi Iratok

Képviselő-testületi jegyzőkönyv 1977–1983.

A péceli Római Katolikus Egyházközség képviselő-testületi jegyzőkönyve 1977 és 1983 között I. kötetben.

SAJTÓFORRÁSOK, INTERJÚK

CSERHÁTI József

1980 Egyházi bázisközösségek. *Új Ember* 1980. június 1. 1769. szám, [3.]

Hitvallása: szeretet

2000 Hitvallása szeretet. Szelídek fogják lakni a földet 3. rész. *Pécel ESE Híradó kulturális és közéleti folyóirat*. 2000. december 5., 14–15.

90 év a Szűzanya oltalmában

- 2018 90 év a Szűzanya oltalmában. A péceli Római Katolikus Egyházközség története évek-re lebontva az írott História Domus, a képviselőtestületi jegyzőkönyvek és az emberi emlékezet alapján. A szöveget rögzítette, kiegészítette és magyarázatokkal ellátta: Dr. Lukács Ferenc egyháztanács elnöke. [Pécel:] A péceli Római Katolikus Magyarok Nagyasszonya Egyházközség.

Közösségben Szent Péter utódjával és a püspökök testületével

Új Ember, 1982. április. 4., [3.] Szilárd egységben a helyi egyházal, közösségben a püspökökkel.

Új Ember, 1983. május 22., [1.] Új fejlemények.

Beszélő Összkiadás, 479–480.

Interjú Kaszap Istvánval és Kaszap Mártával 2024. július 11-én. Készítette Völgyesi Orsolya. (Az interjú a szerző birtokában.)

Interjú Mlecsenkov Angellel 2023. június 28-án. Készítette Völgyesi Orsolya. (Az interjú a szerző birtokában.)

SZAKIRODALOM

BENYHE Bernát

- 2015 Bokor — állam — egyház. A Bulányi György-féle Bokor közösség, a kommunista pártállam és a magyar katolikus hierarchia. In TÖRÖK József — TUSOR Péter — TÓTH Krisztina (szerk.): *Katolicizmus Magyarországon a II. Vatikáni zsinat korában. Tanulmányok és inventárium.* (Collectanea Studiorum et Textuum 2/1.) Budapest: Gondolat, 257–325.

ERCSÉNYI András

- 2022 Halász Endre (Bandi bácsi) élete. *Koinónia* 29/9, 5124–5127.

HALÁSZ Endre

- 1991 Ha a család nem egyház, nincs egyház. [Interjú HALÁSZ Endrével. Készítette VÉRTES István és DOMBI Tibor.] *Érted vagytok* 2/6, 25–28.

MERZA József (szerk.)

- 1989 *Életrépek. Harminchárom riport és beszámoló a Bokor közösség családjairól, csoportjairól.* Budapest: Család Alapítvány.

MÓZESSY Gergely

- 2015 Beszűkített mozgástérben. Shvoy Lajos székesfehérvári püspök és a hatalom 1961–1962 fordulóján. In KLESTENITZ Tibor — ZOMBORI István (szerk.): *Litterarum radices amarae, fructus dolces sunt. Tanulmányok Adriányi Gábor 80. születésnapjára.* Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 333–346.

VÖLGYESI Orsolya

- 2017 Katolikus kisközösségek az 1950-es években. A Fekete Gabriella és társai elleni per tanulságai. In HÉJJA Julianna Erika — SÁFÁR Gyula (szerk.): *EÁrchívum. Tanulmányok Erdész Ádám hatvanadik születésnapja tiszteletére*. Gyula: Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára, 87–97.
- 2023 A Bokor papjai. Egy katolikus megújulási mozgalom egyházi hálózatai az 1970-es, 1980-as években. *Korall* 24/94, 114–138.

A new model of parish life in a rural church. Pécel in the 1970s and 1980s.

The study deals with the history of the Roman Catholic parish of Pécel in Pest County, with special emphasis on the 1970s and 1980s. Endre Halász (1915-2001) was the parish priest of the village from 1951. The parish priest did much to revitalise the faith life during the years of dictatorship and was generally respected and appreciated by the faithful. However, Archbishop-Bishop József Bánk of Vác retired him in 1983 under pressure from the state. The parish priest was a member of the Bokor base community founded by the Piarist monk György Bulányi in the second half of the 1960s. This spiritual movement, which was built up from a network of autonomous communities, rejected armed military service in the name of non-violence, which proved particularly dangerous in the eyes of the authorities.

Halász regularly hosted community events in the parish, such as the so-called Bokor celebrations, and, together with the parish council of Pécel, tried to integrate small groups organised locally into parish life from the 1970s onwards. This study aims to show what room for manoeuvre the parish priest had when he tried to resist state and church pressure in the early 1980s and listened to his conscience. The study will also examine the behaviour of the parish council at the time of the parish priest's forced retirement, and how the attitude of the new parish priest and the council towards Endre Halász changed in the second half of the 1980s, in line with the perceived or real expectations of the Church.

„Kifelé nyílik a motorvonat ajtaja!” — Lelkész a határsávban¹

Kurucz Réka

Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Néprajz- Kulturális Antropológiai Tanszék,

— PhD, néprajzkutató

Janus Pannonius Múzeum Néprajzi Osztálya — muzeológus

Bevezetés

Írásommal² szeretném felhívni a figyelmet az oral history fontosságára az írott források tényeinek tükrében, s a néprajzi terepmunka jelentőségére a közelmúlt megismerésének lehetőségei között. Szigethi András (1930–1993) kovácshidai református lelkipásztor — és pár hónapig III/III ügynök — életének, „szenvedéstörténetének” ismertetése rávilágít, mennyire védtelen maradhatott egy ember, sőt egész családja a diktatúra gépezetével szemben. Az esettanulmány bemutatja, hogyan presszionálták a lelkészt, éltek vissza szerettei és gyülekezete iránti felelősségérzetével, s hogy a hallgatás máig is mennyire meghatározó öröksége ennek az időszaknak. Az elnyomásra adott válaszok kapcsán kitérek arra is, milyen okai lehetnek egy-egy tárgyi gyűjtemény létrehozásának, mely engem muzeológusként különösen foglalkoztat.

A Szigethi családdal közös célom jelen írással árnyalni azt a képet, mely Szigethi Andrásról ismerhető, ugyanis családját érzékenyen érintette, amikor Kósa László 2010-ben a *Théma* című lapban megjelent írásában a lelkészt ügynökként tüntette fel:

„Előadásunk elhangzása óta előkerült B-dosszié alapján azonosított fedőnév (6-os kartonja nem található): — »Xavér« — Szigethy András kovácshidai (Baranya m.) lelkészt 1959-ben 1956-os szereplése miatt besorozták, de »saját elhatározás«-ból néhány hónap után megszüntette az állambiztonsággal az együttműködést. ÁBTL 3.1.1. B-94.287. (6-os kartonja nincs)”³

Kósa László írása nem maradt reflektálatlan az egyház részéről, ám a terjedelmi korlátok miatt e tanulmányban nem térek ki erre részletesen.

Munkám elsődleges forrásai a Szigethi család tagjaival készített interjúk. Fontos tény, hogy Szigethi András gyermekei egyes eseményekről vagy az általuk gyermekként megélt tör-

¹ A kutatást az NKFIH K 147073. sz. projektje támogatta. *Krízis és mindennapi stratégiák: a társadalmi és a környezeti krízisek antropológiai perspektívái.*

² Köszönöm dr. Kovács Teréznek, hogy tanácsaival, észrevételeivel segítette e cikk megszületését.

³ Kósa 2010: 28.

ténések háttéréről gyakran már felnőttként szereztek csak tudomást, szüleik vagy más családtagok — különösképp apai nagynénjük, Sz. Á. — elmeséléseiből. Ezúton is köszönöm, hogy megosztották velem emlékeiket, dokumentumaikat, fényképeiket. További fontos forrás Papp Vilmos *Negyvenegy prédikátor. XX. századi magyar „gályarab”-prédikátorok* című könyvsorozatának ötödik kötete,⁴ melyben Szigethi Andrást is bemutatja.⁵ A tanulmány további alapját az a néprajzi terepmunka képezi, melyet 2019–2025 között az Ormánságban élő vagy onnan elszármazott emberek között végeztem. Az elmúlt hat év során közel 100 félig strukturált, hangrögzítéses interjút készítettem összesen 81 személlyel. Közülük tíz főt internáltak a Hortobágyra vagy internáltak gyermeke, hat fő olyan ormánsági származású, kuláklístára került személy vagy annak leszármazottja, akiket ugyan nem hurcoltak el, de vagyonukat államosították, négyen pedig ormánsági református lelkészek gyermekei.

Előzmények

Szigethi András 1930. március 20-án született Vajszlón. Édesapja, dr. Szigethi Kálmán Sellyén volt segédjegyző, majd Csányoszróban körjegyző. Apai nagyapja, Szigethy Károly Zalátán volt tanító, az igazi ormánsági gyökereket azonban édesanyja, Pallag Ilona családja jelentette, Vajszló tehetős és hitbuzgó református parasztcsaládjainak egyikeként. Szigethi Andrást szülei katonatisztnek szánták, és beírták a kőszegi hadapródiskolába, ahol az iskola református hit-tanoktatója, Bíró Sándor

„kellő időben felvilágosította szüleit, hogy fiuk inkább papnak, mint katonának való”.⁶

Ezután a pécsi Nagy Lajos Gimnáziumba került, ahol 1949-ben érettségizett. Már a középiskolai évek sem teltek gondtalanul, 1945-től családja életében jelentős változások következtek be. Édesapja közel egy évre vizsgálati fogságba került Pécsett. Ezalatt Szigethi András és 1933-as születésű öccse, azaz két tizenéves fiatal, fa fuvarozásával tartotta el a meglehetősen népes, az öt testvérrel és a nagyszülőkkel együtt közel tíztagú családot.⁷ Végül édesapját nem ítélték el, ám B-listára került — mint „szellemi kulák”⁸ —, így egy ideig csak segédmunkásként tudott elhelyezkedni.⁹ Családjától távol, egy pécsi szállítóvállalatnál dolgozott. Bár Szigethi András és testvérei iskoláztatása sem volt zökkenőmentes, nem tették számukra lehetetlenné a felsőoktatásban való részvételt.¹⁰ Ugyanakkor a vajszlói pártvezetés igyekezett Andrást eltéríteni

⁴ PAPP 2011.

⁵ A lelkész gyermekei azt feltételezik, hogy a szerző édesanyjukkal, esetleg más családtagokkal is készíthetett riportot, ám ők akkor nem tudtak erről. Édesanyjuk halála miatt végül hozzájuk juttatták el a tiszteletpléárdányt, melynek olvasásakor maguk is ismeretlen részletekre bukkantak, például szüleik titkos első házasságának történetére.

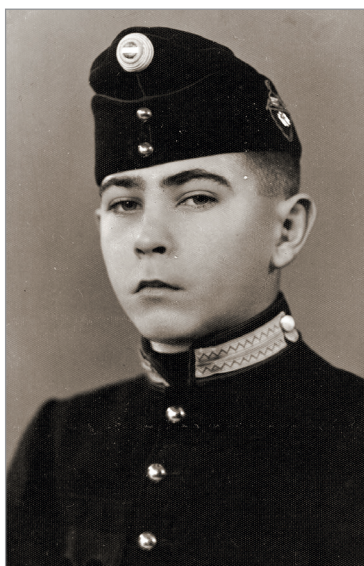
⁶ PAPP 2011: 215.

⁷ „Azt láttam, hogy édesapám profi módon tudott fát vágni. Gyerekkoromban a kertben vágtunk együtt fát és hát nem értelmiségi módon állt a kezében a fejsze nyele...” SzA (1955)-sal készült interjú részlete.

⁸ SzA (1955) közlése alapján.

⁹ Gyermekei iskolai dokumentumaiban is így szerepel: „Az én általános iskolai bizonyítványomnak az első lapján az adatok úgy voltak felvéve, hogy apja neve Dr. Szigethi Kálmán, foglalkozása segédmunkás.” SzG (1945)-vel készült interjú részlete.

¹⁰ SzG (1945), Szigethi András öccsének közlése alapján.

1. kép. Szigethi András
a kőszegi hadapródiskola növendékeként
(A Szigethi család archívumából)

2. kép. Szigethi András
végzős budapesti teológus hallgatóként 1954-ben
(A Szigethi család archívumából)

3. kép. Az 1954. évi végzős tábló a Budapesti Református Teológiai Akadémián
(A Szigethi család archívumából)

a teológiai tanulmányoktól, az egyetemi évek alatt pedig munkaszolgálati behívóval is próbálták eltántorítani hivatásától, mindhiába.¹¹ Az egyetemi évekről Papp Vilmos így ír:

„Azonnal beiratkozott a budapesti teológiára. (A felvételin ketten maradtak utolsónak. Megkérdezte társától: «Te meg tudnál-e halni a hitért?») Alig kezdte el tanulmányait (nagy szorgalommal,) a katonai hatóságok munkaszolgálatra hívták be, s majd két évet veszített. Az ilyen «behívók» célja az volt, hogy eltérítsék az illetőt a lelkeszi hivatástól, vagy besúgásra építsék be. Egyik sem sikerült. Leszerelve irtózatossá ambícióval látott neki a tanulásnak, hogy utolérje évfolyamtársait.”¹²

Kuláküldözés, határsáv, internálások

1948-tól a Magyar Kommunista Párt teljes politikai diktatúrát vezetett be Magyarországon. Alig három év alatt felszámolta az összes pártot, államosította a szénbányákat, az ipari üzemeteket, a bankokat, a kereskedelmet, és megszüntette a tőzsdét. A közélet, a gazdasági élet és az egyházi élet számos szereplője ellen koncepciók per indult, vagy bebörtönzéssel, internálással, kivégzéssel távolították el őket a társadalomból. (Előzményként még 1945-ben kiiktatták az arisztokráciát és az úri középosztályt, majd a polgárság került sorra.)¹³

A mezőgazdasági és iparpolitika a szocialista társadalom kialakításának alárendelten valósult meg. Ehhez a mintát a Szovjetunió adta, mely szerint a mezőgazdaság volt hivatott előállítani az iparosítás anyagi alapjait. A nagyobb tömegű áru előállítására képes, nem csak családi munkaerőt felhasználó mezőgazdasági üzemeket fel kellett számolni, hiszen újratermelték volna a kapitalizmust. Mindkét cél megvalósítását szolgálta a szintén orosz mintára „kulák”-oknak nevezett nagygazdák ellen fogantatosított politikai és gazdasági intézkedések sora, progresszív adóval és beszolgáltatási kötelezettségekkel sújtották, és elmozdították őket a falvak vezetéséből.¹⁴

A kulákgazdaságokat 1948–1949 fordulóján írták össze. 1949–1953 között velük szemben 280 000 bírói, ügyési, rendőrségi és tanácsi eljárást indítottak, átlagosan kulákonként négy ügyet. E módszerek Magyarországon a paraszttellenes politika eszközei közül a legméltánytalnabb eljárások közé tartoztak. Idővel mezőgazdasági gépeiket, állataik és földjeik egy jó részét elvették, államosították, s e családokat fokozott beszolgáltatási terhekkel sújtották. A kuláklistára kerülés általános kritériuma 25 hold vagy 350 aranykoronányi föld tulajdonlása — ebbe a kert, a szőlő négy-ötszörös szorzóval került beszámításra —, idegen munkaerő alkalmazása, nagyobb gép birtoklása és máshonnan származó jövedelem tényleges megléte volt, a gyakorlatban azonban ettől lényeges eltérések mutatkoztak. 71 603 kulákgazdaság került jegyzékbe, melyből 25 holdnál több földdel csak 13 000 család, azaz az érintettek 18%-a rendelkezett, sőt 22 000 kuláknak egyáltalán nem volt földje. E lista idővel a megfélemlítés és a likvidálás eszkö-

¹¹ Szigethi András gyermekeinek is úgy mesélt erről, hogy lényegében egy „büntetőszázad” volt a munkaszolgálat. Édesapjuk nyomorúságos körülményekről, madzaggal felkötött csizmatalpról, hiányos felszerelésről mesélt. SzA (1955) közlése alapján.

¹² PAPP 2011: 215.

¹³ KOVÁCS 2020: 120–122.

¹⁴ JÁVOR—MOLNÁR—SZABÓ—SÁRKÁNY 2000: 981.

zévé vált, illetve a magasabb adó- és beszolgáltatási terhek kirovását volt hivatott szolgálni, hisz a kulákoknak arányaiban több terményt kellett leadni. Ha a fenti kritériumoknak megfelelő gazda nem volt a faluban, középparasztot vagy polgári elemet neveztek ki „kulák”-nak, de meghatározóak voltak a helyi viszonyok, személyes konfliktusok, a párttitkárok ellenszenvé vagy szimpátiája, sőt különös jelentőséget kapott egy-egy település földrajzi távolsága a Jugoszláv határtól.¹⁵

A kulákküldözés legdrámaibb része a kuláknak minősített családok hortobágyi internálása volt, mely legnagyobb tömegben az 1950-ben a Jugoszláviával közös határszakasz mentén létrehozott határsávban lakó családokat érintette. Mindez elsősorban a határ közelében élők megfélemlítését volt hivatott elérni, nehogy Tito kémjei legyenek. Jugoszlávia ugyanis 1948-ban szakított a Szovjetunióval, és egy viszonylag független, „jugoszláv utas” fejlődést indított el.¹⁶ Emiatt az 1950-es években Jugoszlávia és Magyarország kapcsolata megromlott, és a Titóval való esetleges háborútól való félelem alapvetően befolyásolta a határ közelében, így az Ormánságban élők sorsát és a térség jövőjét is.¹⁷ A határővezetet — ahová a belépést magyar állampolgárok számára külön engedélyhez kötötték — először Jugoszlávia felé hozták létre 1950-ben, a nyugati határővezet csak 1952-ben jött létre.¹⁸ Egy déli erőrendszer (Rákosi vonala) épült ki a határ mentén, és 15 km szélességben szigorúan őrzött határsávot alakítottak ki. A rendőrség, az ÁVH, a hadsereg jelenléte erősen érzékelhető volt a déli járásokban.¹⁹

A hatékonyabb határőrizet érdekében további 2 km-es, délen 500 m-es és 50 m-es határsávot is bevezettek, ezekben még szigorúbb feltételekkel lehetett tartózkodni. A 15 km-es övezet lakói állandó igazolványt kaptak, ezzel saját megyéjük határsávjában szabadon mozoghattak. A nem határővezeti lakosoknak ideiglenes beutazási engedélyt kellett kérni a lakhelyük szerinti elsőfokú rendőrhatalóságon, mely csak egyetlen község területére szólt. A kérelemhez magáncélú utazásnál is indoklást és munkahelyi igazolást is kellett csatolni. Ha megkapták az engedélyt, jelentkezniük kellett a rendőrségen a határővezetbe való belépés után és a távozás előtt is. Később, amikor 1954-ben országosan bevezették a személyi igazolványokat, a határővezeti lakosok állandó tartózkodási jogát igazoló engedélyt a személyi igazolvány különleges bejegyzések rovatába pecsételték.²⁰

A lakosság megfélemlítésére a határsáv szinte minden településéről legalább egy családot internáltak.²¹ 1950. június 22-éről 23-ára virradó éjszaka egyetlen, igen jól szervezett akcióval 2446 személyt hurcoltak el a jugoszláv határ mellől, ez adta a hortobágyi kényszermunkatáborok egykori lakóinak 60%-át.²² Ekkor az Ormánságból 96 családot internáltak, majdnem mindannyian a Polgár–Lenin-tanyára kerültek.²³ Később, 1950. június 23. és 1953 áprilisa között, további szórványos internálások alkalmával, vidéki városokból, községekből, Budapestről, vizsgálati fogságból stb. került a munkatáborokba a „telepesek”²⁴ további 40%-a. Mindez

¹⁵ Kovács 2020: 120–122.

¹⁶ Kovács 2020: 115–116.

¹⁷ Minderről bővebben lásd: Kurucz 2023.

¹⁸ Bencsik 2011: 4.

¹⁹ Hajdú 2021: 18.

²⁰ Bencsik 2011: 4.

²¹ Hajdú 2021: 18.

²² Nagy–Saád 2018: 8.

²³ Saád 2015b: 86–87; Saád 2015a: 33.

²⁴ Saád József (Saád 2005) nyomán használt kifejezés.

összesen nagyságrendileg 2400 család, 8500 személy, köztük gyermekek, nők és öregek hortobágyi rabságát is jelentette.²⁵

Szigethi András és leendő felesége, Györkö Magdolna mindketten olyan ormánsági családokból származtak, melyek az 1940-es évek közepétől „rendszeridegennek” számítottak, így a kommunista diktatúra visszasságait már fiatalon megtapasztalták. Az 1948-tól kezdődő kuláküldözés és internálás a Györkö családot is érintette. Bár a tősgyökeres vajszlói református parasztcsaládnak mindössze 20 hold földje volt, olasz üzletemberekkel kapcsolatot tartva lovakkal kereskedtek. Jó anyagi helyzetüket az is mutatja, hogy megengedhették maguknak, hogy gyermekeiket Pécsen taníttassák. Magdolna is itt végezte a polgári iskolát, ám a háború miatt haza kellett térnie.²⁶

A hatalom Vajszlón változatos módszerekkel nehezítette mindkét család életét:

„A ’40-es évek végén, ’50-es évek elején együtt voltak berendelve munkára a tanácsházára. Hát olyan munkára, hogy a téglák közül kézzel kellett gyomlálniuk a füvet. Tehát tulajdonképpen egyfajta büntetőmunkaként rendelték be őket és akkor volt valaki, aki szidta őket, meg néha kiállítottak valakit, hogy szidja a többieket. És hát teológusként édesapát is nyári szünet alatt berendelték és ott meg is verték. Édesanyám szerint, hogyha nem megy utána és nem csap lármát, akkor, ő azt mondta, hogy agyon is verték volna.”²⁷

A Györkö családból Magdolna nagybátyját, Györkö Gyulát (1911), aki vendéglőt és fogadót üzemeltetett Vajszlón, 1950-ben internálták. Sok ormánsági sorstársával közösen a Lenin-tanyára hurcolták.²⁸ Magdolna — vőlegényének köszönhetően — megmenekült, ám ennek körülményeit olyannyira hallgatás övezte, hogy saját gyermekeik is csak Papp Vilmos 2011-ben megjelent írásából értesültek szüleik első, titkos házasságáról. Feltételezésük szerint édesanyjuk mesélhette el a szerzőnek, de hogy mikor, arról szintén nem számolt be a családnak. Papp így ír Szigethi Andrásról:

„A következő viszontagság megértéséhez azonban tudnunk kell, hogy az ormánsági Vajszlón született, édesapja itt volt jegyző. Maga tíz éves koráig itt nevelkedett. Volt egy gyermekkori szerelme, Györkö Magdolna. Szülei gazdálkodók. Birtokuk miatt a kommunista állam «kulák»-nak minősítette őket. Szigethi András megtudta, hogy a leány családját, s őt magát is 24 órán belüli hortobágyi kitelepítésre ítélték.²⁹ Azonnal hazautazott, kerített két tanút, mozgósította a tanácsitkárt, s feleségül vette Magdolnát, aki ezáltal megmenekült a kitelepítés alól... Ezzel azonban András súlyos fegyelmi vétséget követett el a teológián. Akkoriban ugyanis nemhogy teológus, de még segédlelkész sem házasonhatott püspöki engedély nélkül. Ő maga a következő vonattal Budapestre tért vissza.

²⁵ SAÁD 2015a: 33.

²⁶ SzE (1958) és SZA (1955) közlése alapján.

²⁷ SZA (1955)-sal készült interjú részlete.

²⁸ HANTÓ 2006: 459, valamint SzE (1958) és SZA (1955) közlése alapján.

²⁹ Bár a határsávból minden előjel nélkül hurcolták el a családokat — elsősorban az államigazgatásban dolgozó jóakaró — valahogy előre értesített és jó tanácsokkal látott el az internálással kapcsolatban. Dr. GM (1942), TZs (1946), SzM (1941).

Meggyőnta az ügyet dr. Papp Lászlónak, a teológia főigazgatójának. A nagy professzor hihetetlen bölcsességgel kezelte az ügyet. Szigorú titoktartásra kötelezte az »ifjú férjet«. Legjobb barátai és évfolyamtársai is csak az V. évfolyam elvégzése után értesültek a dologról. Amikor 1954. szeptember 17. napján megkapta az abszolutóriumot, aznap templomban is megesküdött párjával. Ugyanaznap lett az ormánsági Kovácshidán segédlelkész, 1955 szeptemberében pedig megválasztott lelkész. S az is maradt halála napjáig, 1993. január 23-ig.³⁰

Bár erről Papp Vilmos nem írt, Szigethi András teológiai tanulmányainak utolsó két évét dékáni engedéllyel — azaz az említett Papp László engedélyével — összevonva végezte el. Gyermekai szerint talán családja ellehetetlenített anyagi körülményei miatt sietett mihamarabb álláshoz jutni. Minden bizonnyal feleségéhez igyekezett hazatérni. 1954-ben a kovácshidai parókian kezdtek meg közös életüket, házasságukból két gyermekük született, 1955-ben fiuk Sz. A., 1958-ban pedig lányuk, Sz. E.³¹

4. kép. Györfő Magdolna és Szigethi András esküvői képe, 1954

A családtagok elmesélése szerint a Szigethi család is rajta volt az internálásra kerülő családok listáján, de egy ismerős közbenjárt, így az öt gyermekre való tekintettel végül otthon maradhattak.³² Interjúim alapján kijelenthető, hogy az 1950-es években erősen jelen volt az egész

³⁰ PAPP 2011: 215–216.

³¹ A zárt határsáv miatt a gyermekek keresztelőin sem minden felkért keresztszülő tudott részt venni. 1955-ben fiuk, Sz. A. keresztelőjén a kortárs és ifjúkori jóbarát, ifjabb Kiss Géza — a híres kákicsi lelkésznek, dr. Kiss Gézának a fia — és felesége, F. M. nem tudtak jelen lenni a szertartáson, mivel nem kaptak belépési engedélyt a határsávba. Csak jóval később, 1960-tól tudták látogatni keresztyermeküket, egyben az 1947-ben elhunyt Kiss Géza sírját is. A keresztelők problémája fordítva is hasonló nehézségekbe ütközött. Szigethi Andrást nem engedték ki a határsávból, így nem lehetett ott Géza barátja első gyermekének keresztelőjén. Ifj. KG-né FM (1936) közlése alapján. Három évvel később, 1958-ban Sz. E.-t Szabó Lajos tartotta keresztyvíz alá a kovácshidai templomban, de ehhez nem kis kockázatot vállalva be kellett szöknie a határsávba. Felkérkedett egy lovaskocsira, felült a bakra a kocsis mellé, mint aki a fogathoz tartozik, és valahogy nem vették észre, így jelen tudott lenni a keresztelőn. SzE (1958) és SzA (1955) közlése alapján.

³² SzA (1955) és SzG (1946) közlése alapján.

térségben a félelem, hogy legközelebb vajon kiket visznek el. Ugyanakkor az internálásokról még évtizedekig nem mertek beszélni sem az elhurcoltak, sem az otthon maradottak. Szigethi András öccse, Sz. G. (1945) például emlékszik, hogy gyermekkorában a velük szemben lakó családot is internálták, és a család is várta egy darabig, hogy vajon mikor viszik őket. Ez elmaradt, de sosem beszéltek erről sem otthon, sem úgy általában a településen. Legalábbis előtte, akkor 5-6 éves gyermek előtt nem, ahogy hallgatás övezte még a családon belül apja, dr. Szigethi Kálmán megpróbáltatásait is. Soha nem beszélt a vizsgálati fogságról.³³ Szigethi András és felesége ugyanígy igyekeztek gyermekeiket hallgatásukkal megkímélni és megvédeni. Sz. A. és Sz. E. gyermekként tudták például, hogy Györkő Gyula nagybátyjuk néhány évet Hortobágyon töltött, ahonnan képeslapokat is hozott, aztán pedig nem jöhetett haza, és még pár évig Pécsen lakott, de hogy ez valójában mit jelentett, miért volt ott, mi történt vele és rabtársaival, erről sosem beszéltek otthon. Már felnőttként, dr. Breuer Pál³⁴ visszaemlékezéseiből tudták meg, hogy vendéglője miatt be akarták szervezni ügynököknek, ám kifogásokat keresett, ezért internálták.³⁵ Ezt a Hortobágyon mesélte el rabtársainak, akik — mikor a rendszerváltás után a társadalmi diskurzus szintjén megjelenhetett ez a téma — többen közzétették emlékeiket, köztük Breuer Pál is.

Ugyanígy hallgatás övezte Szigethi András 1956 utáni megpróbáltatásait is, miközben a maguk szintjén kisgyermekei is részesei és áldozatai voltak, ahogy a határsáv fokozott katonai ellenőrzését és elzártságát is megtapasztalták egészen 1989-ig. A déli határövezetet ugyanis csak ekkor szűnt meg végleg, a 87/1989. (VII. 31.) MT rendelet értelmében.³⁶ Ugyan 1955-ben már idejétmúltnak tekintették, és egyszer 1956. március 15-i hatállyal megszüntették, az aknazárat és a szögesdrótakadályokat (az úgynevezett első vasfüggönyt) felszámolták, és a nem büntetett miatt kitelepített személyek, azaz a Hortobágyról 1953-ban szabadult internált családok korlátozás nélkül visszatérhettek lakóhelyükre.³⁷ Ez azonban nem tartott sokáig. A pártállam 1957 elején visszaállította a déli határövezetet, mert felismerte, hogy a határőrizet liberalizálása hozzájárult ahhoz, hogy az 1956-os forradalom leverését követő megtorlások elől menekülők könnyebben szökhessenek nyugatra Ausztrián vagy Jugoszlávián keresztül. Erre Sz. A. így emlékezik:

„A határsáv fennállása még a ’70-es évek közepén is gyakorlat volt, emlékszem, hogy vagy a harkányi állomáson, vagy Ipacsfa előtt szinte mindig igazoltattak, igaz, ekkor már nem a »láncos kutya« lözung jegyében, hanem a disszidálási kísérleteket megelőzendő.”³⁸

³³ SzG (1946) közlése alapján.

³⁴ A Recski Szövetség Baranya megyei Hortobágyi Tagozata néhai elnöke, 1950-ben szintén a Hortobágyra internált személy.

³⁵ Erről dr. Breuer Pál egy 2016-ban készült videóinterjúban így emlékezik: „Vajszlón a községi kocsmát bérelte egy volt kőműves. Már úgy értem, hogy szakképzettsége kőműves volt. Attól ugyanezt kérték, az meg azt mondta: »Kérem, vagy a fröccsöt mérem a söntésben, vagy odaülök a kártyázók közé, és kiprovokálok politikai kérdéseket.« »Oldja meg!« »Nem tudom!« Kitelepítették.” (Forrás: Családtörténet: Dr. Breuer Pál (1923–2016) portréja Pécs (2016.02.18.), https://www.youtube.com/watch?v=QRCGM4tBJ_s (Letöltés ideje: 2025. 03. 29.)

³⁶ 87/1989. (VII. 31.) MT rendelet a nyugati és déli határsáv megszüntetéséről (Forrás: https://jogkodex.hu/jasz/1989_87_mt_rendelet_6049377) Letöltés dátuma: 2025. 05. 21.

³⁷ BENCsik 2011: 7–8, bővebben erről lásd: KURUCZ 2023.

³⁸ SzA (1955)-sal készült interjú részlete.

Beszervezési törekvések és rendőri felügyelet

A mezőgazdaság szocialista átszervezésével párhuzamosan zajlott az egyházak ellehetetlenítése, a vallási, hitéleti funkciók megtörése. Míg a Rákosi-diktatúrában a megfogalmazott cél az egyházak megszüntetése volt, később, belátva, hogy az nem fog sikerülni, a pártállam a hosszabb ideig elnyúló megtörést, megfélemlítést alkalmazta. Ám az egyházi személyek elleni brutális fellépés nemcsak a Rákosi-korszak sajátja, hanem a Kádár János nevével fémjelzett diktatúra első szakaszára is jellemző volt, ugyanúgy történtek papgyilkosságok, zajlottak politikai perek, 1957–1961 között különböző eljárások során papokat, lelkészeket, világi hívőket ítéltek el. Az 1956-os forradalmat követően Kádár az egyházakat meg akarta törni és fel akarta használni hatalma megszilárdításához, hisz a korlátozások ellenére továbbra is komoly társadalmi befolyással bírtak a városokban és vidéken egyaránt, így fontos volt az egyházi vezetők és a beosztott papok, lelkészek politikai magatartása.³⁹

A megfélemlítés, a mindennapi presszió Szigethi András hétköznapijait is átszötte 1956 után közel 10 évig, ám még szűkebb családja körében is csak keveset tudtak ennek részleteiről. A politikai nyomásgyakorlás elsősorban talán a lelkész személyének és nem a határsávon belüli pozíciójának szólt, ugyanakkor ez is ürügye lehetett a fokozott ellenőrzéseknek. „Kálváriája” részleteitől nemcsak kisgyermekeit, de fiatalabb testvéreit is igyekezett megkímélni. 16 évvel fiatalabb öccse például csak nagy vonalakban tudott lelkész bátyja megpróbáltatásairól.⁴⁰ Az éjszakai rendőri ellenőrzések a hétköznapiok részét képezték a kovácshidai parókián. Oka, de még inkább a szervezési törekvések miatti ürügye az volt, hogy a lelkész az 1956-os forradalom napjaiban habozás nélkül az élet újjászervezői közé állt, sőt, megválasztották a Nemzeti Bizottság elnökének. Vigyázott a forradalom tisztaságára és megakadályozta, hogy a helyi pártvezetőknek bántódásuk essék. A restauráció után a hatalom ezt évekig tartó rendőri zaklatással „hálálta meg”, ami nemcsak személyére, de gyermekeire is kiterjedt.⁴¹ Papp Vilmos adatai szerint a konventi iroda jogi osztálya még 1958 januárjában is mint rendőri felügyelet alatt álló lelkészt tartotta számon.⁴² Ezt igazolja az alábbi, Szigethi András által 1958 áprilisában átvett és aláírt példánya annak a határozatnak, melyet a Baranyamegyei Rendőrfőkapitányság állított ki arról, hogy továbbra is fenntartják a rendőrhatalmági felügyeletet, ami alá 1957. október 22.-én helyezték a lelkészt (1. dokumentum).

Ez azt jelentette, hogy nem hagyhatta el a falut rendőri engedély nélkül, naponta csak néhány órára hagyhatta el otthonát, vendégeket nem fogadhatott, időről időre kihallgatásra vitték, sötétedés után pedig bármikor ellenőrizhették, hogy otthon van-e. Ezt rendszeresen meg is tették, általában éjfél után. Még 1959-ben is felügyelet alatt tartották, zaklatták és minden áron be akarták szervezni besúgónak.⁴³

Gyermekei is megélték ezeket a nehézségeket. Az akkori emlékeiket később rokonaik, elsősorban apai nagynénjük, Sz. Á. (akivel édesapjuk nyilvánvalóan bizalmi viszonyban volt), illetve édesanyjuk egészítették ki, értelmezték számukra. A páréves Sz. A. (1955) legelső em-

³⁹ Soós 2019: 168–169.

⁴⁰ SzG (1946) közlése alapján.

⁴¹ SzE (1958) és SzA (1955) közlése alapján.

⁴² PAPP 2011: 216.

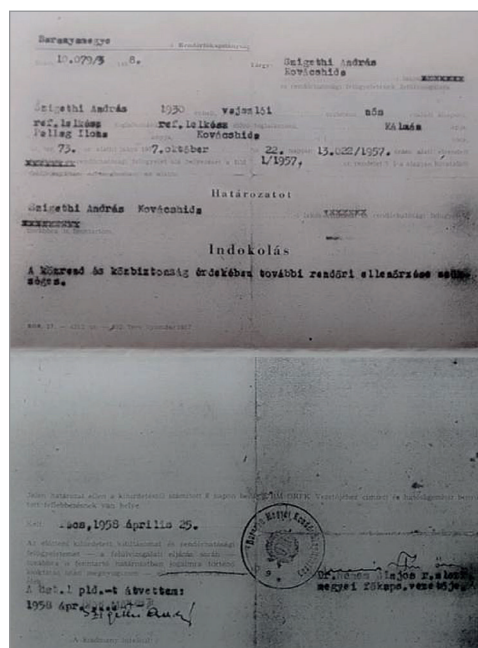
⁴³ PAPP 2011: 216.

lékképe gyermekkorából az 1956-os forradalom napjaiban titkárnak választott L. J. ideges sétálása a hálósobában, melyet tizenéves korában segített édesanyja értelmezni:

„Valamikor tizenegynéhány éves koromban rákérdeztem édesanyámnál, hogy ezt én csak álmodtam, vagy valóság, hogy a rácsos kiságyban vagyok a hálósobában [...] és ott látom a titkár bácsit, és hogy került oda? És akkor édesanyám mondja, hogy igen, egyszer volt ilyen, '56 után, amikor is elkezdődtek a repressziók. Elkezdődtek a vizsgálatok, hogy ki mit is csinált '56-ban, és hát így mondta, hogy reszketett, mint a nyárfalevél és jött édesapához, hogy ha kihallgatják, akkor mit fog mondani az ő szerepvállalásáról? Édesanyám mondta, hogy édesapám megnyugtatta, hogy ne féljen, mindent magára vállal. Ez a minden az volt, hogy őt megválasztották a nemzeti bizottság elnökének és tartott egy beszédet. [...] Ebben a beszédben, kérdeztem édesapát, hogy mit mondott? Azt mondta, hogy azt mondta, hogy maradjanak békességben, ne bántsanak senkit. Ez így is volt, nem volt ilyen. [...] Visszatérve a hálósobához, tehát amikor odajött, hogy megbeszéljék, hogy legalább egyféle dolgot mondjanak, illetve hogy hát mit is fog édesapa mondani, ha kérdezik, és akkor jöttek temetést bejelenteni [...] és nem akarta a titkár bácsi, hogy ott lássák, meg hát édesapa sem, és akkor beküldték a hálósobába, mert a verandán fogadta mindig azokat, akik hivatali ügyben jöttek. [...] És akkor ő ott járkált, és én ezt a képet megjegyeztem. Tehát ez az egyik első emlékképem egyáltalán. Ez valamikor már '57-ben lehetett.”⁴⁴

A Nemzeti Bizottság elnökévé a legkiválóbb személyeket választották meg mindenhol, s egy ilyen tisztség a forradalom leverése után elég volt ahhoz, hogy akár felakasszanak valakit. Ám nem ez volt a cél. Szigethi András rendőri felügyelet alá helyezték, és szinte bármilyen áron besúgót akartak belőle csinálni, mert erre volt szükségük a retorziót végző elvtársaknak, és feltehetően a lelkes köztisztviselőben álló személye lett volna erre a legalkalmasabb a faluban. Ráadásul az 1956-os szerepvállalása miatt zsarolható volt. A rendőri zaklatás évekig része maradt a Szigethi család mindennapjainak:

„A hálósoba kapcsán még volt egy emlékkép, ez már világosabb. [...] Két bejárat volt a házba és az én kiságyam pont szemben volt az egyikkel. Tehát amikor a géppisztolyos

1. dokumentum. A Baranyamegyei Rendőrfőkapitányság határozata Szigethi András rendőrhatalmási felügyeletének meghosszabbításáról, 1958. április 25. (A Szigethi család archívumából)

⁴⁴ SzA (1955)-sal készült interjú részlete.

rendőr jött ellenőrizni, hogy otthon van-e éjszaka, arra én pont ráláttam. Ez már egyértelmű, tiszta emlékkép.”⁴⁵

— emlékszik vissza kisdéd korára Sz. A.

„Erről az időszakról én csak annyit tudok, hogy édesanya mondta, hogy számtalanszor rájuk törték az ajtót éjjel [sír], ugye jöttek a pufajkások, a géppisztolyosok és körbeállták az ágyat. A bátyám akkor volt másfél éves körülbelül, és hogy ott szoptatta, mert sírt, ugye megijedt, hogy körbeállták a fegyveresek.”⁴⁶ Ordítóztak, mindent szétdobáltak, kerestek valamit. Akkor föl is szereltettek csengőt, mert azt hitték, hogy esetleg nem hallják, dörömbölnék, és hogy ne verjék szét mindig az ajtót. De tulajdonképpen nem ez volt a lényeg. Az volt a cél, hogy félelmet keltsenek és ezért törték rájuk sokszor direkt az ajtót [...] rögtön puskatussal.”⁴⁷

A fentiek miatt a kovácshidai parókián szerelték föl közel s távol az Ormánságban az első csengőt, de az asztalos ennek ellenére gyakori vendég volt a parókián.⁴⁸ Szigethi András pedig a rendőrségen:

„Édesapának minden nap jelentkezni kellett a rendőrségen. Kémesre kellett mennie, meg úgy tudom, hogy időnként talán Siklósra is. Erről csak annyit tudok, amit édesanyám néha elejtett, hogy megverték többször és volt, hogy kínozták különféleképpen [sír], nem engedték ki WC-re például egész nap,⁴⁹ meg ilyenek. Ennyit tudtam. A haláluk után a nagynéném mondta el, hogy igazából mi volt. Tehát ez ment éveken keresztül, nem is tudom ’61-ben még rendőri felügyelet alatt állt és talán a ’63-as amnesztiával, vagy nem tudom, tehát ’63-ig még keményen akasztottak [’56-osokat — a szerző] többször egy évben és hát mindenáron próbálták rávenni, hogy írja alá a III/III-ast.”⁵⁰

Mivel a tisztelendőnek a rendőri felügyelet miatt be kellett jelentenie, ha lelkeszi értekezletre indult, és emiatt elhagyta volna a falut, ilyenkor gyakran egy autó várta a kovácshidai vonatállomáson. Értekezlet helyett Pécsre vitték a 1848-as téri rendőrkapitányságra, ahol különböző módon kínozták, zsarolták. A lelkész végül megkereste Sz. I.-t, a Dunamelléki Református Egyház püspökét — akiről feltételezte, hogy némi hatalma is lehet —, és elpanaszolta neki, hogy nem hagyják békén és minden áron be akarják szervezni. A válasz erre mindössze egy arra vonatkozó kérdés volt, hogy ezt miért mondja el a püspöknek.⁵¹ A rendszer igyekezett

⁴⁵ SzA (1955)-sal készült interjú részlete.

⁴⁶ Györkö Magdolna ezekről a jelenetekről, és hogy az ÁVH-sok előtt kellett szoptatnia síró kisgyermekét, komaasszonyának, ifj. KG-né FM (1936)-nak is többször panaszkodott. Ezek az események hosszú távon is megviselték, idegrendszerét meggyengítették.

⁴⁷ SzE (1958)-vel készített interjú részlete.

⁴⁸ SzA (1955) közlése alapján.

⁴⁹ Ez azért is volt kellemetlen, mert a kommunista diktatúra révén anyagilag is teljesen ellehetetlenített lelkeszi lét szegénységében az egyetlen rendes ruhája, amelyben az istentiszteleteket tartotta és a lelkeszi értekezletre járt, nem mehetett tönkre. SzA (1955) közlése alapján.

⁵⁰ SzE (1958)-vel készített interjú részlete.

⁵¹ SzA (1955) közlése alapján.

a pártállamhoz lojális, „haladónak” mondott egyházi személyeket felhasználni például az agitációra,⁵² s nyilván csak az együttműködők maradhattak magasabb pozícióban. A lelkész nem kapott tehát segítséget egyházától a kommunista diktatúra gépezetével szemben. Magára maradt önmaga és szerettei megvédésében, hiszen gyermekeivel is zsarolták a rendőrségen:

„Aztán egyszer mondták neki, hogy tönkreteszik a családi életét. »A gyerekeit nem félti?« — kérdezték tőle. »Kifelé nyílik a motorvonat ajtaja!«”⁵³

Felső tagozatba készülő fiának hamarosan minden nap a közeli Harkányba kellett volna utaznia vonattal, s az elbeszélések alapján e motorvonatok peronjának ajtajai valóban megbízhatóan működtek. Elég volt nekitámaszkodni, és néha magától is kinyílt, így nem lett volna nehéz úgy kilökní rajta egy gyermeket, hogy az balesetnek tűnjön.⁵⁴

„ugye nem volt hajlandó aláírni a beszervezési dokumentumot, és akkor elkezdtek nyomást gyakorolni nem csak rá, hanem például rám is. [...] Énszerintem arról volt szó, nem akart hősödni, nem akarta a türelmüket túlfeszíteni, mert annak én ittam volna meg a levét valószínűleg. A húgom kisebb volt, ugye három évvel fiatalabb, tehát én voltam az, aki sebezhetőbb voltam ilyen tekintetben.”⁵⁵

Tény, hogy a fenti előzmények után Szigethi András 1959-ben aláírt valamiféle beszervezési dokumentumot,⁵⁶ így pár hónapig mint III/III-as ügynök szerepel egyes nyilvántartásokban. Ennek konkrét előzménye feltehetően az volt, mikor egy alkalommal Kovácshidáról nem a rendőrségre, hanem Pécsre, a Nádor Szállóba vitték, és egy prostituálttal zsarolták meg.⁵⁷

„odavitték egy prostituáltat, és azt mondták neki, hogy ha nem írja alá most azonnal, akkor idehozzák a presbitereket, kurátorokat és megmutatják, hogy mit művel a papjuk Pécsen, hogyan tölti az idejét. És akkor aláírta, hogy jó, rendben.”⁵⁸

Tartótisztje innentől nem a beszervezés, hanem jelentései tartalma miatt zaklatta, és valószínűleg fiát is ekkor érték atrocitások.⁵⁹ Kovácshidán a hazafelé tartó alsó tagozatos Sz. A.-t ugyanis több esetben idegenek követték:

„Én az iskolából hazafelé egy száz méteres szakaszt az országúton kellett menjek a háta-
mon a táskával és volt úgy, hogy ott volt egy autó és kiszállt belőle egy ember és utánam

⁵² CSIKÓS—Ö. KOVÁCS 2023.

⁵³ SzA (1955)-sal készült interjú részlete.

⁵⁴ SzA (1955) közlése alapján.

⁵⁵ SzA (1955)-sal készült interjú részlete.

⁵⁶ KÓSA 2010: 28.

⁵⁷ SzE (1958) és SzA (1955) elbeszélése alapján.

⁵⁸ SzE (1958)-vel készített interjú részlete.

⁵⁹ SzA (1955) és SzE (1958) közlése alapján.

futott és rám kiabált, hogy kiheréllek, kiheréllek és futott, dobogott utánam. Hát én egy trappban mentem hazáig ilyenkor. Ez többször is előfordult.”⁶⁰

Ugyanezt — talán valamiféle politikai nyomás hatására — az egyik ismerős falubeli is megcsinálta, akitől a lelkész meg is kérdezte, hogy miért ijesztgeti gyermekét, ám tettét elbagatellizálta.⁶¹

Pár hónap után a lelkész „saját elhatározásból”⁶² megtagadta a „együttműködést” a hatalommal. Hogy ez pontosan mikor történt, gyermekei szintén nem tudják:

„Ezt mondom, a nagynéném, nagybátyámék mondták el, hogy mi történt és hát, hogy őszinte legyek, akkor nőtt igazán nagyot apukám a szememben, hogy ezt így felvállalta. Azt mondták, hogy igazából ugye aláírta — mert akkor hirtelen ezt az óriási szégyent, ezt nem tudta volna elviselni, amit ott műveltek vele [a gyülekezete előjárói előtti megszégyenítését — a szerző] —, hogy időt nyerjen és elrendezze a dolgait. A besúgást nem bírta vállalni, és nem is akarta. Akár az élete árán sem.”⁶³

„A nagynéném azt mondta, hogy édesapa megkereste a nagyapámat Vajszlón és mondta, hogy ha valami történne, akkor vegye magához a gyerekeket meg a feleségét és próbálja őket megvédeni. A következő találkozás alkalmával azt hiszem azt mondta a tartótisztnak, hogy nem érdekli, ha felakasztják, akkor sem fogja csinálni.”⁶⁴

Az utolsó mondat 1959-ben azonban nem olyan metaforikus értelemben hangzott el, mint ahogy ma könnyen érthetjük, hiszen 1945 és 1961 között számos komoly csapás érte az egyházak papjait, lelkészeit. Amellett, hogy az egyházak vagyonát és intézményeit, azaz a földeket, iskolákat államosították, a szerzetesrendek működési engedélyét megvonták, számos személyes támadás érte az egyház képviselőit. A terror, a megfélemlítés keretében gyakran alaptalan vádakkal tartóztattak le egyházi (és világi) személyeket, és akár komoly börtön- vagy halálbüntetéssel, internálással, kényszermunkával sújtották őket.⁶⁵ Ráadásul Szigethi Andrást az 1956-os szerepvállalása okán akár ki is kivégezhették volna. Hogy mindezek után mégis „békén hagyták” a lelkészt, egyrészt talán annak köszönhető, hogy belátták, nem érdemes több energiát „pazarolni rá”, és

„tudomásul vették, hogy nem tudják zsarolni a továbbiakban semmivel”⁶⁶

másrészt már a kádári konszolidáció is szerepet játszhatott ebben.

⁶⁰ SzA (1955)-sal készült interjú részlete.

⁶¹ SzA (1955) közlése alapján.

⁶² Kósa 21010: 28.

⁶³ SzE (1958)-vel készített interjú részlete.

⁶⁴ SzA (1955)-sal készült interjú részlete.

⁶⁵ Soós 2019: 168–169.

⁶⁶ SzE (1958)-vel készült interjú részlete.

Mindezek ellenére az előzmények a családot szétszakították. A zaklatások és fenyegetések miatt féltették gyermekeiket, ezért fiuk 1965-ben tízévesen nagynénjéhez költözött Budapestre, és ott fejezte be az általános iskolát, míg három évvel fiatalabb húgát a lelkész minden nap elkísérte az iskolába.⁶⁷ Elköltözésére Sz. A. így emlékszik vissza:

„Én tulajdonképpen attól kezdve csak a szünidőkben voltam otthon, a téli szünetben és a nyári szünetben. [...] Amikor kifordult a Trabant a tanácsháza előtt, akkor úgy éreztem, hogy megszakad a szívem.”⁶⁸

Ez az elszakíttóság nyilván tovább növelte azt a kommunikációs hiátust, mely a lelkészre gyakorolt politikai nyomás részletei körüli hallgatással írható le. Az pedig, hogy önmaga saját maga hogyan élte meg a vele történeteket, gyakorlatilag nem feltárható számomra, lényegében annyi tudható, hogy nem beszélt róla. Nem beszélt róla otthon sem, így a korra jellemző gyakorlat folyamánként könnyen maradt a hallgatás homályában.

Összefoglalva: Szigethi András lelkész és az állambiztonsági szervezet közötti kapcsolatot csak a fenti ismeretek figyelembevételével szabad értelmezni. Terepmunkám alapján Szigethi András és családja a kommunista diktatúra áldozata és nem kiszolgálója volt. Írásom elején említettem Kósa László tanulmányát,⁶⁹ mely a református lelkészt is felsorolja a III/III-as ügynökök között. A *Thémában* Kósa egy 2008-ban elhangzott előadását jelentette meg. Ez elindított egy folyamatot a Magyar Református Egyházban, amely — ahogy már írtam — nem tárgya ennek a tanulmánynak, ezért csak röviden utalok rá. A történeteket erős bíráló érte Bölcskei Gusztáv püspök, a Magyarországi Református Egyház Zsinatának lelkészi elnöke részéről, aki nyilatkozatához mellékelte a személyével foglalkozó, átvilágító bizottsági határozatot is. Ezután a múlt feltárására tett lépések módját a Magyar Református Egyház igyekezett meghatározni. A 2010. évi első, júniusi tanácskozáson döntöttek a zsinati tagok egy Tényfeltáró Történelmi Bizottság létrehozásáról, mely 2014-ig működött. Elsődleges feladata a korszak elnyomó szervezeteinek az egyházakkal kapcsolatos működési mechanizmusának vizsgálata és feltárása volt, s hangsúlyozottan nem ügynöklisták összeállítását, hanem a történetek teljes megértését irányozta elő.⁷⁰

Nélkülözés és szelíd ellenállás a parókia falai között

A besúgó szerep megtagadása után az a fajta nyomásgyakorlás a hatalom részéről, mely Szigethi Andrásnak és családjának hétköznapijait az 1956 utáni 5-6 évben feldúlta, nem folytatódott. Ugyanakkor a családot továbbra is megfigyelték, gyermekei továbbtanulását és elhelyezkedését nehezítették, és a szinte teljes anyagi ellehetetlenítésből fakadó problémák sem szűntek meg.

⁶⁷ Napjainkban ez akár természetesnek is tűnhet, de akkoriban az apró ormánsági falvakban a gyermekek önállóan jártak iskolába.

⁶⁸ SzA (1955)-sal készült interjú részlete.

⁶⁹ Kósa 2010.

⁷⁰ Forrás: evanglikus.hu 2010. (https://archiv.lutheran.hu/okumene_2009-2011/ujabb-konkret-lepesek-toertentek-a-reformatus-multfeltarassal-kapcsolatban-2013-a-thema-protestans-lap-is-az-ugynoekkerdesrol-irt/?searchterm=None) Letöltés dátuma: 2025. 05.15.

A lelkészt, ha ment volna is, nem engedték elköltözni:

„úgy gondolták az egyházi vezetők is, hogy jobb, ha itt van a határszáron és esetleg itt a periferián. Ugye itt folyamatos megfigyelés alatt is volt. Hát anyukám mindig mondta, hogy na, ez a szembe szomszéd ez megfigyel. Ahányszor jöttek hozzánk, az mindig kijött, megkérdezte, hogy kik voltak, miért jöttek, mit csináltak? És akkor ők elmondták. [...] Tehát itt azért kettős megfigyelés alatt voltunk mindig.”⁷¹

Gyermekei továbbtanulását, majd elhelyezkedését még az 1980-as években is akadályozták:

„Ugye ezt megmondták mindig, hogy bennünket nem engednek továbbtanulni, meg semmit az égvilágon.”⁷²

Sz. E.-t kétszer helyhiányra hivatkozva nem vettél fel Debrecenben az egyetemre:

„Először még úgy gondoltam, hogy ha teljesítek, akkor csak felvesznek, de hát nem egészen úgy volt.”⁷³

Második alkalommal megkérdezték, hogyan akar ilyen szülői háttérrel magyart és történelmet tanítani. 1978-ban, látva, hogy egyetemre még maximális pontszámú szóbelivel sincs esélye bekerülni, harmadszorra a Pécsi Tanárképző Főiskolára adta be a jelentkezését. Ekkor már — egy ismerős révén — képesítés nélküli tanárként dolgozott Beremenden, és az egyik kollégája szólt az érdekében:

„A tanszékvezető kérdezte, hogyhogy ennyi ponttal nem vettek föl. A kollégám akkor elmonda, hogy református lelkész az édesapám. Erre úgy reagált, hogy jó, levelezőre bejutat, de a legnagyobb titokban, és ha valami kiderül, akkor nem ismerjük egymást.”⁷⁴

Sz. A.-t még az 1980-as években is lelkész édesapjára hivatkozva utasították el egyes munkahelyeken.

A lelkészi lét anyagilag általánosan is teljesen ellehetetlenített helyzetében Szigethi Andrást nem engedték kiegészítő jövedelmekhez jutni, míg a többi lelkésznek ezt általában hagyták. Ormánsági terepmunkám során további három református lelkészcsaládból származó interjúalanyom is beszámolt arról, hogy az egyház és a gyülekezet rossz anyagi helyzete miatt a parókiákon gyakran nélkülöztek. A hívek padlását leseperték, így nem tudták érdemben támogatni az egyházközséget, az állam pedig minimális juttatást biztosított. Ezt kiegészítendő, a lelkészek gyakran vállaltak a nagy nyári munkák idején adminisztrációs feladatokat vagy akár fizikai munkát, aratást, cséplést is. Emellett a legtöbben maguk is gazdálkodtak az önellá-

⁷¹ SzE (1958)-vel készített interjú részlete.

⁷² Uo.

⁷³ Uo.

⁷⁴ Uo.

tás szintjén, konyhakertet műveltek, állatokat tartottak, disznót vágtak, mint más falubeliek.⁷⁵ Ám a kovácshidai lelkész számára mindezeket akadályozták:

„Édesapát nemcsak hogy nem engedték ilyen mellékkeresethez jutni, — eleinte, tehát a ’60-as években főleg, az volt ilyen szempontból kritikus — de például ugye disznót tartotunk és olyan állapotban jött haza a disznó, hogy szétmaratták a kuttyákkal.”⁷⁶

Az ormánsági gyülekezetek és lelkészeik számára nagy kihívást jelentett a kényszerkollektivizálás és a határsáv elzártsága elől meginduló erőteljes migráció is,⁷⁷ mely tovább rontotta az egykézés következtében is elnéptelenedő és előregedő egyházközségek helyzetét. Ez a folyamat 1970-es évekre csúcsosodott ki igazán a Szigethi András szolgálati helyeit jelentő Kovácshida, Drávacsapely és Ipacsfa református gyülekezetei esetében is. Az 1950-es évek déli határsávjá után 1960-ban a kollektivizálás második, mindent elsöprő hulláma elvándorlásra készítette a periférikus területről az embereket:

„Aztán jöttek ezek a nagyobb hullámok. Például az ’50-es évek, mikor, aki kicsit több szabadságot akart, vagy nem akarta azt az ideológiai, feudalista bezártságot elfogadni, az elment. [...] Aki egy kicsit szabadabban akart élni, az ment be a városba. Ott volt valami mozgástér, ott kellett a munkaerő és akkor kereste a jobb állást, és akkor szépen lépegetett, esetleg még tovább tudott tanulni, satöbbi. [...] Aki tudott, az próbált elmenni és így aztán szép lassan maradtak az öregek, meg hát maradt, aki valami miatt oda volt kötve. De hát a legrosszabbul menő téészek azok itt voltak.”⁷⁸

Tény, hogy az Ormánságban az 1963-as felmérések szerint valóban kiemelkedően magas volt az úgynevezett gyenge téészek aránya, ami a térség ökológiai adottságaival és fiatal, jobb képességű lakosság fokozott elvándorlásával magyarázható.⁷⁹ Szigethi András testvérei is

⁷⁵ EJ (1948) és FI-né TE (1950).

⁷⁶ SzA (1955)-sal készült interjú részlete.

⁷⁷ Bővebben lásd: KOVÁCS 2005; KURUCZ 2023; MÁTÉ—KURUCZ—FARKAS 2023.

⁷⁸ SzA (1955)-sal készült interjú részlete.

⁷⁹ A téészhálózaton belül külön problémakört képeztek a „gyenge gazdaságok”, melyek a magyarországi téészek több mint egyharmadát tették ki. 1961-ben az ipari vonzáskörzetek közül Borsod mellett Baranyában a papíron jegyzett téészek több mint 50%-a minősült gyengének. Járási összevetésben még tanulságosabb volt a kollektivizálás kudarca. A gyenge téészek százalékos aránya a Borsod megyei Encsi járásban 91,7%, a Baranya megyei Sellyei járásban 80,5%, a Pest megyei Váci járásban 81,8% volt. (FM TSz Üzemgazdasági Főosztály jelentése, 1963. február 22. MNL OL, M-KS-288.f.28.cs.1963.10). Míg Borsod, Zala és Nógrád megyékben ezt a kiemelten kedvezőtlen természeti és gazdasági adottságokkal magyarázták, Baranya esetében nem találtak objektív magyarázatot a járási téészek szervezetlenségére. Ö. Kovács 2020: 65–66. A Baranya Megyei Növény- és Talajvédelmi Szolgálat korábbi szakembere szerint az Ormánság talajviszonyai részben magyarázatot adhatnak erre. A geomorfológiai adottságokból fakadó rendkívül heterogén, mozaikos talajfelszín ugyanis kevésbé alkalmas a nagyüzemesítésre, a homogén nagyterületek kialakítására, míg a kollektivizálással megszüntetett, parcellákra osztott és sokszínűen hasznosított táj és kertgazdálkodás számára szinte ideálisnak mondható. Dr. KS (1955) nyugalmazott talajvédelmi felügyelő közlése alapján. A fokozott elvándorlás miatt az Ormánságban különösen érvényesült az az országos tendencia, hogy a fiatal, agilisabb réteg elhagyta a falvakat, és a városokban igyekezett boldogulni. Kovács 2005: 29–52. A helyben maradt idősök tették ki a szövetkezeti gazdaságok dolgozóinak jelentős hányadát, ami szintén ronthatta azok hatékony működését.

mind elhagyták a térséget, majd egyikük egészségügyi okok miatt költözött vissza szüleihez Vajszlóra.⁸⁰

A térség elnéptelenedése többszörösen determinált folyamat, mely egyik következménye, hogy az elfogyó és elöregedő ormánsági gyülekezetek lelkipásztorai erősen nélkülöztek:

„Megvoltak ám a ’60-as évek végén, meg a ’70-es évek végén is nekünk a napi problémáink. Tehát, amikor otthon voltam — ugye Budapesten jobban éltek a nagynénémék nyilvánvalóan és én is — de hát szóval sokszor volt zsiros kenyér nem csak a vacsora, hanem az ebéd is hónap vége felé, amikor a kongrua⁸¹, ez a lelkeszi állami fizetés már elfogyott. Eleinte három falu tartozott édesapához, Kovácsdida, Ipacsfa, Szerdahely. Utána hozzájött Csepely [Drávacssepely — a szerző], azután pedig hozzájött még Tésenfá, Kémes, Szaporca és hát mindegyiktől járt valamennyi fizetés, de hát nagyon szerény, és volt, amikor üres volt a kassza és egyszerűen nem tudta fölvenni a fizetését sem.”⁸²

Papp Vilmos adatai szerint a fenti községekben az 1800-as évek végén összesen még több mint 1000 református élt, míg Szigethi András idejében a kétszázat sem érték el,⁸³ a rendszerváltáskor pedig Kovácsdida példáján már 20–30 főnél nem volt nagyobb a gyülekezet.⁸⁴ A parókiák szegényes körülményeit az iskolai tanulmányok miatt vagy más okból a családtól külön élő lelkészgyermek mind hangsúlyosan érzékelték:

„Az, hogy én a VI. kerületi Terézváros és a kovácsdida paplak között voltam kétlaki, ez tulajdonképpen egyfajta skizoid helyzetet is jelentett, és nemcsak rám volt ez jellemző. [...] Óriási volt a különbség. [...] Mindegyik lelkészgyerek érezte ezt.”⁸⁵

A nélkülözés mértékét példázza a történet, amikor a budapesti Szinyei iskola⁸⁶ tanárai kirándultak Baranyában, és látogatást tettek Kovácsdida is, ahol az egyikük nővére tanítónő volt. Két-három tanárt a paplakban szállásoltak el, és olyannyira nem volt mivel vendégül látni őket, hogy a lelkész a templomtoronyban fészkelő galambok fiókáiból fogott össze néhányat, így felesége sült galambot készített a látogatóknak.⁸⁷

Az ellehetetlenítés és az anyagi nehézségek ellenére — és egyben azok elől is — mint olyan sok lelkész, Szigethi András is a szellemi magaslatokban talált menedéket:

„sokan jöttek úgy, hogy ott aludtak, beszélgettek, vendégül láttuk őket annak ellenére, hogy mondom, nem volt mivel. [...] Nem volt egy könnyű élet a parókián se az ’50-es évek, se a ’60-as évek, de még a ’70-es sem, viszont olyan emberekkel találkozhattam,

⁸⁰ Sz. A. (1955) és Sz. G. (1945) közlése alapján.

⁸¹ Papi járandóság (Forrás: A magyar nyelv értelmező szótára. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/k-359B8/kongrua-37EC0/>. Letöltés ideje: 2025. 05. 15.)

⁸² SzA (1955)-sal készült interjú részlete.

⁸³ PAPP 2011: 217.

⁸⁴ SzA (1955) közlése alapján.

⁸⁵ Uo.

⁸⁶ A Budapest VI. kerületi Szinyei Merse Pál Általános Iskola tanárai. Napjainkban középiskolaként működik.

⁸⁷ SzA (1955) közlése alapján.

akikkel Budapesten nem találkoztam, pedig ugye négy évet ott jártam iskolába 10 évestől 14 éves koromig. Tehát Pap László, Benda Kálmán, aki történész volt, Esze Tamás. Ők azok, akik a református egyház kapcsán jöttek. Borsos Miklós. Hát sorolhatnám.”⁸⁸

A lelkész értékmentő módon kezelte periférikus helyzetét, mely egyfajta hétköznapi ellenállásként is értelmezhető:

„A predesztinációnak egyfajta attitűdjét érzem. Hogy elfogadom azt, ami rendeltetett rám, de hát azon belül próbálom kihasználni a mozgásteret. Tehát egyfajta elfogadás, ugyanakkor valamiféle kreatív megmunkálása is a környezetemnek.”⁸⁹

Olyan értékek mellett álltak ki feleségével közösen, melyeket a kommunista diktatúra épp megkérdőjelezett, s ez alatt éppúgy érthetjük magát az egyházi szerepvállalást, mint egy klenódiumokból álló kiállítás létrehozását és paraszti tárgyak gyűjtését. Az 1950–1960-as években az egyházközségek még megtartó erővel bírtak, de az 1970-es évekre megváltozott ez a szerep az Ormánságban is:

„Szerintem a mélypont az a ’70-es évek volt, amikor már meggyérültek a hívek és már kezdődött ez a gulyás kommunizmus, hogy lehetett egy kicsit jobban élni. A ’60-as évek közepéig szerintem még egyfajta ellenállásnak a bástyáiként is működtek ezek a presbitériumok, vagy egyházi kollégiumok úgymond, aztán szép lassan erodálódott ez az egész.”⁹⁰

Részben az erre adott válasznak is tekinthetjük, hogy az 1970-es évek közepén Szigethi András rendbe hozta a kovácshidai református templom festett kazettás karzatát, valamint kialakított egy egyházművészeti kiállítást a kovácshidai parókián. A használaton kívüli, kallódó, gyakran nagy értékű klenódiumokért⁹¹ maga járta be — biciklin — az egyházmegyét, és gyűjtötte a tárgyakat. Ilyen értelemben szó szerint is értékmentő volt ez a vállalkozás. A *Baranyai Református Egyházmegye Egyházművészeti Kiállítása* című tárlatot a pécsi művészettörténész, Mendöl Zsuzsanna rendezte be a kovácshidai parókia egyik helyiségében, ahol az 1990-es évek első feléig látogatható volt.

A gyűjtemény híre terjedt, s a látogatók révén kinyílt az a periférikus lokalitás, melyben a lelkész egy kis ormánsági faluban élt:

„De később, amikor már ugye híre ment, hogy Kovácshidán van valami gyűjtemény, meg műemlék templom, illetve a karzat, az a műemlék, akkor már jöttek egyébként olyanok is, mint a Huszár István, talán még mindig él, akkor volt miniszterelnök helyettes, tehát akkor volt miniszterelnök-helyettes, Hetényi István pénzügyminiszter. Tehát a kulturálisan érzékenyebb és a magyarságuk, a nép iránt érzékenyebb pártfunkcionáriusok is meg-meg-jelentek.”⁹²

⁸⁸ Uo.

⁸⁹ Uo.

⁹⁰ Uo.

⁹¹ Ereklýe, kincs.

⁹² SzA (1955)-sal készült interjú részlete.

5. kép. A kovácsidai református templom festett kazettás műemlék karzata
(A Szigethi család archívumából)

6. kép. A kovácsidai egyházművészeti kiállítás leprellója
(A Szigethi család archívumából)

7. kép. Néprajzi tárgyakkal teli veranda a kovácshidai parókián, háttal Szigethi András református lelkész (A Szigethi család archívumából)

Idővel még a kulturálisan érzékenyebb párthű emberek is megjelentek a parókián, ahol az egyházművészeti kiállítás mellett egy saját felmérésem szerint közel 300 néprajzi tárgyból álló néprajzi gyűjtemény is kiépült az évek során. Darabjait megcsodálhatták a háromszög alakú verandán áthaladók, az ott üldögélők, mert zsúfolásig megtelt a Vajszlótól Ipacsfáig gyűjtött, vásárolt relikviákkal. Kodolányi János például így emlékezik meg a *Második baranyai utazás* során 1961-ben tett kovácshidai látogatásról:

„Tágas, háromszögletű verandán ülünk. A bútort itt is évszázados holmi: két csodaszép, kitűnően konzervált szökröny [ácsolt láda — a szerző], egy karos pad, vastag, hasított tölgyfából készült székek, a falon egy régi-régi szépen faragott mosósúlyok. Amint ráesik a pillantásom, már látom is a térden fölül kötött biklában [az ormánsági női viselet jellegzetes fehér felsőszoknyája — a szerző] mosó asszonyokat, lányokat, amint a Fekete-víz hullámai között állva a mosóhely deszkáján ütemesen verik a ruhát.”⁹³

8. kép. Fotó az Egyházművészeti Gyűjtemény egy részletéről (A Szigethi család archívumából)

⁹³ KODOLÁNYI 1961: 815.

9. kép. Néprajzi tárgyakkal teli veranda a kovácshidai parókian
(A Szigethi család archívumából)

A néprajzi gyűjtemény létrehozásában a minden tárgy történetét ismerő Györkő Magdolnának legalább akkora szerepe volt, mint férjének, ha nem nagyobb:

„A magja ennek a Györkő család használati tárgyai, tulajdonképp hozományként. [...] Tehát édesanyám ebben a tárgyi világban is ragaszkodott a hagyományhoz, meg a formákhoz, az esztétikumhoz, ami körülvette, egyrészt. [...] Másrészt sok tárgy stólakeppen került hozzájuk. Tehát nem kaptak pénzt a szolgálatért, hanem így természetben, ezzel fizették tulajdonképpen ki. Valószínű, hogy elterjedt, hogy a papék szeretik ezeket.”⁹⁴

Magdolna számára a néprajzi tárgyakhoz való viszonyában meghatározó volt, hogy fiatalkorában többedmagával néhány napot töltött a református nagyasszony, Zsindelyné Tüdős Klára otthonában Budapesten.⁹⁵ Gyermekai elmondása szerint sokszor utalt rá, hogy így látta Klára néninél, amikor ott volt. További minta gyanánt Szigethi András szüleinek a házában volt „magyar szoba”, faragott, népies jellegű bútorokkal berendezve, dísz tárgyakkal, textilekkel, kerámiákkal. Ezek a bútorok ma is a család használatában vannak.

⁹⁴ SzA (1955)-sal készült interjú részlete.

⁹⁵ Zsindely Ferencné Tüdős Klára (1895–1980) jelmeztervező, filmrendező, a Református Nőszövetség elnöke volt, s bekapcsolódott a népi mozgalom programjába is. Második férje Zsindely Ferenc miniszterelnökségi államtitkár, majd kereskedelmi miniszter volt. A második világháborút követően több évig járták az ország református gyülekezeteit, és segítették az asszonyokat a háborús megrázkódások feldolgozásában. 1947-ben átadták budapesti Isten-hegyi otthonukat a református egyháznak, melyben a nőszövetségi munka keretében több napos lelkigyakorlatokat, tanfolyamokat, konferenciákat tartottak 1950-ig, amíg a kommunista hatalom engedte ezt a belmissziós munkát. 1025 fő vett részt az Isten-hegyi Otthon közösségi evangelizációin. Feltehetően Györkő Magdolna ormánsági református fiatalként ebben a házban tett látogatást, és részt vett valamilyen programon. (Református Online Enciklopédia: [https://refwiki.kre.hu/index.php?title=T%C3%BCd%C5%91s_Kl%C3%A1ra_\(1895%E2%80%931980\)](https://refwiki.kre.hu/index.php?title=T%C3%BCd%C5%91s_Kl%C3%A1ra_(1895%E2%80%931980)) Letöltés ideje: 2025. 05. 15.)

Az egyházművészeti és a néprajzi gyűjtemény létrehozása Szigethi András és felesége, Györkö Magdolna közös vállalása volt, gyermekkori életviláguk tárgyainak és a hozzájuk kapcsolódó tudásnak a megőrzése, átmentése.⁹⁶ Egy eltűnt és letűnt, sőt a kommunista diktatúra által megkérdőjelezett világ értékei mellett foglaltak állást:

„Mindenképpen benne volt. Ez is egyfajta ilyen szelíd ellenállás, egyfajta grimasz a hatalomnak. Biztos, hogy kompenzálták tulajdonképpen azt a — és e tekintetben száz százalékgig bejött a dolog — tehát azt a partvonalon kívülre szorítottságot, azt a presszionált pozíciót, amibe kényszerültek, azt egyrészt így felvállalták, hogy jó, akkor ebben vagyunk itthon. És hát utána már tényleg szinte futótűz-szerűen terjedt a nemzeti lelkű és a népi, akár csak plebejus szimpátiákkal rendelkező értelmiség körében. Tehát akik odalátogattak, azok kinyitották tulajdonképpen azt, amit te határsávként mondasz. Én inkább azt mondanám, hogy egyfajta anakronisztikus egyházi perifériát jelentett az, amiben ők éltek.”⁹⁷

Papp Vilmos így ír az értékmentésről:

„Feleségével együtt jelentős néprajzi gyűjteményt hozott létre. Ezt hivatalosan is elismerték. Tette ezt azzal a gondolattal, hogy legyen majd egy «palackposta» arról, hogy milyen jelentős művészetet hozott létre a sok száz éven át szorongatott ormánsági nép.”⁹⁸

A lelkész és felesége felismerték felelősségüket, és messze lehetőségeiken túl tettek gyülekezetük megmaradásáért, értékeik megőrzéséért egyházi és világi szinten egyaránt. Mindezt a község szeretettel és bizalommal hálálta meg, sőt a rendszerváltás után Szigethi Andrást polgármesternek választotta Kovácshida lakossága.⁹⁹

„Az első szabad választáson, ott édesapa polgármester lett, tehát megválasztotta a falu polgármesternek. Ez gondolom, hogy valamiféle jó érzés biztos volt emiatt benne és örült neki. Egyház vonalon, hát azt mindig mondták a szüleim, hogy édesapa semmiféle beosztást nem viselhet. Aztán a vége felé akkor esperes helyettes volt, ha jól emlékszem.”¹⁰⁰

⁹⁶ Olyannyira, hogy Magdolna még szőni is megtanult: „Meg hát édesanyám átjárt már a '80-as évek elején Sámudra, ott volt egy szülike [idős asszony — a szerző], aki tudott szőni és megtanította szőni. Tehát ő már 50–60 éves korában tanult meg szőni ettől az öreg nénitől. Tehát ezekkel az emberekkel édesanyám is szeretett beszélgetni, édesapám pedig — erre a nagynéném hívta föl a figyelmemet, hogy — az ő kiejtésükhöz idomította a saját nyelvezetét. Ugye ő a jegyzői házban meg a katonai iskolában nem ezen a nyelven beszélt, mint az ormánsági parasztemberek és szinte szakmai imperatívusznak tekintette úgymond, hogy átvegye ezt a dialektust, amikor velük beszélt. Tehát ez egy elég komplex dolog lehetett.” SzA (1955)-sal készült interjú részlete. Helyesbítve az interjúban elhangzott emlékeket, pontosítom, hogy Györkö Magdolna Szaporán Soós Pálné Kovács Margit nénitől, a Népművészet Mesterétől tanult szőni. SzE (1958) közlése alapján.

⁹⁷ SzA (1955)-sal készült interjú részlete.

⁹⁸ PAPP 2011: 219.

⁹⁹ A térségben nem egyedüli jelenség, hogy e kis falvakban a lelkészt választották meg polgármesternek a rendszerváltozás után. Lásd például Túrony.

¹⁰⁰ SzE (1958)-vel készített interjú részlete.

10. kép. Szigethi András a kovácshidai parókián (A Szigethi család archívumából)

11. kép. A kovácshidai templom belső tere és Szigethi András emléktáblája
(Fotó: Kurucz Réka, 2024)

Örömmel és ambícióval fogott hozzá új munkájához, de tervei megvalósítására kevés ideje maradt, 39 éves, megpróbáltatásokkal teli lelkipásztori munkálkodás és hosszú, súlyos betegség után 1993. január 23-án elhunyt. Kérése szerint hamvait hűséggel végzett szolgálatának színhelyén, a kovácshidai templom falában, a szószék mögött helyezték örök nyugalomra.

A lelkész halála után a Református Egyházmegye Egyházművészeti Kiállítás Pécsre, a Baranyai Református Egyházmegye Levéltárába került. A néprajzi gyűjteményt a család a Pécsi Református Kollégiumnak adományozta.

Konklúzió

Kósa László a rendszerváltozás utáni szabad világban 2008-as előadásában és 2010-es publikációjában részben feltárta, hogy az állambiztonsági szervezet beépült a református egyházba, és többek között tényként állapította meg, hogy Szigethi András is néhány hónapig tagja volt ennek a szervezetnek, majd önként kilépett onnét. Én a *Krízis és mindennapi stratégiák: A társadalmi és a környezeti krízisek antropológiai perspektívái*¹⁰¹ című projekt keretében az Ormánságban végzett néprajzi terepmunkám során, a kommunista diktatúra éveinek és a térség déli határövezethez való tartozásának elzárt időszakát vizsgálva találkoztam Szigethi András esetével, akit miután 1956-ban Kovácshidán a Nemzeti Bizottság elnökévé választottak, a forradalom leverése után beidéztek és felelősségre vontak. A tanács elnökeként lényegében ügyelt a forradalom tisztaságára, így a helyi párttitkárnak valóban nem lett bántódása. Ezért elítélni nem lehetett, de arra elég volt, hogy zsarolják vele, és igyekezzenek spiclit csinálni belőle. A lelkész hőiesen ellenállt a hatalom minden igyekezetének, de egy ponton, hogy családját, gyermekeit és gyülekezete előtti becsületét megmentse, aláírta a III/III-as belépési nyilatkozatot. Az ormánsági lelkész élete jó példa arra, hogyan működött a pártállam mindent átszövő, életet megnyomorító rendszere, és mindez hogyan hatott ki még a következő generációra is. Megtudhatjuk a tanulmányból azt is, az egyházi felső vezetés mennyire tehetetlen volt lelkészei védelmében, gyakorlatilag magukra maradtak a diktatúra gépezetével szemben. Láthatjuk, hogy az üldöztetésben a második generáció is „osztozott”. Amellett, hogy az éjszakai ellenőrzések tanúi és elszenvetői voltak, a lelkész fiát konkrét támadások érték (autó követte, vonatszerencsétlenséget terveztek ellene). A lelkészt ért atrocitások jó részét elhallgatták a gyermekek elől, mert féltették őket és az egész családot, ezért Sz. A. 10 éves korától családjától elszakítva élt. Később, a kádári konszolidáció időszakában, mikor már a rendőri zaklatással felhagytak, a lelkész gyermekei osztoztak a parókiai élet szerény anyagi körülményeiben, akadályozták tanulmányaikat és munkavállalásukat. Szigethi András élettörténete példát mutat arra, hogy a körülmények ellenére hogyan lehet embernek maradni, és felhívja a figyelmet arra, hogy az ügynökkérdés esetében milyen összetett és mennyire fontos a háttérkörülmények megismerése a csupaszc tények mellett.

Az esettanulmány egy jelenleg folyó kutatás első lépéseként készült el. Az 1950-től határsávvá lett Ormánságban élő és dolgozó református lelkészek életpályái továbbkutatandó feladat. Több lelkész történetének részletes megismerése adhat majd lehetőséget annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy vajon Szigethi András és a hatalom kapcsolata mennyire tekinthető általánosnak. Személyisége, lelkészi hivatása, vagy az ő és felesége származása lehetett az erőteljes presszionálás oka? Vajon más ormánsági lelkészek is hasonló viszonyban voltak a hatalommal? A határsávban mást jelentette-e lelkészként élni, mint a határsávon kívül? E kérdések megválaszolása további kutatást igényel.

| ¹⁰¹ NKFIH K 147073. sz. projektje.

Felhasznált irodalom

BENCSEK Péter

- 2011 A szabad mozgás korlátozása az ötvenes években és az 1956-os forradalom előtti utazási reformok. *Betekintő* 5/1.

CSIKÓS Gábor — Ö. KOVÁCS József

- 2023 Kényszerkollektivizálás és egyházi társadalom. In ERDŐS Kristóf — SZULY Rita — TABAJDI Gábor — WIRTHNÉ DIERA Bernadett (szerk.): *Küzdelem a lelkekért. Pártállam és egyházak a hosszú hatvanas években*. Budapest: Nemzeti Emlékezet Bizottságának Hivatala, 363–384.

HAJDÚ Zoltán

- 2021 Az állami beavatkozások szerepe a centrum-periféria viszonyrendszer formálásában Baranya megyében az államszocialista korszakban (1949–1990). *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek* 18/1.

HANTÓ Zsuzsanna

- 2006 *Családok munkatáborokban*. (Magyar Ház Könyvek. Kitasztítottak 3.) Budapest: Magyar Ház Kiadó.

JÁVOR Kata — MOLNÁR Mária — SZABÓ Piroska — SÁRKÁNY Mihály

- 2000 A magyar falusi társadalom a szocializmus időszakában. In PALÁDI-KOVÁCS Attila (szerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 977–1006.

KODOLÁNYI János

- 1961 Második baranyai utazás. *Kortárs* 5, 803–838.

KÓSA László

- 2010 Az állambiztonsági szervezet hálózata a református egyházban a diktatúra idején. *THÉMA*, 15–29.

KOVÁCS Teréz

- 2005 A sellyei (siklósi) KSH-térség rövid leírása. In BARANYI Béla (szerk.): *Roma szegregációs folyamatok a csereháti és dél-baranyai kistérségekben*. Budapest: Gondolat — MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 29–52.
- 2020 *A paraszti gazdálkodás átalakulása*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.

KURUCZ Réka

- 2023 Kitelepítés, visszatérés, elvándorlás és a szőlőművelés kapcsolata az Ormánságban 1945 után. In CSIKÓS Gábor — HORVÁTH Gergely Krisztián — Ö. KOVÁCS József (szerk.): *Vidéktörténet 4. — Demográfia & Politika. Kihívások, korlátok, alkalmazkodási módok*. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 239–267.

NAGY Mária — SAÁD József

- 2018 Amit már ismerünk, és amit még megismerhetünk... Gondolatok a szegedi és a Csongrád megyei határsáv-kitelepítések kapcsán. In BAGI Zoltán Péter (szerk.): *Tanulmányok Csongrád megye történetéből XLV.* Szeged: Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, 7–39.

MÁTÉ Gábor — KURUCZ Réka — FARKAS Judit

- 2023 Tiltott, túrt, támogatott helyek. Metszetek az államszocialista időszak falusi migrációs folyamatairól Baranya megyében. *Ethnographia* 134, 442–466.

Ö. KOVÁCS József

- 2020 A téeszneurózisról. „Gyenge” téeszek és földügyek a kollektivizált vidéki Magyarországon. In CSIKÓS Gábor — HORVÁTH Gergely Krisztián (szerk.): *Az árnyékos oldalon. Vidéki Magyarország a rövid hatvanas években.* Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont — Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 55–96.

PAPP Vilmos

- 2008 *Negyvenegy prédikátor. XX. századi magyar „gályarab”-prédikátorok.* [Budapest]

SAÁD József

- 2005 *Telepessors.* Budapest: Gondolat Kiadó.
2015a A hortobágyi „telepes”-kísérlet — egy szál a társadalomformálás szövevényében. In SAÁD József (szerk.): *Hortobágy örökségei. Kényszermunkatáborok és lakóinak nyomában.* Budapest: Argumentum, 13–38.
2015b A tizenkét tábor. In SAÁD József (szerk.): *Hortobágy örökségei. Kényszermunkatáborok és lakóinak nyomában.* Budapest: Argumentum, 39–93.

Soós Viktor Attila

- 2019 Az egyházak és a kényszerkollektivizálás. Egy 1962-es felmérés szempontjai és összefoglaló megállapításai. In GALAMBOS István — HORVÁTH Gergely Krisztián (szerk.): *Magyar dúlás. Tanulmányok a kényszerkollektivizálásról.* Budapest: MTA BTK, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 167–182.

EGYÉB FORRÁS

Jogkódex: 87/1989. (VII. 31.) MT rendelet a nyugati és déli határsáv megszüntetéséről: https://jogkodex.hu/jsz/1989_87_mt_rendelet_6049377 (letöltés dátuma: 2025. 05. 21.)

evangelikus. hu 2010: *Újabb konkrét lépések történtek a református múltfeltárással kapcsolatban — A Théma protestáns lap is az ügynökkérdésről írt:* https://archiv.lutheran.hu/okume-ne_2009-2011/ujabb-konkret-lepesek-toertentek-a-reformatus-multfeltarassal-kapcsolatban-2013-a-thema-protestans-lap-is-az-ugynokkerdesrol-irt/?searchterm=None (letöltés dátuma: 2025. 05. 15.)

Református Online Enciklopédia: Tüdös Klára (1895–1980): [https://refwiki.kre.hu/index.php?title=T%C3%BCd%C5%91s_Kl%C3%A1ra_\(1895%E2%80%931980\)](https://refwiki.kre.hu/index.php?title=T%C3%BCd%C5%91s_Kl%C3%A1ra_(1895%E2%80%931980)) (letöltés dátuma: 2025. 05. 15.)

The door of the railcar opens outwards! Pastor in the borderzone

Pastor András Szigethi (1930–1993) and his wife, Magdolna Györkő, came from families labeled as class outsiders during the communist dictatorship. Their situation was made even harder by the fact that they lived in a restricted border zone near Tito's Yugoslavia. They dealt with poverty and constant harassment from the state police. They created a church history exhibition and an ethnographic collection in the parish. They believed these things mattered, even though the state tried to suppress those values.

A délvidéki magyarok kisebbségi és vallási helyzete Trianontól napjainkig

Kovács Teréz

Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar — DSc, szociológus, professor emerita

Tanulmányom célja, hogy a Trianon utáni délvidéki magyarok vallási helyzetét a nemzeti kisebbség történelmi helyzetébe ágyazva mutassam be. A délvidéki magyarok nemzeti kisebbségi és vallási helyzete az elmúlt száz év alatt nem volt egységes, az a mindenkori délszláv utódállam kisebbségi és vallási politikájától függött. Ezen a téren három korszakot lehet lehatárolni: a két világháború közöttit, a létező szocializmus és a délszláv testvérháború vége közöttit és végül a 2010-től napjainkig tartó időszakot.

A törökök kiűzése után a Délvidék egy soknemzetiségű, eltérő kultúrájú és vallású területté vált. A római katolikus népesség legnagyobb számban a magyar, a német és a horvát¹ nemzetiségűek soraiból került ki. A magyarok döntő többsége tehát római katolikus vallású volt, néhány református falu kivételével. A nagyobb városokban voltak reformátusok, evangélikusok és más, kisebb egyházhoz tartozó magyarok is.

Tanulmányom első kérdése, mekkora földrajzi területek kerültek a Szerb—Horvát—Szlovén Királysághoz (SZHSZ), és az elcsatolt területek térségelnevezései hogyan változtak az elmúlt bő száz évben. A terület mellett fontos további kérdés az, hogy az odacsatolt magyar népességnek mekkora volt a száma és az aránya az 1910-es népszámláláskor, és ezek a számok és arányok hogyan változtak meg napjainkig? Miután Magyarország a második világháborút is elveszítette, a háború kezdetétől odatelepült hadsereg, rendőrség és adminisztráció és azok a helyi magyarok, akik tartottak a megtorlástól, visszavonultak Magyarországra, de milyen sorsot szánt a győztes hatalom az ott maradt őshonos magyar közösségnek? Témánk szempontjából fontos kérdés, hogy a katolikus egyházmegyéik igazgatását hogyan választotta szét a hátrámodosítás, illetve a szétválasztott egyházmegyéik újjászervezése milyen kihívásokkal járt? A létező szocializmusban a helyi magyar papok és a hívek milyen megtorlások, sőt kivégzések áldozataivá váltak, és végül mi a helyzet a vallással és a hívekkel napjainkban?

¹ A tanulmányban a továbbiakban említett horvátként feltüntetettek egy része bunyevácnak, esetleg sokácnak azonosítja magát.

A Szerb—Horvát—Szlovén Királysághoz csatolt területek és az ott maradt magyar lakosság számának alakulása

A Szerb—Horvát—Szlovén Királyság 1918. december 1-jén alakult meg, ezzel az ország az egyik kedvezményezettje lett a trianoni béketárgyalásoknak. Az 1920. június 4-én aláírt trianoni békediktátum értelmében a történelmi Magyarország déli részéből az új délszláv állam nem egy összefüggő, hanem két különálló területet kapott meg. Ebből a nagyobb rész, 92% — Bács-Bodrog, Torontál, Baranya és Szerém vármegyék egy-egy része — jutott a Szerb Királysághoz (1. ábra). Ez 20 551 km²-t és 1 509 295 fő népességet jelentett, és ennek egyik forrás szerint 30,3%-a,² míg egy másik szerint 32,8%-a volt magyar és további 20,6%-a német.³ A kisebb területek, amelyek az SZHSZ Királysághoz jutottak, addig Zala és Vas vármegyék részét képezték. Ez a Murától északra lévő rész 940 km² területű volt, amely térségnek önálló tájneve addig nem létezett, de az odacsatolt magyarok körében idővel kialakult, és az ma teljesen meghonosodott, a „Muravidék” tájnév. Muravidéken az 1910-es népszámlálás adatai szerint a 91 436 lakos 22,3%-a (20 346 fő) volt magyar, 73,1%-a pedig (66 790 fő) vend (szlovén).⁴ A Muravidéktől délre, a Mura és a Dráva folyók között fekszik a Muraköz (795 km²), amely 93 837 fős lakosságának 91,1%-a volt horvát, a többi magyar.⁵ Az ott élő magyarok főleg a térség központjában, Csáktornyan⁶ éltek. A magyarok az új délszláv állam 12 milliós lakosságának 3,36 százalékát⁷ tették ki. A délszláv állam megalakulásakor és még később is Szlovénia után a Vajdaság volt az ország legfejlettebb része. Bár mezőgazdasági jellegű terület volt, de a földek nagy része kiváló minőségű, így az élelmiszer-termelésben döntő szerepe volt. Minden rendszer az ország éléskamrájának tartotta a Vajdaságot.

1918-ban főleg a szerbek, de a horvátok és a szlovének is már nagyon készültek e vidék elfoglalására. Ennek során 1918. november 25-én Újvidéken megtartották a Nagy Szerb Nemzetgyűlést, ahol a résztvevők⁸ megszavazták a bánáti, a bácskai, a baranyai szerbek és más ott élő szlávok Ausztria–Magyarországtól való államjogi elszakadását és csak a Szerb Királysághoz való csatlakozását. Ezt megelőzően, 1918. november 13-án Belgrádban a Károlyi-kormány aláírta a katonai fegyverletételt. A következő napon a szerb hadsereg francia segítséggel bevonult a térségbe,⁹ amely térséget a szerbek Vajdaságnak¹⁰ hívtak. Az elnevezés eredete az 1848–1849-es szabadságharc leverésére vezethető vissza, amikor Ferenc József császár cserébe a szerbeknek a magyarok elleni harcukért létrehozta a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság Koronaterületet, amely Magyarországtól független új közigazgatási területté vált, és Bécsből irányított-

² ROMSICS 2023: 160.

³ MÉSZÁROS 1981: 67.

⁴ GÖNCZ 2024: 15–19.

⁵ A. SAJTI 2004: 15.

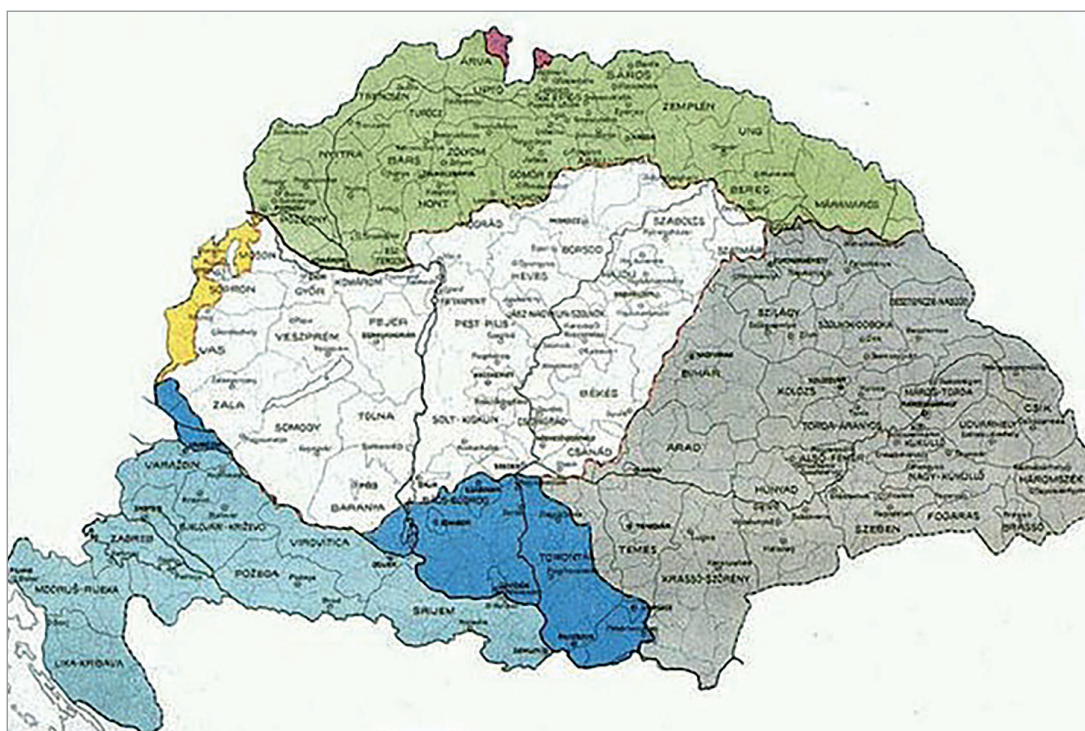
⁶ Zrínyi Miklós birtokai is egykoron ebben a térségben voltak.

⁷ MÉSZÁROS 1981.

⁸ A gyűlés nemzetiségi összetétele a következő volt: 578 szerb, 89 horvát, 62 szlovák, 21 ruszin, 6 német és 1 magyar. [https://hu.wikipedia.org/wiki/%C3%9Aavid%C3%A9ki_Nagy_Nemzetgy%C5%B1%C3%A9s_Letöltve: 2025. 02. 22.\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/%C3%9Aavid%C3%A9ki_Nagy_Nemzetgy%C5%B1%C3%A9s_Letöltve: 2025. 02. 22.)

⁹ A demarkációs vonal Temesvár, Szeged, Baja, Pécs, Barcs felett húzódott. Pécsen Trianon után is megszállva tartották a szerbek, egészen 1921. augusztus 21-ig, ekkor az antant hatalmak nyomására kivonultak a városból.

¹⁰ Szerbül: Vojvodina. A két világháború között a magyar szövegekben, például az újságokban is a szerb nevet kellett használni.

1. ábra: Az utódállamok részesedése a történelmi Magyarország területéből.

Forrás: https://kaposvarmost.hu/hirek/kaposvari-hirek/2013/06/04/a-trianoni-dontesre-emlekezunk_6506.html (2024. 11. 12)

ták. A hivatalos nyelv a német volt, viszont a közigazgatásban sok szerb nemzetiségű kapott helyet. A terület magában foglalta Bács-Bodrog, Torontál, Temes, Krassó-Szörény vármegyét és a Szerémség két járását. A közigazgatási egységet 1860-ban ugyancsak Ferenc József szüntette meg, és a terület visszakerült Magyarországhoz. A szerbek — a mindennapi beszédben — továbbra is megtartották a „Vajdaság” tájnévet. Az ott élő magyarok körében csak a második világháború után honosodott meg ez a fogalom. A Muraköz helyzete is hasonló volt, mint a Vajdaságé, az 1848–1849-es forradalom leverése után Ferenc József császár a horvátoknak adta a területet, majd az 1867 után ismét magyar közigazgatás alá került.¹¹

Az SZHSZ Királyság nevet 1929-ben Jugoszláv Királyságra változtatták, 1945-től pedig Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság lett, amely hat délszláv¹² köztársaságból állt. Ezen belül Szerbiában még két tartomány is volt: északon a Vajdaság, délnyugaton pedig Koszovó. 1948-ban az új alkotmány meghozatalakor Tito javaslatára a Vajdaság addigi területét módosították. Ekkor Szerém vármegyének, amely évszázadokon keresztül a Horvát Királysághoz tartozott, nagy részét a Vajdasághoz csatolták, és cserébe Horvátország megkapta a jóval kisebb Drávaszöveget, azaz Dél-Baranyát. Ezáltal a Vajdaság területe nőtt.

A vajdasági magyarok körében és Magyarországon is a 21. század elején, a térségre vonatkozólag egy új tájnév elnevezés született meg, ez pedig a „Délvidék”.

¹¹ GÖNCZ 2024: 18.

¹² Szerbia, Horvátország, Bosznia-Hercegovina, Szlovénia, Macedónia, Montenegró.

„Délvidék elnevezés ebben az összefüggésben a vajdasági magyarság nemzetrészként való megjelölése értendő.”¹³

Az elnevezést korábban is — a 18–19. században és főleg a földrajzi tudományos körökben — használták. A Délvidéket akkor a Nagyalföldön belül jelölték ki Szeged, Arad és Temesvár szélesebb vonzáskörzetében, és területileg Bács-Bodrog, Temes, Torontál, Krassó-Szörény vármegyék, valamint Csongrád, Arad és Csanád vármegyék déli részét foglalta magába.¹⁴ A Délvidék nem volt közigazgatási terület, hanem egy tájnév, vagy inkább, a mai értelemben, régiónak nevezhetnénk.

Összegzésként kiemelem, hogy az 1948-tól érvényes Vajdaság területileg nem azonos az 1848–1860-as Szerb Vajdaság és Temesi Bánsággal, sem a hasonló korban megszületett Délvidékkel, mégis ma már mindkét fogalom — Vajdaság és Délvidék — elfogadható annak a térségnek a megjelölésére, amelyről e tanulmány szól.

A délszláv testvérháború lezárását követően, a daytoni béke (1995) után Jugoszlávia mint önálló állam megszűnt, és azon a területen, amelyet Trianonban elcsatoltak Magyarországtól, ma már három ország osztozik: a legnyugatibb rész, az említett Muravidék a Szlovén Köztársasághoz, Muraköz és az egykori Dél-Baranya Horvátországhoz tartozik.¹⁵ Továbbá az első világháború után, az egykori Bács-Bodrog vármegye nagyobbik része és a Bánság — vagyis Torontál vármegye — nyugati része a mai Szerbiához került. Az ismét önálló országgént szereplő Szerbia északi részén van a Vajdaság. A Vajdaság három földrajzi egységből áll: a Bácska, a Bánság nyugati része, amit ma már Bánátnak hívnak a szerbek és a magyarok is, és Szerém vármegye nagy része, amelyet viszont ma már Szerémségnek hívnak az ott élő magyarok. Bácskában él a délvidéki magyarok 75–80%-a; főleg a Tisza mentén és Észak-Bácskában, ahol még többnyire nemzeti tömböt alkotnak.

A délvidéki magyarok kisebbségi helyzete Trianontól 1990-ig

1910-es népszámlálás alkalmával

„valamennyi bácskai és bánsági lakosság 40%-a ismerte és használta a magyar nyelvet.”¹⁶

A délszláv államhoz csatolt területeken élő magyar népesség száma és aránya az új államalkotó nemzethez képest folyamatosan csökken. A csökkenésnek több oka volt, ami az idők során változott. A folyamat az első világháború után az üldözéssel és a diszkriminációval kezdődött.

„Az első világháború után (már 1918-tól) a más országokhoz került területekről több százezer magyar repatriált az anyaországba, Jugoszláviából 1918–24 között regisztráltak

¹³ PAPP 2005: 13.

¹⁴ KÓKAI 2010.

¹⁵ Muravidéken 2020-ban megközelítőleg 4800, Horvátországban pedig 8000 magyar élt: SZTANKOVICSNÉ 2020.

¹⁶ MÍRNICS 2000: 29.

44 093 fő, főként közigazgatási alkalmazottak, értelmiségiek, nagybirtokosok és cselédek.”¹⁷

A trianoni békediktátum értelmében az elcsatolt területeken élő magyaroknak joguk volt az új határok közé szorított Magyarországra áttelepülniük, repatriálniuk, ennek határideje 1922. január 22-én járt le.¹⁸ Az SZHSZ Királyság még a fenti időpont előtt több intézkedést hozott, amelyekben az ott élő magyarokat hátrányosan megkülönböztette. Így többek között államosították a magyar érdekeltségű ipari-pénzügyi vállalatokat, és végrehajtották az agrárreformot. Az agrárreform 1919. január 6-án jelent meg. A magyarokat az agrárreformból — és az első parlamenti választásokból is — kizárták, azzal az indokkal, hogy még nem tudni, hogy ki megy, és ki marad. 1918 előtt a magyarok nagy része mezőgazdasággal foglalkozott, de az ott élő nemzetiségekhez képest náluk volt a legaránytalanabb a birtokszerkezet. Egyrészt a nagybirtokosok, másrészt a törpebirtokosok, illetve a föld nélküli agrárbérmunkások (gazdasági cselédek, béresek, kubikosok, napszámosok) aránya nagyobb volt, mint a szerbeknél, bunyevácoknál, a németekről nem is beszélve, akiknél a középbirtokos parasztok aránya nagyobb volt a magyarokénál.

„1918 után, miután a magyarok ki lettek zárva az agrárreformból, közöttük a földnélküliek aránya a többi nemzethez képest csak tovább növekedett és hamarosan a vajdasági agrárbérmunkások 70%-a magyar volt, a magyar lakosságnak 50%-a földnélküli agrárbérmunkás lett.”¹⁹

A földreformot a belgrádi hatalom a térség elszlávosításának az eszközévé tette. Az 1920-as évek elején a többségi magyar települések közigazgatási határából kihalásoltak egy-egy darabot, ahol új falvakat hoztak létre, és oda a szaloniki fronton harcoló önkénteseket, illetve Amerikából, Magyarországról és Romániából hazahívott szerbeket telepítettek,²⁰ és elsősorban ők lettek a földreform kedvezményezettjei.

„1922 szeptemberében alakult meg a Magyar Párt polgári és magyar érdekvédelmi célkitűzéssel”²¹

programjában prioritásként szerepelt, hogy a magyar agrárbérmunkások is kapjanak földet. A délvidéki magyarok az első világháború előtt az Egyesült Államokba, a háború után pedig a dél-amerikai országokba vándoroltak ki nagy számban a megélhetésük biztosítása céljából. Sokan örökre ott maradtak.

¹⁷ SEBŐK 2001: 375.

¹⁸ A délvidéki magyarok ettől az időponttól kérhették a szerb—horvát—szlovén állampolgárságot. Erre csak azoknak volt joguk, akik már 1910-ben, a népszámláláskor is ott éltek.

¹⁹ MÉSZÁROS 1981: 125.

²⁰ KALMÁR 2006. Kalmár 60 körüli telepes faluról ír. Az így létrehozott falvak nevet is kaptak, amelyek között furcsaságok is elfordultak, például: „Új Belgrád” Szabadka környékén, „Bácskai Jó Föld” Verbász környékén.

²¹ HEGEDŰS 2000: 20.

„A szerb kormány mindent megtett, hogy a délvidéki magyarságot vagyonából kiforgassa, jogaitól megfosssa, kultúráját elsorvassza. [...] 1918-ban a Délvidéken mintegy hétszáz magyar iskola működött. Két év alatt a szám a negyedére csökkent.”²²

Bevezették a névelemzést, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy ha a négy közül akár csak egy nagyszülő vezetékneve szláv hangzású volt, akkor az a gyerek csak szerb tannyelvű iskolába járhatott.²³

1934. október 9-én a hivatalos franciaországi látogatáson lévő I. Sándor jugoszláv királyt meggyilkolták Marseille-ben. A merénylő egy bolgár állampolgár volt, de az első gyanú Magyarországra vetődött, amit a szerb hatóságok arra használtak fel, hogy további középosztálybeli magyarokat utasítsanak ki az országból.

A két világháború között a Szerb Királyságban, majd Jugoszláviában a kisebbségi jogok, főleg az oktatás területén, radikálisan csorbultak, de a rendszer egészében nem volt vallásellenes. A körülményekre való tekintettel a magyarok beállítottsága a passzív rezisztenciával jellemezhető. Következésképpen, az addig megtapasztalt két évtizednyi kisebbségi sors után a magyarok döntő része 1941 áprilisában lelkesen fogadta a magyar hadsereget, amely bevonult a Bácskába, a Baranyába és a Muravidékre.²⁴ Ezt az eseményt a szerbek akkor és azóta is megszállásnak tartják. Több településen fegyveres ellenállással fogadták a magyar katonákat. Számkra

„Délvidék Magyarországhoz csatolása nem Trianon igazságos revízióját, hanem a jugoszláv állam megalázó szétverésének részét jelentette. A magyar hadsereg, magyar hatóságok, sőt jórészt a magyar etnikum, valamint a németek és a megszállók közé egyenlőséget tettek, és állandó jelzőként használták velük kapcsolatban a fasiszta minősítést.”²⁵

1941-ben Trianonban a délszláv államhoz csatolt magyar területek 55%-a, azaz 11 475 km² és 1 062 022 fő, ennek 39%-a magyar, visszakerült az anyaországhoz.²⁶ Bevezették a magyar közigazgatást, megnyitottak a magyar iskolák, a közelet magyar lett. Az 1918 után betelepítettek többsége — még a magyar hadsereg bejövetele előtt — elmenekült vagy elűzték. E telepese-falvak lakóinak üresen maradt házaiba a magyar kormány 1942-ben öt bukovinai faluból — Andrásfalva, Hadikfalva, Józseffalva, Fogadjisten, Istensegits — mintegy 15 000 székelyt telepített be.

„Legkésőbb 1942 tavaszáig minden községben és városban megalakultak az akkori magyarországi pártok és más szervezetek helyi csoportosulásai. A vezetőségbe legtöbb esetben a legtekintélyesebb helyi polgárokat választották.”²⁷

²² HÓDI 2008: 9–10.

²³ KOVÁCS—KISS 2019: 109–135.

²⁴ A Bánság Szerbia része maradt, de német fennhatóság alá került. Szerémséget pedig az időközben megalakult Független Horvát Államhoz csatolták.

²⁵ A. SAJTI 2004: 270–271.

²⁶ ROMSICS 2023: 280.

²⁷ MÉSZÁROS 1995: 13.

A magyarországi pártok,²⁸ főleg a Nyilaskeresztes Párt földet ígért a helyi magyar föld nélküli bér munkásoknak.

„Az 1941–1944-es időszak két legjelentősebb eseménye 1942 januárjához és 1944 őszéhez fűződik. Mindkettőt megtorlás jellemzi: 1942 januárjában a magyar hatóságok négyezer-nél több szerbet és zsidót végeztek ki megtorlásul a mind nagyobb méreteket öltő kommunista partizánakciókért. 1944 őszén a jugoszláv katonai közigazgatás 103 napja alatt, a szerb történészek szerint 5000, a magyar források szerint 20 000 magyar vált a megtorlás áldozatává.”²⁹

Az 1942-es, szerbek ellen elkövetett megtorlásokról a megemlékezések széles palettája (szobrok, emléktáblák, filmek, történelemkönyvek) szóltak a volt Jugoszláviában, de Magyarországon is.³⁰ Az 1944-es, magyarok ellen elkövetett megtorlások azonban 1990-ig Jugoszláviában és Magyarországon is tabu téma voltak. 1990 után ezen a téren is megtört a hallgatás.³¹

1944 őszén, 1945 tavaszán Tito partizánjai, gyakran a helyi szerbekkel együtt, minden törvényes eljárást mellőzve, kivégzőosztagként működtek, és válogatás nélkül kegyetlen megtorlást vittek végbe a magyarokon. A legtöbb áldozat a három sajókás-vidéki³² faluban (Csurog, Mozsor és Zsabja) volt, ahol a teljes magyar lakosságot kiirtották. A partizánok házról házra járva szedték össze az embereket, akiket megkínóztak, majd nyilvánosan kivégeztek. A holttesteket sintérgödörbe dobálták, vagy szeméttelen szórták szét. 1945. januárban a még életben lévő nőket, gyerekeket és időseket a fenti három sajókás-vidéki faluból a járeki táborba hajtották, ahol az előzőleg kiűzött németek házaiba zsúfolták be őket, jellemzően 20 személyt egy szobába. A börtönként működő fűtetlen szobákban éhezettették őket, 1945 júniusáig voltak ott bezárva, mert akkor megérkeztek a szerb vagy montenegrói telepesek, akik ezután elfoglalhatták a németek volt házait. A táborban sokan, köztük főleg a gyerekek, időközben meghaltak. Törvényt hoztak arról, hogy a három falu teljes magyar lakossága kollektív háborús bűnös, azzal az indokkal, hogy minden helyi magyar közvetlenül vagy közvetve részt vett az 1942-es razziában.

1944 őszén

„a magyar lakosság közül 40 000-nél valamivel többen menekültek el, főleg Bácskából. Ezek között voltak az anyaországból idehelyezett közigazgatási személyek, vitézi családok és a mintegy 17 000 idetelepített székely. Utóbbiak túlnyomó többsége Nyugat-Bácskán

²⁸ 1944–1945-ben a szerb partizánok minden településen a magyarországi pártok listáját keresték, ha megtalálták, akkor a névsorban szereplő párttagokra a biztos halál várt. Különösen a Tisza mentén — a tömb magyar térségben — elsősorban a párttagok és a papok lettek a tömeges kivégzések áldozatai.

²⁹ HEGEDŰS 2000: 11–21.

³⁰ BÚZÁS 1963; CSERES 1966. Kovács András ez utóbbi könyv nyomán készült azonos című filmje. A. SAJTI 1987.

³¹ Matuska Márton újságíró a helyi napilapban, a *Magyar Szóban* 1990-től kezdődően vasárnaponként megjelentette azokat az interjúkat, amelyeket az 1944–1945-ben meggyilkolt magyarok még élő hozzátartozóival vagy szemtanúkkal készített, majd ezek az interjúk könyv formájában is megjelentek: MATUSKA 1991. Idesorolható még: MÉSZÁROS 1995; CSERES 1991; A. SAJTI 2004. A. Sajti ezúttal, eltérően a 1987-es könyvétől, a magyarokat ért 1944–1945-ös megtorlásáról is ír.

³² A Sajókás-vidék ott van, ahol a Tisza beleömlik a Dunába.

keresztül jutott át a Dunántúlra. Egy kisebb csoport, szerencsétlenségére, északi irányba indult, és így Szabadkánál a partizánok fogságába került”,³³

és osztoztak a többi áldozat sorsával. 200 ezer helyi németet kitelepítettek Németországba, vagyonukat elkobozták. Edvard Kardelj, aki a párizsi békekonferencián 1946-ban és 1947-ben a jugoszláv küldöttség vezetője volt, emlékirataiban megemlítette, hogy az értekezleten szorgalmazta 40 000 jugoszláviai magyar kitelepítésének lehetőségét, illetve a lakosságcserét a kölcsönösség alapján. Ettől radikálisabb elképzelések is voltak. 1945 áprilisában, amikor a telepítési miniszter 80-200 000 magyar kitelepítését javasolta, de ezt olyképpen tervezte megoldani, hogy ezáltal a magyarok Vajdaság egyetlen járásában se legyenek sem abszolút, sem relatív többségben. Továbbá a kitelepítés mellett érvelt még úgy is, hogy a magyarság soraiban mintegy 100 000-en voltak a föld nélküliek,³⁴ s azzal is érvelt, hogy nem tudnának számukra földet juttatni.³⁵

Az 1944–1945 közötti magyar civil áldozatok mellett ezen a helyen külön kell megemlékeznünk a vértanú papokról. Tóth Tamás³⁶ részletesen leírta a tragikus események előzményeit, majd táblázatba rendezett — a kalocsa-bácsi érsek alá tartozó — olyan 14 latin szertartású papot, akik 1944–1945-ben erőszakos halált szenvedtek. A táblázatban az áldozatok neve mellett a következő adatokat tüntette fel: születési hely, szentelés helye, szolgálati helye és a halál helye.

„A sor folytatódik azokkal a bácskai papokkal, akik bár nem közvetlenül a háború végén haltak meg, de szenvedésük, haláluk azonban összefügg ezekkel az eseményekkel.”³⁷

Ebben a körben további 6 papot nevezett meg. Végül három szerzetest és három egyéb főt: egy görögkatolikus és egy innen elszármazott papot, valamint egy papnövendéket jegyzett fel. Összesen a Kalocsa-bácsi Főegyházmegye területéről 26 papáldozat adatait gyűjtötte össze. A szerb partizánok azért végezték ki őket, mert nem akarták, hogy tovább éljenek, és szolgálják a magyar híveket.

Ezek az események jelentősen megváltoztatták a Délvidék évszázados nemzetiségi összetételét és munkakultúráját. Amikor a titói partizánvezetés már biztos volt abban, hogy a közeljövőben a trianoni országhatár Délvidék estében is visszaáll az eredeti helyére, és hogy egy bolsevista, kommunista-szocialista korszak következik, akkor vajon milyen jövőképet szántak a délvidéki magyar közösség számára?

„Az 1945-tel kezdődő néhány év közvetlenül tükrözi a hamis vádak fenyegetésében kifejeződő nyomást. De a későbbi évtizedekben is megfelelt a rezsim érdekeinek egy olyan látszat, mintha csak a magyarság követett volna el más nemzetiségű, illetve felekezeti polgártársai ellen megbocsájthatatlan gaztetteket.”³⁸

³³ MÉSZÁROS 1995: 23.

³⁴ Az 1946-ban végrehajtott földreform alkalmával a magyarok is részesültek földjuttatásban.

³⁵ MÉSZÁROS 1995: 204.

³⁶ TÓTH 2016: 454–469.

³⁷ TÓTH 2016: 452.

³⁸ VAJDA 2006: 19.

A hatalom úgy határozott, hogy meg kell szervezni, hogy a magyarokat kollektíven bünbánatra szorítsák. Ehhez bevonta egy szabadkai, szakmai szempontból kiemelkedő magyar újság szerkesztőségét: Kekk Zsigmondot, Gál Lászlót, Majtényi Mihályt, Lévai Endrét, és néha Laták István is tagja volt az „expedíciónak”. Közülük volt, aki református lelkészként kezdte a felnőtt életét, vagy Horthy Miklós szabadkai látogatását örömmel köszöntötte, illetve nem is olyan régen Szabadka hagyományos magyar nyelvi dominanciájának visszaállításáról írt, de a második világháború befejezése előtt a hatalom mégis számított rájuk. A győzelemre álló hatalom megalakította a *Szabad Vajdaság*ot (1945 szeptemberétől *Magyar Szó*), és az említett újságírókat kényszerítették, hogy Szabadkáról tegyék át a szerkesztőséget Újvidékre, de a jövőben már ne az eddigi témákról írjanak, hanem meghagyták, hogy eleinte fordítsák le az azonos nevű szerb újságot, majd később, mikor „elsajátították” annak stílusát, akkor már megengedték nekik, hogy maguk írják cikkeiket.

„Újvidéken — zsarolt helyzetben — mindenekelőtt a saját létükért, ezzel együtt pedig azokért, akik fölött ekkor született meg a titói ítélet: ha megtizedelt formában is, de — nem úgy, mint a németeknek — lesz helyük a kommunista jugoszláv társadalomban.”³⁹

Tehát a *Szabad Vajdaság/Magyar Szó* kezdetben a Jugoszláv Kommunista Párt magyar nyelvű szócsöveként indult, és többé-kevésbé az is maradt Jugoszlávia széteséséig. A nevezett írók aligha mindig meggyőződésből tették azt, amit tettek, de néha a bizonyítás, sőt túlbizonyítás szándéka is befolyásolta őket.⁴⁰

Ebből következett az is, hogy a pártállam — főleg az 1945 utáni első évtizedben, de utána is folyamatosan — igyekezett a magyarok közül megtalálni és a hatalomba bevonni azokat, akik elfogadták és magukénak vallották az internacionalista-kommunista ideológiát. Ők kisebb-nagyobb pozícióba kerültek, és miközben kollaboráltak a hatalommal, nagymértékben segítették a pártállamot, hogy ellenőrizze azokat a magyarokat, akik nem hódoltak be az új ideológiának. A közép- és nagyobb tisztségekbe került magyaroktól elvárható volt, hogy szerb házastársat válasszanak maguknak. A magyarokra a továbbiakban már nem a fasiszta, hanem a nacionalista/soviniszta jelszót használták. A hatalommal együttműködő magyaroknak az is feladatuk volt, hogy jelentsék, hogy a magyarok között kik azok, akik nacionalisták/soviniszták.

A második világháború után a délszláv partizánok — akik önmagukat partizánnak tartották, de a hatalom is őket, s ezért számtalan előnyt biztosított számukra — betelepítése a Vajdaságba még tudatosabban folyt, mint az első világháború után, mert

„1945–48 között 226 ezer, majd 1953–71 között több mint 500 ezer szerbet és montenegróit telepítettek be. A Vajdaság 1945–71 közötti mintegy félmillió népességyarapodását gyakorlatilag a bevándorolt délszlávok tették ki.”⁴¹

³⁹ VAJDA 2006: 24.

⁴⁰ VAJDA 2006.

⁴¹ SEBŐK 2003: 118–134, 123.

A betelepített balkáni montenegrói és szerb családok legjobb esetben a hegyvidéki állattartáshoz értettek, de nem síkvidéki földműveléshez. Ez volt a fő oka annak, hogy a belgrádi kommunista vezetés egyre inkább elállt a magyarok kitelepítési tervétől, tudva, hogy ha kitelepítik őket, akkor nem lesz, aki megművelje a földeket. Hogy vajon a *Szabad Vajdaság* főszerkesztője feladataul kapta-e, vagy maga vállalta, nem tudjuk, de mindenképpen megírta, hogy a magyarokat hogyan kell átnevelni:

„Három évig harcoltak értünk déli testvéreink, az aránytalan küzdelmet, három évig túlórázunk, ha kell, mi is értük ebben az aránytalan munkában. Az öntudat, amivel ők harcoltak és mi dolgozunk, egy és ugyanaz”.⁴²

Később Jugoszláviában olyan intézkedések történtek, melyek — összehasonlítva a keleti blokk országaival — már jó hatással voltak az ott élő magyarokra is. 1948-ban bekövetkezett a Tito—Sztálin-szakítás, ami növelte Jugoszlávia nemzetközi tekintélyét, és ezért anyagi támogatást is kapott nyugatról. Továbbá lehetővé vált az 1960-as évektől kezdődően a nyugat-európai munkavállalás. Ezzel a lehetőséggel a magyarok nagyobb arányban éltek, mint szerb honfitársaik, ami egyrészt azt jelentette, hogy gazdaságilag gyarapodhattak, de azt is, hogy sokan nem tértek vissza a Vajdaságba. Tito korlátozta, de nem szüntette meg teljesen a magántulajdont. Jugoszláviában is először mindent államosították, volt beszolgáltatás, majd kollektivizálták a mezőgazdaságot, de 1953-ban feloszlatták a termelősövetkezeteket. Ezt követően, akik kizárólag a mezőgazdaságból éltek, azoknak maximum 10 hektár, akik állami munkaviszonyban voltak, azoknak maximum három hektár földterületük lehetett, ahol magángazdálkodást folytathattak. A kisiparosok maximum öt alkalmazottat foglalkoztathattak. Ideológiai szempontból a parasztok és a kisiparosok kevésbé függték a hatalomtól.

Akik állami munkahelyen dolgoztak, ezen belül is újságírók, pedagógusok, a bírósági vagy a közigazgatási alkalmazottak voltak, be kellett lépniük a Jugoszláv Kommunista Pártba. Minden közalkalmazottat szigorúan figyeltek, hogy nem jár-e a templomba, és nem vall-e sovíniszta nézeteket. Ha ilyesmit rábizonyítottak, akkor elveszítette a munkáját, vagy akár börtönbe is kerülhetett. Idővel a magyar emberekben kialakult egy önreflexió, megtanulták, hogy mit szabad és mit nem szabad tenni és mondani. A jugoszláv pártállam testvériséget és egységet hirdetett országos szinten az államalkotó nemzetek, Vajdaságban pedig még a nemzeti kisebbségek irányába is. A „testvériség egység” gyakorlata semmiben sem különbözött a szocialista internacionalizmus propagandájától, kötelező elfogadásától és erőltetett kínálásától.

Az oktatás és kultúra bizonyos területén előrelépés történt a két világháború közötti helyzethez viszonyítva. 1974-ben Vajdaság autonóm tartomány státuszt kapott, ahol a szerb-horvát nyelv mellett a magyar, a szlovák, a román és a ruszin nyelv is hivatalos nyelvként lett elismerve. Ettől kezdve a felnövekvő nemzedékek szülei, a két világháború közötti helyzettől eltérően, már szabadon választhatták azt, hogy gyerekeik magyar általános iskolába járjanak, sőt ezekben az években egyre több helyen magyar középiskolák is nyíltak. Az önálló magyar nyelvű iskolákat megszüntették ugyan, de létrehoztak kéttannyelvűeket, amelyekben szerb és magyar

⁴² Az újságból idézi: VAJDA 2006: 30.

tagozatok működtek. Az önálló magyar művelődési és egyéb intézményeket is beolvasztották a szerb intézmények közé. A fő napilap a *Magyar Szó* volt, de mellette voltak hetilapok, újvidéki és helyi rádiók, valamint a televízió magyar nyelven is sugárzott. Könyvek és folyóiratok jelentek meg magyar nyelven. Hozzá kell azonban tenni, szemben a két világháború közötti helyzettel, a sajtót, a könyvkiadást nem a helyi magyarok, hanem a pártállam finanszírozta. Következésképpen nem egy szabad sajtóról és könyvkiadásról volt szó, mert a

„szerb hatalom a délvidéki magyaroktól teljes politikai azonosulást és maximális lojalitást várt el.”⁴³

Vagyis, a jugoszláv szocializmust bírálni tilos volt. A nyugati irodalom szerb-horvát nyelven azonban eljutott a helyi magyar értelmiséghez, és ez nagy hatással volt elsősorban azokra az írókra, akik az *Új Symposion* folyóiratban jelentették meg írásaikat.

A délvidéki magyarok demográfiai és legújabb kori kisebbségi helyzete

A téma bevezetéseként kiemelendő, hogy Délvidéken található Szabadka, az egykori szabad királyi város, amely a Trianon előtti Magyarország — Budapest és Szeged utáni — harmadik legnagyobb városa volt. Az újonnan létrejött délszláv állam megalakulásakor Szabadka volt a legnagyobb város a népesség számát tekintve, akkor még maga mögött hagyta Belgrádot és Zágrábot is. 1910-ben Szabadka lakossága 94 610 fő volt ebből 55 589 magyar, 33 247 horvát, és a szerbek száma 3514 főt tett ki, ami 3,7% százalék csupán. A legutolsó, 2022. évi népszámlálás alkalmával, amelynek adatai 2023-ban jelentek meg,⁴⁴ Szabadkának 123 952 lakosa van, és ebből 38 172 a szerb és 37 200 a magyar. Tehát Szabadka többé már nem magyar többségű város. A Szabadkához hasonló népességfogyás következett be a teljes délvidéki magyar lakosság körében.

„A 19. század utolsó évtizedében Délvidék területén élő magyarok termékenysége meghaladta a 10,7 ezreléket, a szerbeké viszont 4,8 ezreléket mutatott és ez az arány kitartott 1918-ig, amikor az új délszláv államhoz csatolták, azonnal megtört”;⁴⁵

és még fél évszázad sem telt el, amíg a természetes szaporodás a fogyásba fordult át. A második világháború után az első népszámlálás 1948-ban volt, akkor a Vajdaság összlakossága 1,6 millió, és ebből 428 000 fő magyarnak vallotta magát, ami a tartomány 25,7%-át jelentette, a szerbek aránya pedig akkor érte el először a lakosság felét, azaz 50,5%-ot. Az 1961-es népszámlálás alkalmával a Vajdaság lakossága már 1,8 millióra nőtt. Ekkor volt a valaha mért legmagasabb — mintegy félmillió — létszámú a jugoszláviai magyar közösség. 1961-ben a magyarnak

⁴³ HÓDI 2008: 12.

⁴⁴ <https://index.hu/kulfold/2023/04/28/szerbia-nepszamlalas-hataron-tuli-magyarok/> (2024. 11. 25.)

⁴⁵ MIRNICS 2000: 29.

87,7%-a, vagyis 442 000 fő a Vajdaságban, 8% a mai Horvátországban, 2% a mai Szlovéniában⁴⁶ élt, és a fennmaradó 2,3% Jugoszlávia többi köztársaságában lakott.⁴⁷

„A vajdasági magyarok természetes népmozgalma 1961-ig biztosította a népesség fennmaradását és egy nagyon kismértékű növekedést is. A családokban átlag megvolt a 2,5 gyerek. Az akkor hozott politikai intézkedések (az önálló magyar tantervű iskolák megszüntetése, művelődési és más intézmények felszámolása, szerbvel való összevonásuk és bezárásuk), a nagymértékű asszimiláció,⁴⁸ emigrálás, későbbi vendégmunka-vállalás, majd nyomasztó munkanélküliség és távlattalanság következtében a vajdasági magyarság kilátástalan helyzetbe került. Bekövetkezett a megfordíthatatlannak tűnő depopuláció. Az 1991-es évben csak 3621 magyar gyerek született, az elhalálozások száma pedig 6396 volt.”⁴⁹

1961–1991 között a Vajdaságban a magyarok számának csökkenése meghaladta a százezret. Ugyanis az 1991-es népszámlálás alkalmával, bár a Vajdaság lakosságának száma kétmillió lett, a magyarok száma 399 491-re, az összlakosság 16,9%-ára csökkent, miközben a szerbeké 56,8%-ra nőtt. A többi vajdasági nemzeti kisebbség (szlovákok, románok, horvátok, ukránok) arányának csökkenése még a magyarokét is meghaladta.

1991–2000 között folyt a délszláv testvérháború, amelynek során a magyar fiataloknak, Trianon óta először, azt kellett megtapasztalniuk, hogy szerb területi érdekekért akár életüket is fel kell áldozniuk. A katonai behívók, a harctérről érkező halotti jelentések, a hiperinfláció, a munkanélküliség és a gazdasági élet romlása mindennapossá vált. Válaszként a délvidéki magyarok, különösen a fiatalok, tömegesen hagyták el szülőföldjüket. A 2011-es népszámlálás adatai azt bizonyítják, hogy a Vajdaság lakosságán belül nemcsak a szerbeké, de valamennyi nemzeti kisebbség száma is csökkent, összesen 1,9 millióra, de a szerbek aránya 66,8%-ra nőtt, a magyaroké pedig 13%-ra csökkent, és ez 253 ezer főt tett ki. A legutolsó, 2022-es népszámlálás adatai szerint 1,7 millióra csökkent a vajdaságiak száma,⁵⁰ és ezen belül 10,6%-ra a magyaroké, ami azt jelenti, hogy akkor 184 442 a magyar él a Délvidéken, tehát az utolsó 11 év alatt 28%-kal csökkent a számuk.

1990 után, miközben a szovjet blokk országaiban megbukott a szocializmus, és elkezdődött egy demokratikus átalakulás, amely a kelet-közép-európai országok Európai Unióhoz való csatlakozását eredményezte, addig a délvidéki magyarok ebből kimaradtak, és a délszlávok között dúló testvérháborúzó országában találták magukat. A háború alatt a szerb hatalom nem tartotta jó állampolgároknak a magyarokat, és agresszív kisebbségellenes közhangulat uralkodott, amely az élet minden területét áthatotta.

⁴⁶ 1961-ben a horvátországi magyarok 42 ezren, a szlovéniai magyarok pedig 20 ezren voltak.

⁴⁷ VARGA László: A jugoszláviai magyarság társadalmi politikai helyzete 1970. http://adattar.vmmi.org/fejezetek/1310/06_a_jugoszlaviai_magyar_nemzetiseg_helyzete_az_1970-es_evekben.pdf (letöltve 2025. 02. 06.)

⁴⁸ 1971–1991-es időszakban a magyaroknak a más nemzetiségűekkel kötött házasságuk aránya 25–30%-on állandósult. A vegyes házasságokban született gyerekek egynegyede lett csak magyar nyelvű és identitású. MIRNICS 2000: 37.

⁴⁹ MIRNICS 2000: 39.

⁵⁰ [https://StatisticalYearbook.beograd, Office of Republik of Serbia. 2024.40. \(2024. 02. 20.\)](https://StatisticalYearbook.beograd, Office of Republik of Serbia. 2024.40. (2024. 02. 20.))

A belgrádi parlament 1990-ben megszavazta a többpártrendszer bevezetésének feltételeit. A magyarok éltek a lehetőséggel, és megalakult a Vajdasági Magyar Demokrata Közösség (VMDK). A párt programjában három fontos kérdés szerepelt: 1. Kezdeményezték, hogy a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia tudományos szempontból foglalkozzon az 1944/45-ben több mint 20 ezer magyaron elkövetett vérbosszú körülményeivel. 2. Követelték, hogy szüntessék be a délszláv testvérháborút. 3. Biztosítsanak a magyaroknak Szerbián belül kulturális autonómiát. 1990 decemberében megtartották az első szabad parlamenti választásokat, ahol a Szerb Szocialista Párt, amely az állampárt utódszervezete volt, földcsuszamlásszerű győzelmet aratott, a szavazatok 77,6 százalékát tudhatta magáénak. Ilyen körülmények között szinte csodának számított, hogy a VMDK a mandátumok 3,2 százalékát szerezte meg, és ez azt jelentette, hogy a 250 fős szerb parlamentben 8 hely jutott a magyaroknak.⁵¹

A rossz gazdasági és politikai helyzet ellenére a magyar nyelvű civil szervezetek és művelődési intézmények sorra alakultak, megszületett a kisebbségi sorskérdésekkel foglalkozó magyar könyvkiadás, létrejött a Magyar Nemzeti Tanács, amely a kulturális autonómia megvalósításaként értelmezhető. Mindeközben a magyar állam kulturális és gazdasági támogatásban részesítette a délvidéki magyarokat.⁵² Új pártok jöttek létre szerb és magyar téren is. Az új szerb hatalom békülékenyebb kisebbségi magatartást keresett a délvidéki magyarokkal és Magyarországgal szemben is. Ennek legalább két fő oka volt, az egyik az, hogy az új szerb politika, miután vesztesként került ki a délszláv háborúból — ennek legfőbb jele, hogy elveszítette Koszovót, az ősi szerb területet — identitást váltott: oroszpartiból Európa-pártivá vált és tudta, hogy Európába a legrövidebb út Belgrádból Budapesten keresztül vezet. A másik ok a nemzedékváltás volt. Az egykori partizánok már meghaltak, a gyerekeik, akik még továbbvitték az ő szellemiségüket, megöregedtek. A harmadik generáció nagy része már nem nézett ellenségesen, tehát bűnös népként a magyarokra. Így kerülhetett sor arra, hogy Budapesten

„Sólyom László és Boris Tadić köztársasági elnökök 2009 végén kezdeményezték, hogy a Magyar Tudományos Akadémia és a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia részéről jöjjön létre egy időszaki vegyes bizottság, amely a közös történelmi múltat — különös tekintettel az 1941–1948 közötti — feltárják. Felismerték, hogy a történelmi számvetés és szembenézés szükséges ahhoz, hogy a szomszédos, évszázadokon keresztül együtt élő nemzetek között megszűnjön a kölcsönös bizalmatlanság”.⁵³

Ezután a szerb parlament napirendre tűzte, majd eltörölte azt a törvényt, amelynek alapján 1945 januárjában Csúrog, Zsabja és Mozsor települések teljes magyar lakosságát háborús bűnösöknek nyilvánították. Áder János köztársasági elnök pedig a szerb parlamentben bocsánatot kért minden magyar nevében mindazokért a bűnökért, amelyeket a második világháború során magyarok követtek el ártatlan szerbek ellen. Csúrogon 2013. június 26-án a magyar és a szerb államfő kölcsönösen koszorút helyezett el és fejet hajtott a két emlékmű előtt. Az egyik az 1942-es szerb áldozatoknak állított emléket, amely a magyar állam hozzájárulásából épült;

⁵¹ Erről bővebben: Kovács—Kiss 2019: 104–134.

⁵² Kovács 2018.

⁵³ Magyar—szerb akadémiai vegyes bizottság munkája <https://2010-2014.kormany.hu/download/4/06/41000/SzerbMagyar%20full%205.pdf> (Letöltve: 2025. 01. 21.).

a másik az 1944–1945-ös magyar áldozatoknak állított emléket, a szerb állam finanszírozásával. Azóta a délvidéki magyar politikusok és hozzátartozók⁵⁴ halottak napja körül elzarándokolnak Csúrogra, és leróják kegyeletüket az áldozatok előtt.

Egyházmegyéek szétszaggatása Trianon következtében

Trianonnal nemcsak a területek elcsatolása következett be, hanem a határon kívül rekedt magyarok azzal a kihívással is szembe találták magukat, hogy az addigi egységes állami és nemzeti identitásukat szétszakították. Számukra az egyház és azok ünnepi rítusai maradtak meg a nemzeti önazonosság és a csoportidentitás megélésének színtereiként. A vallásnak a kisebbségben élő magyarok estében nemcsak szakrális, hanem nemzetmegtartó szerepe is van. Ez csak annyiban érvényes, amennyiben a szertartás nyelve a magyar.

1910-ben az egyházi tartományok több közigazgatási vármegye egészére vagy egy részére terjedtek ki. A Kalocsa-bácsi Érsekség volt az egyházi hierarchiában az ország második legnagyobb egyházmegyéje, amelyet még Szent István alapított. Itt található Szabadka is, a szinte teljesen — magyar és bunyevác/horvát — katolikus felekezetű város és az Avilai Szent Teréz főplébánia, amely a 23 000 hívével a főegyházmegye legnagyobb egyházközsége volt.⁵⁵

1918–1919-ben a bunyevác⁵⁶ és a szlovén⁵⁷ alsópapság jelentős része Bácskában, illetve Muravidéken már nem a Magyar Királysággal, hanem a formálódó új délszláv állam megalakulásával rokonszenvezett. Várady Lipót Árpád kalocsai érsek és Glattfelder Gyula temesvári püspökök mindent megtettek annak érdekében, hogy az egyházmegyéiket a szerb és francia megszállás ellenére továbbra is kormányozhassák. Ezt a szándékukat a hercegprímás és a Magyar Püspöki Kar is támogatta, és erről a bécsi nunciuson keresztül a Szentszék is tájékoztatták. Várady érsek még a belgrádi kormánnyal is fel kívánta venni a kapcsolatot, de nem járt sikerrel, Belgrád ekkor már azon fáradozott, hogy Bácska elcsatolt területét minél gyorsabban kivonja a kalocsai érsek joghatósága alól. Erre 1923-ban került sor, amikor XI. Pius pápa került a katolikus egyház élére, aki a Kalocsa-Bácsi Érsekség addigi katolikus híveinek 70%-át⁵⁸ kivető déli részén megalakította a Bácskai Apostoli Kormányzóságot Szabadka székhellyel. 1923. február 17-én a Szentszék közölte Várady Lipót Árpád érsekkel, hogy a főpásztori jogköréből kivette egyházmegyéje délszláv országhatártól délre került területeit. A szomorú hír hallatán a már évek óta szívbeteg érsek másnap meghalt. Az apostoli kormányzóság részegyházmegye, amely közvetlenül a Szentszék alá tartozik. A pápa ezzel érzékeltette, hogy egyházjogi szempontból csak egy ideiglenes adminisztratúrát hoz létre, amelyben benne van a visszarendezés lehetősége, de az önálló egyházmegyévé válása is.⁵⁹ A Kalocsa-bácsi Főegyházmegye területének végleges és egyértelmű kettéválasztása végül 1968. január 25-én történt meg, amikor

⁵⁴ A hozzátartozók 1990-től kezdődően halottak napján, folyamatosan jártak Csúrogra, és a virágjaikat fakeresztekre kötözték fel, de azokat a helyiek nagyon gyorsan megrongálták, eltüntették.

⁵⁵ ORCSIK 2023: 319–321.

⁵⁶ ORCSIK 2023.

⁵⁷ GÖNCZ 2023: 351–378.

⁵⁸ LAKATOS 2023: 461–492.

⁵⁹ ORCSIK 2023.

VI. Pál pápa létrehozta a Szabadkai Egyházmegyét, püspökkel az élen. A kalocsai érsekek ezt követően már nem használták a „kalocsai-bácsi” titulust.⁶⁰

Még bonyolultabb volt a helyzet a Bánságban, ahol a francia és az angol csapatok mind a szerbeknek, mind a románoknak odaítélték az egész területet. Végül e zavaros helyzetet úgy oldották fel, hogy felosztották a Bánságot a két nemzet között, eközben Temesvár, a püspöki székhely, a románokhoz került. Az egyházmegyét pedig háromfelé darabolták. A karizmatikus Glattfelder Gyula püspök próbálta a három ország: Román Királyság, SZHSZ Királyság és Magyarország között felosztott egyházmegyét kormányozni Temesváron, ahol védte a magyar és német kisebbség, valamint a katolikus egyház érdekeit. Azonban a román hatóságok 1923 márciusában kiutasították az országból. Szegedre került, ahol a megcsonkított Csanádi Egyházmegye első régi-új főpásztora lett.

„Ekkortájt az egyházmegye tovább vitte a régi nevet, mint Csanádi Püspökség egészen 1982-ig, amikor Szeged-Csanád Egyházmegye nevet vette fel.”⁶¹

Az SZHSZ Királysághoz csatolt ősi csanádi egyházmegye területén, tehát a mai Bánátban a Szentszék 1923. február 10-én létrehozta a Nagybecskereki Apostoli Kormányzóságot. Bácskában, ahol a magyar hívek voltak a többségben, az első szabadkai kormányzó bunyevác, a nagybecskereki horvát nemzetiségű volt. Mindkét kormányzó magyarul anyanyelvi szinten beszélt. Azóta és a második világháború után 1968-ban püspökségi rangra emelkedett Szabadkai Egyházmegye valamennyi bunyevác/horvát és magyar papjának tudnia kell mindkét nyelven misézni. A Szabadkai Püspökség híveinek többsége magyar, majd számarányukat illetően a bunyevác/horvátok követik, a püspökök is e két nemzet fiainak soraiból kerülnek ki.

Miután a németeket a második világháború után elűzték a Bánátból, a Nagybecskereki Apostoli Kormányzóság magyar hívei többségbe kerültek, de a későbbi kormányzók nem beszélték a magyar nyelvet. A Szentszék kinevezésével a magyarok közmegelegedésére 1971-ben a magyar Jung Tamást nevezték ki apostoli kormányzónak, ő lett az első püspöke az 1986-ban II. János Pál pápa által püspökségi rangra emelt Nagybecskereki Egyházmegyének.

Belgrádban székel Szerbia katolikus érseksége. Ferenc pápa 2022-ben Német Lászlót nevezte ki a Belgrádi Főegyházmegye érsekévé.

A Trianon előtti Magyarország területén lévő, túlnyomórészt horvátok lakta Muraköz egyházi tekintetben mindig is a zágrábi püspökséghez, majd érsekséghez tartozott,⁶² tehát itt nem volt változás. Nem így a Vas és Zala vármegyéktől elcsatolt mai Muravidéken, amely addig a Szombathelyi Püspökséghez tartozott. Az elcsatolt részen 19 plébánia volt. 1923. december 1-jétől a Szentszék a muravidéki plébániák élére apostoli adminisztrátornak a maribori püspököt nevezte ki. 2006-ban XVI. Benedek pápa hozta létre a Muraszombati Püspökséget, ahová azóta Muravidék is tartozik.⁶³

⁶⁰ LAKATOS 2023.

⁶¹ HARMATH 2023: 347–349.

⁶² GÖNCZ 2023: 351.

⁶³ GÖNCZ 2023.

Trianon után az új délszláv állam területén a legnehezebb helyzetben a Pécsi Püspökség volt, élén Zichy Gyula püspökkel. A szerb csapatok már 1918 végétől 1921. augusztus 22-ig az egyházmegye nagyobb részét megszállva tartották. A szerb megszállókat a pécsi szénmedence vonzotta erre a területre, de a szerb csapatok azt kommunikálták, hogy ők azért jöttek, hogy a vidék nyugalma megvédjék. A helyzetet jól tükrözi, hogy 1919. november 14-én a püspökhöz szuronyos szerb katonák törtek be, akik 24 órán belül 300 ezer korona adót követeltek; a püspökség 24 ezer hold földjéből nagyjából 20 ezer a szerb megszállás alá került; a legtekintélyesebb pécsi polgárok közül többet elfogtak, és szerbiai börtönökbe hurcoltak. A visszaélések megszüntetése és a jogvédelem reményében Zichy Gyula 1919. július elsején egy küldöttséggel Belgrádba utazott, de nem sikerült eredményeket elérnie. Az ott tartózkodó angol és francia követek sem sok jóval biztatták.⁶⁴

A trianoni békediktátum értelmében elcsatolták a Pécsi Egyházmegye Dráván túli és a dél-baranyai területeit, amely 28 plébániát érintett.

„Pécs kapcsán Zichy Gyulának határozott elképzelései voltak a püspökségtől délen elszakított területek jövőjének egyházi rendezéséről. Egyértelmű törekvése volt, hogy a délszláv állam fennhatósága alatt álló területeken is megőrizze püspöki joghatóságát [...], amelyet próvikáriusi rendszer révén próbált érvényesíteni.”⁶⁵

Erre a posztra a határtól délre eső területen szolgáló Erdélyi Károly plébánost jelölte ki, aki a szlavóniai és dél-baranyai területek első adminisztrátora lett. A tisztséget nem sokáig tölthette be, mert a belgrádi kormányzat részéről folyamatos volt a nyomás, hogy a Magyarországtól elcsatolt plébániákat csatolják az SZHSZ Királyság valamelyik egyházmegyéjéhez, vagy alapítsanak új püspökséget. Ilyen légkörben született meg 1921. július 19-én a döntés, hogy a dél-baranyai és a szlavóniai egyházközségeket a jóval délebbre fekvő, kizárólag horvátok által lakott, a diakóvári püspök igazgatása alá helyezték. Ez megfelelt az SZHSZ Királyság állami érdekeinek, a zágrábi érseknek és egyre jobban a Szentszéknek is. Abban az időben Magyarországon a Károlyi-kormány, majd a Tanácsköztársaság uralma érvényesült, így a Pécsi Püspökség és személy szerint Zichy Gyula püspök számára minden érdekérvényesítő lehetőség megszűnt, és ez érvényes volt a trianoni Magyarország többi érintett egyházi szervezetére és vezetőire is. Ki kell azonban emelni, hogy abban az időben a szlovák származású Csernoch János volt az esztergomi érsek, aki megfelelően képviselte a magyar állami érdekeket, és

„aki 1920 júliusában tett római útján a határon túlra került egyházmegyei területek hovatartozásának kérdésében megpróbálta elérni a magyar egyházpolitikai befolyás fenntartását. A Szentszék részről azt a választ kapta, hogy halogatni fogják a rendezést.”⁶⁶

A püspökök egyrészt kitartottak amellett, hogy maradjon meg joghatóságuk az elcsatolt területeken is, másrészt ragaszkodtak a megcsonkított egyházmegyéik területének fenntartásához,

⁶⁴ CSIBI 2023: 493–528.

⁶⁵ CSIBI 2023: 510.

⁶⁶ http://www.elsovilaghaboru.com/tortenete/cikk/csernoch_janos_torekvesei_a_haza_vedelmeert (Letöltve: 2025. 01. 27.)

legyen az akármilyen kicsi is. Ez utóbbinak következménye lehetett, hogy a 1941–1944 között visszafoglalt bácskai-baranyai és a muravidéki területek könnyen visszaillesztek a kalocsabácsi és szombathelyi egyházmegyékbe, ahová Trianon előtt is tartoztak.

A katolikus papok és hívek helyzete Trianontól napjainkig

A két világháború között a katolikus egyház legnagyobb kihívása a felekezeti iskolák államosítása és az agrárreform volt. A Szerb Királyság területén érvényes iskolai törvény csak állami és magántulajdonban lévő iskolákat ismert el. Ezt a rendszert a háború után kiterjesztették az egész SZHSZ Királyságra, ami magával hozta az egyházi, az alapítványi és a községi iskolák államosítását. Fokozatosan háttérbe szorították, majd megtiltották az iskolán belüli hitoktatást, később azonban visszaállították. A katolikus egyház jelentős földterületekkel rendelkezett, amelyek különböző rendeltetésűek voltak: érseki, templomi, plébániai, kántori, iskolaalapi, szegényföldek.

„Mivel az iskolai és tanítói földek teljesen, a többi birtok pedig többségében az agrárreform hatása alá estek, ezért a katolikus egyház elveszítette vagyonának jelentős részét, ami szinte lehetetlené tette, hogy ellássa kulturális, szociális és iskoláztatási feladatait.”⁶⁷

Az SZHSZ Királyság 1921-ben kihirdetett alkotmányában elvben biztosították a vallásszabadságot. A Szentszék és az új délszláv állam között konkordátum megkötésére irányuló tárgyalások 1922 óta folytak, de folyamatosan megszakadtak. Az 1935-ben megkötni tervezett konkordátum a vallásszabadságon kívül biztosította a katolikus egyház számára a birtokjogot és az egyházi iskolák létesítésének jogát. A Vatikánnal megkötött nemzetközi szerződés ratifikálását a szerb pravoszláv egyház évekig nem ratifikálta, mert attól tartottak, hogy ha a Vatikánnal megkötik a szerződést, akkor a katolikus egyháznak Jugoszláviában több joga lesz, mint a pravoszláv egyháznak.

Trianon után az elcsatolt területeken a magyarok és a szerbek vallásukhoz továbbra is ragaszkodtak. Azok az egyesületek, egyletek, amelyek még a 19. században alakultak, a háború után is megtartották nemzeti és vallási jellegüket (például Óbecsén: Szerb Templomi Dalkör, Szerb Olvasókör, Óbecsei Római Katolikus Olvasókör, Óbecsei I. Római Katolikus Ifjúsági Egylet, Jótékonyági Magyar Nőegylet). Az egyesületek létszámának feltüntetésekor a név után a vallási hovatartozás volt a leggyakrabban szereplő adat.⁶⁸ Tehát — a két világháború között — a civil életben bent maradhatott az egyház. A médiamegjelenést és a könyvkiadást a helyi magyar polgárok fedezték, és Magyarországról is érkezett támogatás. Így kevésbé volt kiszolgáltatva a rendszernek, mint az azt követő korszakban, a létező szocializmusban.

⁶⁷ ORCSIK 2023: 330.

⁶⁸ BARNA—PERNYE-KALMÁR 2013: 344–377.

Az első világháború végén

„a szerb csapatok bevonulása során a katonák tisztelettel viselkedtek a helyi katolikus lelkipásztorokkal szemben. A magyarok és szlávok által vegyesen lakott területeken azért előfordult, hogy a »Te Deum« azaz ünnepi hálaadás megtartását kérték a helyi plébános-tól. Mindazonáltal az ettől való esetleges elzárkózás nem járt következményekkel a lelkipásztorokra nézve”.⁶⁹

1945–1990 között a szocializmus társadalmát épült. Ebben a rendszerben a polgári hagyományokra épülő társadalmi berendezkedést teljesen átszervezték, az egyházat a köz- és civil életből kiiktatták, a híveket pedig ellenőrzés alá vonták, helyenként üldözték is. A második világháború után elkezdődött egy agresszív egyházellenes politika. Először gazdaságilag lehetetlenítették el őket, elvették a még meglévő földjeiket és az összes épületüket. Az egyházat a templomok falai közé szorították.

1949 júniusában beszüntették az iskolai hitoktatást, amely ezután a plébániákon folyt. A papokat hosszabb-rövidebb ideig bebörtönözték. Hogy ez így történhetett, abban „segítséget nyújtott” a magyar nyelvű sajtó is. Mielőtt letartóztattak volna egy katolikus papot, előtte a *Magyar Szóban* rendszerint megjelent vele kapcsolatban egy koholt vád, esetleg egy gúnyos karikatúra, sőt még egy „magyar kisgyerek” levele is, amelyben nagyon elítélőleg ír az atyáról. F. Cirkl Zsuzsa és Fuderer László⁷⁰ *Bácskai golgota. A vallásüldözés áldozatai* című könyvükkel sokat tettek azért, hogy a bácskai papok elleni megtorlás ne maradjon a feledés homályában. A könyv előzménye, hogy Kecskés Maconkai Ferenc bezdáni plébános közel 50 éven keresztül gyűjtötte a magyar nyelvű újságokban megjelent vallásellenes írásokat, és ezt az újságcikkgyűjteményt átadta F. Cirkl Zsuzsa újságírónak és Fuderer László óbecsei atyának, mondván, csináljatok vele valamit. Ők — az 1990-es évek elején — felkeresték az újságcikkekben szereplő, még élő áldozatokat, és interjút kértek tőlük. A könyvben 14 interjút közöltek. A következőkben ezekből az interjúkból idézek.⁷¹ Az első interjúrészlet attól az atyától származik, aki a könyv írásához a forrásokat szolgáltatta:

„A háború végeztével rosszra fordult a helyzetünk, egyszerűen szinte takargatni kényszerültünk, hogy papok vagyunk. [...] Egyszer még káplán koromban behívott engem a párt irodájába egy volt gimnazista osztálytársam, aki akkor magas pozíciót töltött be. Egyre azzal nyúzott, hogy mondjam el, te mit csinálnál, ha az oroszok megtámadnának bennünket? Mondtam neki, hogy én nem azért jöttem, hogy erről beszélgessünk. Csak forszírozta a válaszat, mire én azt mondtam neki, hogy meg is adom, de csak az övé után. Azt mondta, hogy ő, abban az estben bevetné magát az erdőbe és ott partizánként harcolna az oroszok ellen. Én következem: Lehet, hogy neked van igazad, de mint papi ember ott leszek, ahol a népem van. Én kitarok a népem mellett tűzön, vízen át. Ezután nagyon kellemetlen meglepetés ért. A Palicsi Ünnepi Játékokon felszólalt az én »barátom« és azt mondta, hogy az ellenség most az egyházban van. Példának hozott fel engem, meg is ne-

⁶⁹ ORCSIK 2023: 328.

⁷⁰ F. CIRKL–FUDERER 1998.

⁷¹ Teszem ezt név és szolgálati hely megjelölésével, mivel valamennyien már eltávoztak az élők sorából.

vezett. [...] Az egyik paptársunktól abban az időben megkérdezték: Mit csinálsz éjszakánként, sokszor látjuk, hogy ég a templomban a villany? Mire Ő azt felelte: A kommunisták gyerekeit keresztelek.”⁷²

A következő Tóth József kishegyesi atya, aki megjárta a vallásüldözés legsötétebb poklait, de ennek ellenére derűsen mesélt börtönéveiről:

„Az egyházmegye magyar papjai közül, nem dicsekvésként szánom, én vagyok az a szerencsétlen áldozat, aki a leghosszabb ideig volt börtönben. A Hegyi plébános atya nem egész hat évig volt bezárva, én pedig hat évig és tizennyolc napig. [...] 1948-ban a Magyar Szó egyik cikkében azzal vádolta az atyát, hogy államellenes cselekedetre, fegyverek és hírközlési eszközök beszerzésére buzdítja a katolikus ifjúságot. Ez volt a fő vád elítéléskor is? [...] Nem. A bíróságon azt mondták, az a bűnöm, hogy magam köré gyűjtöm az ifjúságot és arra nevelem, hogy higgyen Istenben és legyen hűséges az egyházhoz. Ez volt a fő vád. Arról pedig, hogy rám fogták a fegyverek gyűjtését, csak annyit mondok: ők tudták legjobban, ez nem igaz. [...] A bányában dolgozni nem könnyű. Ott a hívők mondták, hogy én csak imádkozzak, ők majd dolgoznak helyettem is. Ilyen szép dolgok is megestek. [...] Amikor hazajöttünk az állam szervezte az úgynevezett Papi Egyesületet.⁷³ Nem akart senki közülünk belépni. Nem tudok róla, hogy a börtön évek alatt bárki, bármit tett, vagy tehetett volna értünk. Volt olyan is, hogy a bori bányába gyűjtöttek közülünk munkásokat. Mondtam, hogy nekem a szívem nincs rendben és sérvem van. Azt mondták »Azért küldünk oda, hogy megdögölj!« Tudtam, hogy a Jóisten mindent lát. Ott reakciós volt a kórházi orvos. A börtönben lévő orvoson keresztül jutottam be hozzá a bori kórházba. Ott megoperáltak, ám 8-9 nap múlva gyógyult lettem. Az orvos egy hónapig bent tartott: mikor begyógyult a seb, ő végig vágta újból. Mégis jobb volt a kórházban lenni, mint a bányában.”⁷⁴

A papokat azért zárták be, hogy őket és rajtuk keresztül a híveket is megfélemlítsék. A zaklatásoknak nemcsak a papok, hanem más egyházi személyek és egyszerű vallásos emberek is ki voltak téve. Az egyik kántor erről így vallott:

„Még amikor körmenetet tartottunk én vittem a keresztet, elöl, jó magasra emelve. Kiszúrtak. Utána egy hónapon át minden nap bevittek a belügyre és pár órát bent tartottak. Ez az ötvenes évek elején történt. Fenyegettek, hogy ledobnak az emeletről, rám csukták az ajtót és csak óránként nyitottak be. Próbáltak rábeszélni, hogy gondolkozzak afelett, hogy spicli legyek. Nem tudom ma már elmondani, hogy milyen félelmeket, rettegéseket éltem át azokban az időkben.”⁷⁵

⁷² F. CIRKL—FUDERER 1998: 22–35.

⁷³ A békepapsághoz hasonló szervezet.

⁷⁴ F. CIRKL—FUDERER 1998: 56–61.

⁷⁵ F. CIRKL—FUDERER 1998: 82.

Egy pedagógus helyzete:

„Nem gyakorolhattuk nyíltan a hitünket. Falusi tanítók voltunk, a lányaink külön, este jártak hittanra. [...] Emlékszem, iskolai karnagy voltam. Énekpróbát kellett tartanom egyidőben a karácsony előtti szentmisével. A kolléganőm bejött, hogy megszámolja a gyerekeket. A fele persze nem volt ott. Mondtam neki: én megtartom a próbát, engem nem érhet vád.”⁷⁶

A hívek is féltek, mert nem tudták, mikor kerül rájuk a sor, támaszkodni és bízni csak Istenben tudtak, mástól segítséget nem várhattak. A délvidéki magyar közösség tagjainak döntő része akkor még tradicionálisan, mélyen vallásos volt. A templomok zsúfoltságig tele voltak. A nép a papokban, a papok pedig a népben találtak támaszt. Erre a legjobb példa Tari János atya:

„Azt hiszem minden pap sokat mesélhetne. Itt Adorjánban is többször felkerestek az »oznások«,⁷⁷ kényszerítettek volna úgynevezett papi szövetkezetbe. Megvoltak a módszerek. Meg akarták törni az ember ellenállását, akaraterejét, jöttek például délben, azután délután háromkor, majd este tíz-tizenegy órakor verték az ajtót: Kinyitni! Kinyitni! Na és utána jött a szöveg, hogy holnap itt és itt lesz gyűlés, azon ott kell lenni. Kezdődött a hazavona, az ijesztgetés. A vendég kitette az asztalra revolvert. [...] Ez mikor volt? Az ötvenes évek legelején. Persze udvariasan beszéltem velük, próbáltam »leszerelni« őket. Ha a legkisebb gyengeséget észlelték, akkor nagyon rámenősek lettek, akkor támadtak. [...] A nép csodálatosan együttértett velünk. És ebben is meglátszik az, hogy az emberi szívekben nem lehet olvasni. Azt hittük akkor mi is, hogy a vallás sokakban csak tradícióként él, régi szokás, családi hagyomány. Akkor meggyőződhattünk róla, hogy mindaz, ami az emberi szívekben forr, ami abban a kohóban rotyog, nem zárható a szavak kalickájába. Ott sokkal több történik, mint hinnénk. Sokan képesek voltak súlyos anyagi károkat elviselni, az üldözést, a kirekesztettséget vállalni, de a hitüket nem adták föl. Persze utána az évek, sőt évtizedek során, amikor gátolták a gyerekek hitoktatásra járását, a munkahelyeken állandóan »gyúrták« az embereket, az egyháztól elhidegítették őket, azt mondogatták, hogy a pap osztályellenség, a nép ellensége. Hitegették az embereket, hogy majd ilyen jó lesz, meg olyan jó lesz. Ígégették a földi paradicsomot, és voltak ugye, akik hittek ebben. [...] A nép, mint mondtam elszokott a szentmisétől, elég sok gyerek nem járt hitoktatásra. Elvesztettünk sok fiataalt, ma már ők is szülők. Ezeket a dolgokat különösen a városokban érzem, de nem maradt nyomtalan az elmúlt időszak még ebben a kis faluban sem. A fiatalok nem járnak úgy templomba, ahogyan valamikor jártak, mert a szülőknél is megszokadt a tradicionális vallásosság, amely nagyon sokaknál igazi lelkeséggel is párosult. És ez most nagyon hiányzik. [...] Az Egyháznak különösen kell vigyáznia arra, hogy a Krisztusi fényt valahogy belopja a szívekbe, mert már ez a fény is idegen lett számukra. Egy ideig óriási ütemben nőtt az anyagi föllendülés: nagyon könnyen lehetett traktort venni, házat

⁷⁶ F. CIRKL—FUDERER 1998: 87.

⁷⁷ Az ÁVH megfélelője.

építeni és ez megszédítette a népet. Az természetes, hogy egy munkásembernek a földi célja között szerepel az anyagi javak megszerzése, de szem előtt tévesztik azt a célt, amit a vallás hirdet nekik.”⁷⁸

Nehéz helyzetben van a délvidéki katolikus egyház, a templomokba kevesen járnak, megcsapant a hívek száma, kevés a fiatal és középkorú pap. Főleg a fiatalok körében jellemző a szekularizáció. A szerbek a létező szocializmusban teljesen elfogadták az állami ideológiát, és a pravoszláv templomok üresek voltak. Ma a szerbek közül sokan úgy vélik, hogy azért veszítették el a Koszovót, mert ők elhagyták az Istent. Napjainkban a pravoszláv egyház reneszánszát éli. Ez a katolikus egyház esetében sajnos nem következett be.

Összegezés

A trianoni békediktátum során Magyarország területéből összesen 22 286 km²-t szakítottak el és csatoltak az új utódállamhoz, a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz. Az elcsatolt terület nem egy összefüggő térség volt. A kisebb rész a Mura folyótól északra és délkeletre fekvő, egykoron Vas és Zala vármegyékhez tartozó terület volt. Ezek a Muravidék és a Muraköz. A nagyobb rész a Nagyalföld jelentős, déli részének elcsatolását jelentette, amit attól kezdve Vajdaságnak vagy Délvidéknek hívunk. Ez utóbbi területen 1910-ben 1,5 millióan éltek, amely a török idők végétől napjainkig egy soknemzetűségű, vegyes kultúrájú és vallású térség. Az 1910-es népszámlálás alkalmával az ott élők közel harmada magyar, ötöde pedig német volt. A németeket a második világháború végén elűzték az országból, helyükre a délszláv állam folyamatosan telepítette be a szerbeket és a montenegróiakat. 1948-ban Vajdaságnak egy-negyede, 2022-ben pedig csak tíz százaléka vallotta magát magyarnak, ami 184 ezer főt jelent. A terület elvesztése ellenére fontos lenne, hogy az elcsatolt területen a magyarok létszáma megmaradjon vagy növekedjen.

Trianon után a délvidéki magyarok nemzeti-kisebbségi helyzetbe kerültek, ami számukra súlyos lelki, gazdasági és kulturális sokkal járt. Szétszakították a nemzeti és állampolgári identitásukat, államosították a magyar érdekeltségű ipari-pénzügyi vállalatokat, és végrehajtották az agrárreformot, de abból kizárták őket. A magyar lakosság fele ezután föld nélküli agrárbérmunkás lett. A többi ott élő nemzetiséghez képest ez volt a legrosszabb arány. Az agrárreform a délvidéki egyházakat is súlyosan érintette, ami ezt követően akadályozta őket abban, hogy ellássák kulturális, szociális és iskolafenntartó szerepüket. 1918-ban a Délvidéken hétszáz magyar iskola működött. Két év alatt ez a szám a negyedére csökkent. Bevezették a névelemzést, ami azt jelentette, hogy ha gyerek négy nagyszülője közül akárcsak egynek a vezetéknéve szláv hangzású volt, akkor az a gyerek csak szerb iskolába járhatott. Meg kell azonban jegyezni, hogy a két világháború között a délszláv állam nem volt vallásellenes.

1910-ben Magyarországon az egyházi tartományok több közigazgatási vármegye egészére vagy egy részére terjedtek ki. A Trianonban meghúzott határok a kalocsa-bácsi érsekség, a csanádi, a pécsi és a szombathelyi püspökségek kisebb-nagyobb részének elcsatolását is magával

⁷⁸ F. CIRKL—FUDERER 1998: 92–94.

hozta. A pápa a délszláv államhoz csatolt két nagyobb egyházmegye közigazgatási területén apostoli kormányzóságot hozott létre, amelyekből a második világháború után létrejöttek a szabadkai és nagybecskereki püspökségek. A pécsi és a szombathelyi püspökségektől elcsatolt területeket a szomszédos horvát püspökségekhez csatolták.

1941-ben a Bácskát, a Dél-Baranyát és a Muravidéket visszacsatolták Magyarországhoz, ezzel a Trianonban elcsatolt területek 55%-a került vissza az anyaországhoz. A visszacsatolt bácskai, baranyai és szombathelyi plébániák integrálódtak eredeti egyházmegyéikhez.

A második világháború alatt két, többnyire a civil lakosokon végrehajtott súlyos megtorlás történt. Az első 1942-ben, amikor az áldozatok szerbek és zsidók voltak, számuk meghaladta a 4000-ret. A második 1944–1945 között volt, az áldozatok ezúttal magyarok voltak. Számuk a szerb források szerint 5000, a magyar források szerint 20 000 fő. Csak a Bácskában bizonyítottan erre a sorsra jutott 24 katolikus pap/szerzetes. A szerb partizánok a magyarokon elkövetett műveletet megtorlásnak, sőt népiirtásnak is szánták.

Az első és a második világháború utáni délszláv államok gyorsan megkezdték az egyházi vagyon elkobzását. Az első világháború után még „csak” a földek nagy részét vették el, de a második világháború után az egyházi épületeket is államosították. A második világháború után az ateista, kommunista állam számára a vallás ellenséggé vált. Megkezdődött a kemény egyházellenes politika: az iskolai hitoktatást betiltották. A vallást az iskolákban, a marxizmus szerint, a nép ópiumjaként tanították. A templomba járást tiltották. A vallás elleni politika megvalósításához a hatalom eszközeként felhasználták a magyar nyelven megjelenő sajtót is. Az újságírók a zsarolt helyzetben, aligha mindig meggyőződésből tették azt, amit tettek, de néha a bizonyítás, sőt túlbizonyítás szándéka is befolyásolta őket abban, hogy segítsék a jugoszláv hatalmat a vallási és nemzeti elnyomásban.

1945-től kezdődően hét évtizeden keresztül a magyar nemzetet bűnös nemzetnek tartották, ezért a délvidéki magyaroknak bűnhődniük kellett. Magas beosztásba magyar ember csak mutatóba, középbeosztásba is ritkán kerülhetett, ha igen, akkor bizonyítani kellett a jugoszláv államhoz való teljes hűségét, politikai azonosulást és maximális lojalitást. Ez egyéni és közösségi szinten úgy alakult, hogy a délvidéki magyarokban az 1944–1945-ös magyar tömegmészárlástól kezdődően 1990-ig bezárólag kialakult és berögződött az öncenzúra. Az írók, az újságírók, a kutatók, tanárok mindig tudták, mit szabad megírni, elmondani, de akik véletlenül ezt „elfelejtették”, azokat megbüntették, életpályájukat ellehetetlenítették. 2000 körül azonban megtört ez a folyamat. Miután a szerbek vesztesként kerültek ki az általuk elindított délszláv testvérháborúból, elkezdtek egy békülékenyebb politikát folytatni a délvidéki magyarok irányába, és keresték a jószomszédi viszony kialakítását Magyarországgal. A megegyezés megtörtént. Közben a délvidéki magyarok számbelileg megfogyatkoztak, ezen belül is a spiritualításra már csak igen kevesen fogékonyak.

Felhasznált irodalom

A. SAJTI Enikő

2004 *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947.* Budapest: Napvilág Kiadó.

1987 *Délvidék 1941–1944.* Budapest: Kossuth Kiadó.

BARNA Gábor — PERNYE-KALMÁR Sára

2013 Egyletek és egyesületi élet Óbecsén a 20. század közepéig. In GLÄSSER Norbert (főszerk.): *Óbecse a polgárosodás útján.* Óbecse: Óbecse Község, 344–377.

BÚZÁS János

1963 *Újvidéki „razzia”.* Budapest: Kossuth Kiadó.

CSERES Tibor

1966 *Hideg napok.* Budapest: Magvető.

1991 *Hideg napok. Vérbosszú Bácskában.* Szeged: Lazi Könyvkiadó.

CSIBI Norbert

2023 A Pécsi Egyházmegye Trianon árnyékában. In ZOMBORI István (szerk.): *Trianon és az egyházak.* Budapest: METEM, 493–528.

F. CIRKL Zsuzsa — FUDERER László

1998 *Bácskai Golgota. A vallásüldözés áldozatai.* Tótfalu: Logos Grafikai Műhely.

GÖNCZ László

2023 A történelmi Szombathelyi Egyházmegye Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz csatolt területe 1918-tól az 1920-as évekig. In ZOMBORI István (szerk.): *Trianon és az egyházak.* Budapest: METEM, 351–378.

2024 *A Muravidék útja a délszláv királyságba.* Szombathely: Magyar Nyugat Kiadó, 15–19.

HARMATH Károly

2023 Trianon és a Nagybecskereki Püspökség. In ZOMBORI István (szerk.): *Trianon és az egyházak.* Budapest: METEM, 347–349.

HEGEDŰS András

2000 Vajdaság története 1994-ig. In GÁBRITYNÉ MOLNÁR Irén — MIRNICS Zsuzsa (szerk.): *Vajdasági marasztaló.* (A Magyarságkutató Tudományos Társaság Kiadványsorozata 3.) Szabadka.

HÓDI Sándor

2008 *Déli végeken.* Újvidék: Forum Kiadó.

KALMÁR Zoltán

2006 *Tanyák, parasztgazdaságok Magyar-kanizsa vidékén (1900–2000).* (Kiss Lajos Néprajzi Társaság Könyvtára 2.) Szabadka.

KÓKAI Sándor

- 2010 *A Bánság történeti földrajza (1718–1918)*. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földtudományok Intézete.

KOVÁCS Teréz

- 2018 A Vajdasági Magyar Közösségek Terület- és Gazdaságfejlesztési Stratégiájának megvalósítási tapasztalatai. *Gazdálkodás: Scientific Journal on Agricultural Economics* 62/1.

KOVÁCS Teréz — KISS Igor

- 2019a A vajdasági/délvidéki magyarok nemzeti identitása 1920–1989 között I. *Metszetek* 8/1, 109–135.
2019b A vajdasági/délvidéki magyarok nemzeti identitása 1990-től napjainkig II. *Metszetek* 8/2, 104–134.

LAKATOS Andor

- 2023 „Trianon árnyékában”. A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye átalakulása (1918–1923). In ZOMBORI István (szerk.): *Trianon és az egyházak*. Budapest: METEM, 461–492.

MATUSKA Márton

- 1991 *A megtorlás napjai*. Újvidék: Fórum Könyvkiadó.

MÉSZÁROS Sándor

- 1981 *Polozaj Madjara u Vojvodini (A magyarok helyzete a Vajdaságban 1918–1929)*. Novi Sad: Filozofski Fakultet u Novom Sadu. Institut za Istoriju.
1995 *Holtta nyilvánítva. Délvidéki magyar fátum 1944–45*. Budapest: Hatodik Síp Alapítvány.

MIRNICS Károly

- 2000 Demográfiai jellemzők, társadalmi mutatók. In GÁBRITYNÉ MOLNÁR Irén — MIRNICS Zsuzsa (szerk.): *Vajdasági marasztaló*. (A Magyarországtudományok Társaság Kiadványsorozata 3.) Szabadka, 23–52.

ORCSIK Károly

- 2023 A magyar katolikusok helyzete a Délvidéken az első világháborút követő években. In ZOMBORI István (szerk.): *Trianon és az egyházak*. Budapest: METEM, 319–321.

PAPP Richárd

- 2005 *Vallásosság és etnicitás a vajdasági magyarok körében*. PhD-értekezés. Debreceni Egyetem. Multidiszciplináris Bölcsészettudományi PhD Iskola Néprajz és Kulturális Antropológia. Antropológiai Tudományok Programja.

ROMSICS Ignác

- 2023 *Magyarország története a XX. században*. Budapest: Helikon Kiadó.

SEBŐK László

- 2001 Trianon hatása a jugoszláviai magyar kisebbség demográfiai alakulására. *Történeti Demográfiai Évkönyv*, 371–386.
- 2003 A 2002-es népszámlálás kérdőjelei, különösen a Vajdaság vonatkozásában. In GYURIK László — SEBŐK László (szerk.): *Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989–2002*. Budapest: Teleki Alapítvány, 118–134.

SZTANKOVICSNÉ SZENDI Anna

- 2020 *A muravidéki magyar szórványközösség területi identitása*. PhD-dolgozat. PTE BTK Demográfia és Szociológia PhD Iskola. Pécs.

TÓTH Tamás

- 2016 A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye mártír papjai 1944–1945-ben. In ZOMBORI István (szerk.): *Episcopus, Archiabbas Benedictinius, Historicus Ecclesiae. Tanulmányok Várszegi Asztrik 70. születésnapjára*. (METEM Könyvek 85.) Budapest: METEM.

VAJDA Gábor

- 2006 *Remény a megfélemlítettségben. A délvidéki magyarság eszme- és irodalomtörténete (1945–1972)*. Szabadka: Magyarságkutató Tudományos Társaság.

VARGA László

- A jugoszláviai magyarság társadalmi politikai helyzete 1970. http://adattar.vmmi.org/fejezetek/1310/06_a_jugoszlaviai_magyar_nemzetiseg_helyzete_az_1970-es_evekben.pdf (letöltve 2025. 02. 06.)

*The national-minority and religious situation of Hungarians living
on the territory of the Yugoslav state from 1920 to the present*

During the peace conference that concluded World War I, 22,286 km² of Hungary's territory was carved out and annexed to the new state that was then created, the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, which was called Yugoslavia from 1929. This study is about Hungarians living in a territory adjacent to the Hungarian border, called Vojvodina. This region has been inhabited from the end of the Ottoman period to the present day by multi-ethnic peoples of different cultures and religions. At the time of the 1910 census the region had 1.5 million inhabitants, a third of whom were Hungarian and a fifth German by ethnicity. There were also Serbs, Romanians, Slovaks and other peoples. The Germans were expelled from the country at the end of the World War II and were replaced by Serbs and Montenegrins, continuously settled by the Yugoslav state. At the 1961 census, half a million Hungarians still lived in the whole of Yugoslavia, 87% of them in Vojvodina.

After World War I, Hungarians in the Yugoslav state were in a national-minority situation. From then on, they faced the challenge of having their previously unified state and national identity torn apart. For them, the church and its ceremonial rites remained as the arena for experiencing national identity and group identity. This may also explain the Hungarians'

insistence on their religion. Despite the religious persecution, the churches visited by Hungarians were packed to overflowing. The people found support in the priests and the priests in the people. Meanwhile, the Serbs living with them — after 1945 — had fully accepted the state ideology and had also turned away from religion. For the Hungarians, the same did not begin to happen until the early to mid-1970s, and that was because people's lives were already improving economically.

After 1920, Hungarian-owned industrial-financial companies were nationalised and agricultural reform was implemented, but Hungarians were excluded from this reform. Half of the Hungarian population then became landless agricultural wage labourers. The agricultural reform also severely affected both the Hungarian Catholic and Protestant churches, which were then prevented from fulfilling their cultural, social and educational functions.

In 1941, 55% of the territories annexed in 1920 were returned to Hungary.

During World War II, there were two major reprisals in the area, mostly against civilians. The first was in 1942, when the victims were Serbs and Jews, estimated at 4,000. The second was between 1944 and 1945, and the victims were Hungarians. According to Serbian sources, the number was 5,000; according to Hungarian sources, 20,000. The Serbian partisans intended the operation on the Hungarians as a reprisal, but also as genocide.

After World War II, the atheist, communist state pursued a harsh anti-clerical policy: church buildings were nationalised, religious education was banned in schools and church attendance was forbidden.

The Serbian authorities used the Hungarian-language press against religion and Hungarians who did not sympathise with the communist ideology. From 1945 onwards, the Hungarian nation was considered a guilty nation, and they had to pay the price, which they were told through the Hungarian press. They were rarely allowed to hold high office, even mid-ranking positions, and if they did, they had to prove their total loyalty to the Yugoslav state, political identification and maximum loyalty. At the individual and communal level, this developed in such a way that, from the massacre of Hungarians in 1944/45 until 1990, self-censorship was established and ingrained in Hungarians. Writers, journalists, researchers and teachers always knew what they were allowed to write and say, but those who accidentally “forgot” to do so were punished and their careers were made impossible. After the Serbs lost the fratricidal Yugoslav war they had started, they began to pursue a more conciliatory policy towards the Hungarians living there, and sought to establish good neighbourly relations with Hungary. The compromise was reached. In the meantime, the number of Hungarians had dwindled considerably: at the last census in 2022, ten percent of the population in Vojvodina declared themselves Hungarian, which was 184,000 persons. The population decline was accompanied by secularisation. The number of people in churches with Hungarian services has decreased. In contrast, today the Serbian Orthodox Church is enjoying a renaissance, which can be explained by the fact that many Serbs believe that they lost Kosovo because they had abandoned God.